

Shiv-Puran

(Gujrati)

VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

વિષય-સૂચી

વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા	વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા
શ્રીશિવપુરાણ-માહાત્મ્ય		ધનોપાર્જન અને અગ્નિહોત્ર વગેરેની વિધિ તથા મહિમાનું વર્ણન	૩૫
૧-શૌનકજીના સાધનવિષયક પ્રશ્ન કરવા પર સૂતજીએ એમને શિવપુરાણના ઉત્કૃષ્ટ મહિમાનું શ્રવણ કરાવ્યું	૧	૧૦-અગ્નિયજ્ઞ, દેવયજ્ઞ અને બ્રહ્મયજ્ઞ વગેરેનું વર્ણન, ભગવાન શિવ દ્વારા સાતેય વારનું નિર્માણ તથા તેમાં દેવ-આરાધનાથી વિભિન્ન પ્રકારનાં ફળની પ્રાપ્તિનું કથન	૪૧
૨-શિવપુરાણના શ્રવણથી દેવરાજને શિવલોકની પ્રાપ્તિ અને ચંચુલાને પાપનો ભય તથા સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય	૨	૧૧-દેશ, કાળ, પાત્ર અને દાન અંગે વિચાર	૪૪
૩-ચંચુલાની પ્રાર્થનાથી બ્રાહ્મણનું એને પૂરું શિવપુરાણ સંભળાવવું અને સમયાનુસાર શરીર છૂટવા પછી શિવલોકમાં જઈને ચંચુલાનું પાર્વતીજીની સખી થવું અને સુખી થવું	૬	૧૨-પૃથ્વી વગેરેથી નિર્મિત દેવ પ્રતિમાઓની પૂજન-વિધિ, નૈવેદ્યનો વિચાર, પૂજનના વિવિધ ઉપચારોનું ફળ, વિશેષ માસ, વાર, તિથિ અને નક્ષત્રોના યોગમાં પૂજનનું વિશેષ ફળ તથા લિંગનું વૈજ્ઞાનિક સ્વરૂપનું વિવેચન	૪૭
૪-ચંચુલાના પ્રયત્નથી પાર્વતીજીની આજ્ઞા મેળવીને તુમ્બુરુની વિંધ્યપર્વત પર શિવપુરાણની કથા સંભળાવવી અને બિન્દુજનો પિશાચ ધોનિથી ઉદ્ધાર પામવો તથા એ બંને દંપતીઓનું શિવધામમાં સુખી થવું	૯	૧૩-પદ્મલિંગ સ્વરૂપ પ્રણવનું માહાત્મ્ય, એનું સૂક્ષ્મરૂપ (ઔંકાર) અને સ્થૂળરૂપ (પંચાક્ષર મંત્ર)નું વિવેચન, એના જપની વિધિ અને મહિમા, કાર્ય બ્રહ્મના લોકોથી લઈને કારણ રુદ્રના લોકો સુધીનું વિવેચન કરીને કાલાતીત, પંચાવરણ વિશિષ્ટ શિવલોકના અનિર્વચનીય વૈભવનું નિરૂપણ તથા શિવભક્તોના સત્કારની મહત્તા	૫૩
૫-શિવપુરાણના શ્રવણની વિધિ તથા શ્રોતાઓએ પાલન કરવાના નિયમોનું વર્ણન	૧૨	૧૪-બંધન અને મોક્ષનું વિવેચન, શિવપૂજનો ઉપદેશ, લિંગ વગેરેમાં શિવ-પૂજનનું વિધાન, ભસ્મના સ્વરૂપનું નિરૂપણ અને મહત્વ, શિવ અને ગુરુ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ તથા શિવજી ભસ્મ ધારણ કરે છે તેનું રહસ્ય	૬૦
શ્રી શિવમહાપુરાણ (વિદ્યેશ્વરસંહિતા)		૧૫-પાર્થિવલિંગના નિર્માણની રીતિ તથા વેદ-મંત્રો દ્વારા એના પૂજનની વિસ્તૃત અને સંક્ષિપ્ત વિધિનું વર્ણન	૬૬
૧-પ્રયાગમાં સૂતજીને મુનિઓ દ્વારા તરત પાપનાશ કરનાર સાધન વિષયક પ્રશ્ન	૧૬	૧૬-પાર્થિવપૂજનો મહિમા, શિવનૈવેદ્યભક્ષણ અંગે નિર્ણય અને બિલ્વનું માહાત્મ્ય	૭૩
૨-શિવપુરાણનો પરિચય	૧૮	૧૭-શિવનામ-જપ તથા ભસ્મ ધારણ કરવાનો મહિમા, ત્રિપુંડ્રના દેવતા અને સ્થાન વગેરેનું પ્રતિપાદન	૭૬
૩-સાધ્ય-સાધન વગેરેનો વિચાર તથા શ્રવણ, કીર્તન અને મનન - આ ત્રણ સાધનોની શ્રેષ્ઠતાનું પ્રતિપાદન	૧૯	૧૮-રુદ્રાક્ષ ધારણનો મહિમા અને એના વિવિધ ભેદોનું વર્ણન	૮૧
૪-ભગવાન શિવના લિંગ અને સાકાર વિગ્રહની પૂજનનું રહસ્ય અને મહત્વનું વર્ણન	૨૧	રુદ્રસંહિતા, પ્રથમ (સૃષ્ટિ) ખંડ	
૫-મહેશ્વરનું બ્રહ્મા અને વિષ્ણુને પોતાનું નિષ્કલ અને સકલ સ્વરૂપનો પરિચય આપવાનું અને લિંગપૂજનનું મહત્વ બતાવવું	૨૩	૧-ઋષિઓના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં નારદ-બ્રહ્મ સંવાદની અવતારણા કરતાં સૂતજીનો એમને નારદમોહનો પ્રસંગ સંભળાવવો; કામવિજયના ગર્વથી યુક્ત નારદનું શિવ, બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુ પાસે જઈને પોતાના તપનો પ્રભાવ બતાવવો	૮૫
૬-પાંચ કૃત્યોનું પ્રતિપાદન, પ્રણવ અને પંચાક્ષર-મંત્રની મહત્તા, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ દ્વારા ભગવાન શિવની સ્તુતિ તથા તેમનું અંતર્ધાન થવું	૨૫	૨-માયાનિર્મિત નગરમાં શીલનિધિની કન્યા પર	
૭-શિવલિંગની સ્થાપના, એનાં લક્ષણો અને પૂજનની વિધિનું વર્ણન તથા શિવપદની પ્રાપ્તિ કરાવનારાં સત્કર્મોનું વિવેચન	૨૮		
૮-મોક્ષદાયક પુણ્યક્ષેત્રોનું વર્ણન, કલવિશેષમાં વિભિન્ન નદીઓમાં સ્નાનના ઉત્તમ ફળનો નિર્દેશ અને તીર્થોમાં પાપ ન કરવાની ચેતવણી	૩૨		
૯-સદાચાર, શૌચાચાર, સ્નાન, ભસ્મધારણ, સંધ્યાવંદન, પ્રણવ-જપ ગાયત્રી-જપ, દાન, ન્યાયપૂર્વક			

વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા	વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા
૧૧—બ્રહ્માજી પાસેથી દક્ષની અનુમતિ મેળવીને દેવતાઓ અને મુનિઓ સહિત ભગવાન શિવનું દક્ષને ઘેર જવું, દક્ષ દ્વારા સર્વનો સત્કાર તથા સતી અને શિવનો વિવાહ ૧૯૮	૧૯૮	૨૨—ગણોના મુખથી અને નારદથી પછ સતીના ભસ્મ થઈ જવાની વાત સાંભળીને દક્ષ પર ક્રુપિત થવું અને શિવની જટામાંથી વીરભદ્ર અને મહાકાલીને પ્રગટ કરીને એમને યજ્ઞ-વિધ્વંસ કરવા અને વિરોધીઓને સળગાવી દેવાની આજ્ઞા આપવી ૧૯૮	૧૯૮
૧૨—સતી અને શિવ દ્વારા અગ્નિની પરિક્રમા, શ્રીહરિ દ્વારા શિવતત્ત્વનું વર્ણન, શિવનું બ્રહ્માજીને આપેલા વરદાન અનુસાર વેદી પર સદાને માટે અવસ્થાન તથા શિવ અને સતીનું વિદાય થવું અને કેલાસ પર જવું ૧૯૦	૧૯૦	૨૩—પ્રમથગણો સહિત વીરભદ્ર અને મહાકાલીનું દક્ષયજ્ઞ-વિધ્વંસને માટે પ્રસ્થાન, દક્ષ તથા દેવતાઓને અપશુકન અને ઉત્પાતસૂચક લક્ષણોનું દર્શન અને ભય થવો ૨૦૧	૨૦૧
૧૩—સતીનો પ્રશ્ન તથા તેના ઉત્તરમાં ભગવાન શિવ દ્વારા જ્ઞાન અને નવધા ભક્તિના સ્વરૂપનું વિવેચન ૧૯૨	૧૯૨	૨૪—દક્ષની યજ્ઞ રક્ષા માટે શ્રીવિષ્ણુને પ્રાર્થના, ભગવાનની શિવદ્રોહજનિત સંકટને ટાળવામાં પોતાની અસમર્થતા બતાવતાં દક્ષને સમજાવવું અને સેનાસહિત વીરભદ્રનું આગમન ૨૦૨	૨૦૨
૧૪—દંડકારણ્યમાં શિવને શ્રીરામ પ્રતિ મસ્તક નમાવતાં જોઈને સતીનો મોહ તથા શિવની આજ્ઞાથી એમના દ્વારા શ્રીરામની પરીક્ષા ૧૯૬	૧૯૬	૨૫—દેવતાઓનું પલાયન થવું, ઈન્દ્ર વગેરેના પૂછવા પર બૃહસ્પતિનું દુરદેવ અજેય હોવાનું કહેવું, વીરભદ્ર દેવતાઓને યુદ્ધ માટે લલકારે છે, શ્રીવિષ્ણુ અને વીરભદ્રની વાતચીત અને વિષ્ણુ વગેરેનું પોતપોતાના લોકમાં જવું અને દક્ષ તથા યજ્ઞનો વિનાશ કરીને વીરભદ્રનું કેલાસમાં પાછા કરવું ૨૦૫	૨૦૫
૧૫—શ્રીશિવ દ્વારા ગોકુલધામમાં શ્રીવિષ્ણુનો ગોપેશ પદ પર અભિષેક અને એમને પ્રજ્ઞામ કર્યા તે પ્રસંગ સાંભળીને શ્રીરામનો સતીના મનનો સંદેહ દૂર કરવો, સતીનો શિવ દ્વારા માનસિક ત્યાગ ૧૯૮	૧૯૮	૨૬—શ્રીવિષ્ણુના પરાજયમાં દધીચ મુનિના શાપને કારણ બનાવતાં દધીચ અને કુવના વિવાદનો ઇતિહાસ, મૃત્યુંજય-મંત્રના અનુષ્ઠાનથી દધીચની અવધ્યતા અને શ્રીહરિનો કુવને દધીચના પરાજય માટે યત્ન કરવાનું આશ્વાસન ૨૦૮	૨૦૮
૧૬—પ્રયાગમાં સમસ્ત મહાત્મા મુનિઓ દ્વારા કરેલા યજ્ઞમાં દક્ષનો ભગવાન શિવને તિરસ્કારપૂર્વક શાપ દેવો તથા નંદી દ્વારા બ્રાહ્મણકુલને શાપ-પ્રદાન, ભગવાન શિવનું નંદીને શાંત કરવા અંગે આશ્વાસન ૧૮૩	૧૮૩	૨૭—શ્રીવિષ્ણુ અને દેવતાઓથી અપરાજિત દધીચનો એમને માટે શાપ અને કુવ પર અનુગ્રહ ૨૧૨	૨૧૨
૧૭—દક્ષ દ્વારા મહાન યજ્ઞનું આયોજન, એમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, દેવતાઓ અને ઋષિઓનું આગમન, દક્ષ દ્વારા સૌનો સત્કાર, યજ્ઞનો આરંભ, દધીચ દ્વારા ભગવાન શિવને બોલાવવાનો અનુરોધ અને દક્ષે વિરોધ કરવાથી શિવભક્તોનું ત્યાંથી નીકળી જવું ૧૮૬	૧૮૬	૨૮—દેવતાઓ સહિત બ્રહ્માનું વિષ્ણુલોકમાં જઈને પોતાના દુઃખનું નિવેદન કરવું, શ્રીવિષ્ણુ દ્વારા એમને શિવની ક્ષમા માગવાની અનુમતિ આપવી અને એમને સાથે લઈને કેલાસ પર જવું તથા ભગવાન શિવને મળવું ૨૧૪	૨૧૪
૧૮—દક્ષયજ્ઞના સમાચાર જાણીને સતીનો શિવજીને ત્યાં જવાનો અનુરોધ, દક્ષના શિવદ્રોહને જાણીને ભગવાન શિવની આજ્ઞાથી દેવી સતીનું પિતાના યજ્ઞમંડપ તરફ અને શિવગણોની સાથે પ્રસ્થાન ૧૮૮	૧૮૮	૨૯—દેવતાઓ દ્વારા ભગવાન શિવની સ્તુતિ, ભગવાન શિવનું દેવતા વગેરેનાં અંગોનું હીક થવું અને દક્ષના જીવિત હોવાનું વરદાન આપવું, શ્રીહરિ વગેરેની સાથે યજ્ઞમંડપમાં પધારીને શિવજી દ્વારા દક્ષનું જીવિત થવું તથા દક્ષ અને વિષ્ણુ વગેરે દ્વારા એમની સ્તુતિ ૨૧૬	૨૧૬
૧૯—યજ્ઞશાળામાં શિવનો ભાગ ન જોતાં સતીનાં રોષપૂર્ણ વચન, દક્ષ દ્વારા શિવ-નિંદાનું શ્રવણ તથા દેવતાઓને પિક્કાર-ફિટકાર દ્વારા ઠપકો અને સતી દ્વારા પોતાના પ્રાણત્યાગનો નિશ્ચય ૧૮૧	૧૮૧	૩૦—ભગવાન શિવની દક્ષને પોતાની ભક્તવત્સલતા, જ્ઞાની ભક્તની શ્રેષ્ઠતા અને ત્રણે દેવોની એકતા બતાવવી, દક્ષે પોતાનો યજ્ઞ પૂર્ણ કર્યો, સર્વ દેવતા વગેરે પોતપોતાને સ્થાને ગયા, અને સતીખંડનો ઉપસંહાર અને માહાત્મ્ય કથન ૨૨૦	૨૨૦
૨૦—સતીનું યોગાગ્નિથી પોતાના શરીરને ભસ્મ કરી દેવું, દર્શકોનો હાહાકાર, શિવપાર્ષદોનો પ્રાણત્યાગ તથા દક્ષ પર આક્રમણ, ઋતુઓ દ્વારા એમનું ભાગી જવું તથા દેવતાઓની ચિંતા ૧૮૪	૧૮૪		
૨૧—આકાશવાણી દ્વારા દક્ષની ભર્ત્સના, એમના વિનાશની સૂચના તથા સમસ્ત દેવતાઓને			

વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા	વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા
રુદ્રસંહિતા, તૃતીય (પાર્વતી) ખંડ		સમજાવવાથી તારકાસુરનું સ્વર્ગ છોડવું અને દેવતાઓનું ત્યાં રહીને લક્ષ્યસિદ્ધિ માટે પ્રયત્નશીલ થવું	 ૨૪૬
૧— હિમાલયનાં સ્થાવર-જંગમ દિવિધ સ્વરૂપ અને દિવ્યત્વનું વર્ણન, મેનાની સાથે એમનો વિવાહ તથા મેના વજેરેને પૂર્વજન્મમાં પ્રાપ્ત થયેલ સનકાદિનો શાપ અને વરદાનનું કથન	 ૨૨૩	૧૨— ઈન્દ્ર દ્વારા કામનું સ્મરણ, એની સાથે એમની વાતચીત તથા એમના કહેવાથી કામે શિવજીને મોહ પમાડવા માટે કરેલું પ્રસ્થાન	 ૨૪૮
૨— દેવતાઓનું હિમાલય પાસે જવું, એમનાથી સત્કૃત થઈને એમને ઉમા આરાધનની વિધિ બતાવીને સ્વયં પણ એક સુંદર સ્થાનમાં જઈને એમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા	 ૨૨૫	૧૩— રુદ્રના નેત્રાગ્નિથી કામનું ભસ્મ થવું, રતિનો વિલાપ, દેવતાઓની પ્રાર્થનાથી શિવના કામને દ્વાપરમાં પ્રધુમ્નરૂપે નૂતન શરીરની પ્રાપ્તિ માટે વરદાન આપવું અને રતિનું શંભર નગરમાં જવું	 ૨૫૦
૩— ઉમાદેવીનું દિવ્યરૂપે દેવતાઓને દર્શન દેવું, દેવતાઓનાં એમના અભિપ્રાયનું નિવેદન કરવું અને દેવીએ અવતાર લેવાની સ્વીકૃતિ આપીને દેવતાઓને આશ્વાસન આપવું	 ૨૨૭	૧૪— બ્રહ્માજીની શિવના કોપ-અગ્નિને વડવાનલની સંજ્ઞા આપીને સમુદ્રમાં સ્થાપના કરીને સંસારનો ભય દૂર કરવો, શિવના વિરહથી પાર્વતીનો શોક તથા નારદજી દ્વારા એમને તપસ્યા માટે ઉપદેશપૂર્વક પંચાક્ષર-મંત્રની પ્રાપ્તિ	 ૨૫૩
૪— મેનાને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપીને શિવાદેવીનું એમને ઈચ્છિત વરદાનથી સંતોષ આપવો અને મેનાથી મેનાકનો જન્મ	 ૨૨૯	૧૫— શ્રીશિવની આરાધના માટે પાર્વતીજીની દુષ્કર તપસ્યા	 ૨૫૭
૫— દેવી ઉમાનું હિમવાનના કદય તથા મેનાના ગર્ભમાં આવવું, ગર્ભસ્થા દેવીનું દેવતાઓ દ્વારા સ્તવન, એમનો દિવ્યરૂપે પ્રાદુર્ભાવ, માતા મેના સાથે વાતચીત તથા નવજાત કન્યાના રૂપે પરિવર્તિત થઈ જવું	 ૨૩૨	૧૬— પાર્વતીની તપસ્યા બાબતે દંડતા, પ્રથમ કરતાં પણ વધારે એમનું ઉગ્ર તપ, એથી ત્રિલોકીનું સંતપ્ત થવું અને સમસ્ત દેવતાઓની સાથે બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ ભગવાનનું શિવને સ્થાને જવું	 ૨૫૯
૬— પાર્વતીનું નામકરણ અને વિદ્યાધ્યયન, નારદનું હિમવાનને ત્યાં જવું, પાર્વતીનો હાથ જોઈ ભાવિ કળ બતાવવું, ચિંતિત થયેલા હિમવાનને આશ્વાસન આપીને પાર્વતીનો વિવાહ શિવજી સાથે કરવા કહેવું અને એમના સંદેહનું નિવારણ કરવું	 ૨૩૩	૧૭— દેવતાઓનો ભગવાન શિવને પાર્વતી સાથે વિવાહ કરવાનો અનુરોધ, ભગવાને વિવાહના દોષો બતાવીને, અસ્વીકાર કર્યો, અને પુનઃ પ્રાર્થના કરવાથી સ્વીકાર કરી લેવો	 ૨૬૧
૭— મેના અને હિમાલયની વાતચીત, પાર્વતી તથા હિમવાનનાં સ્વપ્ન તથા ભગવાન શિવથી 'મંજલ' ગ્રહની ઉત્પત્તિનો પ્રસંગ	 ૨૩૭	૧૮— ભગવાન શિવની આજ્ઞાથી સપ્તર્ષિઓનું પાર્વતીના આશ્રમે જઈને શિવવિષયક અનુસંજની પરીક્ષા કરવી અને ભગવાનને બધો વૃત્તાંત બનાવી સ્વર્ગ તરફ જવું	 ૨૬૫
૮— ભગવાન શિવનું ગંગાવતરણ તીર્થમાં તપસ્યા માટે આવવું, હિમવાન દ્વારા એમનું સ્વાગત, પૂજન અને સ્તવન તથા ભગવાન શિવની આજ્ઞા અનુસાર એમના એ સ્થાન પર બીજાઓને ન જવા દેવાની વ્યવસ્થા કરવી	 ૨૪૦	૧૯— ભગવાન શંકરનું જટિલ તપસ્વી બ્રાહ્મણના રૂપમાં પાર્વતીના આશ્રમે જવું, એમનાથી સત્કૃત થયા પછી એમની તપસ્યાનું કારણ પૂછવું અને પાર્વતીજી દ્વારા પોતાની સખી વિજયા દ્વારા સર્વ કાંઈ સંભળાવવું	 ૨૬૮
૯— હિમવાનનો પાર્વતીને શિવની સેવામાં રાખવા માટે એમની પાસે આજ્ઞા માગવી અને શિવે કારણ બતાવતાં એ પ્રસ્તાવનો અસ્વીકાર કરવો	 ૨૪૨	૨૦— પાર્વતીની વાત સાંભળીને જટાધારી બ્રાહ્મણ શિવની નિંદા કરતાં કરતાં એમના તરફથી મન પામું વાળવાનો આદેશ આપવો	 ૨૭૧
૧૦— પાર્વતી અને શિવનો દાર્શનિક સંવાદ, શિવની પાર્વતીને પોતાની સેવામાં રહેવા આજ્ઞા આપવી અને પાર્વતી દ્વારા ભગવાન શિવની પ્રતિદિન સેવા	 ૨૪૪	૨૧— પાર્વતી દ્વારા શિવની મહત્તાનું પ્રતિપાદન, સેધપૂર્વક જટિલ બ્રાહ્મણને કટકારવો, સખી દ્વારા પુનઃ બોલવાથી રોકવું તથા ભગવાનનું એમને પ્રત્યક્ષ દર્શન થવું અને સાથે ચાલવાને માટે કહેવું	 ૨૭૩
૧૧— તારકાસુરના સતાવેલા દેવતાઓ દ્વારા બ્રહ્માજીને પોતાની કષ્ટકથા સંભળાવવી, બ્રહ્માજીનો એમને પાર્વતીની સાથે શિવનો વિવાહ થાય તે માટે ઉદ્યોગ કરવાનો આદેશ આપવો, બ્રહ્માજીના		૨૨— શિવ અને પાર્વતીની વાતચીત, શિવનો પાર્વતીના અનુરોધનો સ્વીકાર કરવો	 ૨૭૬

વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા	વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા
૨૩—પાર્વતીનો પિતાના ઘરમાં સત્કાર, મહાદેવજીની નટલીલાનો ચમત્કાર, એમની મેના વગેરે પાસે પાર્વતીની યાચના અને માતાપિતાની અસ્વીકૃતિ હોવાથી અંતર્યામિ થઈ જવું	૨૭૮	તથા જન્મ અને જીવનને સફળ માનવાં	૩૦૬
૨૪—દેવતાઓના અનુરોધથી વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણના વેશમાં શિવજીનું હિમવાનને ઘેર જવું અને શિવની નિંદા કરીને પાર્વતીનું લગ્ન એમની સાથે ન કરવાનું કહેવું	૨૮૧	૩૩—મેના દ્વારા ભગવાન શિવનું નિરીક્ષણ, એમના રૂપને જોઈને સંતોષનો અનુભવ, અન્યાન્ય યુવતીઓ દ્વારા વરની પ્રશંસા, પાર્વતીનું અંબિકાપૂજન માટે બહાર જવું તથા દેવતાઓ અને ભગવાન શિવનું એમનું સુંદર રૂપ જોઈને પ્રસન્ન થવું	૩૦૮
૨૫—મેનાનો કોપભવનમાં પ્રવેશ, ભગવાન શિવ દ્વારા હિમવાનની પાસે સપ્તર્ષિઓનું જવું તથા હિમવાન દ્વારા એમનો સત્કાર, સપ્તર્ષિ તથા અરુન્યતીનું અને મહર્ષિ વસિષ્ઠનો મેના તથા હિમવાનને સમજાવવાનો પ્રયત્ન અને પાર્વતીનો વિવાહ ભગવાન શિવ સાથે કરવા માટે કહેવું	૨૮૩	૩૪—વરપક્ષનાં આભૂષણોથી વિભૂષિત શિવાની નીરાજના, કન્યાદાનના સમયે બધા દેવતાઓનું હિમાલયના ઘરના આંગણમાં બિરાજવું અને વરવધૂ દ્વારા એકબીજાનું પૂજન	૩૧૦
૨૬—સપ્તર્ષિઓ દ્વારા સમજાવવાથી તથા મેરુ વગેરેના કહેવાથી પત્ની સહિત હિમવાન દ્વારા શિવની સાથે પોતાની પુત્રીનું લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય કરવો તથા સપ્તર્ષિઓનું શિવ પાસે જઈને એમને સર્વ વાતો જણાવીને પોતાના ધામમાં જવું	૨૮૭	૩૫—શિવ-પાર્વતીના વિવાહનો આરંભ, હિમાલય દ્વારા શિવના ગોત્ર અંગે પ્રશ્ન થવાથી નારદજી દ્વારા ઉત્તર, હિમાલયનું કન્યાદાન કરવું અને શિવને દહેજ આપવું તથા શિવાનો અભિષેક	૩૧૨
૨૭—હિમવાન ભગવાન શિવને લગ્ન-પત્રિકા મોકલે છે, વિવાહ-લગ્ન માટે જરૂરી સામાન ભેગો કરવો, મંગલચાચારનો આરંભ કરવો, એમનું નિમંત્રણ મેળવીને પર્વતો અને નદીઓનું દિવ્યરૂપમાં આગમન, નગરની સજ્જવટ અને વિશ્વકર્મા દ્વારા દિવ્ય-મંડપ અને દેવતાઓના નિવાસને માટે દિવ્ય-લોકોનું નિર્માણ કરાવવું	૨૯૦	૩૬—શિવના વિવાહનો ઉપસંહાર, એમના દ્વારા દક્ષિણ-વિતરણ, વરવધૂનું કુળદેવતાના પૂજન માટે જવું અને વાસભવનમાં જવું, ત્યાં સ્ત્રીઓ દ્વારા એમની પાસે લોકાચારનું પાલન કરાવવું, રતિની પ્રાર્થનાથી શિવ દ્વારા કામને જીવનદાન અને વરદાન આપવું, વરવધૂનું એકબીજાને મિષ્ટાનભોજન કરાવવું અને શિવનું જાનીવાસે પરત આવવું	૩૧૫
૨૮—ભગવાન શિવ દ્વારા, નારદજી દ્વારા સર્વ દેવતાઓને આમંત્રણ નિમંત્રણ પાઠવવું, સર્વનું આગમન, શિવનો મંગલચાચાર અને ઋહપૂજન વગેરે કરીને કેલાસથી બહાર પ્રસ્થાન કરવું	૨૯૪	૩૭—સત્રે પરમ સુંદર રીતે સજ્જવેલા વાસનૃહમાં શયન કરીને પ્રાતઃકાલ ભગવાન શિવનું જાનીવાસમાં આગમન	૩૧૮
૨૯—ભગવાન શિવનું જાન લઈને હિમાલયપુરી તરફ પ્રસ્થાન	૨૯૬	૩૮—ચતુર્થાકર્મ, જાન ધણા દિવસ રહી, સપ્તર્ષિઓએ સમજાવ્યું ત્યારે હિમાલય જાનને વિદાય આપવા રાજી થયા, મેના શિવને પોતાની કન્યા સોંપે છે અને જાનનું પુરી બહાર જઈને રોકાઈ જવું	૩૨૦
૩૦—હિમવાન દ્વારા જાનનું સામેયું તથા સર્વને અભિનંદન અને વંદન, મેના દ્વારા નારદજીને બોલાવવા અને જાનૈયાનો પરિચય પ્રાપ્ત કરવો તથા શિવ અને એમના ગણોને જોઈ ભયથી મૂર્ચ્છિત થઈ જવું	૨૯૮	૩૯—મેનાની ઈચ્છા અનુસાર એક બ્રાહ્મણ પત્નીનો પાર્વતીને પતિવ્રત ધર્મનો ઉપદેશ દેવો	૩૨૧
૩૧—મેનાનો વિલાપ, શિવની સાથે કન્યાનું લગ્ન ન કરવાની હઠ, દેવતાઓ તથા શ્રીવિષ્ણુ એમને સમજાવે છે તથા એમનું સુંદર રૂપ ધારણ કર્યાથી જ શિવને કન્યાદાન કરવાનો વિચાર પ્રગટ કરવો	૩૦૨	૪૦—શિવ-પાર્વતીની તથા એમની જાનની વિદાય, ભગવાન શિવનું સમસ્ત દેવતાઓને વિદાય કરીને કેલાસ પર રહેવું અને પાર્વતી ખંડના શ્રવણનું માહાત્મ્ય	૩૨૬
૩૨—ભગવાન શિવનું પોતાનું પરમ સુંદર દિવ્યરૂપ પ્રગટ કરવું, મેનાની પ્રસન્નતા અને શામા-પ્રાર્થના તથા પુરવાસિની સ્ત્રીઓને શિવરૂપનું દર્શન થવું		અદ્રસંહિતા, ચતુર્થ (કુમાર) ખંડ	
		૧—દેવતાઓ દ્વારા સ્કન્દને શિવ-પાર્વતી પાસે આજ્ઞાવો, એમનો લાડ પ્યાર, દેવોની માગણી હોવાથી શિવજીનું એનું તારક-વધ માટે સ્વામી કાર્તિકનું પ્રદાન, કુમારની અધ્યક્ષતામાં દેવસેનાનું પ્રસ્થાન, મહીસાગર સંગમ પર તારકાસુરનું આવવું, અને બંને સેનાઓમાં અથડામણ, વીરભદ્રનો તારકાસુર સાથે ધોર-સંગ્રામ, પુનઃ શ્રીહરિ અને તારકનું ભયાનક યુદ્ધ	૩૨૯

વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા	વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા
૨—બ્રહ્માજીની આજ્ઞાથી કુમારનું યુદ્ધ માટે જવું, તારકની સાથે એમનો ભીષ્મ-સંગ્રામ અને એમના દ્વારા તારકનો વધ, ત્યાર પછી દેવતાઓ દ્વારા કુમારને અભિનંદન અને સ્તવન, કુમારનું એમને વરદાન આપીને કેલાસ પર જઈને શિવ પાર્વતી પાસે તેમનો નિવાસ ૩૩૨	૩૩૨	૩—દેવોનું શિવજી પાસે જવું, સ્તવન કરવું, શિવજી ત્રિપુરવધ માટે તૈયાર ન થયા, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુને સમજાવવું વિષ્ણુ દ્વારા નિર્દિષ્ટ શિવમંત્રનો દેવો દ્વારા તથા વિષ્ણુ દ્વારા જપ, શિવજીની પ્રસન્નતા અને એમને માટે વિશ્વકર્મા દ્વારા સર્વદેવમય રથનું નિર્માણ ૩૫૪	૩૫૪
૩—શિવાએ પોતાના મેલથી ગણેશને ઉત્પન્ન કરીને દ્વારપાલ-પદ પર નિયુક્ત કર્યા, ગણેશ દ્વારા શિવજીને રોકવાથી એમનો શિવગણો સાથે ભયંકર સંગ્રામ, શિવજી દ્વારા ગણેશનો શિરચ્છેદ, કુપિત થયેલાં શિવા શક્તિઓને ઉત્પન્ન કરે છે અને એમના દ્વારા પ્રલયનું સર્જન, દેવતાઓ અને ઋષિઓના સ્તવન દ્વારા પાર્વતીને પ્રસન્ન કરવાં, એમના દ્વારા પુત્રને જીવિત કરવાની વાત કહેવા પર શિવજીની આજ્ઞા અનુસાર હાથીનું માથું લવાયું અને એને ગણેશજીના ધડ સાથે જોડીને એમને જીવિત કરવા ૩૩૫	૩૩૫	૪—સર્વદેવમય રથનું વર્ણન, શિવજીનું એ રથ પર ચઢીને યુદ્ધને માટે પ્રસ્થાન, એમનું પશુપતિ નામ પડવાનું કારણ, શિવજી દ્વારા ગણેશ પૂજન, મયદાનવનું ત્રિપુરથી જીવિત બચી જવું ૩૫૮	૩૫૮
૪—પાર્વતી દ્વારા ગણેશજીને વરદાન, દેવો દ્વારા એમને અગ્રપૂજ્ય મનાયા, શિવજી દ્વારા ગણેશને સર્વાધ્યક્ષપદ પ્રદાન અને ગણેશ - ચતુર્થાવ્રતનું વર્ણન, તે પછી સર્વ દેવોએ એમની સ્તુતિ કરી અને હર્ષપૂર્વક સૌનું પોતપોતાને સ્થાને પરત જવું ૩૪૦	૩૪૦	૫—દેવોના સ્તવનથી શિવજીનો કોપ શાંત થયો, અને શિવજી એમને વરદાન આપે છે, મય દાનવનું શિવજી પાસે આવવું અને એમની પાસે વરદાન - પાચના કરવી, શિવજી પાસેથી વરદાન પામીને મયનું વિતલલોકમાં જતાં રહેવું ૩૬૩	૩૬૩
૫—સ્વામિકાર્તિક અને ગણેશની બાળ-લીલા, બંનેનો પરસ્પર વિવાહ બાબત વિવાદ, શિવજી દ્વારા પૃથ્વી-પરિક્રમાનો આદેશ, કાર્તિકેયનું પ્રસ્થાન, ગણેશે માતા-પિતાની પરિક્રમા કરીને એમની પાસે પૃથ્વી - પરિક્રમા કરી હોવાનું સ્વીકૃત કરાવવું, વિશ્વરૂપની સિદ્ધિ અને બુદ્ધિ નામની બંને કન્યાઓનો વિવાહ ગણેશ સાથે અને એમનાથી શ્રેમ અને લાભ એમ બે પુત્રોની ઉત્પત્તિ, કુમારનું પૃથ્વી પરિક્રમા કરીને પરત આવવું અને લુપ્ત થઈને તેમનું કૌંચપર્વત પર ચાલ્યા જવું, કુમારખંડના શ્રવણનો મહિમા ૩૪૪	૩૪૪	૬—દંભની તપસ્યા અને વિષ્ણુ દ્વારા એને પુત્ર-પ્રાપ્તિનું વરદાન, શંખચૂડનો જન્મ અને તપ તથા એને વરદાનની પ્રાપ્તિ, બ્રહ્માજીની આજ્ઞાથી એનું પુષ્કરમાં તુલસી પાસે આવવું અને એની સાથે વાર્તાલાપ, બ્રહ્માનું પુનઃ તથા પ્રાગટ્ય, બંનેને આશીર્વાદ આપવા, શંખચૂડનું ગાંધર્વ-વિધિથી તુલસીનું પાણિગ્રહણ ૩૬૬	૩૬૬
રુદ્રસંહિતા, પંચમ (યુદ્ધ) ખંડ		૭—અસુર રાજ્ય પર શંખચૂડનો અભિષેક અને એના દ્વારા દેવોના અધિકારો છીનવાઈ જવા, દેવોનું બ્રહ્માના શરણમાં જવું, બ્રહ્માનું એમને સાથે લઈને વિષ્ણુ પાસે જવું, વિષ્ણુ દ્વારા શંખચૂડના જન્મનારહસ્યનું ઉદ્ઘાટન અને પછી બધાંનું શિવ પાસે જવું અને શિવસભામાં એની ઝાંકી તથા પોતાનો અભિપ્રાય પ્રગટ કરવો ૩૭૦	૩૭૦
૧—તારકપુત્ર તારકાજી, વિદુન્માલી અને કમલાક્ષની તપસ્યા, બ્રહ્મા દ્વારા એમને વરદાન પ્રદાન, મયદ્વારા એમને માટે ત્રણ પુરોનું નિર્માણ અને એમની સજાવટ - શોભાનું વર્ણન ૩૪૯	૩૪૯	૮—દેવતાઓનું રુદ્ર પાસે જઈ પોતાના દુઃખનું નિવેદન કરવું, રુદ્ર દ્વારા એમને આશ્વાસન અને ચિત્રરથને શંખચૂડ પાસે મોકલવો, ચિત્રરથનું પાછું આવવું, રુદ્રના ગણો, પુત્રો અને ભદ્રકાલીસહિત યુદ્ધ માટે પ્રસ્થાન, પેલી બાજુ શંખચૂડનું સેનાસહિત પુષ્પભદ્રાના તટ પર પડાવ અને દાનવરાજના દૂત અને શિવની વાતચીત ૩૭૩	૩૭૩
૨—તારક-પુત્રોના પ્રભાવથી સંતપ્ત થયેલા દેવોનું બ્રહ્માની પાસે કરુણ પુકાર, બ્રહ્માનું એ સૌલોકોને શિવની પાસે મોકલવા, શિવની આજ્ઞાથી દેવોનું વિષ્ણુને શરણે જવું અને વિષ્ણુ દ્વારા એ દૈત્યો મોહિત થયા અને એમને આચાર-બ્રજ કરવા ૩૫૨	૩૫૨	૯—દેવતાઓ અને દાનવોનું યુદ્ધ, શંખચૂડ સાથે વીરભદ્રનો સંગ્રામ, પુનઃ એની સાથે ભદ્રકાળીનું ભયંકર યુદ્ધ અને આકાશવાણી સાંભળીને નિવૃત્ત થવું, શિવજીનું શંખચૂડ સાથે યુદ્ધ અને આકાશવાણી સાંભળીને યુદ્ધમાંથી નિવૃત્ત થવું અને વિષ્ણુને પ્રેરિત કરવા, વિષ્ણુ દ્વારા કવચ અને તુલસીના શીલનું અપહરણ, પછી રુદ્રના હાથે ત્રિશૂળ દ્વારા શંખચૂડનો વધ, શંખની ઉત્પત્તિનું કથન ૩૭૭	૩૭૭
		૧૦—વિષ્ણુ દ્વારા તુલસીના શીલ-હરણનું વર્ણન, કુપિત	

વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા	વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા
થયેલી તુલસી દ્વારા વિષ્ણુને શાપ, શંભુ દ્વારા તુલસી અને શાલગ્રામ - શિલાના માહાત્મ્યનું વર્ણન ૩૮૨	૩૮૨	સંહાર કરવો ૪૦૬	૪૦૬
૧૧— ઉમા દ્વારા શંભુનાં નેત્ર દેખાઈ જવાથી અંધકારમાં શંભુના પરસેવાથી અંધકાસુરની ઉત્પત્તિ, હિરણ્યાક્ષની પુત્રપ્રાપ્તિ અર્થે તપસ્યા અને શિવનું એને પુત્રરૂપે અંધકનું આપવું, હિરણ્યાક્ષ ત્રિલોકીને જીતીને પૃથ્વીને રસાતલમાં લઈ જાય છે અને વરાહરૂપ ધારી વિષ્ણુ દ્વારા એનો વધ ૩૮૪	૩૮૪	૧૭— શ્રીકૃષ્ણ દ્વારા બાણની ભુજાઓનું છેદાઈ જવું, માર્થુ કાપવા માટે તૈયાર થયેલા શ્રીકૃષ્ણને શિવજી રોકે છે, અને એમને સમજાવે છે, શ્રીકૃષ્ણનું પરિવાર સહિત દ્વારકા પરત જવું, બાણ તાંડવનૃત્ય દ્વારા શિવને પ્રસન્ન કરે છે, શિવ દ્વારા એને અન્યાન્ય વરદાનોની સાથે મહાકાલત્વની પ્રાપ્તિ ૪૧૨	૪૧૨
૧૨— હિરણ્યકશિપુની તપસ્યા અને બ્રહ્માજી પાસેથી વરદાન મેળવીને એનો અત્યાચાર, નૃસિંહ દ્વારા એનો વધ અને પ્રહલાદને રાજપ્રાપ્તિ ૩૮૭	૩૮૭	૧૮— ગજાસુરની તપસ્યા, વરદાન-પ્રાપ્તિ અને એનો અત્યાચાર, શિવ દ્વારા એનો વધ, એની પ્રાર્થનાથી શિવનું એના ચર્મનું ધારણ કરવું અને 'કૃતિવાસા' નામથી વિખ્યાત થવું તથા કૃતિવાલેશ્વર-સિંગની સ્થાપના કરવી ૪૧૪	૪૧૪
૧૩— ભાઈઓના ઠપકાથી અંધકનું તપ કરવું અને વરદાન મેળવીને ત્રિલોકીને જીતીને સ્વેચ્છાચારમાં પ્રવૃત્ત થવું, એના મંત્રીઓ દ્વારા શિવ-પરિવારનું વર્ણન, પાર્વતીના સૌંદર્ય પર મોહિત થઈને અંધકનું ત્યાં જવું અને નંદીશ્વર સાથે યુદ્ધ, અંધકના પ્રહારથી નંદીશ્વરની મૂર્ચ્છા, પાર્વતીના આહવાનથી દેવીઓનું પ્રગટ થઈને યુદ્ધ કરવું, શિવનું આગમન અને યુદ્ધ, શિવજી દ્વારા શુકાચાર્યનું ગળાઈ જવું, શિવની પ્રેરણાથી વિષ્ણુનું કાલીરૂપ ધારણ કરીને દાનવોના રક્તનું પાન કરવું, શિવે અંધકને પોતાના ત્રિશૂળમાં પરોવ્યો અને યુદ્ધની સમાપ્તિ ૩૮૯	૩૮૯	૧૯— દુન્દુભિનિર્હાદ નામના દૈત્યનું વાધરૂપે શિવ-ભક્ત પર આક્રમણ કરવાનો વિચાર અને શિવ દ્વારા એનો વધ ૪૧૬	૪૧૬
૧૪— નંદીશ્વર દ્વારા શુકાચાર્યનું અપહરણ અને શિવ દ્વારા એમને ગળી જવું, સો વર્ષ બાદ શુકનું શિવલિંગને રસ્તે બહાર આવવું, શિવ દ્વારા એમનું નામ 'શુક' પાડવામાં આવ્યું, શુક દ્વારા જપેલા મૃત્યુંજય-મંત્ર અને શિવઅષ્ટોત્તરશતનામ-સ્તોત્રનું વર્ણન, શિવ દ્વારા અંધકને વરદાન મળવું ૩૯૫	૩૯૫	૨૦— વિદલ અને ઉત્પલ નામના દૈત્યોનું પાર્વતી પર મોહિત થવું અને પાર્વતીના કન્દુક - પ્રહાર દ્વારા એમને મરણને શરણ પહોંચાડવા, કન્દુકેશ્વરની સ્થાપના અને એનો મહિમા ૪૧૭	૪૧૭
૧૫— શુકાચાર્યની ઘોર તપસ્યા, શિવજીને પોતાનું ચિત્તરત્ન અર્પણ કરવું તથા અષ્ટમૂર્ત્યષ્ટક-સ્તોત્ર દ્વારા એમનું સ્તવન કરવું, શિવજીનું પ્રસન્ન થવું અને એમને મૃતસંજીવની વિદ્યા તથા અન્યાન્ય વરદાન આપવાં ૪૦૨	૪૦૨	શતરુદ્રસંહિતા	
૧૬— બાણાસુરની તપસ્યા, શિવદ્વારા વરદાન પ્રાપ્તિ, શિવગણો અને પુત્રોસહિત એનો નગરમાં નિવાસ, બાણની પુત્રી ઉષાને સ્વપ્ન સમયમાં અનિરુદ્ધ સાથેનું મિલન, ચિત્રલેખા દ્વારા અનિરુદ્ધનું દ્વારકાથી અપહરણ, બાણનું અનિરુદ્ધને નાગપાશમાં બંધન, દુર્ગાના સ્તવનથી અનિરુદ્ધનું બંધનમુક્ત થવું, નારદ દ્વારા સમાચાર મેળવીને શ્રીકૃષ્ણની શોક્ષિતપુર પર ચઢાઈ, શિવની સાથે એમનું ઘોર યુદ્ધ. શિવની આજ્ઞાથી શ્રીકૃષ્ણનું એમને જૈભણાસ્ત્રથી મોહિત કરીને બાણની સેનાનો		૧— શિવજીના સધોજાત, વામદેવ, તત્પુરુષ, અધોર અને ઈશાન નામના પાંચ અવતારોનું વર્ણન ૪૧૯	૪૧૯
		૨— શિવજીની અષ્ટમૂર્તિઓનું તથા અર્ધનારીનરરૂપનું સવિસ્તર વર્ણન ૪૨૧	૪૨૧
		૩— વારાહ કલ્પમાં થનાર શિવજીના પ્રથમ અવતારથી લઈને નવમ ઋષભ અવતાર સુધીનું વર્ણન ૪૨૪	૪૨૪
		૪— શિવજી દ્વારા દશમાથી લઈને અઢાવીશમા યોગેશ્વર અવતારોનું વર્ણન ૪૨૬	૪૨૬
		૫— નંદીશ્વરાવતારનું વર્ણન ૪૨૮	૪૨૮
		૬— નંદીશ્વરનો જન્મ, વરદાન પ્રાપ્તિ, અભિષેક અને વિવાહનું વર્ણન ૪૩૦	૪૩૦
		૭— કાલભૈરવનું માહાત્મ્ય, વૈશાનરની તપસ્યા અને શિવજીનું પ્રસન્ન થઈને એમની પત્ની શુચિષ્મતીના ગર્ભથી એમના પુત્રરૂપે પ્રગટ થવું અને એમને વરદાન આપવું ૪૩૩	૪૩૩
		૮— શિવજીનું શુચિષ્મતીના ગર્ભથી પ્રાગટ્ય બ્રહ્મા દ્વારા બાળકના સંસ્કાર કરાવી 'ગૃહપતિ' નામ રાખવું, નારદજી દ્વારા એનું ભવિષ્ય-કથન, પિતાની આજ્ઞાથી ગૃહપિતાનું કાશીમાં જઈને તપ કરવું, ઇન્દ્રનું વરદાન આપવા માટે પ્રગટ થવું, ગૃહપતિની એની અસ્વીકૃતિ, ઠેકર મારવી, શિવજીનું પ્રગટ થઈ જવું અને એમને વરદાન આપીને દિક્પાલપદ પ્રદાન કરવું તથા અગ્નિ ઇશ્વરલિંગ અને અગ્નિનું માહાત્મ્ય ૪૩૬	૪૩૬

વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા
૯—શિવજીના મહાકાલ વજેરે દસ અવતારોનું તથા એકાદશ રુદ્ર-અવતારોનું વર્ણન	૪૪૧
૧૦—શિવજીનાં 'દુર્વાસા-અવતાર' અને હનુમદ્ અવતારનું વર્ણન	૪૪૩
૧૧—શિવજીના પિપ્પલાદ-અવતારના પ્રસંગમાં દેવતાઓની દધીચિ મુનિ પાસેથી અસ્થિ-યાચના, દધીચિનો શરીરત્યાગ, વજ્રનિર્માણ તથા તે દ્વારા વૃત્રાસુરનો વધ, સુચર્યાનો દેવતાઓને શાપ, પિપ્પલાદનો જન્મ અને એમનો વિસ્તૃત વૃત્તાંત	૪૪૫
૧૨—ભગવાન શિવની દ્વિજેશ્વરાવતારની કથા - રાજા ભદ્રાપુ તથા રાણી કીર્તિમાલિનીની ધાર્મિક દંડતાની પરીક્ષા	૪૪૮
૧૩—ભગવાન શિવનો યતિનાથ અને હંસ નામનો અવતાર	૪૫૧
૧૪—ભગવાન શિવના કૃષ્ણદર્શન નામના અવતારની કથા	૪૫૨
૧૫—ભગવાન શિવના અવધૂતેશ્વરાવતારની કથા અને એના મહિમાનું વર્ણન	૪૫૫
૧૬—ભગવાન શિવના ભિશુવર્ય-અવતારની કથા, રાજકુમાર અને દ્વિજકુમાર પર કૃપા	૪૫૭
૧૭—શિવના સુરેશ્વરાવતારની કથા, ઉપમન્યુની તપસ્યા અને એમને ઉત્તમ વરદાનની પ્રાપ્તિ	૪૬૦
૧૮—શિવજીના કિરાત-અવતારના પ્રસંગમાં શ્રીકૃષ્ણ દ્વારા દ્વેતવનમાં દુર્વાસાના શાપથી પાંડવોની રક્ષા, વ્યાસજીની અર્જુનને શકવિદ્યા અને પાર્થિવ પૂજનની વિધિબતાવીને તપને માટે સંમતિ આપવી, અર્જુનનું ઈન્દ્રકીલ પર્વત પર તપ, ઈન્દ્રનું આગમન અને અર્જુનને વરદાન, અર્જુનનું શિવજીના ઉદ્દેશથી પુનઃ તપમાં પ્રવૃત્ત થવું	૪૬૨
૧૯—કિરાત અવતારના પ્રસંગમાં મૂક નામના દૈત્યે શૂકરરૂપે અર્જુન પાસે આવવું, શિવજીનું કિરાતવેશે પ્રગટ થવું અર્જુન તથા કિરાત વેશધારી શિવદ્વારા એ દૈત્યનો વધ	૪૬૫
૨૦—અર્જુન અને શિવદૂતનો વાર્તાલાપ, કિરાત વેશધારી શિવજીની સાથે અર્જુનનું પુદ્ગ, ઓળખવા પર અર્જુન દ્વારા શિવ-સ્તુતિ, શિવજીનું અર્જુનને વરદાન આપીને અંતર્ધાન થવું, અર્જુનનું આશ્રમમાં પાછા ફરવું અને ભાઈઓને મળવું, શ્રીકૃષ્ણનું અર્જુનને મળવા ત્યાં પધારવું	૪૬૭
૨૧—શિવજીના દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગાવતારોનું સવિસ્તર વર્ણન	૪૭૩
મેટિરુદ્રસંહિતા	
૧—દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગ તથા એમનાં ઉપલિંગોનું વર્ણન અને એમનાં દર્શન-પૂજનનો મહિમા	૪૭૭

વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા
૨—કાશી વજેરે વિભિન્ન લિંગોનું વર્ણન તથા અત્રીશ્વરની ઉત્પત્તિના પ્રસંગમાં ગંગા અને શિવની અત્રિના તપોવનમાં નિત્ય નિવાસ કરવાની કથા	૪૮૦
૩—ઋષિકા પર ભગવાન શિવની કૃપા એક અસુરથી એના ધર્મની રક્ષા કરીને એના આશ્રમમાં 'નન્દિકેશ' નામે નિવાસ કરવો અને વર્ષમાં એક દિવસ ગંગાનું પદ્મ ત્યાં આવવું	૪૮૧
૪—પ્રથમ જ્યોતિર્લિંગ સોમનાથના પ્રાદુર્ભાવની કથા અને એનો મહિમા	૪૮૩
૫—મલ્લિકાર્જુન અને મહાકાલનામનાં જ્યોતિર્લિંગના આવિર્ભાવની કથા તથા એમનો મહિમા	૪૮૫
૬—મહાકાલના માહાત્મ્યના પ્રસંગમાં શિવભક્ત રાજા ચંદ્રસેન તથા ઓપ-બાળક શ્રીકરની કથા	૪૮૭
૭—વિન્યની તપસ્યા, ઓંકારમાં પરમેશ્વરલિંગનો પ્રાદુર્ભાવ અને એના મહિમાનું વર્ણન	૪૮૯
૮—કેદારેશ્વર તથા ભીમશંકર નામનાં જ્યોતિર્લિંગોના આવિર્ભાવની કથા તથા એમના માહાત્મ્યનું વર્ણન	૪૯૩
૯—વિશ્વેશ્વર જ્યોતિર્લિંગ અને એમના મહિમાના પ્રસંગમાં પંચકોશીની મહતાનું પ્રતિપદન	૪૯૭
૧૦—વારાણસી તથા વિશ્વેશ્વરનું માહાત્મ્ય	૫૦૦
૧૧—ત્ર્યંબક જ્યોતિર્લિંગના પ્રસંગમાં ગૌતમ દ્વારા થયેલા પરોપકારની કથા, એમના તપના પ્રભાવથી અલ્પ જલ પ્રાપ્ત કરીને ઋષિઓની અનાવૃષ્ટિના કષ્ટથી રક્ષા કરવી; ઋષિઓનું છલપૂર્વક એમને ગોહત્યામાં કસાવીને આશ્રમથી કાઢી મૂકવા અને શુદ્ધિનો ઉપાય બતાવવો	૫૦૨
૧૨—પત્નીસહિત ગૌતમની આરાધનાથી સંતુષ્ટ થઈ ભગવાન શિવે એમને દર્શન આપ્યાં, ગંગાને ત્યાં સ્થાપિત કરીને સ્વયં શિવ પદ્મ ત્યાં સ્થિર થઈ ગયા, દેવતાઓનું જ્યારે બૃહસ્પતિ સિંહ રાશિ પર આવે, ત્યાં આવવું, ગંગાજીના વિશેષ માહાત્મ્યનો સ્વીકાર કરવો, ગંગાનું ગૌતમી (અથવા ગોદાવરી) નામે અને શિવનું ત્ર્યંબક જ્યોતિર્લિંગ નામે વિખ્યાત થવું તથા એ બંનેનો મહિમા	૫૦૫
૧૩—વૈદનાથેશ્વર જ્યોતિર્લિંગના પ્રાગટ્યની કથા તથા મહિમા	૫૦૮
૧૪—નાગેશ્વર નામના જ્યોતિર્લિંગનો પ્રાદુર્ભાવ અને એનો મહિમા	૫૧૦
૧૫—સમેશ્વર નામના જ્યોતિર્લિંગના આવિર્ભાવ તથા માહાત્મ્યનું વર્ણન	૫૧૨
૧૬—ધુશ્માની શિવભક્તિથી એના મરેલા પુત્રનું જીવિત થવું, ધુશ્મેશ્વર શિવનો પ્રાદુર્ભાવ તથા એમના મહિમાનું વર્ણન	૫૧૪

વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા	વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા
કથન	૭૦૯	૨૧—અન્તર્યામિ અથવા માનસિક પૂજાવિધિનું વર્ણન	૭૫૨
૬—શિવના શુદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, સર્વમય, સર્વવ્યાપક અને સર્વાતીત સ્વરૂપનું અને એમની પ્રજ્ઞવરૂપતાનું પ્રતિપાદન	૭૧૧	૨૨—શિવપૂજનની વિધિ	૭૫૩
૭—પરમેશ્વરની શક્તિનો ઋષિઓ દ્વારા સાધાત્કાર, શિવના પ્રસાદથી પ્રાણીઓની મુક્તિ, શિવની સેવા-ભક્તિ તથા પાંચ પ્રકારના શિવ-ધર્મનું વર્ણન	૭૧૩	૨૩—શિવપૂજનની વિશેષ વિધિ તથા શિવભક્તિનો મહિમા	૭૫૭
૮—શિવ-જ્ઞાન, શિવની ઉપાસનાથી દેવતાઓને એમનાં દર્શન, સુર્યદેવમાં શિવની પૂજા કરીને અર્ધદ્યનની વિધિ તથા વ્યાસાવતારોનું વર્ણન	૭૧૫	૨૪—પંચાક્ષર-મંત્રના જપ તથા ભગવાન શિવનાં ભજન-પૂજનનો મહિમા, અગ્નિકાર્ય માટે કુંડ અને વેદી આદિના સંસ્કાર, શિવાગ્નિની સ્થાપના અને એના સંસ્કાર, હોમ, પુર્ણાહુતિ, ભસ્મનો સંગ્રહ અને રક્ષણની વિધિ તથા હવનાન્તમાં ઘનારાં કૃત્યોનું વર્ણન	૭૬૦
૯—શિવના અવતાર, યોગાચાર્યો તથા એમના શિષ્યોની નામાવલી	૭૧૮	૨૫—કામ્ય કર્મના પ્રસંગમાં શક્તિ સહિત પંચમુખ મહાદેવની પૂજના વિધાનનું વર્ણન	૭૬૫
૧૦—ભગવાન શિવ પ્રત્યે શ્રદ્ધા-ભક્તિની આવશ્યકતાનું પ્રતિપાદન, શિવધર્મના ચાર પાદનું વર્ણન અને જ્ઞાનયોગનાં સાધનો તથા શિવધર્મના અધિકારીઓનું નિરૂપણ, શિવપૂજનના અનેક પ્રકાર અને અનન્યચિત્તથી ભજનનો મહિમા	૭૧૯	૨૬—આવરણપૂજાની વિસ્તૃત વિધિ તથા ઉક્ત વિધિથી પૂજનના મહિમાનું વર્ણન	૭૬૮
૧૧—વર્ણાશ્રમ-ધર્મ તથા નારી-ધર્મનું વર્ણન; શિવનાં ભજન, ચિંતન અને જ્ઞાનની મહત્તાનું પ્રતિપાદન	૭૨૨	૨૭—શિવનાં પાંચ આવરણોમાં સ્થિત બધા દેવતાઓની સ્તુતિ તથા એમની પાસેથી અભીષેકપૂર્તિ અને મંજલની કામના	૭૭૩
૧૨—પંચાક્ષર-મંત્રના માહાત્મ્યનું વર્ણન	૭૨૬	૨૮—ઐહિક કળ દેનાર કર્મો અને એમની વિધિનું વર્ણન, શિવપૂજનની વિધિ, શાંતિ-પુષ્ટિ વગેરે વિવિધ કામ્ય કર્મોમાં વિભિન્ન હવનીય પદાર્થોના ઉપયોગનું વિધાન	૭૮૯
૧૩—પંચાક્ષર-મંત્રનો મહિમા, એમાં સમસ્ત વાશ્મયની સ્થિતિ, એની ઉપદેશ પરંપરા, દેવીરૂપા પંચાક્ષર-વિધાનું ધ્યાન, એના સમસ્ત અને વ્યસ્ત અક્ષરોના ઋષિ, છંદ, દેવતા, બીજ, શક્તિ તથા અંગન્યાસ વગેરેનો વિચાર	૭૨૮	૨૯—પારલૌકિક કળ દેનારાં કર્મ-શિવલિંગ-મહાવ્રતનો વિધિ અને મહિમાનું વર્ણન	૭૯૩
૧૪—ગુરુ પાસેથી મંત્ર લેવાની તથા એના જપની વિધિ, પાંચ પ્રકારના જપ તથા એનો મહિમા, મંત્રની ગણના માટે વિભિન્ન પ્રકારની માળાઓનું મહત્ત્વ તથા આંગળીઓના ઉપયોગનું વર્ણન, જપ માટે ઉપયોગી સ્થાન તથા દિશા જપમાં વર્જનીય વાતો, સદાચારનું મહત્ત્વ, આસ્તિકતાની પ્રશંસા તથા પંચાક્ષર-મંત્રની વિશેષતાનું વર્ણન	૭૩૨	૩૦—યોગના અનેક ભેદ, એનાં આઠ અને છ અંગોનું વિવેચન યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, દશવિધ પ્રાણોને જીતવાનો મહિમા, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિનું નિરૂપણ	૭૯૪
૧૫—ત્રિવિધ દીક્ષાનું નિરૂપણ, શક્તિપાનની, આવશ્યકતા તથા એનાં લક્ષણોનું વર્ણન, ગુરુનું મહત્ત્વ, જ્ઞાની ગુરુથી જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ તથા ગુરુ દ્વારા શિષ્યની પરીક્ષા	૭૩૬	૩૧—યોગમાર્ગનાં વિધન, સિદ્ધિ-સૂચક ઉપસર્ગ તથા પૃથ્વીથી લઈને બુદ્ધિતત્ત્વપર્યંત ઐશ્વર્યગુણોનું વર્ણન, શિવ-શિવાના ધ્યાનનો મહિમા	૭૯૮
૧૬—સમય-સંસ્કાર અથવા સમયાચાર દીક્ષાની વિધિ	૭૩૯	૩૨—ધ્યાન અને એનો મહિમા, યોગધર્મ તથા શિવયોગીનું મહત્ત્વ, શિવભક્ત અથવા શિવને માટે પ્રાણ આપવા અથવા શિવક્ષેત્રમાં મરણથી તત્કાલ મોક્ષ-લાભનું કથન	૮૦૩
૧૭—પડ્મશોધનની વિધિ	૭૪૩	૩૩—વાયુદેવનું અંતર્ધાન ઘડું, ઋષિઓનું સરસ્વતીમાં અવભૂથ-સ્નાન અને કાશીમાં દિવ્ય તેજનાં દર્શન કરીને બ્રહ્માજી પાસે જવું, બ્રહ્માજીએ એમને સિદ્ધિ-પ્રાપ્તિની સૂચના આપીને મેરુના કુમારશિખર પર મોકલવા	૮૦૭
૧૮—પડ્મશોધનની વિધિ	૭૪૫	૩૪—મેરુચિરિના સ્કંદ-સરોવરના તટ પર મુનિઓનું સનાતકુમારજીને મળવું, ભગવાન નંદીનું ત્યાં પહોંચવું અને દંષ્ટિપાતમાત્રથી પાશ છેદન અને જ્ઞાનયોગનો ઉપદેશ કરીને ચાલ્યા જવું, શિવપુરાણનો મહિમા તથા ગ્રંથનો ઉપસંહાર	૮૧૦
૧૯—સાધક-સંસ્કાર અને મંત્ર-માહાત્મ્યનું વર્ણન	૭૪૯		
૨૦—યોગ્ય શિષ્યની આચાર્યપદ પર અભિષેકનું વર્ણન તથા સંસ્કારના વિવિધ પ્રકારોનો નિર્દેશ	૭૫૦		

ચિત્ર-સૂચી

વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા	વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા
રેખા-ચિત્ર			
૧. લિંગસ્થિત ભગવાન્ શિવ મુખપૃષ્ઠ		નારદજીને જોઈને બ્રાહ્મણ-વેષમાં આવીને બેઠેલા બે રુદ્ર-પાર્ષદોનો વિનોદ કરવો	૯૨
૨. શૌનકજીને સુતજી દ્વારા શિવપુરાણનો ઉત્કૃષ્ટ મહિમા સંભળાવવો ૧		૧૪. નારદે અરીસામાં પોતાનું વાનર સમાન મોંઢું જોવું અને ઉપહાસ કરવાવાળા બંને રુદ્ર-ગણોને શાપ આપવો	૯૩
૩. યમપુરીમાં ગયેલા દેવરાજ બ્રાહ્મણને વિમાનમાં બેસાડીને શિવદૂતોનું કેલાસ જવા માટે ઉદ્યત થવું તથા પર્મરાજનું પોતાના ભવનથી બહાર નીકળીને તે બધાની પૂજા અને પ્રાર્થના કરવી. ૩		૧૫. નારદજીએ માયા દૂર થઈ જવાથી પથ્થાતાપપૂર્વક ભગવાન વિષ્ણુના ચરણોમાં પડીને પોતાની સુદ્ધિનો ઉપાય પૂછ્યો	૯૪
૪. વામ્બલનગર-નીવાસિની ચંચુલાએ ગોકર્ણક્ષેત્રમાં શિવકથા વાંચવાવાળા એક પૌરાણિક બ્રાહ્મણને પોતાનો ઉદ્ધાર કરવાની વાત કરવી ૫		૧૬. નારદજીએ બ્રહ્મલોકમાં જઈને બ્રહ્માજીને ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કરવા અને અનેક પ્રકારના સ્તોત્રો દ્વારા તેમની સ્તુતિ કરીને તેમને શિવતત્ત્વના વિષયમાં પૂછવું	૯૭
૫. શિવપુરાણ સાંભળવાના પરિણામ-સ્વરૂપે શિવ દ્વારા મોકલેલ વિમાનમાં બેસીને ચંચુલાનું શિવલોકમાં આગમન તથા પાર્વતીએ તેને પોતાની સખી સ્વીકારી ૮		૧૭. સદાશિવ દ્વારા સ્વરૂપભૂતા શક્તિ-(અમ્બિકા)નું પ્રગટીકરણ	૯૯
૬. ચંચુલાની સાથે જઈને તેના પતિ પિશાચ યોનિવાળા બિન્દુગને શિવપુરાણની કથા સંભળાવવા પાર્વતીદેવીનો ગંધર્વરાજ તુમ્બરુને આદેશ ૧૦		૧૮. અવિમુક્તક્ષેત્ર (કાશી)—આનન્દવનમાં પાર્વતીની સાથે વિચરણ કરતા ભગવાન શિવ દ્વારા પોતાના વામભાગના દસમા અંગથી વિષ્ણુને પ્રગટ કરવા.	૧૦૧
૭. ચંચુલાની સાથે વિન્ધ્ય પર્વત પર જઈને ગંધર્વરાજ તુમ્બરુનું બિન્દુગ પિશાચને પાશો દ્વારા બાંધવું તથા હાથમાં વીંછા લઈને ગૌરી-પતિની કથાનું જ્ઞાન આરંભ કરવું ૧૧		૧૯. શિવે બ્રહ્માનો હાથ પકડીને વિષ્ણુને તેમને સોંપીને સંકટના સમયે સદાય તેમની સહાયતા કરતા રહેવા માટે કહેવું	૧૧૦
૮. સરસ્વતી નદીના તટ પર તપસ્યારત વ્યાસદેવને સનતકુમારે સત્યવસ્તુ-ભગવાન શિવના ચિંતનનો આદેશ કરવો. ૨૧		૨૦. બ્રહ્માજીનું સ્થિતિ અને દેવતાઓની સાથે શૌર-સાગરના તટ પર વિષ્ણુની પાસે આગમન	૧૧૬
૯. મહેશ્વરનો બ્રહ્મા અને વિષ્ણુને પોતાના નિષ્કલ અને સકલ સ્વરૂપનો પરિચય આપવો તથા બંનેની મધ્યમાં ભીપણ અગ્નિસ્તમ્ભના રૂપમાં તેમનો આવિર્ભાવ ૨૪		૨૧. કેલાસના શિખર પર નિવાસ કરનારા સામ્બ શિવનું ધ્યાન કરવા યોગ્ય પંચમુખ-રૂપ	૧૨૨
૧૦. હિમાલયપર્વતની એક ગુફામાં નારદજીની તપસ્યા ૮૬		૨૨. બ્રહ્મા દ્વારા ધોર અને ઉત્કૃષ્ટ તપ કરવાથી તેમની બંને ભ્રમર અને નાકના મધ્યભાગથી શિવનું અર્ધનારીશ્વરરૂપમાં પ્રગટવ	૧૨૮
૧૧. પોતાના કામ-વિજયનો વૃત્તાંત વિષ્ણુને કહેવા નારદજીનું માટે વિષ્ણુલોકમાં આગમન ૮૮		૨૩. બ્રહ્મા દ્વારા પ્રાર્થના કરવાથી શિવનું પોતાના જ સમાન ઘણા રુદ્ર-ગણોનું સર્જન કરવું	૧૨૯
૧૨. વિષ્ણુ દ્વારા માયાનિર્મિત નગરમાં રાજા નારદને રત્નાસિંહાસન પર બેસાડીને શીલનિધિએ પૂજન કરવું તથા પોતાની કન્યા શ્રીમતીને તેમને પ્રણામ કરવાનો આદેશ આપવો ૯૦		૨૪. બ્રહ્માએ પોતાના શરીરનું બે ભાગોમાં વિભક્ત કરીને બે રૂપવાળા થઈ જવું તથા એકથી મનુ અને બીજાથી શતરૂપાને ઉત્પન્ન કરવાં.	૧૩૦
૧૩. રાજપુત્રોથી સમલંકૃત રાજા શીલનિધિની સ્વયંવરસભામાં બેઠેલા કદરૂપા મોંઢાવાળા ૧૩૨		૨૫. કામ્પિલ્ય-નગરમાં નિવાસ કરનારા યજ્ઞદત્ત બ્રાહ્મણના દુરાચારી પુત્ર ગુણનિધિનો શિવમંદિરમાં નેવેલ ચોરવાની ઇચ્છાથી પ્રવેશ	૧૩૨
		૨૬. કલિંગરાજ દમનો આત્માવ્યક્તોને બોલાવીને પોતપોતાનાં ગામોનાં શિવાલયોમાં હંમેશાં દીપ પ્રગટાવવાનો આદેશ આપવો	૧૩૨

વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા	વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા
૨૭. બ્રહ્માજીને સમસ્ત શુભ-શિવ-ચરિત્ર સંભળાવવા માટે નારદની પ્રાર્થના	૧૩૭	૪૦. વિવાહકૃત્ય સકુશળ સમાપ્ત થઈ જવાથી દક્ષની આજ્ઞાથી શિવનું પ્રસન્નતાપૂર્વક સતીને વૃષભની પીઠે બેસાડીને વિષ્ણુ વગેરે દેવતાઓ અને મુનિઓની સાથે હિમાલય પર્વત તરફ પ્રસ્થાન કરવું	૧૭૧
૨૮. બ્રહ્માના હૃદયથી મનોહર રૂપવાળી સુંદરી નારી સંધ્યાનું ઉત્પન્ન થવું	૧૩૭	૪૧. શિવને પોતાના સ્વરૂપનું ધ્યાન તોડેલા જાણીને જગદમ્બા સતીનું કેલાસ પર આવવું તથા ઉદારચેતા શમ્ભુ દ્વારા તેમને પોતાની સમક્ષ બેસવા માટે આસન આપવું	૧૮૨
૨૯. મરીચિ આદિ ઋષિઓ દ્વારા મનોભવ કામદેવના મદન, મન્મથ, દર્પક, કંદર્પ આદિ અનેક નામ રાખવાં	૧૩૯	૪૨. દક્ષ દ્વારા યજ્ઞમાં રુદ્રગણોને શાપ આપવો તથા શિવના પ્રિયભક્ત નન્દીનો દક્ષને પ્રત્યુત્તર	૧૮૪
૩૦. દક્ષ દ્વારા પોતાના જ શરીરથી પ્રગટેલ 'રતિ' નામની કન્યા કંદર્પને સંકલ્પપૂર્વક સોંપવી	૧૪૦	૪૩. બ્રાહ્મણકુળ અને વેદોને શાપ આપવાવાળા નન્દીને શિવનું સમજાવવું	૧૮૫
૩૧. બ્રહ્માની પ્રેરણાથી વસિષ્ઠનું એક તેજસ્વી બ્રહ્મચારીના રૂપમાં ચન્દ્રભાગ પર્વત પર તપસ્યા કરવાવાળી સંધ્યા પાસે જઈને તેમના નિર્જન પર્વત ઉપર આવવાનું પ્રયોજન પૂછવું તથા તપસ્યા કરવાની વિધિ બતાવવી	૧૪૧	૪૪. વૃષભ પર સવાર થઈને બહુસંખ્યક પ્રમથગણોની સાથે પોતાના પિતા દક્ષના યજ્ઞ તરફ સતીનું પ્રસ્થાન	૧૮૬
૩૨. તપસ્યામાં મગ્ન સંધ્યાને શિવજીએ તેના જ આરાધ્યરૂપમાં પ્રત્યક્ષ દર્શન આપવાં	૧૪૩	૪૫. દક્ષના યજ્ઞમાં ઉપસ્થિત સતીના શરીરનું યોગાગ્નિથી બળીને તે જ ક્ષણે ભસ્મ થઈ જવું, શિવના પાર્ષદોનું દક્ષના પ્રાર્થ લેવા માટે આક્રમણ તથા ભૂજુ દ્વારા યજ્ઞમાં વિદ્ય નાખનારાઓના વિનાશ માટે યજ્ઞકુંડમાંથી ઋતુ નામક હજારો દેવતાઓને પ્રગટ કરવા અને શિવના પ્રમથગણોનું નારી જવું	૧૮૫
૩૩. સંધ્યા દ્વારા મેઘાતિથિ મુનિના યજ્ઞની અગ્નિમાં આત્માહુતિ તથા તેના પુરોહિતશમય શરીરનું તત્કાળ દગ્ધ થવાથી યજ્ઞની સમાપ્તિ સમયે અગ્નિની જ્વાળામાં મહર્ષિ મેઘાતિથિએ તપાવેલા સુવર્ણ સમાન કાન્તિવાળી પુત્રીના રૂપમાં તેને પ્રાપ્ત કરવી	૧૪૮	૪૬. નારદના મુખેથી દક્ષયજ્ઞમાં સતીના યોગાગ્નિથી ભસ્મ થવા અને અસંખ્ય પ્રમથગણોનો વિનાશ થઈ જવાના સમાચાર સાંભળીને શિવ દ્વારા ક્રોધપૂર્વક માથાની એક જટા ઉખાડીને પર્વત પર ફેંકવી તથા જટાના બે ભાગ થવાથી પૂર્વભાગમાંથી વીરભદ્ર અને બીજા ભાગમાંથી મહાકાળીનું ઉત્પન્ન થવું	૧૮૯
૩૪. મહાપ્રજાપતિ દક્ષની તપસ્યાથી પ્રસન્ન થઈને સિંહવાહિની જગદમ્બાનું ચતુર્ભુજરૂપમાં તેમને દર્શન આપવું	૧૫૨	૪૭. દક્ષે ભગવાન વિષ્ણુની ચરણમાં જઈને તેમના ચરણોમાં પડવું તથા યજ્ઞનો વિનાશ રોકવા માટે પ્રાર્થવા કરવી	૨૦૩
૩૫. નારદની જ શિક્ષાથી પોતાના હર્ષથી તથા શબ્દભાષ્ય વગેરે પુત્રો ઊર્ધ્વગામી થવાથી દક્ષ પ્રજાપતિને કષ્ટનો અનુભવ થવો તથા દેવવશ અનુમ્નહ કરવા માટે આવેલા નારદને તેમનું ક્રોધપૂર્વક ધિક્કારવું	૧૫૬	૪૮. શુક્રાચાર્યના આદેશથી દધીચ દ્વારા મહામૃત્યુંજયના કઠોર તપસ્યાપૂર્વક જપ તથા શિવનાં તેમની સામે પ્રત્યક્ષ પ્રગટ થઈને દર્શન આપવાં, દધીચ દ્વારા શિવની સ્તુતિ અને વરની યાચના	૨૧૧
૩૬. પોતાની પત્ની વીરિણી સહિત પ્રજાપતિ દક્ષ દ્વારા જગદમ્બાનું ધ્યાન અને પ્રેમપૂર્વક સ્તવન કરવું	૧૫૭	૪૯. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને દેવતાઓ સાથે શિવનું કનખલમાં સ્થિત દક્ષની યજ્ઞશાળામાં પધારવું તથા વીરભદ્ર દ્વારા વિધ્વંસ થઈ ગયેલ યજ્ઞસ્થળ નિહાળવું	૨૧૮
૩૭. બધા દેવતાઓની સાથે બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ વગેરેનું ગિરિશ્રેષ્ઠ કેલાસ પર મહાદેવ પાસે આગમન	૧૬૦	૫૦. દેવતાઓ દ્વારા સ્તુતિ કરવાથી પરમ અદ્ભુત દિવ્ય રત્નમય રથ પર બિરાજમાન જગજ્જનની દેવી ઉમાનું તેમની સામે પ્રગટ થવું	૨૨૦
૩૮. સતીએ તપસ્યા કરીને મનોવાંછિત વર પામીને પરે આવીને માતા (વીરિણી) અને પિતા (પ્રજાપતિ દક્ષ)ને પ્રજ્ઞામ કરવા તથા પોતાની સખી દ્વારા તેમને પોતાની તપસ્યાસંબંધી બધા સમાચાર કહેણવવા	૧૬૭		
૩૯. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, નારદ, દેવતાઓ અને મુનિઓ વગેરેની સાથે શિવની દક્ષના ઘેર સુધીની વિવાહયાત્રા	૧૬૮		

વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા	વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા
૫૧. મનમાં સંતાનની ઈચ્છા લઈને તપ કરનારી હિમવાનની પત્ની મેનાની સામે પ્રસન્નતાપૂર્વક જગદમ્બાનું પ્રગટ થઈને તેમની પર અનુગ્રહ કરવો	૨૩૦	૬૨. કાળા હાથમાં સિંગડું અને જમણા હાથમાં કમરૂ લઈને પીઠ ઉપર કથરી રાખીને તથા લાલ વસ્ત્ર પહેરીને શિવજીનું નટના રૂપમાં મેનકાની પાસે જવું તથા મેનકાની પાસે બેઠેલી સ્ત્રીઓના ટોળા નજીક તેમનું સુંદર નૃત્ય કરવું	૨૩૮
૫૨. ગિરિરાજ હિમાલયની પ્રાર્થનાથી નારદજી દ્વારા ઉમાની જન્મકુંડલી પર વિચાર કરવા માટે તેમનો હાથ જોવો	૨૩૪	૬૩. દેવતાઓના આગ્રહથી વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણના રૂપમાં શિવજીનું હિમવાનના ઘરે જવું અને શિવની નિંદા કરીને પાર્વતીના લગ્ન તેમની સાથે ન કરવા માટે કહેવું	૨૮૨
૫૩. પોતાની પુત્રી ઉમાના વિવાહ કોઈ સુંદર વરની સાથે કરવા માટે મેનાને પોતાના પતિ હિમવાનની પાસે જઈને વિનંતી કરવી તથા હિમવાનનું તેમને સમજાવવું	૨૩૭	૬૪. વસિષ્ઠ વગેરે સપ્તર્ષિઓ તથા મેરુ વગેરે પર્વતોના સમજાવવાથી મેના અને હિમાવાને પ્રસન્નતાપૂર્વક શિવની સાથે પાર્વતીના લગ્નનો નિશ્ચય કરવો	૨૮૭
૫૪. શિવનું ગંગાવતરણતીર્થમાં જઈને આત્મભૂત પરમાત્માનું ચિંતન કરવું તથા સેવકો સહિત ગિરિરાજ હિમવાનનું આવીને તેમને સ્તવનપૂર્વક પ્રણામ કરવું	૨૪૦	૬૫. મેનાનો વિલાપ કરવો તથા પોતાની પુત્રી પાર્વતી અને નારદને કટુવચન સંભળાવવા અને ધિક્કારવું	૩૦૩
૫૫. શિવનું દર્શન કરવા માટે પોતાની પુત્રી ઉમાની સાથે નિત્ય આવવા હિમવાને તેમની આજ્ઞા માગવી અને શિવ દ્વારા તેમને એકલા જ આવવાની આજ્ઞા આપવી	૨૪૩	૬૬. સપ્તર્ષિઓના સમજાવવાથી પણ મેનાનો શિવની સાથે પાર્વતીના લગ્ન ન કરવાની હઠ કરવી તથા હિમવાનનું તેમને સમજાવવું અને શિવના પૂજનીય સ્વરૂપનું વર્ણન કરવું	૩૦૪
૫૬. ઇન્દ્ર દ્વારા પોતાનું સ્મરણ કરવાથી કામદેવનું તત્કાળ જ તેમની સામે આવી જવું	૨૪૯	૬૭. ભગવાન શિવનું પોતાના પરમ સુંદર દિવ્ય રૂપને પ્રકટ કરવું, ગંગા-યમુનાએ તેમણે સુંદર ચામર વીંજવા, આઠેય સિદ્ધિઓનું તેમની આગળ નાચવું તથા સિદ્ધ, ઉપદેવતા, બધા જ મુનિઓએ વરરૂપમાં શોભિત શિવની સાથે પ્રસન્નતાપૂર્વક યાત્રા કરવી	૩૦૭
૫૭. રુદ્રની નેત્રાગ્નિથી કામદેવનું ભસ્મ થઈ જવું	૨૫૧	૬૮. કેલિગૃહમાં નૂતન દમ્પતી શિવ-પાર્વતીને જોવા માટે સોળ દિવ્ય નારીઓ-સરસ્વતી વગેરેનો પ્રવેશ તથા રત્નમય સિંહાસન ઉપર નવદમ્પતીના બિરાજમાન થવાથી ભગવાન શિવની સમજ રતિએ હાથ જોડીને પોતાના પતિ (કામદેવ)ને જીવિત કરવા માટે પ્રાર્થના કરવી	૩૧૬
૫૮. શિવની ક્રોધાગ્નિને વડવાનલની સંજ્ઞા આપીને ઘોડાના રૂપમાં પરિવર્તિત કરીને તેમને સ્થાપિત કરવા માટે બ્રહ્માએ સમુદ્ર કિનારે જવું તથા સમુદ્રએ સાક્ષાત્ પ્રગટ થઈને તેમની સ્તુતિ કરવાનું કારણ પૂછવું	૨૫૪	૬૯. મેનાના મનોભાવને જાણીને એક સતી-સાધ્વી બ્રાહ્મણપત્ની દ્વારા ગિરિજાને શ્રેષ્ઠ પાતિવ્રત્યની શિલાનો ઉપદેશ	૩૨૫
૫૯. શિવની આરાધના માટે પાર્વતીની દુષ્કર તપસ્યા તથા તેમના તપના પ્રભાવથી તે સ્થળ પર વિચરણ કરનારા એકબીજાના વિરોધી સિંહ, ગાય, ઉંદર, બિલાડી વગેરેએ પરસ્પરના વિરોધનો ત્યાગ કરવો તથા વૃક્ષોનું સદા કળથી પરિપૂર્ણ રહેવું	૨૫૮	૭૦. બ્રહ્માજીની સત્પ્રેરણાથી સ્વામી કાર્તિકનું વિમાનથી ઊતરીને હાથમાં પોતાની તેજોમય શક્તિને લઈને તારક-અસુર સામે પગપાળા દોડવું	૩૩૨
૬૦. ભગવાન શિવની આજ્ઞાથી સપ્તર્ષિઓએ તપસ્યામાં મગ્ન પાર્વતીના આશ્રમ પર જઈને તેમની શિવમાં અનુરાગની પરીક્ષા કરવી	૨૬૭	૭૧. તારક-અસુરને મારનારા કુમાર સ્કન્દ (કાર્તિક)નું દેવતાઓની સાથે વિમાનમાં બેસીને શિવજી પાસે કેલાસ પહોંચવું	૩૩૪
૬૧. પરીક્ષાના બહાને જટિલ તપસ્વી બ્રાહ્મણના રૂપે પધારેલ શંકર સમક્ષ જ પાર્વતીનું અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવું તથા તેમની તપસ્યાના પ્રભાવથી આગનું તે જ શ્લેષ ચંદન-પંક સમાન શીતળ થઈ જવું અને પાર્વતીનું આકાશમાં ઉપર તરક જવા માંડવું	૨૭૦	૭૨. સામીઓના સમજાવવાથી પાર્વતી દ્વારા પોતાની જ આજ્ઞામાં તત્પર રહેવાવાળા ચેતન પુરુષ (ગણેશ)નું પોતાના શરીરના મેલથી નિર્માણ	

વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા	વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા
કરવું તથા તેમને પોતાના પુત્ર કહીને દ્વારપાળ તરીકે નિયુક્ત કરવા	૩૩૭	જઈને તપસ્યામાં મગ્ન તુલસીને મધુર તથા સકામ સંલાપ કરવો	૩૬૮
૭૩. દ્વારપાળના પદ ઉપર નિયુક્ત ગણેશ સાથે શિવજીનું લીલાપૂર્વક પોતાના ગણો અને દેવતાઓનું યુદ્ધ કરવું તથા તેમના પરાજિત ન થવાથી શૂલપાણીનું સ્વયં આવીને ધોર યુદ્ધ પછી ત્રિશૂલ વડે તેમનું (ગણેશનું) મસ્તક કાપી નાખવું તથા સમાચાર પામીને સ્નાનમાં સામીઓ સહિત તત્પર પાર્વતીનું ઘટનાસ્થળે આવીને ઘણી જ શક્તિઓ ઉત્પન્ન કરીને તેમને પ્રલય કરવાની આજ્ઞા આપવી તથા શિવગણોનું ભયભીત થઈને દૂર ભાગી જવું	૩૩૮	૮૨. શિવજીની ઈચ્છાથી વિષ્ણુએ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરીને શંખચૂડ પાસે ઉગ્ર કવચની યાચના કરવી અને શંખચૂડ દ્વારા કવચનું દાન કરી દેવું	૩૮૦
૭૪. દેવતાઓ દ્વારા શિવના સ્મરણપૂર્વક વેદમંત્રોથી જળને અભિમંત્રિત કરીને બાળક(ગણેશ)ના શરીર પર છાંટવું તથા જળના સ્પર્શથી બાળકનું શિવેચ્છાથી ચેતનાયુક્ત થઈને જીવિત થઈ જવું તથા સૂતેલાની જેમ ઊઠવું	૩૪૦	૮૩. હિરણ્યાક્ષ દ્વારા પુત્રપ્રાપ્તિ માટે ધોર તપનું અનુષ્ઠાન તથા ગૌરીની સાથે બિરાજમાન શંકરે આનંદપૂર્વક તેને પુત્રરૂપે અન્યકાસુરને પ્રદાન કરવો	૩૮૬
૭૫. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શંકર વગેરે દેવતાઓનું પાર્વતીજીને પ્રસન્ન કરવા માટે ગણેશને સર્વાધ્યક્ષ ઘોષિત કરવા તથા શંકર દ્વારા તેમને સમસ્ત ગણોના અધ્યક્ષ બનાવવા	૩૪૧	૮૪. યુદ્ધમાં શ્રીકૃષ્ણ દ્વારા દૈત્યરાજ બાહ્યાસુરની ઘણીખરી ભુજાઓનું સુદર્શન ચક્ર વડે કાપી નાખવી તથા તેનું માથું કાપી નાખવા માટે ઉદ્યત થવાથી તેને શંકરજીએ સમજાવવો	૪૧૩
૭૬. પૃથ્વીની પરિક્રમા કરવામાં સ્વયં પોતાને અસમર્થ જાણીને ગણેશજી દ્વારા પોતાનાં માતાપિતાને બે આસનો પર બેસાડીને તેમની સાત વાર પ્રદક્ષિણા કરી પોતાના વિવાહની પ્રાર્થના કરવી	૩૪૫	૮૫. શિવનું આનંદપૂર્વક પૂર્ણસચ્ચિદાનંદની કામદામૂર્તિમાં પ્રવેશીને અર્ધનારી-નરના રૂપમાં બ્રહ્માની સમીપ પ્રગટ થવું તથા બ્રહ્માજીના તેમને દંડવત પ્રણામ કરવા	૪૨૩
૭૭. પ્રજાપતિ વિશ્વરૂપની સુંદર કન્યાઓ-સિદ્ધિ અને બુદ્ધિની સાથે વિશ્વકર્મા દ્વારા ગણેશજીનો વિવાહ-સંસ્કાર સંપન્ન કરાવવો	૩૪૭	૮૬. ઉગ્ર તપસ્યામાં મગ્ન નન્દીને વૃષભધ્વજ શિવનું વર આપવું તથા કમળોની બનેલી પોતાની શિરોમાળાને ઉતારીને તેના ગળામાં કૃપાપૂર્વક નાખી દેવી	૪૩૧
૭૮. તારકના ત્રણેય પુત્રો-તારકાક્ષ, વિદ્યુન્માલી અને કમલાક્ષની તપસ્યાથી અત્યંત સંતોષ પામીને મહાયશસ્ત્રી બ્રહ્માજીનું વર આપવા માટે તેમની સમક્ષ પ્રગટ થવું અને તે ત્રણેયનું અંજલિ બાંધીને પિતામહના ચરણોમાં પ્રણિપાત કરવો	૩૪૮	૮૭. શિવજીએ પ્રગટ થઈને બાળક ગૃહપતિને અભયદાન આપ્યું તથા અગ્નિપદનો ભાગી બનાવ્યો	૪૪૦
૭૯. દેવરાજ ઇન્દ્ર, વિષ્ણુ વગેરે સહિત દેવગણોની ત્રિપુરવાસી દૈત્યોના વિનાશ માટે ભગવાન શિવની સ્તુતિ તથા શિવનું વૃષભ પર સવાર થઈને પ્રગટ થઈ જવું અને નન્દીચરની પીઠેથી ઊતરીને વિષ્ણુને આલિંગન કરીને નન્દી પર હાથ ટેકવીને ઊભા રહેવું	૩૫૫	૮૮. રુદ્રના અંશભૂત કપિજેષ્ઠ હનુમાનનું સૂર્યની નજીક જઈને તેમની બધી જ વિદ્યાઓ શીખવી	૪૪૪
૮૦. શિવજીએ ધનુષ્યની દોરી ચઢાવીને તેની પર પાશુપતાસ્ત્ર નામના બાણનું સંધાન કરીને તેને ત્રિપુર પર છોડવાનો વિચાર કરવો	૩૬૨	૮૯. ભગવાન શિવે પતિરૂપ ધારણ કરીને ભીલ આહુક અને તેની પત્ની આહુકાની પરીક્ષા લેવી તથા હિંસક પશુઓ દ્વારા રાત્રે પતિનું ભક્ષણ થઈ જવાથી પ્રાતઃકાળે યતિ દ્વારા ચિતા સળગાવીને ભીલડીનો તેમાં પ્રવેશ કરવાથી પર શિવે પોતાના સાક્ષાત્ રૂપમાં પ્રગટ થઈને વરદાન આપવું	૪૫૨
૮૧. બ્રહ્માજીના આદેશથી શંખચૂડનો બદરિકાશ્રમમાં		૯૦. દેવતાઓ તથા બૃહસ્પતિને સાથે લઈને શિવનું દર્શન કરવા માટે ઇન્દ્રે કેલાસ પર્વત પર જવું તથા વચ્ચે જ અવધૂત વેષ ધારણ કરીને શિવ દ્વારા પરીક્ષા લેવાથી ઇન્દ્રએ તેમના ઉપર વજ્રથી પ્રહાર કરવો, શિવના નેત્રમાંથી રોપવશ અગ્નિનું નિકળવું અને બૃહસ્પતિની પ્રાર્થનાથી શિવદ્વારા તે તેજનું ભારસમુદ્રમાં ફેંકવું અને તેનું બાળક-સિન્ધુપુત્ર જલન્યરના રૂપમાં પરિણત થઈ જવું	૪૫૬
		૯૧. બ્રાહ્મણપત્નીના સમક્ષ બિલુકના રૂપમાં શિવનું	

વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા	વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા
પ્રગટ થઈને તેને વિદર્ભદેશના સત્યરથ રાજા, તેમની પત્ની તથા તેમના નવજાત શિશુના પૂર્વજન્મનું વૃત્તાંત સંભળાવીને બાળકના પાલન-પોષણનો આદેશ આપવો તથા બ્રાહ્મણીને પોતાના ઉત્તમ સ્વરૂપનું દર્શન કરાવવું ૪૫૯		બ્રાહ્મણોને શિવ ઉપર વિશ્વાસ રાખવાનું કહેવાથી શિવલિંગના પૂજનમાં ધ્યાનમગ્ન વેદપ્રિયના ચારેય પુત્રો-દેવપ્રિય વગેરેને મારી નાખવા રાક્ષસનો પોતાની સેનાને આદેશ અને શિવલિંગના સ્થાનના ખાત્રમાંથી જ મહાકાળ શિવનું પ્રગટ થઈને રાક્ષસને ભસ્મ કરી નાંખવો ૪૬૭	
૯૨. વ્યાસજીએ અર્જુનને શુક્રવિદ્યાનો ઉપદેશ આપવો તથા પાર્શ્વ લિંગના પૂજનનું વિધાન બતાવીને તેને ઇન્દ્રકીલ પર્વત પર જઈને જાહનવીના કિનારે બેસીને તપ કરવાની પ્રેરણા આપવી ૪૬૩		૧૦૧. વાનરરાજ હનુમાનજીએ પ્રગટ થઈને ગોપકુમાર શ્રીકર, રાજા ચન્દ્રસેન અને અન્ય રાજાઓને કૃપાદષ્ટિથી જોવું ૪૬૦	
૯૩. ઇન્દ્રકીલ પર્વત પર ગંગાજીની નજીક એક મનોહર સ્થાન પર અર્જુન દ્વારા તેજોરાશિ શંકરજીનું ધ્યાન કરવું તથા પરીક્ષા કરવા માટે બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણના રૂપમાં આવેલા ઇન્દ્રે પોતાના સ્વરૂપમાં પ્રગટ થવું અને તેને શંકરનો મંત્ર બતાવીને જપ કરવાની આજ્ઞા આપવી ૪૬૪		૧૦૨. વિંધ્યાચલની તપસ્યાથી પ્રસન્ન થઈને શિવજીએ યોગીઓ માટે પણ દુર્લભ રૂપમાં પ્રગટ થવું તથા દેવતા અને નિર્મળ અંતઃકરણવાળા ઋષિઓનું ત્યાં આવીને તેમની પૂજા કરીને સ્થિરરૂપમાં ત્યાં જ નિવાસ કરવાની પ્રાર્થના કરવી ૪૬૨	
૯૪. મૂક નામના દૈત્યનું શૂકરરૂપ ધારણ કરીને અર્જુનની પાસે આવવું તથા કિરાત વેપમાં શિવજીનું અર્જુનની રક્ષા માટે આગળ જવું અને શિવ તથા અર્જુનનાં બાણોથી મરીને શૂકરનું ભૂતલ પર પડી જવું તથા દેવતાઓ દ્વારા જય-જયકારપૂર્વક પુષ્પવૃષ્ટિ અને સ્તુતિ થવી ૪૬૭		૧૦૩. નર-નારાયણની પાર્શ્વલિંગ-પૂજાથી પ્રસન્ન થઈને શિવનું પ્રગટ થવું તથા બંનેને તેમના હિમાલયના કેદારતીર્થમાં સ્વયં જ્યોતિર્લિંગના રૂપમાં સ્થિર રહેવાનો અનુરોધ ૪૬૩	
૯૫. અર્જુને બાણ પાછા ન આપવાથી કિરાતવેપધારી શિવ દ્વારા ભીષણ સંગ્રામ ૪૬૯		૧૦૪. ક્રમરૂપ દેશના રાજા સુદક્ષિણના પાર્શ્વલિંગ-પૂજનમાં રાક્ષસ ભીમનું વિઘ્ન નાખવું તથા શિવનું તે લિંગથી ભીમેશ્વરરૂપમાં પ્રગટ થઈને રાક્ષસોથી યુદ્ધ કરવું અને નારદજીની પ્રાર્થનાથી બંધા જ રાક્ષસો અને ભીમને ગર્જના માત્રથી જ ભસ્મ કરી નાખવા ૪૬૩	
૯૬. શિવજીએ અર્જુન પર પ્રસન્ન થઈને તેને પાશુપત નામનું અસ્ત્ર પ્રદાન કરવું ૪૭૨		૧૦૫. રુદ્ર દ્વારા ભગવાન શિવને કાશીપુરીમાં પોતાની રાજધાની બનાવીને ઉમા સહિત ત્યાં બિરાજમાન થવા માટે પ્રાર્થના ૪૬૮	
૯૭. અત્રિપત્ની અનસુયા પર ગંગાજીની કૃપા તથા તેમના દ્વારા ગંગાજીને પોતાના આખા વર્ષમાં કરેલું પુણ્ય અર્પણ કરવું તથા ગંગાજીએ તેના કળસ્વરૂપ કાશીમાં સ્થિરરૂપથી નિવાસ કરવાનું આશ્વાસન આપવું ૪૮૦		૧૦૬. પત્ની સહિત મહર્ષિ ગૌતમની આરાધનાથી સંતુષ્ટ થઈને ભગવાન શિવનું શિવા અને પ્રમથગણોની સાથે પ્રગટ થવું અને ગૌતમ દ્વારા તેમનું સ્તવન ૫૦૬	
૯૮. બાળવિધવા બ્રાહ્મણપત્ની પર મૂક નામના માયાવી દુષ્ટ રાક્ષસની કુદૃષ્ટિ અને સંયોગ-યાચના તથા શિવ દ્વારા પ્રગટ થઈને દૈત્યરાજને તત્કાળ ભસ્મ કરવો અને બ્રાહ્મણી દ્વારા શિવની સ્તુતિ ૪૮૨		૧૦૭. ભગવાન શિવને મહર્ષિ ગૌતમની ગંગા-યાચના તથા શિવદત્તે ગંગા-જળનું સ્ત્રીરૂપ ધારણ કરીને ઊભા રહેવું, દેવતા વગેરેએ આવીને ગંગાજીને તથા શિવને ત્યાંજ નિવાસ કરવાની પ્રાર્થના કરવી અને ગંગા તથા શિવનો ક્રમશઃ ગૌતમી અને ત્ર્યમ્બકેશ્વરના રૂપમાં ત્યાં નિવાસ ૫૦૭	
૯૯. રોહિણીમાં જ વધુ આસક્ત થઈ જવાને કારણે ચન્દ્રમાને ક્ષયરોગથી ગ્રસ્ત થઈ જવાનો દક્ષ દ્વારા શાપ તથા રોગના શમનાર્થ ચન્દ્રમાનું શિવલિંગની સ્થાપના કરીને પ્રભાસક્ષેત્રમાં નિરંતર ઊભા રહીને મૃત્યુંજયમંત્રથી ભગવાન વૃષભધ્વજની પૂજા તથા શિવે પ્રસન્ન થઈને ચન્દ્રમાને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપવાં અને ચન્દ્રમા દ્વારા ક્ષય રોગના નિવારણની પ્રાર્થના ૪૮૪		૧૦૮. દેવતાઓ, ઋષિઓના સાંનિધ્યમાં રાવણે પોતાની પત્ની મન્દોદરી સહિત વૈદનાથ શિવલિંગની પૂજા ૫૦૯	
૧૦૦. અવન્તિ પર દૂપણ રાક્ષસનો હુમલો કરવો, સુખ્ય		૧૦૯. રાક્ષસી ઘરુકાની સ્તુતિથી દેવી પાર્વતીનું પ્રસન્ન થઈ જવું તથા તેના દ્વારા વંશના રક્ષણ માટેનું વરદાન માગવાથી તેમનો શિવને અનુરોધ કરવો	

વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા	વિષય	પૃષ્ઠ-સંખ્યા
કે અહીંયાં જ રાક્ષસોના રાજ્યનું શાસન કરે	૫૧૨	થવું તથા દેવતાઓ દ્વારા ભક્તિભાવથી તેમની સ્તુતિ કરવી	૫૮૭
૧૧૦. શ્રીરામની પૂજાથી પ્રસન્ન થઈને શિવનું વામાંગભૂતા પાર્વતી સહિત પ્રગટ થઈને વિજયસુચક વરદાન આપવું તથા તેમના જ્યોતિર્લિંગ(રામેશ્વર-)ના રૂપમાં સ્થિત થવા માટે શ્રીરામની પ્રાર્થના	૫૧૩	૧૨૩. દેવતાઓની વ્યાકુળ પ્રાર્થના સાંભળીને કૃપામયી દેવીનું ચારે હાથમાં કમલ: ધનુષ-બાણ, કમલ તથા અનેક પ્રકારનાં ફળ-મૂલ લઈને પ્રગટ થવું અને મજાજનોને દુઃખી જોઈને નવ દિવસ અને નવ રાત રક્ષા કરવું	૫૮૯
૧૧૧. ધુસ્માની સમક્ષ જ્યોતિ:સ્વરૂપ મહેશ્વર શિવનું પ્રગટ થવું અને ધુસ્માએ પોતાની શોક્ય સુદેહાની પ્રાણરક્ષા માટે તેમને કરેલી પ્રાર્થના	૫૧૬	૧૨૪. મેરુના દક્ષિણ શિખર-કુમારમૃંગમાં કુમાર સ્કન્દનાં દર્શન અને પૂજન કરીને મહામુનિ વામદેવ દ્વારા તેમનું સ્તવન	૬૦૬
૧૧૨. બિલ્વના વૃક્ષ પર બેઠેલા ગુરુદ્વહ ભીલનું હરણી પર બાણ સંધાન કરવું તથા અજાણતા જ તેના હાથના પક્કાથી વૃક્ષના નીચે શિવલિંગ પર થોડાક જળ અને બિલ્વપત્રનું પડવું	૫૪૯	૧૨૫. સુંદર રમણીય મેરુ શિખર પર જઈને બ્રહ્માજીનું ઋષિઓ દ્વારા દર્શન અને મસ્તક ઉપર અંજલિ ભાંધીને સ્તવન કરવું	૬૪૬
૧૧૩. પોતાની પ્રતિજ્ઞા અનુસાર હરણ અને બંને હરણીઓનું ગુરુદ્વહ ભીલ પાસે આવવું તથા શિવપૂજાના પ્રભાવે દુર્લભ જ્ઞાનથી સંપન્ન ભીલનું પરોપકારમાં વ્યસ્ત તે પશુઓની દશા જોઈને સ્વયં પોતાની જાતને પિંકારવું અને તેમને જવાની આજ્ઞા આપવી	૫૫૨	૧૨૬. બ્રહ્મા દ્વારા છોડેલા સૂર્ય સમાન તેજસ્વી મનોમય ચક્રનો પીછો કરતા તેના શીર્ષ થવાના સ્થાને (નેમિષારણ્ય) મુનિઓનું જવું	૬૫૦
૧૧૪. પુત્રની પ્રાપ્તિ માટે શ્રીકૃષ્ણનું તપ કરવું અને તેમના તપથી પ્રસન્ન થઈને પાર્વતી, કાર્તિકેય તથા ગણેશ સહિત શિવનું પ્રગટ થવું અને શ્રીકૃષ્ણનું સ્તુતિપૂર્વક વરદાન માગવું	૫૬૧	૧૨૭. નેમિષારણ્યમાં દીર્ઘસત્રના અંતમાં મુનિઓની પાસે વાયુદેવતાનું આગમન અને મહાયજ્ઞના સમાપ્ત થયેથી તેઓ શું કરવા ઇચ્છે છે-આ સંબંધમાં મુનિઓને તેમનો પ્રશ્ન	૬૫૧
૧૧૫. શુભ કર્મ કરનારા પ્રાણીને યમપુરીમાં જવાથી યમરાજ દ્વારા તેને સ્વાગતપૂર્વક આસન આપીને પાદ અને અર્પ આપવાં.	૫૬૫	૧૨૮. બ્રહ્માજી દ્વારા શિવના અર્ધનારીશ્વરરૂપની સ્તુતિ	૬૬૪
૧૧૬. દુર કર્મ કરનારાઓએ યમરાજને ભયંકર રૂપમાં જોવાં	૫૬૫	૧૨૯. બ્રહ્માજીની તપસ્થાથી પ્રસન્ન થઈને મહાદેવજીએ પોતાના શરીરના વામભાગથી દેવી રુદ્રાણીને પ્રગટ કરવાં અને બ્રહ્મા દ્વારા સર્વલોકમહેશ્વરની સ્તુતિ	૬૬૭
૧૧૭. શિવને કાળચક્રના સંબંધમાં પાર્વતીએ પ્રશ્ન પૂછવો	૫૭૭	૧૩૦. મહાદેવજી અને પાર્વતીજીની પરસ્પર વાતચીતની વચ્ચે જ દેવી દ્વારા આજ્ઞા પામીને એક સખીનું દેવી દ્વારા જ શંકર માટે ભેટસ્વરૂપ લાવવામાં આવેલ વ્યાઘ્રને લાવીને તેમની સમક્ષ ઊભો કરી દેવો	૬૭૧
૧૧૮. રાજા સુર્યનું પોતાના આશ્રમે આવવાથી મુનીશ્વર મેધાએ મીઠાં વચન, ભોજન અને આસન દ્વારા તેમનો આદર-સત્કાર કરવો	૫૮૫	૧૩૧. ભગવાન વિષ્ણુના અનુરોધથી શિવનું ઉમા સહિત ઇન્દ્રના રૂપમાં ઐરાવત પર આરૂઢ થઈને ઉપમન્યુ મુનિના તપોવનમાં જવું તથા મુનિએ માથું નમાવીને તેમને પ્રણામ કરવું	૬૮૧
૧૧૯. રાજા સુર્યનું વૈશ્ય સમાધિને સાથે લઈને મેધા મુનિની પાસે આવવું તથા તેમનાથી પોતાના અને વૈશ્યના મોહપાશને કાપવાની પ્રાર્થના	૫૮૬	૧૩૨. દેવી પાર્વતી સાથે વૃષભ પર આરૂઢ થપેલા મહાદેવજીનાં દર્શન કરીને ઉપમન્યુનું ભક્તિવિનત્ર ચિત્તથી પૃથ્વી પર દંડની માફક પડી જવું	૬૮૬
૧૨૦. જગજ્જનની મહાવિદ્યાનું ત્રૈલોક્ય-મોહિની શક્તિના રૂપમાં પ્રગટવું	૫૮૬	૧૩૩. નેમિષારણ્યનિવાસી ઋષિઓનું વાયુદેવ દ્વારા શ્રીકૃષ્ણ અને ઉપમન્યુના મિલન તથા શ્રીકૃષ્ણના પાશુપતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનો પ્રસંગ પૂછવો અને વાયુદેવનો તે સંભળાવવો	૬૯૯
૧૨૧. દૈત્ય શુંભાસુરના દૂત દાનવ ચિરોમણિ સુગ્રીવનો હિમાલય પર દેવીની પાસે આવીને શુંભનો સંદેશ-નિવેદન	૫૯૨	૧૩૪. ઉપમન્યુ દ્વારા શ્રીકૃષ્ણને પાશુપતજ્ઞાનનો ઉપદેશ	૭૦૧
૧૨૨. સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપિણી શિવપ્રિયા ઉમાનું વર, પાશ, અંકુશ અને અભય ધારણ કરીને પ્રગટ			

॥ શ્રીગણેશાય નમઃ ॥

શ્રીશિવપુરાણ-માહાત્મ્ય

ભવાબ્ધિમગ્નં દીનં માં સમુદ્ધર ભવાર્ણવાત્ ।
કર્મગ્રાહગૃહીતાંગં દાસોઽહં તવ શંકર ॥

શૌનકજીના સાધનવિષયક પ્રશ્ન કરવા પર સૂતજીએ એમને
શિવપુરાણના ઉત્કૃષ્ટ મહિમાનું શ્રવણ કરાવ્યું

શ્રી શૌનકજીએ પૂછ્યું—મહાજ્ઞાની સૂતજી! આપ સંપૂર્ણ સિદ્ધાંતોના જ્ઞાતા છો. પ્રભો! મને પુરાણની કથાઓના સારતત્ત્વનું વિશેષરૂપે વર્ણન કરવા કૃપા કરશો. જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય-સહિત ભક્તિથી પ્રાપ્ત થનાર વિવેકની વૃદ્ધિ કેવી રીતે થાય છે? અને સાધુપુરુષ કેવી રીતે પોતાના ક્રમ, ક્રોધ વગેરે માનસિક વિકારોનું નિવારણ કરે છે? આ ઘોર કળિયુગમાં જીવ ઘણુંકરીને આસુરી સ્વભાવના થઈ ગયા છે, એ જીવસમુદાયને શુદ્ધ એટલે કે દૈવી સંપત્તિથી યુક્ત કરાવવા માટે સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાય કયો છે? આપ આ સમયે મને એવું કોઈ શાશ્વત સાધન બતાવો, જે કલ્યાણકારી વસ્તુઓમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ અને પરમ મંગલકારી હોય

તથા પવિત્ર કરનારા ઉપાયોમાં પણ સર્વોત્તમ પવિત્રકારક ઉપાય હોય. તાત! એ સાધન એવું હોય, જેના અનુષ્ઠાનથી તરત જ અંતઃકરણની વિશેષ શુદ્ધિ થઈ જાય અને તેથી નિર્મળ ચિત્તવાળા પુરુષને સદાને માટે શિવની પ્રાપ્તિ જાય.

શ્રીસૂતજી બોલ્યા—મુનિશ્રેષ્ઠ શૌનક! તમે ધન્ય છો, કેમકે, તમારા હૃદયમાં પુરાણ-કથા સાંભળવા માટે વિશેષ પ્રેમ અને લાલસા છે. એટલા માટે હું શુદ્ધબુદ્ધિથી વિચાર કરીને તમને પરમ ઉત્તમ શાસ્ત્રનું વર્ણન કરી રહ્યો છું. વત્સ! તે સંપૂર્ણ શાસ્ત્રોના સિદ્ધાંતથી સંપન્ન, ભક્તિ વગેરેને વધારનારું અને ભગવાન શિવને સંતોષ પમાડનારું છે. કાન માટે રસાયણ, અમૃતસ્વરૂપ અને દિવ્ય છે, તમે એનું શ્રવણ કરો. હે મુને! તે પરમ ઉત્તમ શાસ્ત્ર છે - શિવપુરાણ, જેનું પહેલાં પૂર્વકાળમાં ભગવાન શિવે જ પ્રવચન કર્યું હતું. આ કાલરૂપી સાપથી પ્રાપ્ત થનાર મહાન ત્રાસનો વિનાશ કરનારું ઉત્તમ સાધન છે. ગુરુદેવ વ્યાસે સનતકુમાર મુનિનો આદેશ મેળવીને સંક્ષેપમાં આ પુરાણનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. આ પુરાણની રચના પાછળ હેતુ એ છે કે કળિયુગમાં પેદા થનારા મનુષ્યોના પરમ હિતનું આ સાધન છે.

આ શિવપુરાણ પરમ ઉત્તમ શાસ્ત્ર છે. એને

જાણકાર મુનિ આ પ્રાચીન ઇતિહાસનું ઉદાહરણ આપ્યા કરે છે, જેના શ્રવણ માત્રથી પાપોનો સંપૂર્ણ નાશ થઈ જાય છે.

ઘણા સમય પહેલાંની વાત છે કે કોઈ જગાએ કિરાતોના નગરમાં એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે જ્ઞાનમાં અત્યંત દુર્બળ અને દરિદ્ર હતો. રસ વેચનારો હતો અને વૈદિક ધર્મથી વિમુખ હતો. તે સ્નાન-સંધ્યા વગેરે કર્મોથી ભ્રષ્ટ થઈ ગયો હતો અને વૈશ્યવૃત્તિમાં તત્પર રહેતો હતો. એનું નામ હતું દેવરાજ. તે એવા લોકોને ઠગી લેતો જે એના ઉપર વિશ્વાસ રાખતા હતા. એણે બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો અને શૂદ્રો તથા બીજા ઘણાઓને પણ અનેક બહાનાં બનાવીને એમનું ધન હડપી લીધું હતું. પરંતુ એ પાપીનું થોડું પણ ધન ધાર્મિક કાર્યોમાં વપરાતું ન હતું. તે વેશ્યાગામી વ્યભિચારી જીવન જીવતો હતો અને બધી જ રીતે આચારભ્રષ્ટ હતો.

એક દિવસ ફરતાં ફરતાં તે દૈવયોગથી પ્રતિષ્ઠાનપુર (ઝૂસી-ત્રયાગ) જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં તેણે એક શિવાલય જોયું. એમાં ઘણા સંત મહાત્માઓ એકત્ર થયા હતા. દેવરાજે તે શિવાલયમાં ધામા નાખ્યા, પરંતુ તે જ અરસામાં તેને તાવ આવી ગયો. એ તાવથી એને ખૂબ જ વેદના થવા લાગી. ત્યાં તે શિવમંદિરમાં એક બ્રાહ્મણદેવતા - કથાકાર શિવપુરાણની કથા સંભળાવી રહ્યા હતા. તાવમાં પડેલા દેવરાજ બ્રાહ્મણે પેલા કથાકારની કથા - શિવકથાને નિરંતર સાંભળ્યા કરી. એક માસ સુધી તે તાવમાં તરફડ્યો અને મરી ગયો. યમરાજના દૂતો આવ્યા અને એને પાશોથી મુશ્કેટાટ બાંધીને બળપૂર્વક યમનગરીમાં લઈ ગયા. એટલામાં જ શિવલોકથી ભગવાન શિવના પાર્ષદો પણ આવી લાગ્યા. એ પાર્ષદોનાં ગૌર અંગ કપૂરની જેમ ઉજ્જવળ હતાં,

હાથમાં ત્રિશૂલ શોભી રહ્યાં હતાં, એમનાં બધાં અંગોએ ભસ્મ ચોળેલી હતી અને રુદ્રાક્ષની માળાઓ તેમના ગળામાં શોભાની વૃદ્ધિ કરતી હતી. એ બધા પાર્ષદો એકીસાથે ક્રોધપૂર્વક યમનગરીમાં ગયા અને યમરાજના દૂતોને મારી મારીને, વારંવાર ધમકાવીને તેમણે દેવરાજને એમના ચુંગાલમાંથી છોડાવી લીધો અને અત્યંત

અદ્ભુત વિમાન પર બેસાડીને જ્યારે એ શિવપાર્ષદો કેલાસમાં જવા તૈયાર થયા એ સમયે યમપુરીમાં બહુ મોટો કોલાહલ થયો. આ કોલાહલને સાંભળીને ધર્મરાજ પોતાના ભવનમાંથી બહાર આવ્યા. સાક્ષાત્ જાણે બીજા રુદ્રો જ હોય એવા દેખાય તેવા એ ચાર દૂતોને જોઈને ધર્મજી ધર્મરાજાએ એ શિવપાર્ષદોનું વિધિપૂર્વક પૂજન કર્યું અને જ્ઞાનદષ્ટિથી પામી જઈને સર્વ હકીકત

જાણી લીધી. એમણે ભયને લીધે ભગવાન શિવના મહાત્મા પાર્ષદોને કશી વાત પૂછી નહીં, ઊલટાનું એ બધા પાર્ષદોનું પૂજન કર્યું અને પ્રાર્થના કરી. ત્યાર પછી એ શિવપાર્ષદો કેલાસ તરફ જતા રહ્યા અને ત્યાં પહોંચીને પેલા દેવરાજ બ્રાહ્મણને દયાસાગર સામ્ય શિવના હાથમાં સોંપી દીધા.

શૌનકજી બોલ્યા—હે મહાભાગ સૂતજી! તમે સર્વજ્ઞ છો. હે મહામતે! આપના કૃપા પ્રસાદથી હું વારંવાર કૃતાર્થ થયો છું. આ ઇતિહાસની કથા સાંભળીને મારું મન અત્યંત આનંદમાં નિમગ્ન થઈ રહ્યું છે. તેથી હવે ભગવાન શિવની ભક્તિ વધે, પ્રેમ વધે તેવી શિવસંબંધી બીજી કથાઓનું પણ શ્રવણ કરાવો.

શ્રી સૂતજી બોલ્યા—શૌનક! સાંભળો, હું તમારી સામે અત્યંત ગોપનીય ગૂઢ કથાવસ્તુનું વર્ણન કરીશ, કેમકે, તમે શિવભક્તોમાં અગ્રગણ્ય છો તથા વેદવેત્તાઓમાં પણ શ્રેષ્ઠ છો. સમુદ્રની પાસેના પ્રદેશમાં વાષ્કલ નામે ગામ છે. ત્યાં વૈદિક ધર્મથી વિમુખ મહાપાપી બ્રાહ્મણદ્વિજો નિવાસ કરે છે. એ બધા જ દુષ્ટ છે. એમનાં મન દૂષિત વિષય-ભોગોમાં જ લાગ્યાં રહે છે. તેમને દેવતાઓ પર વિશ્વાસ નથી અને ભાગ્ય ઉપર પણ વિશ્વાસ નથી. એ સૌ કુટિલ વૃત્તિવાળા છે. ખેતી કરે છે અને જાતજાતનાં ધાતક હથિયારો - અસ્ત્રશસ્ત્ર રાખે છે. તેઓ વ્યભિચારી અને ખલ છે. જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને સદ્ધર્મનું સેવન જ મનુષ્ય માટે પરમ પુરુષાર્થ છે એ વાતને તેઓ બિલકુલ જાણતા નથી. એ બધા પશુબુદ્ધિવાળા છે (વિચાર કરો કે જ્યાં દ્વિજો આવા હોય, ત્યાંના બીજી વર્ણના લોકો વિશે તો કહેવું જ શું). અન્ય વર્ણના લોકો પણ આ લોકોની જેમ જ કુત્સિત વિચાર ધરાવતા હતા, સ્વધર્મ વિરુદ્ધ છે, ખલ છે. તે સદા કુકર્મમાં

જ લાગ્યા રહેતા હતા. નિત્ય વિષયભોગમાં જ ગળા સુધી ડૂબેલા હતા. ત્યાંની સ્ત્રીઓ પણ કુટિલ સ્વભાવની હતી. સ્વેચ્છાચારિણી, પાપાસક્ત, કુત્સિત વિચારોવાળી અને વ્યભિચાર કરવાવાળી એમનામાં સદ્વ્યવહાર અને સદાચારનો લેશમાત્ર છાંટોય નથી. સદાચારથી સર્વથા શૂન્ય છે. આ રીતે તે વાષ્કલ ગામમાં દુષ્ટો જ નિવાસ કરે છે.

એ વાષ્કલ નામના ગામમાં કોઈ એક સમયે બિન્દુગ નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો, તે તદ્દન અધમ હતો, દુરાત્મા અને મહાપાપી હતો. જોકે એની પત્ની ખૂબ સુંદર હતી. તો પણ આ બિન્દુગ બ્રાહ્મણ કુમાર્ગે જ જતો હતો. એની પત્નીનું નામ હતું ચંચુલા. એ ચંચુલા સદા ઉત્તમ ધર્મપાલનમાં તત્પર રહેતી હતી તેમ છતાં એને છોડીને આ બિન્દુગ બ્રાહ્મણ - દુષ્ટ બ્રાહ્મણ - વેશ્યાગામી થઈ ગયો હતો. આ રીતે આવા કુકર્મમાં પડેલા બ્રાહ્મણને બહુ વર્ષો થઈ ગયાં. એની પત્ની ચંચુલાને કામ વ્યાપે તો પણ સ્વધર્મનો નાશ થશે એ ભયથી કલેશ સહન કરીને પણ લાંબા સમય સુધી ધર્મભ્રષ્ટ ન થઈ. પરંતુ દુરાચારી પતિના આચરણથી પ્રભાવિત થઈને આગળ જતાં તે ચંચુલા પણ દુરાચારિણી બની ગઈ.

આ રીતે, દુરાચારમાં ગળાડૂબ એ મૂઢ ચિત્તવાળાં પતિ-પત્નીનો ઘણો બધો સમય વ્યર્થમાં વહ્યો ગયો. ત્યાર પછી શૂદ્ર જાતીય વેશ્યાનો પતિ બનેલો પેલો દૂષિત બુદ્ધિવાળો દુષ્ટ બિન્દુગ બ્રાહ્મણ સમય થતાં મરણને શરણ થયો અને નરકમાં પડ્યો. ઘણા દિવસો સુધી નરકનાં દુઃખો ભોગવીને તે મૂઢબુદ્ધિ પાપી વિંધ્યપર્વત પર ભયંકર પિશાચ થયો. આ બાજુ, પેલા દુરાચારી બ્રાહ્મણ પતિ બિન્દુગના મરણ પછી પેલી મૂઢહૃદય ચંચુલા ઘણો સમય પોતાના પુત્રોની

સાથે ઘરમાં રહેવા લાગી.

એક દિવસ દેવયોગે કોઈ પુણ્ય પર્વ આવ્યું ત્યારે તે ચંચુલા ભાઈ-બંધુઓ સાથે ગોકર્ણ-ક્ષેત્રમાં ગઈ. તીર્થયાત્રીઓના સંગથી એણે પણ એ સમયે જઈને કોઈ પવિત્ર તીર્થના જલમાં સ્નાન કર્યું. પછી તે સામાન્ય રીતે (મેળો જોવાની વૃત્તિથી) બન્ધુજનો સાથે અહીં - તહીં ફરવા માંડી. ફરતાં ફરતાં તે દેવ-મંદિરમાં ગઈ ત્યાં તેણે એક દેવજ બ્રાહ્મણના મુખે ભગવાન શિવની પરમ પવિત્ર અને મંગલકારિણી ઉત્તમ પૌરાણિક કથા સાંભળી. કથા-વાચક બ્રાહ્મણ કહી રહ્યા હતા કે, “જે સ્ત્રીઓ પરપુરુષો જોડે વ્યભિચાર કરે છે તે મરણ પછી જ્યારે યમલોકમાં જાય છે, ત્યારે યમના દૂત એમનાં ગુપ્તાંગોમાં - યોનિમાં - તપેલા લોખંડના ગોળા ધુસાડી દે છે.” પૌરાણિક બ્રાહ્મણના મુખથી આ વૈરાગ્ય-વધારનાર કથા સાંભળીને ચંચુલા ભયથી વ્યાકુળ

થઈ ગઈ અને ધ્રુજવા માંડી. જ્યારે કથા પૂરી થઈ અને અન્ય શ્રોતાઓ ત્યાંથી બહાર જતા રહ્યા ત્યારે તે ભયભીત ચંચુલા નારી એકાંતમાં શિવપુરાણની કથા વાંચનાર બ્રાહ્મણ દેવતાને કહેવા લાગી -

ચંચુલા બોલી—બ્રહ્મન્! હું મારો ધર્મ જાણતી નથી. તેથી મારાથી ઘણો દુરાચાર થયો છે. સ્વામિન્! મારા ઉપર અનુપમ કૃપા કરીને તમે મારો ઉદ્ધાર કરો. આજે તમારો વૈરાગ્ય-રસથી ઓતપ્રોત ઉપદેશ સાંભળીને મને બહુ ભય લાગવા માંડ્યો છે. હું ધ્રુજી ઊઠી છું. હવે મને સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય થયો છે. હું મૂઢ ચિત્તવાળી પાપિણી સ્વયંને ધિક્કારું છું. હું સર્વથા નિંદાને યોગ્ય છું. કુત્સિત વિષયોમાં ફસાઈ ગયેલી છું અને સ્વયંના ધર્મથી વિમુખ થઈ ગઈ છું. હાય! કોને ખબર મારે ક્યાં ક્યાં ઘોર કષ્ટદાયક દુર્ગતિમાં પડવું પડશે અને ત્યાં કોણ બુદ્ધિશાળી પુરુષ કુમાર્ગ ચઢેલી મને પાપિણીને સાથ આપશે. મૃત્યુવેળાએ એ ભયંકર યમદૂતોને હું કેવી રીતે જોઈ શકીશ? જ્યારે બળપૂર્વક તે મારા ગળામાં ફાંસો નાખીને મને બાંધશે ત્યારે મારાથી ધીરજ કેવી રીતે ધારણ થશે? નરકમાં જ્યારે મારા શરીરના ટુકડે-ટુકડા થવા માંડશે એ વિશેષ સમયમાં દુઃખદાયક એ મહાયાતના હું ત્યાં કેવી રીતે સહન કરી શકીશ? હાય! હું મરી ગઈ! હું સળગી ગઈ! મારું હૈયું વિદીર્ણ થઈ ગયું છે. હું સર્વપ્રકારે નષ્ટ થવા લાગી છું, કેમકે હું દરેક પ્રકારનાં પાપમાં ડૂબી રહી છું. બ્રહ્મન્! તમે જ મારા ગુરુ. તમે જ માતા અને તમે જ પિતા છો. તમારા શરણે આવેલી મને દીન અબળા જાણીને તમે જ મારો ઉદ્ધાર કરો, તમે જ મારો ઉદ્ધાર કરો.

સૂતજી કહે છે—શૌનક, આ રીતે ખેદ અને

(જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય) સાથે નિશ્ચય જ પ્રગટ થાય છે. ત્યાર પછી મહેશ્વરની કૃપાથી, અનુગ્રહથી દિવ્ય મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે એમાં સંશય નથી. જે મુક્તિથી વંચિત છે એને પશુ જ સમજવો જોઈએ કેમકે, એનું ચિત્ત માયાના બંધનમાં આસક્ત છે. તે ખરેખર, સંસારનાં બંધનોથી મુક્ત થઈ જ શકતો નથી.

બ્રાહ્મણ પત્ની! માટે તું તારા મનને વિષયોમાંથી ખેંચી-ખસેડી લે અને ભક્તિભાવથી ભગવાન શંકરની આ પરમ પાવન કથાનું શ્રવણ કર. પરમાત્મા શંકરની આ કથાનું શ્રવણ કરવાથી તારા ચિત્તની શુદ્ધિ થશે અને આનાથી જ તને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ જશે. જે નિર્મલ ચિત્તથી ભગવાન શિવનાં ચરણારવિંદોનું ચિંતન કરે છે, એની એક જ જન્મમાં મુક્તિ થઈ જાય છે - આ હું તને તદ્દન સત્ય સત્ય જ કહું છું.

સૂતજી કહે છે—શૌનક! આટલું કહીને તે શ્રેષ્ઠ શિવભક્ત બ્રાહ્મણ યૂપ થઈ ગયો. એનું હૃદય કરુણા-દયાથી આર્દ્ર-ભીનું થઈ ગયું. તે શુદ્ધચિત્ત મહાત્મા ભગવાન શિવના ધ્યાનમાં મગ્ન થઈ ગયા. ત્યાર પછી બિન્દુગ બ્રાહ્મણની પત્ની ચંચુલા મનમાં ને મનમાં પ્રસન્ન થઈ ગઈ. બ્રાહ્મણનો ઉક્ત ઉપદેશ સાંભળીને એનાં નેત્રોમાં આનંદ-અશ્રુ છલકાઈ આવ્યાં. તે બ્રાહ્મણ-પત્ની ચંચુલા હર્ષભેર હૃદયપૂર્વક તે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણના બંને પગમાં પડી અને હાથ જોડીને બોલી - “હું કૃતાર્થ થઈ ગઈ છું.” ત્યાર પછી ઊઠીને વૈરાગ્યયુક્ત ઉત્તમ બુદ્ધિવાળી તે સ્ત્રી, જે પોતાનાં પાપને કારણે ભયભીત હતી ને શિવભક્ત બ્રાહ્મણને હાથ જોડીને ગદ્ગદ વાણીમાં બોલવા લાગી-

ચંચુલા બોલવા લાગી—બ્રહ્મન!

શિવભક્તોમાં શ્રેષ્ઠ! સ્વામિન! આપ ધન્ય છો, પરમાર્થદર્શી છો અને સદા પરોપકારમાં લાગ્યા રહો છો તેથી શ્રેષ્ઠ સાધુપુરુષોમાં પ્રશંસાને યોગ્ય છો. સાધો! હું નરકના સમુદ્રમાં પડી રહી છું. આપ મારો ઉદ્ધાર કરો, ઉદ્ધાર કરો. પૌરાણિક અર્થતત્ત્વથી સભર જે સુંદર શિવપુરાણની કથાને સાંભળીને મારા મનમાં સંપૂર્ણ વિષયો પ્રત્યે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થઈ ગયો એ જ આ શિવપુરાણ સાંભળવા આ સમયે મારા મનમાં બહુ શ્રદ્ધા પ્રગટી રહી છે.

સૂતજી કહે છે—આવું કહીને હાથ જોડીને બ્રાહ્મણ દેવતાનો અનુગ્રહ પ્રાપ્ત કરીને ચંચુલા એ શિવપુરાણની કથાનું શ્રવણ કરવાની ઈચ્છા મનમાં રાખીને તે બ્રાહ્મણ દેવતાની સેવામાં તત્પર થઈને ત્યાં જ રહેવા લાગી. તે પછી, શિવભક્તોમાં શ્રેષ્ઠ અને શુદ્ધવાળા તે બ્રાહ્મણદેવે એ જ સ્થાન પર એ સ્ત્રીને શિવપુરાણની ઉત્તમ કથા સંભળાવી. આ રીતે, તે ગોકર્ણ નામના મહાક્ષેત્રમાં તે જ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ પાસે તેણે શિવપુરાણની પરમ ઉત્તમ કથા સાંભળી. આ કથા ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યને વધારનારી તથા મુક્તિ અપાવનારી છે. એ પરમ ઉત્તમ કથાનું શ્રવણ કરીને તે બ્રાહ્મણ પત્ની ચંચુલા અત્યંત કૃતાર્થ થઈ ગઈ. એનું ચિત્ત શીઘ્ર જ શુદ્ધ થઈ ગયું. પછી ભગવાન શિવના અનુગ્રહથી એના હૃદયમાં શિવના સગુણરૂપનું ચિંતન થવા લાગ્યું. આ રીતે એણે ભગવાન શિવમાં નિરંતર-રાચનારી ઉત્તમ બુદ્ધિ મેળવીને શિવનું સચ્ચિદાનંદમય સ્વરૂપનું વારંવાર ચિંતન આરંભ કર્યું. સમય જતાં, ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યયુક્ત થયેલી ચંચુલાએ કોઈ પણ પ્રકારના કષ્ટ વિના શરીરનો ત્યાગ કર્યો. એટલામાં જ ત્રિપુરશત્રુ ભગવાન શિવનું મોકલેલું એક દિવ્ય વિમાન

ઝડપી ગતિથી ત્યાં પહોંચ્યું. એ વિમાનમાં શિવના અનેક ગણો બેઠેલા હતા અને વિમાન જાતજાતનાં શોભા-સાધનોથી શણગારેલું હતું. ચંચુલા એ વિમાન પર બેઠી અને ભગવાન શિવના શ્રેષ્ઠ પાર્ષદોએ એને તત્કાળ શિવપુરીમાં પહોંચાડી દીધું. ચંચુલાના સઘળા અંતર-મેલ ધોવાઈ ગયા હતા. તેનું અંતઃકરણ અત્યંત શુદ્ધ બની ગયું હતું. તે દિવ્યરૂપધારિણી દિવ્યાંગના થઈ ગઈ હતી, એનાં દિવ્ય અંગો એની શોભામાં ઓર વૃદ્ધિ કરી રહ્યાં હતાં. માથા પર અર્ધચંદ્રનો મુગટ ધારણ કરેલ તે ગૌરાંગી દેવી શોભાશાળી દિવ્ય ઘરેણાંથી વિભૂષિત હતી. શિવપુરીમાં પહોંચીને એણે સનાતન દેવતા ત્રિનેત્રધારી મહાદેવજીને જોયા. પ્રેમપૂર્વક દર્શન કર્યાં. બધા જ મુખ્ય મુખ્ય દેવતા શિવજીની સેવામાં તત્પર હતા. ગણેશજી, ભૂંગી, નન્દીશ્વર તથા વીરભદ્રેશ્વર વગેરે પણ શિવજીની સેવામાં ઉત્તમ ભક્તિભાવથી ખડે પગે સેવા કરી રહ્યા હતા. શિવજીની અંગકાંતિ કરોડો સૂર્યની જેમ પ્રકાશિત થઈ રહી હતી. એમના કંઠમાં નીલ ચિહ્ન શોભી રહ્યું હતું. એમને પાંચ મુખ હતાં અને દરેક મુખને ત્રણ - ત્રણ નેત્ર હતાં. મસ્તક પર અર્ધચંદ્રાકાર મુગટની શોભા અનેરી હતી. એમણે એમના ડાબા અંગમાં - ડાબી બાજુએ - ગૌરી દેવીને બેસાડ્યાં હતાં. ગૌરી દેવી વીજળીનો જાણે ઢગલો હોય તેવી રીતે પ્રકાશી રહ્યાં હતાં. ગૌરીપતિ મહાદેવજીની કાંતિ કપૂરની જેમ ગૌર હતી. એમનું આખું શરીર શ્વેત ભસ્મથી લેપાયમાન હતું. શરીર પર શ્વેત વસ્ત્ર શોભી રહ્યું હતું. આ પ્રકારે, પરમ ઉજ્જવળ ભગવાન શંકરનાં દર્શન કરીને તે બ્રાહ્મણપત્ની ચંચુલા બહુ પ્રસન્ન થઈ ગઈ. અત્યંત પ્રીતિપૂર્વક એણે

ખૂબ જ ઉતાવળે ઉતાવળે ભગવાન શંકરને વારંવાર પ્રણામ કરવા માંડ્યા. પછી હાથ જોડીને તે ખૂબ જ પ્રેમ, આનંદ અને સંતોષયુક્ત થઈને

અત્યંત વિનીતભાવથી ઊભી રહી. એનાં નેત્રોમાંથી આનંદ-અશ્રુઓની અવિરલ ધારા વહેવા લાગી તથા સંપૂર્ણ શરીર રોમાંચિત થઈ ગયું. એ વખતે ભગવતી પાર્વતી અને ભગવાન શંકરે એને ખૂબ જ કરુણાપૂર્વક પોતાની પાસે બોલાવી અને સૌમ્ય દૃષ્ટિથી એની તરફ જોયું. પાર્વતીજીએ તો દિવ્યરૂપધારિણી બિન્દુગમિયા ચંચુલાને પ્રેમપૂર્વક પોતાની સખી બનાવી દીધી. તે એ પરમાનંદધન જ્યોતિઃ સ્વરૂપ સનાતન ધામમાં અવિચલ નિવાસ પામીને દિવ્ય સૌખ્યભાવ પામીને અક્ષય સુખનો અનુભવ કરવા લાગી. (અધ્યાય ૪)

ચંચુલાના પ્રયત્નથી પાર્વતીજીની આજ્ઞા મેળવીને તુમ્બુરુની વિંધ્યપર્વત પર શિવપુરાણની કથા સંભળાવવી અને બિન્દુગનો પિશાય યોનિથી ઉદ્ધાર પામવો તથા એ બંને દંપતીઓનું શિવધામમાં સુખી થવું

સૂતજી બોલ્યા—શૌનક! એક દિવસ પરમાનંદમાં નિમગ્ન થયેલી ચંચુલાએ ઉમાદેવી પાસે જઈને પ્રણામ કર્યા અને હાથ જોડીને સ્તુતિ કરવા લાગી.

ચંચુલા બોલી—ગિરિરાજનન્દિની! સ્કન્દ-માતા ઉમે! માનવોએ સદા આપની સેવા કરી છે. સમસ્ત સુખોનું પ્રદાન કરનાર શંભુપ્રિયે! આપ બ્રહ્મસ્વરૂપિણી છો. બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ વગેરે દેવતાઓનાં આપ આરાધ્ય છો. તમે સ્વયં સગુણ અને નિર્ગુણ છો. તમે જ સૂક્ષ્મ સચ્ચિદાનંદરૂપિણી આદ્યા પ્રકૃતિ છો. તમે જ સંસારની સૃષ્ટિ કરો છો, પાલન કરો છો અને સંહાર પણ કરો છો. ત્રણે ગુણોનો આશ્રય પણ તમે જ છો. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર - એ ત્રણે દેવતાઓનું આવાસસ્થાન છે અને એમની ઉત્તમ પ્રતિષ્ઠા કરનારાં પરાશક્તિ પણ આપ જ છો.

સૂતજી કહે છે—શૌનક, જેને સદ્ગતિ પ્રાપ્ત થઈ ગઈ હતી તે ચંચુલા આ રીતે મહેશ્વરપત્ની ઉમાની સ્તુતિ કરીને નતમસ્તકે ઊભી રહી, ચૂપ થઈ ગઈ. એનાં નેત્રોમાં પ્રેમનાં અશ્રુબિંદુઓની ઝડી લાગી ગઈ, હેલી જામી ગઈ. ત્યારે કરુણામયી શંકરપ્રિયા ભક્તવત્સલા પાર્વતીદેવીએ ચંચુલાને સંબોધિત કરીને ખૂબ જ પ્રેમપૂર્વક આ રીતે કહેવા લાગ્યાં -

પાર્વતીજી બોલ્યાં—સખી ચંચુલે! સુન્દરી! હું તારી સ્તુતિથી અત્યંત પ્રસન્ન થઈ ગઈ છું. બોલ, કયું વરદાન જોઈએ છે? તારે માટે હું સર્વ કંઈ આપી શકું છું. કશુંય અદેય નથી.

ચંચુલા બોલી—નિષ્પાપ ગિરિરાજકુમારી!

મારા પતિ બિન્દુગ આ વખતે ક્યાં હશે, એમની કેવી ગતિ થઈ હશે, એ હું જાણતી નથી! કલ્યાણમયી દીનવત્સલે! હું મારા એ પતિદેવને જે રીતે મળી શકું એવો ઉપાય આપ કરો. મહેશ્વરી! મહાદેવી! મારા પતિ એક શૂદ્રજાતની વેશ્યા તરફ આસક્ત હતા, અને પાપમાં પડેલા હતા. એ મારા પહેલાં જ મૃત્યુ પામ્યા હતા. કોણ જાણે એમની શીય ગતિ થઈ હશે.

ગિરિજા બોલ્યાં—બેટી! તમારો બિન્દુગ નામનો પતિ બહુ મોટો પાપી હતો. એનું અંતઃકરણ જ દૂષિત હતું. વેશ્યાનો સંગ કરનારને મહામૂઢ મૃત્યુ પછી નરકમાં પડ્યો અને અગણિત વર્ષો સુધી નરકમાં વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવીને તે પાપાત્મા પોતાનાં બાકી રહેલાં પાપને ભોગવવા માટે વિંધ્યપર્વત પર પિશાય થયો છે. આ વખતે પણ તે પિશાય અવસ્થામાં જ છે અને વિવિધ પ્રકારના ક્લેશો સહન કરી રહ્યો છે. એ દુષ્ટ ત્યાં જ વાયુ-પાન કરીને રહે છે અને સદા સર્વ પ્રકારનાં કષ્ટો સહન કરે છે.

સૂતજી કહે છે—શૌનક! ગૌરીદેવીની આ વાત સાંભળીને ઉત્તમ વ્રતનું પાલન કરનારી ચંચુલા એ વખતે પતિના મહાન દુઃખે દુઃખી થઈ ગઈ. પછી મનને સ્થિર કરીને તે બ્રાહ્મણપત્નીએ વ્યથિત હૃદયથી મહેશ્વરીને પ્રણામ કરીને ફરીથી પૂછ્યું.

ચંચુલા બોલી—મહેશ્વરી! મહાદેવી! મારા પર કૃપા કરો અને દૂષિત કર્મ કરનાર મારા એ દુષ્ટ પતિનો હવે ઉદ્ધાર કરો. દેવી! કુત્સિત બુદ્ધિવાળા મારા એ પાપાત્મા પતિની ક્યા

ઉપાયથી ઉત્તમ ગતિ થાય તે શીઘ્ર જણાવો. આપને મારા નમસ્કાર હો.

પાર્વતીજીએ કહ્યું—તારો પતિ જો શિવપુરાણની પુણ્યમયી ઉત્તમ કથા સાંભળે તો બધી દુર્ગતિમાંથી મુક્ત થઈને ઉત્તમ ગતિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

અમૃતસમા મધુર અક્ષરોથી યુક્ત ગૌરીદેવીનાં આ વચન આદરપૂર્વક સાંભળીને હાથ જોડીને, મસ્તક નમાવીને વારંવાર પાર્વતીજીને પ્રણામ કર્યા અને પોતાના પતિનાં સમસ્ત પાપોની શુદ્ધિ તથા ઉત્તમ ગતિની પ્રાપ્તિ માટે પાર્વતીજીને આવી પ્રાર્થના કરી કે “મારા પતિને શિવપુરાણનું શ્રવણ કરાવવાની વ્યવસ્થા થવી જોઈએ.” એ બ્રાહ્મણપત્નીની વારંવારની પ્રાર્થનાથી શિવપ્રિયા ગૌરીદેવીને બહુ દયા આવી. એ ભક્તવત્સલા મહેશ્વરી ગિરિરાજકુમારીએ ભગવાન શિવની ઉત્તમ કીર્તિનું ગાન કરનાર ગંધર્વરાજ તુમ્બુરુને બોલાવીને પ્રસન્નતાપૂર્વક આ પ્રમાણે કહ્યું - તુમ્બુરો! તમારી પ્રીતિ ભગવાન શિવજીમાં છે. તમે મારા મનની વાત જાણીને મારા ઈચ્છિત કાર્યને સિદ્ધ કરવાવાળા છો. એટલે હું તમને એક વાત કહું છું. તમારું કલ્યાણ થાઓ. તમે મારી આ સખી સાથે તરત જ વિંધ્યપર્વત પર જાઓ. ત્યાં એક મહાઘોર અને ભયંકર પિશાચ રહે છે. એનું વૃત્તાંત તમે આરંભથી જ સાંભળો. હું તમને પ્રસન્નતાપૂર્વક બધું જ જણાવું છું. પૂર્વજન્મમાં તે પિશાચ બિન્દુગ નામનો બ્રાહ્મણ હતો. મારી આ સખી ચંચુલાનો પતિ હતો, પરંતુ તે દુષ્ટ વેશ્યાગામી થઈ ગયો. સ્નાન-સંધ્યા વગેરે નિત્ય કર્મો છોડીને અપવિત્ર રહેવા લાગ્યો. ક્રોધને લીધે એની બુદ્ધિ પર મૂઢતા છવાઈ ગઈ હતી - તેને કર્તવ્યપાલનનો વિવેક રહ્યો ન હતો. અભક્ષ્યાભક્ષ

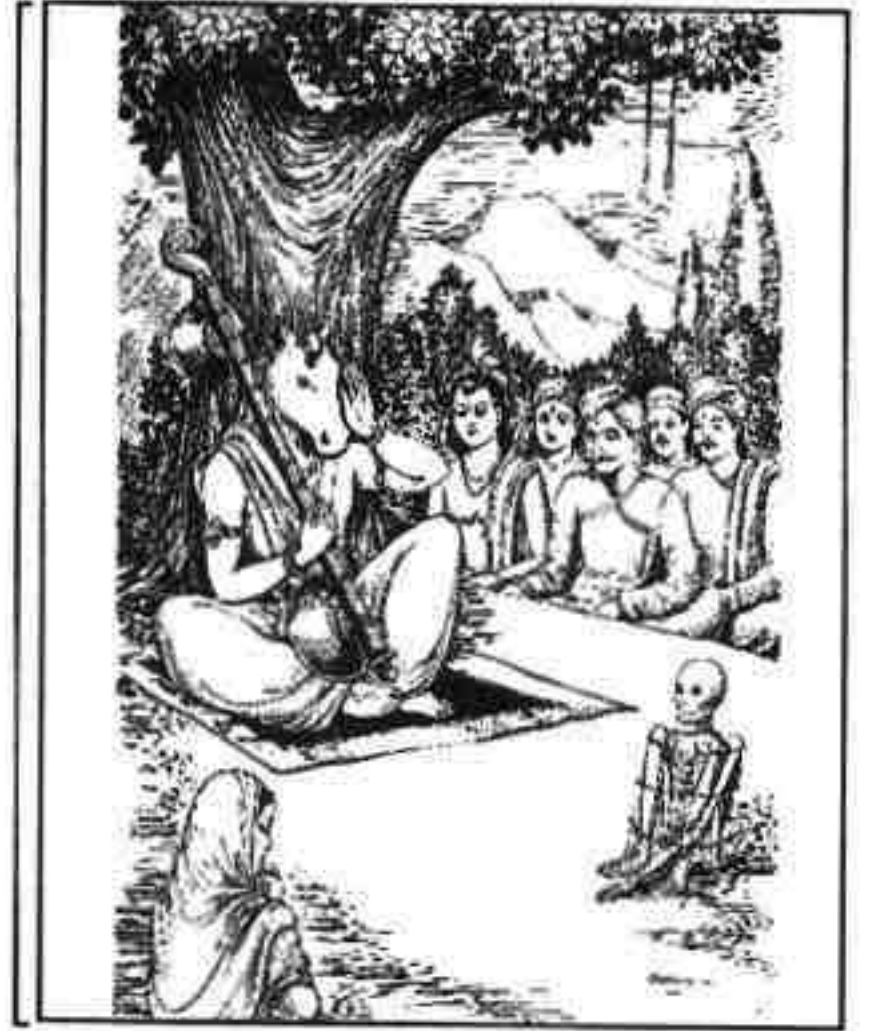

કરતો, સજ્જનોનો દ્વેષ અને દૂષિત વસ્તુઓનું દાન લેતો હતો. આ જ એનું સ્વાભાવિક કર્મ બની ગયું હતું ને અસ્ત-શસ્ત્ર લઈને ફરતો અને હિંસા કરતો હતો. ડાબે હાથે ખાવાનું ખાતો હતો. દીનજનોને પીડા આપતો હતો. કૂરતાપૂર્વક અન્યોનાં ઘરમાં આગ ચાંપી દેતો હતો. ચાંડાલો સાથે એને પ્રેમ હતો. દરરોજ વેશ્યાના સંપર્કમાં રહેતો હતો. બહુ દુષ્ટ હતો. તે પાપી પોતાની પત્નીનો ત્યાગ કરીને દુષ્ટોના સંગમાં જ આનંદ માનતો હતો ને મરણ સુધી દુરાચારમાં જ ફસાયેલો રહ્યો. અંતઃકાળ આવતાં તે મરણને શરણ થયો ને પાપીઓનું જે ભોગસ્થાન એવું ઘોર યમનગરમાં ગયો ત્યાં ઘણાં નરકને ભોગવીને તે દુષ્ટાત્મા જીવ આ સમયે વિંધ્યપર્વત ઉપર પિશાચ બનેલો છે. ત્યાં જ એ દુષ્ટ પિશાચ પોતાનાં પાપોનું ફળ ભોગવી રહ્યો છે. તુમ્બુરો! તમે એની સામે પ્રયત્નપૂર્વક શિવપુરાણની એ દિવ્ય કથાનું પ્રવચન કરો. એ

દિવ્ય કથા પરમ પુણ્યમયી તથા સમસ્ત પાપોનો નાશ કરનારી છે. શિવપુરાણની કથાનું શ્રવણ સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યકર્મ છે. એનાથી એનું હૃદય શીઘ્ર જ સમસ્ત પાપોથી શુદ્ધ થઈ જશે અને પ્રેતયોનિમાંથી મુક્ત થઈ જશે. એ દુર્ગતિમાંથી મુક્ત થવાથી બિન્દુગ નામના પિશાયને મારી આજ્ઞાથી વિમાન પર બેસાડીને તમે ભગવાન શિવજીની સમીપે લઈ આવો.”

સૂતજી કહે છે—શૌનક! મહેશ્વરી ઉમાના આ પ્રકારના આદેશ પર ગંધર્વરાજ તુમ્બુરુ મનમાં ને મનમાં બહુ પ્રસન્ન થયા. એમણે સ્વયંના ભાગ્યની સરાહના - પ્રશંસા કરી. ત્યાર પછી એ પિશાયની સતી-સાધ્વી પત્ની ચંચુલાની સાથે વિમાન પર બેસીને નારદના પ્રિય મિત્ર તુમ્બુરુ ઝડપથી વિંધ્યાચલ પર્વત પર ગયા, જ્યાં પેલો પિશાય રહેતો હતો. ત્યાં જઈને તેમણે પિશાયને જોયો. એનું શરીર વિશાળ હતું. મુખનો દાઢીનો ભાગ બહુ મોટો હતો. એ ઘડીકમાં હસે, ઘડીકમાં રડે અને ઘડીકમાં ઊછળકૂદ કરી લેતો. એની આકૃતિ ખૂબ જ વિકરાળ હતી. ભગવાન શિવજીની ઉત્તમ કીર્તિનું ગાન કરનાર મહાબલી તુમ્બુરુએ એ અત્યંત ભયંકર પિશાયને પાશોથી જકડી-બાંધી લીધો. ત્યાર પછી, તુમ્બુરુએ શિવપુરાણની કથા વાંચવાનો નિશ્ચય કરીને મહોત્સવયુક્ત સ્થાન અને મંડપ વગેરેની રચના કરી. એટલામાં જ, સંપૂર્ણ લોકમાં ખૂબ જ ઝડપથી એવો પ્રચાર થઈ ગયો કે દેવી પાર્વતીજીની આજ્ઞાથી એક પિશાયના ઉદ્ધાર કરવાના હેતુથી શિવપુરાણની ઉત્તમ કથાનું શ્રવણ કરાવવા માટે તુમ્બુરુ વિંધ્યપર્વત પર ગયા છે. પછી તો આ કથા સાંભળવાના લોભે કરીને ઘણા બધા દેવર્ષિ પણ તરત જ ત્યાં પહોંચી ગયા. આદરપૂર્વક શિવપુરાણ

સાંભળવા માટે આવેલા શ્રોતાજનોનો એ પર્વત પર ખાસ્સો બહુ મોટો અદ્ભુત કલ્યાણકારી સમાજ એકત્ર થઈ ગયો. પછી તુમ્બુરુએ એ પિશાયને પાશોથી બાંધીને આસન પર બેસાડ્યો અને હાથમાં વીણા લઈને ગૌરીપતિની કથાનું ગાન શરૂ કર્યું. પ્રથમ અર્થાત્ વિશ્વેશ્વર સંહિતાથી

માંડીને સાતમી વાયુસંહિતા સુધી માહાત્મ્યસહિત શિવપુરાણની કથાનું તેમણે સ્પષ્ટ વર્ણન કર્યું. સાતેય સંહિતાઓ સહિત શિવપુરાણનું આદરપૂર્વક શ્રવણ કરીને તે બધા શ્રોતા પૂર્ણતઃ કૃતાર્થ થઈ ગયા. એ પરમ પુણ્યમય શિવપુરાણ સાંભળીને પેલા પિશાયે પોતાનાં બધાં જ પાપો ધોઈ નાખ્યાં અને પૈશાચિક શરીરનો ત્યાગ કરી દીધો. પછી તો તરત જ એનું રૂપ દિવ્ય બની ગયું. અંગકાંતિ ગૌરવર્ણની થઈ ગઈ. શરીર પર શ્વેત વસ્ત્ર તથા સર્વ પ્રકારના પુરુષોચિત આભૂષણ એનાં અંગોને શોભા આપવા લાગ્યાં. તે ત્રિનેત્રધારી ચંદ્રશેખરરૂપ થઈ ગયો. આ રીતે દિવ્ય દેહધારી થઈને શ્રીમાન બિન્દુગ પોતાની પ્રાણવલ્લભા ચંચુલાની સાથે સ્વયં પણ

પાર્વતીવલ્લભ શિવજીનાં ગુણગાન કરવા માંડ્યો. એની સ્ત્રીને આ રીતે દિવ્યરૂપથી સુશોભિત જોઈને પેલા બધા દેવર્ષિ બહુ મોટા આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયા. એમનું ચિત્ત પરમાનંદથી પરિપૂર્ણ થઈ ગયું. ભગવાન મહેશ્વરનું તે અદ્ભુત ચરિત્ર સાંભળીને તે બધા શ્રોતા પરમકૃતાર્થ થઈને પ્રેમપૂર્વક શ્રીશિવજીનું યશોગાન કરતાં કરતાં પોતપોતાના ધામે રવાના થઈ ગયા. દિવ્યરૂપધારી શ્રીમાન બિન્દુગ સુંદર વિમાન પર પોતાની પ્રિયતમાની પાસે બેસીને સુખપૂર્વક આકાશમાં સ્થિત થઈને શોભી રહ્યો હતો.

ત્યાર પછી મહેશ્વરના સુંદર અને મનોહર ગુણોનું ગાન કરતાં કરતાં પોતાની પ્રિયતમા ચંચુલા તથા તુમ્બુરુ સાથે બિન્દુગ બ્રાહ્મણ તરત જ શિવધામમાં પહોંચી ગયો. ત્યાં ભગવાન મહેશ્વર અને પાર્વતીદેવીએ પ્રસન્નતાપૂર્વક બિન્દુગનો ખૂબ સત્કાર કર્યો અને પોતાનો પાર્ષદ બનાવી લીધો. એની પત્ની ચંચુલા પાર્વતીજીની સખી થઈ ગઈ. એ ધનીભૂત જ્યોતિઃસ્વરૂપ પરમાનંદમય સનાતન ધામમાં અવિચલ નિવાસ પામીને એ બંને દંપતી પરમ સુખી થઈ ગયાં. (અધ્યાય ૫)

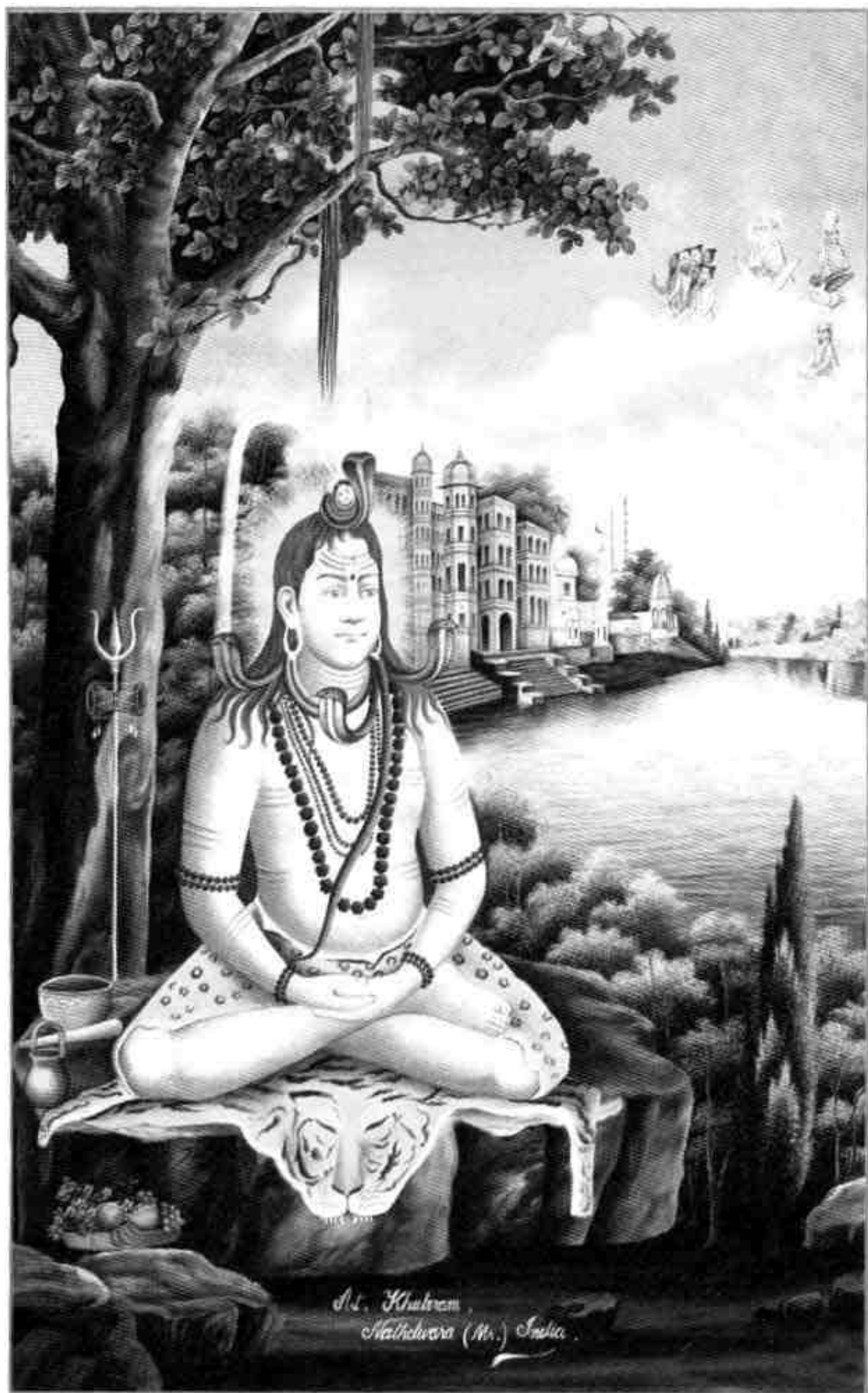
*

શિવપુરાણના શ્રવણની વિધિ તથા શ્રોતાઓએ પાલન કરવાના નિયમોનું વર્ણન

શૌનકજી કહે છે — મહાપ્રાજ્ઞ વ્યાસ શિષ્ય સૂતજી! તમને નમસ્કાર હો. તમે ધન્ય છો, શિવભક્તોમાં શ્રેષ્ઠ છો. આપના મહાન ગુણ વર્ણન કરવા યોગ્ય છે. હવે આપ કલ્યાણમય શિવપુરાણના શ્રવણની વિધિ બતાવો, એનાથી સર્વ શ્રોતાઓને સંપૂર્ણ ઉત્તમ ફલની પ્રાપ્તિ થઈ શકે.

સૂતજી કહેવા લાગ્યા — મુને શૌનક! હવે હું તમને સંપૂર્ણ ફલની પ્રાપ્તિ માટે શિવપુરાણના શ્રવણની વિધિ બતાવી રહ્યો છું. સૌપહેલાં કોઈ જ્યોતિષીને બોલાવીને દાન-માન આપીને સંતુષ્ટ કરવો અને તે પછી પોતાના સહયોગી લોકો સાથે બેસીને નિર્વિઘ્ને કથાની સમાપ્તિ થાય એવા ઉદ્દેશ્યથી શુદ્ધ મુહૂર્ત જોવડાવવું અને પ્રયત્નપૂર્વક દેશે દેશમાં આવો સંદેશો પાઠવવો કે, “અમારે ત્યાં શિવપુરાણની કથા થવાની છે. પોતાના કલ્યાણની ઈચ્છા રાખનાર દરેક જણે કથા - શ્રવણ માટે અવશ્ય પધારવું જોઈએ.” કેટલાક લોકો

ભગવાન શ્રીહરિની કથાથી ઘણા દૂર - નિરુત્સાહ થઈ ગયા છે. ઘણી સ્ત્રીઓ તથા ઘણા શૂદ્રો ભગવાન શંકરનાં કથા-કીર્તનથી સાવ જ વંચિત રહી ગયાં છે. એ સર્વને સૂચના થઈ જાય, એવી વ્યવસ્થા થઈ જવી જોઈએ. દેશેદેશમાં જે શિવભક્તો હોય તથા શિવકથાનું કીર્તન-શ્રવણ માટે ઉત્સુક એ સૌને આદરપૂર્વક નિમંત્રણ આપવું જોઈએ અને પધારેલા શિવભક્તો, શ્રોતાઓને સર્વ પ્રકારે આદર-સત્કાર કરવો જોઈએ. શિવ મંદિરમાં, તીર્થમાં, વનપ્રાંતમાં અથવા ઘરમાં શિવપુરાણની કથા સાંભળવા માટે ઉત્તમ સ્થાનનું નિર્માણ કરવું જોઈએ. કેળના થાંભલાઓથી એ ઊંચા કથામંડપની રચના કરવી જોઈએ - એ બધી બાજુએથી ફલ-પુષ્પ વગેરેથી તથા સુંદર ચંદરવો બાંધીને અલંકૃત કરવો જોઈએ. ચારે બાજુ ધ્વજ-પતાકા લગાવીને શણગારીને શોભાસંપન્ન કરવો જોઈએ. ભગવાન શિવ પ્રત્યે સર્વ પ્રકારે ઉત્તમ ભક્તિ કરવી જોઈએ. એ ભક્તિ જ સર્વ

भगवान् शिव ध्यानस्थ

Lord Śiva in Meditating Posture

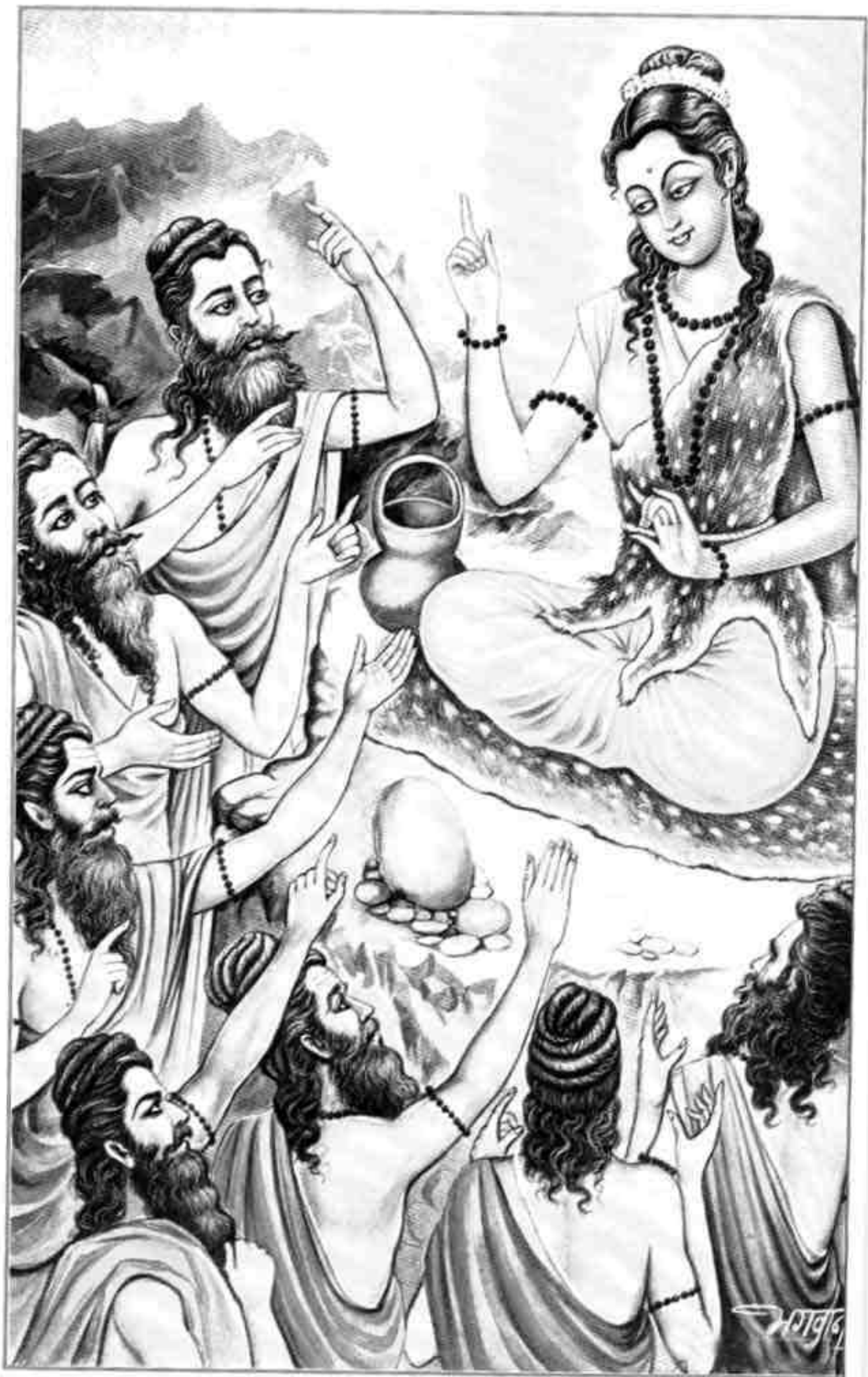
श्रीशिव-पार्वती

Śiva and Pārvatī

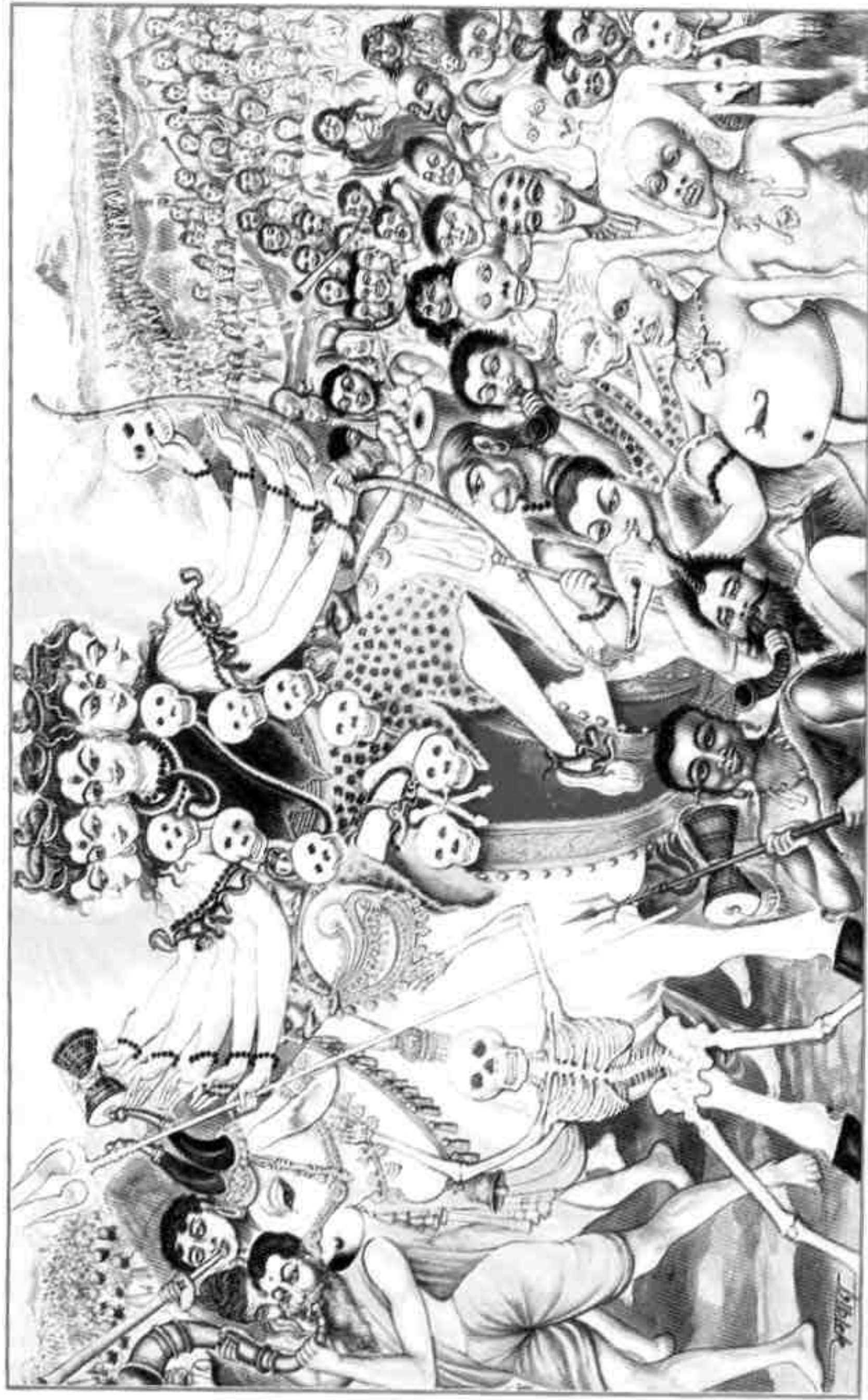
तपस्विनी सतीके सामने शिवका प्राकट्य

Śiva Manifests before Penancing Sati

पार्वती और सप्तर्षि

Pārvatī and the Seven Seers

शिवकी विकट बागत

The Hideous Marriage-Procession of Śiva

भगवान् गणेशजी

Lord Ganeśa

भगवान् स्कन्द

Lord Skanda

શિવપુરાણ મહાત્મ્ય

પ્રકારના આનંદનું વિધાન કરનારી છે. પરમાત્મા ભગવાન શંકર માટે દિવ્ય આસન બનાવવું જોઈએ અને કથા-વાચક માટે પણ આવું એક દિવ્ય આસન બનાવવું જોઈએ, જે કથા-વાચકને આરામદાયક હોય. મુને! નિયમપૂર્વક, અનુષ્ઠાનપૂર્વક કથા શ્રવણ કરનાર શ્રોતાઓ માટે પણ યથાયોગ્ય સુંદર સ્થાનની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. અન્ય લોકો માટે પણ સાધારણ સ્થાન રાખવાં જોઈએ. જે વિદ્વાન વક્તા કે જેના મુખમાંથી નીકળેલી વાણી દેહધારીઓ માટે કામધેનુ સમાન ઈચ્છિત ફળ આપનારી છે તેવા વક્તા પ્રત્યે ક્યારેય તુચ્છબુદ્ધિ ન કરવી જોઈએ. સંસારમાં જન્મ અને ગુણોને લઈને - ગુણોને કારણે ઘણા ગુરુ મળી રહેતા હોય છે, પરંતુ એમાં પણ પુરાણોનો જ્ઞાતા વિદ્વાન જ પરમ ગુરુ મનાય છે. પુરાણવેત્તા પવિત્ર, દક્ષ, શાંત, ઈર્ષ્યારહિત, સાધુ અને દયાળુ સ્વભાવનો હોવો જોઈએ. આવો પ્રવચન-કુશળ વિદ્વાન આ પુણ્યમયી કથા કરે, કથા કહે - સૂર્યોદયથી માંડીને સાડાત્રણ પ્રહર સુધી ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા વિદ્વાન પુરુષે શિવપુરાણની કથા સારી રીતે વાંચવી જોઈએ. મધ્યાહ્નકાળમાં બેઘડી સુધી કથાને વિરામ આપવો જોઈએ, જેથી કથા-કીર્તનમાંથી અવકાશ મેળવીને લોકો કુદરતી હાજતો પૂરી કરી શકે.

કથાના પ્રારંભ પૂર્વે એક દિવસ પહેલાં જ વ્રત ધારણ કરવા માટે વક્તાએ ક્ષૌર કર્મ (દાઢી-વાળ કઢાવી લેવા) કરાવી લેવું જોઈએ. જે દિવસોમાં કથા ચાલતી હોય તે દિવસોમાં પ્રયત્નપૂર્વક સવારનાં બધાં જ નિત્યકર્મ સંક્ષેપમાં જ કરી લેવાં જોઈએ. વક્તાની સાથે બીજો પણ એક વિદ્વાન સહાયક હોવો જોઈએ. તે વિદ્વાન સહાયક પણ લોકોના સર્વ પ્રકારના સંશયોની નિવૃત્તિ કરવામાં સમર્થ હોવો જોઈએ તથા

લોકોને સમજાવી શકવામાં કુશળ હોવો જોઈએ. કથામાં કોઈ પણ પ્રકારનાં આવતાં વિઘ્નો ટાળવા માટે ગણેશજીનું પૂજન પણ કરવું જોઈએ. કથાના સ્વામી ભગવાન શિવજી તથા વિશેષતઃ શિવપુરાણ-પુસ્તકની પણ ભક્તિભાવપૂર્વક પૂજા કરવી ત્યાર પછી જ ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા શ્રોતા તન-મનથી શુદ્ધ થઈને તથા પ્રસન્ન ચિત્તે શિવપુરાણની કથા સાંભળો. જો વક્તા અને શ્રોતા અનેક પ્રકારનાં કર્મોમાં ભટકી રહ્યા હોય, કામ વગેરે છ વિકારોથી ગ્રસ્ત હોય, સ્ત્રીઓમાં આસક્તિ રાખતા હોય અને પાખંડપૂર્ણ મોટી મોટી વાતો કરતા હોય તે ક્યારેય પુણ્યભાગી બની શકતા નથી, જે લોકો લૌકિક ચિંતા તથા ધન, ઘર અને પુત્ર વગેરેની ચિંતાને છોડીને કથામાં મન લગાડીને રહે છે. એવા શુદ્ધ-બુદ્ધિ પુરુષોને ઉત્તમ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે શ્રોતા શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી યુક્ત થઈને, બીજાં કર્મોમાં ધ્યાનને જવા દેતા નથી અને મૌન રાખીને પવિત્ર તથા ઉદ્દેગરહિત બને છે તે જ પુણ્યના ભાગી બને છે.

સૂતજી બોલ્યા—શૌનક! હવે શિવપુરાણની કથા-શ્રવણનું વ્રત લેનારા પુરુષો માટે જે નિયમો છે તે ભક્તિભાવપૂર્વક સાંભળો-નિયમપૂર્વક આ શ્રેષ્ઠ કથાનું શ્રવણ કરવાથી નિર્વિઘ્ને ઉત્તમ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે લોકોએ દીક્ષા લીધી નથી. એમનો કથા-શ્રવણમાં અધિકાર નથી. તેથી મુને! કથા-શ્રવણની ઈચ્છાવાળાએ પહેલાં વક્તા પાસેથી દીક્ષા ગ્રહણ કરવી જોઈએ. જે લોકો નિયમપુરઃ સર કથા સાંભળતા હોય તેમણે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું જોઈએ, ભૂમિ-શયન કરવું જોઈએ, પતરાળામાં ભોજન લેવું જોઈએ અને રોજ કથા-સમાપ્તિ પછી જ અન્ન ગ્રહણ કરવું જોઈએ. જો શરીર શક્તિસંપન્ન હોય તો

અગિયાર બ્રાહ્મણોને મધુમિશ્રિત ખીરનું ભોજન કરાવવું અને એમને દક્ષિણા આપવી. હે મુને! જો શક્તિ હોય તો ત્રણ તોલા સોનાનું એક સુંદર સિંહાસન બનાવડાવવું અને એના ઉપર ઉત્તમ અક્ષરોમાં લખેલી કે લખાવેલી શિવપુરાણની પોથીનું વિધિપૂર્વક સ્થાપન કરવું. તે પછી પુરુષ એની આઘ્રાન વગેરે વિવિધ ઉપચારો સહિત પૂજા કરીને દક્ષિણા ચઢાવે. ત્યાર પછી જિતેન્દ્રીય આચાર્યનું વસ્ત્ર, આભૂષણ અને ગંધ વગેરેથી પૂજન કરીને દક્ષિણા સહિત તે પુસ્તક તેમને સમર્પિત કરી દે. ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા શ્રોતા આ પ્રકારે ભગવાન શિવજીના સંતોષ માટે પુસ્તકનું દાનના કરે. હે શૌનકજી! આ પુરાણના આવા દાન પ્રભાવથી ભગવાન શિવજીનો અનુગ્રહ પ્રાપ્ત કરીને પુરુષ ભવબંધનથી મુક્ત થઈ જાય છે. આ રીતે વિધિ-વિધાનનું પાલન કરવાથી શ્રીસંપન્ન શિવપુરાણ સંપૂર્ણ ફળ આપનારું તથા ભોગ અને મોક્ષ આપનારું બની જાય છે.

હે મુને! શિવપુરાણનું આ સર્વ માહાત્મ્ય, જે સંપૂર્ણ ઈચ્છિત ફળને આપનારું છે તે મેં તમને કહી સંભળાવ્યું. હવે વધારે શું સાંભળવા ઈચ્છા રાખો છો? શ્રીમાન્ શિવપુરાણ સમસ્ત પુરાણોના ભાલનું તિલક મનાયું છે. આ ભગવાન શિવજીને અત્યંત પ્રિય, રમણીય તથા ભવરોગનું નિવારણ કરનાર છે. જેઓ સદા શિવજીનું ધ્યાન કરે છે, જેમની વાણી શિવજીના ગુણકથનમાં વ્યસ્ત છે અને જેના કાન કથા - શ્રવણ કરે છે એવા જીવોનો આ સંસારમાં જન્મ લેવો સફળ થઈ જાય છે. તે નિશ્ચિત રીતે જ સંસારસાગરથી પાર થઈ જાય છે.* ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના સમસ્ત ગુણ જેના સચ્ચિદાનંદમય સ્વરૂપને ક્યારેય સ્પર્શી શકતા નથી, જે સ્વયંના મહિમાથી જગતની બહાર અને અંદર ભાસમાન છે અને જે મનની બહાર અને અંદર વાણી અને મનોવૃત્તિરૂપમાં પ્રકાશિત છે એવા અનંત આનંદધનરૂપ પરમ શિવનું શરણ હું ગ્રહણ કરું છું.

*

- * તે જન્મભાજઃ ખલુ જીવલોકે યે વૈ ધ્યાયન્તિ વિશ્વનાથમ્ ।
વાણી ગુણાન્ સ્તૌતિ કથાંશૃણોતિ શ્રોત્રદ્વયં તે ભવમુત્તરન્તિ ॥
(અધ્યાય ૬-૭)

શ્રી પુરાણપુરુષોત્તમાય નમઃ
શ્રી ગણેશાય નમઃ

શ્રી શિવમહાપુરાણ

વિદ્યેશ્વરસંહિતા

પ્રયાગમાં સૂતજીને મુનિઓ દ્વારા તરત પાપનાશ
કરનાર સાધન વિષયક પ્રશ્ન

આદ્યન્તમંગલમજાત સમાનભાવ-

માર્યં તમીશમજરામરમાત્મદેવમ્ ।

પંચાનનં પ્રબલપંચવિનોદશીલં

સમ્ભાવયે મનસિ શંકરમગ્નિકેશમ્ ॥

જે આદિ અને અંતમાં (તથા મધ્યમાં પણ) નિત્ય મંગલમય છે, જેમની સમાનતા અથવા તુલના ક્યાંય નથી, જે આત્માના સ્વરૂપને પ્રકાશિત કરનારા દેવતા (પરમાત્મા) છે, જેમને પાંચ મુખ છે અને જે રમતાં-રમતાં, ખેલખેલમાં, અનાયાસ જગતની રચના, પાલન અને સંહાર તથા અનુગ્રહ અને તિરોભાવરૂપ પાંચ પ્રબલ કર્મ કરતા રહે છે એવા સર્વશ્રેષ્ઠ અજર-અમર અંબિકાપતિ ભગવાન શંકરનું હું મનોમન - મનમાં ને મનમાં જ ચિંતન કરું છું.

વ્યાસજી કહે છે—જે ધર્મનું મહાન ક્ષેત્ર છે અને જ્યાં ગંગા-યમુનાનો સંગમ થયો છે. એવા પરમ પુણ્યમય પ્રયાગમાં, જે બ્રહ્મલોકનો માર્ગ છે, સત્યવ્રતમાં તત્પર રહેનારા મહાતેજસ્વી મહાભાગ મહાત્મા મુનિઓએ એક વિશાળ જ્ઞાનયજ્ઞનું આયોજન કર્યું. એ જ્ઞાનયજ્ઞના સમાચાર સાંભળીને પૌરાણિક-શિરોમણિ વ્યાસશિષ્ય મહામુનિ સૂતજી મુનિઓનાં દર્શનાર્થે

પધાર્યા. સૂતજીને આવતા જોઈને તે બધા મુનિ એ સમયે હર્ષથી હર્યાભર્યા થઈ ગયા, ખિલી ઊઠ્યા અને અત્યંત પ્રસન્ન ચિત્તથી તેમણે સૂતજીનું વિધિવત્ સ્વાગત કર્યું અને સત્કાર કર્યો. ત્યાર પછી એ પ્રસન્ન મહાત્માઓએ એમની વિધિવત્ સ્તુતિ કરી વિનયપૂર્વક હાથ જોડીને આ પ્રકારે બોલ્યા -

“સર્વજ્ઞ વિદ્વાન, રોમહર્ષણજી! આપ બહુ મોટા ભાગ્યશાળી છો અને તે દ્વારા આપે વ્યાસજીના મુખે સ્વયંની પ્રસન્નતા માટે સંપૂર્ણ પુરાણવિદ્યા પ્રાપ્ત કરી. એટલે જ આપ આશ્ચર્યસ્વરૂપ કથાઓના ભંડાર છો - ઠીક બરાબર એ જ રીતે, જેમ રત્નાકર સમુદ્ર મોટાં મોટાં રત્નોનો આગાર છે તેમ. આ ત્રણે લોકમાં ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય તથા બીજી પણ કોઈ વસ્તુ છે - એ સર્વથી તમે અજાત નથી. અમારું પરમ સૌભાગ્ય કે આ યજ્ઞનાં દર્શન કરવા અહીં પધાર્યા અને આ નિમિત્તે અમારું કશુંક કલ્યાણ કરનારા છો. કેમકે આપનું આગમન નિરર્થક હોઈ શકે જ નહીં. આ પહેલાં પણ અમે આપની પાસેથી શુભાશુભ તત્વનું પૂરેપૂરું વર્ણન સાંભળ્યું છે, પરંતુ એમાં હજી

અમને સંપૂર્ણ તૃપ્તિ થઈ નથી. અમને તો વારંવાર એને સાંભળવાની ઈચ્છા થાય કરે છે.

હે ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા સૂતજી! આ વખતે અમારે એક જ વાત સાંભળવી છે. જો આપનો અનુગ્રહ હોય તો ગોપનીય, ગુપ્ત હોવા છતાં પણ આપ એ વિષયનું વર્ણન કરો. ધોર કળિયુગ આવવાથી મનુષ્ય પુણ્યકર્મોથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે, દુરાચારમાં ફસાઈ જાય છે અને બધા જ સત્ય-ભાષણથી વિમુખ થઈ જાય છે, અન્યોની નિંદામાં તત્પર રહે છે. પારકું ધન હડપ કરી લેવાની ઈચ્છા કરે છે. એમનાં મન પર-સ્ત્રીમાં આસક્ત થઈ જતાં હોય છે અને બીજાં પ્રાણીઓની હિંસા પણ કર્યા કરશે. પોતાના દેહને, શરીરને જ આત્મા સમજશે. મૂઠ, નાસ્તિક અને પશુબુદ્ધિ રાખનાર થશે, માતા-પિતા સાથે પણ દ્વેષ બુદ્ધિ રાખશે. બ્રાહ્મણો લોભરૂપી મગરનો કોળિયો બની જશે અર્થાત્ લોભી બનશે, વેદ વેચીને પણ જીવિકા ચલાવશે. વિદ્યા પણ માત્ર ધનઉપાર્જન માટે જ ભણશે, મદથી ચકચૂર થઈ જશે. સ્વજાતિના ધર્મનો પરિત્યાગ કરશે. ઘણું કરીને લોકોને છેતરશે. ઠગ વિદ્યાનો આશરો લેશે. ત્રણે કાળની સંધ્યા ઉપાસના કરે નહિ. બ્રહ્મજ્ઞાનથી શૂન્ય બનશે. સમસ્ત ક્ષત્રિયો પણ સ્વધર્મનો ત્યાગ કરશે. કુસંગી, પાપી અને વ્યભિચારી થઈ જશે. એમનામાં શૌર્યનો અભાવ હશે. તેઓ કુત્સિત ચોરીનું કર્મ કરશે અને એ દ્વારા જીવિકા ચલાવશે. શૂદ્રો જેવો વર્તાવ કરશે. એમનાં ચિત્ત કામવાસનાનાં ઘસ બની રહેશે. વૈશ્ય સંસ્કાર-બ્રષ્ટ, સ્વધર્મ ત્યાગી, કુમાર્ગી, માત્ર ધનોપાર્જનપરાયાણ તથા તોલ-માપમાં પણ પોતાની કુત્સિતવૃત્તિનો પરિચય દેનારા થશે. આ જ રીતે શૂદ્રો બ્રાહ્મણોના આચારમાં તત્પર થશે. એમની આકૃતિ ઉજ્જવળ

હશે અર્થાત્ તેઓ પોતાનાં કર્મ-ધર્મ છોડીને ઉજ્જવળ ફૂલફટાક થઈને વ્યર્થ જ ફર્યા કરશે. તે સ્વભાવતઃ પોતાનો ધર્મ છોડશે. એમના વિચાર ધર્મ-વિરુદ્ધ હશે. તે કુટિલ અને દ્વિજનિંદક બનશે. જો ધન મળી જશે તો કુકર્મમાં જોતરાઈ જશે. વિદ્વાન થશે તો વાદ-વિવાદમાં ફસાઈ જશે. પોતાની જાતને કુલીન માનીને ચારે વર્ણો સાથે રોટી-બેટી વ્યવહાર કરશે. સમસ્ત વર્ણોને પોતાના કુસંગ-સંપર્કથી ભ્રષ્ટ કરશે. અધિકારની સીમાનું, મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરશે અને દ્વિજોચિત સત્કર્મોનું અનુષ્ઠાન કરનારા થઈ જશે. કળિયુગની સ્ત્રીઓ ઘણું કરીને સદાચારથી ભ્રષ્ટ થશે અને વારંવાર પતિનું અપમાન કરનારી થશે. સાસુ-સસરાનો દ્રોહ કરનારી થશે. એમને કોઈનોય ભય નહીં લાગે. મલિન ભોજન કરશે. કુત્સિત હાવ-ભાવ, ચેનચાળા કરવામાં તત્પર રહેશે. એમના શીલ-સ્વભાવ ખરાબ થઈ જશે અને તેઓ પોતાના પતિની સેવાથી વિમુખ બની જશે. હે સૂતજી! આ રીતે જેમની બુદ્ધિ નષ્ટ થઈ ગઈ હશે, જેમણે સ્વધર્મનો ત્યાગ કર્યો હશે આવા લોકોને આલોક અને પરલોકમાં ઉત્તમ ગતિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થશે - આ જ ચિંતાથી અમારાં મન સદા વ્યાકુળ રહે છે. પરોપકાર જેવો બીજો કોઈ ધર્મ નથી. તેથી જે નાના સરખા ઉપાયથી આમનાં સર્વ પાપોનો તત્કાલ નાશ થઈ જાય, એ ઉપાય આ વખતે કૃપાપૂર્વક અમને બતાવો કેમકે તમે સમસ્ત સિદ્ધાંતોના જાણકાર છો, જ્ઞાતા છો.

વ્યાસજી કહે છે—એ ભાવિતાત્મા મુનિઓની આ વાત સાંભળીને સૂતજી મનમાં ને મનમાં ભગવાન શંકરનું સ્મરણ કરીને એમને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા -

(અધ્યાય-૧)

હે મહર્ષે! આ પ્રમાણે શિવપુરાણની કથાનો
પાઠ અને શ્રવણ સંબંધી યજ્ઞ-ઉત્સવની પૂર્ણાહુતિ
થાય ત્યારે શ્રોતાઓને ભક્તિ અને પ્રયત્નપૂર્વક

ભગવાન શિવજીની પૂજાની જેમ જ પુસ્તક-પુરાણની પણ પૂજા કરવી જોઈએ. ત્યાર પછી વિધિપૂર્વક વક્તાનું પણ પૂજન કરવું આવશ્યક છે. શિવપુરાણના પુસ્તકને આચ્છાદિત કરવા માટે નવીન અને સુંદર પોથી-ઢાંકણ કરવું અને એને બાંધવા માટે દઢ અને દિવ્ય દોરી બાંધવી. પછી એનું વિધિવત્ પૂજન કરવું. હે મુનિશ્રેષ્ઠ! આ રીતે મહાન ઉત્સવની સાથે પુસ્તક અને વક્તાની વિધિવત્ પૂજા કરવી. વક્તાની સાથે સહાયમાં બેઠેલા સહાયક પંડિતને પણ એ જ પ્રમાણે ધન વગેરે દ્વારા લગાર ઓછો પણ સત્કાર કરવો. ત્યાં આવેલા બ્રાહ્મણોને અન્ન-ધન વગેરેનું દાન કરવું. સાથે જ ગીત, વાદ્ય અને નૃત્ય દ્વારા મહાઉત્સવનું આયોજન કરવું. હે મુને! જો શ્રોતા વિરક્ત સાધુ- મહાત્મા હોય તો એમને માટે કથા સમાપ્તિને દિવસે વિશેષરૂપે ગીતાપાઠ કરાવવો, એવું શ્રીરામચંદ્રજીને ભગવાન શિવજીએ કહ્યું હતું. જો શ્રોતા ગૃહસ્થ-સંસારી હોય તો તે બુદ્ધિમાનને એ શ્રવણ-કર્મની શાંતિ માટે શુદ્ધ હવિષ્ય દ્વારા હોમ કરવો જોઈએ. હે મુને! રુદ્રસંહિતાના પ્રત્યેક શ્લોક દ્વારા હોમ-હવન કરવો ઉચિત છે અથવા ગાયત્રી-મંત્રથી હોમ કરવો જોઈએ, કેમકે વાસ્તવમાં આ પુરાણ ગાયત્રીમય જ છે, અથવા શિવપંચાક્ષર (નમઃ શિવાય) મૂળમંત્રથી હવન કરવો ઉચિત છે. હોમ-હવન કરવાની શક્તિ ન હોય તો વિદ્વાન, પુરુષ યથાશક્તિ હવનીય હવિષ્યનું બ્રાહ્મણને દાન કરે. ઓછા-વત્તા ન્યૂનાતિરિક્તારૂપ - દોષની શાંતિ માટે ભક્તિપૂર્વક શિવસહસ્રનામનો પાઠ અને શ્રવણ કરે. આનાથી સર્વ કાંઈ સફળ થાય છે, એમાં કોઈ સંશય નથી, કેમકે ત્રણે લોકમાં આનાથી વધારે કોઈ વસ્તુ જ નથી. કથા શ્રવણ- સંબંધી વ્રતની પૂર્ણતાની સિદ્ધિ-અર્થ

સૌ એ આદરપૂર્વક સાંભળો. વિદ્યેશ્વરસંહિતામાં દશ હજાર શ્લોક છે, રુદ્રસંહિતા, વિનાયકસંહિતા, ઉમાસંહિતા અને માતૃસંહિતા - એમાં દરેકમાં આઠ આઠ હજાર શ્લોક છે. હે બ્રાહ્મણો, એકાદશરુદ્રસંહિતામાં તેર હજાર, કૈલાસસંહિતામાં છ હજાર, શતરુદ્રસંહિતામાં ત્રણ હજાર, કોટિરુદ્રસંહિતામાં નવ હજાર, સહસ્રકોટિરુદ્રસંહિતામાં અગિયાર હજાર, વાયવીયસંહિતામાં ચાર હજાર અને ધર્મસંહિતામાં બાર હજાર શ્લોક છે. આ રીતે મૂળ શિવપુરાણની શ્લોક સંખ્યા એક લાખ છે, પરંતુ વ્યાસજીએ એને ચોવીશ હજાર શ્લોકોમાં સંક્ષેપ કરી આપ્યો. પુરાણોની ક્રમસંખ્યાના વિચારથી આ શિવપુરાણનું સ્થાન ચોથું છે. એમાં સાત સંહિતાઓ છે.

પૂર્વકાળમાં ભગવાન શિવે શ્લોક સંખ્યાની દૃષ્ટિએ સો કરોડ શ્લોકોનો એક પુરાણગ્રંથ ગ્રથિત કર્યો હતો. સૃષ્ટિના આરંભે નિર્મિત થયેલ એ પુરાણ-સાહિત્ય અત્યંત વિસ્તૃત હતું. પછી દ્વાપર આદિ યુગમાં દ્વેપાયન (વ્યાસ) વગેરે મહર્ષિઓએ જ્યારે પુરાણોનું અઢાર ભાગમાં વિભાજન કરી દીધું, એ વખતે સંપૂર્ણ પુરાણોનું સંક્ષિપ્ત રૂપ માત્ર ચાર લાખ શ્લોકનું રહી ગયું. એ સમયે એમણે શિવપુરાણનું પ્રતિપાદન ચોવીશ હજાર શ્લોકોમાં કર્યું. આ જ શિવપુરાણની શ્લોકસંખ્યા છે. આ વેદ-તુલ્ય પુરાણ સાત સંહિતાઓમાં વહેંચાયેલું છે. એની પહેલી સંહિતાનું નામ વિદ્યેશ્વરસંહિતા છે, બીજી રુદ્રસંહિતા સમજવી જોઈએ. ત્રીજીનું નામ શતરુદ્રસંહિતા, ચોથીનું નામ કોટિરુદ્રસંહિતા,

ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. એમણે મારા ગુરુ વ્યાસદેવજીને ત્યાં જોયા તે તો ધ્યાનમગ્ન હતા. ધ્યાનમાંથી જાગ્યા પછી એમણે બ્રહ્મપુત્ર સનતકુમારજીને પોતાની સામે ઉપસ્થિત થયેલા જોયા. એમને જોઈને એ ખૂબ જ ઝડપથી ઊઠ્યા અને ચરણોમાં પ્રણામ કર્યા, અર્ધ આપ્યો, દેવતાઓને બેસવા યોગ્ય એવું આસન આપ્યું. ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા ભગવાન સનતકુમાર વિનીતભાવથી ઊભા રહેલા વ્યાસજી પ્રત્યે ગંભીર વાણીમાં બોલ્યા -

“હે મુને! તમે સત્ય વસ્તુનું ચિંતન કરો. તે સત્ય પદાર્થ ભગવાન શિવ જ છે, જેનો તમે સાક્ષાત્કાર કરવા ચાહો છો. તમારા સાક્ષાત્કારનો

વિષય સ્વયં ભગવાન શિવ છે, ભગવાન શંકરનું શ્રવણ, કીર્તન અને મનન - આ ત્રણેય મહત્તર સાધન કહેવાયાં છે. આ ત્રણેય વેદ-સંમત છે. પૂર્વકાળમાં હું બીજાં-બીજાં સાધનોના સંભ્રમમાં પડીને ફરતો ફરતો મંદરાચલ પર જઈ પહોંચ્યો, અને ત્યાં તપસ્યા કરવા માંડી. ત્યાર પછી મહેશ્વર શિવની આજ્ઞાથી ભગવાન નંદિકેશ્વર ત્યાં આવ્યા. એમની મારા પર બહુ મોટી દયા હતી. તે સૌના સાક્ષી તથા શિવગણોના સ્વામી ભગવાન નંદિકેશ્વર મને સ્નેહપૂર્વક મુક્તિનું ઉત્તમ સાધન બતાવતાં બોલ્યા - “ભગવાન શંકરનું શ્રવણ, કીર્તન અને મનન - આ ત્રણે સાધનો વેદસંમત છે અને મુક્તિનાં સાક્ષાત્કારણ છે. આ વાત સ્વયં ભગવાન શિવે મને કહી છે. માટે હે બ્રહ્મનૃ! તમે શ્રવણ-આદિ ત્રણે સાધનોનું અનુષ્ઠાન કરો.” વ્યાસજીને વારંવાર આવું કહીને અનુગામીઓ સહિત બ્રહ્મપુત્ર સનતકુમાર પરમ સુંદર બ્રહ્મધામમાં જતા રહ્યા. આ રીતે પૂર્વકાળના આ ઉત્તમ વૃત્તાંતનું મેં સંક્ષેપમાં વર્ણન કર્યું છે.

શ્રુષિ બોલ્યા—હે સૂતજી! શ્રવણ - આદિ ત્રણ સાધનોને તમે મુક્તિનો ઉપાય બતાવ્યો છે. પરંતુ જો કોઈ શ્રવણ આદિ ત્રણ સાધન કરવામાં અસમર્થ હોય એ કયા ઉપાયનું અવલંબન લઈને મુક્તિને પામી શકે? કયા સાધનભૂત કર્મ દ્વારા વગર પ્રયત્ને મોક્ષ મળી શકે ખરો?

(અધ્યાય ૩-૪)

✱

ભગવાન શિવના લિંગ અને સાકાર વિગ્રહની
પૂજાનું રહસ્ય અને મહત્વનું વર્ણન

સૂતજી કહે છે—હે શૌનક, જે શ્રવણ, કીર્તન અને મનન આ ત્રણે સાધનોના અનુષ્ઠાનમાં સમર્થ ન હોય તો તેણે ભગવાન શંકરના લિંગ

અને મૂર્તિની સ્થાપના કરીને નિત્ય એની પૂજા કરે તો સંસાર-સાગરથી પાર થઈ શકે છે. વંચના અથવા છલ કર્યા સિવાય પોતાની શક્તિ

સમજ-યથાર્થ સમજ પડે.

નંદિકેશ્વરે કહ્યું—હે નિષ્યાપ બ્રહ્મકુમાર! આપનો આ પ્રકારનો પ્રશ્નનો જવાબ અમારા જેવા કોઈ આપી શકે નહીં, કેમકે આ ગોપનીય વિષય છે અને લિંગ સાક્ષાત્ બ્રહ્મનું પ્રતીક છે. તેમ છતાં તમે શિવભક્ત છો. એટલે જ આ વિષયમાં ભગવાન શિવે જે કાંઈ બતાવ્યું છે એ જ હું તમારી સમક્ષ કહું છું. ભગવાન શિવ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે અને નિષ્કલ (નિરાકાર) છે; એટલે જ એમની પૂજામાં નિષ્કલ લિંગનો ઉપયોગ થાય છે. સંપૂર્ણ વેદોનો આ જ મત છે.

સનતકુમાર બોલ્યા—હે મહાભાગ યોગીન્દ્ર! તમે ભગવાન શિવ અને બીજા દેવતાઓના પૂજનમાં લિંગ અને વેર (મૂર્તિ)ના પ્રચારનું જે રહસ્ય વિભાગપૂર્વક બતાવ્યું છે તે યથાર્થ છે. એટલે લિંગ અને વેર (મૂર્તિ) આદિની ઉત્પત્તિનું જે ઉત્તમ વૃત્તાંત છે, એને જ હું આ સમયે

સાંભળવા ઇચ્છું છું. લિંગના પ્રાગટ્યનું રહસ્ય સૂચિત કરનારો પ્રસંગ મને સંભળાવો.

એના ઉત્તરમાં નંદિકેશ્વરે ભગવાન મહાદેવના ‘નિષ્કલ’ સ્વરૂપ લિંગના આવિર્ભાવનો પ્રસંગ સંભળાવવાનું શરૂ કર્યું. એમણે બ્રહ્મા અને વિષ્ણુનો વિવાદ, દેવતાઓની વ્યાકુળતા અને ચિંતા, દેવતાઓનું દિવ્ય કૈલાસ-શિખર પર ગમન, એમના દ્વારા ચંદ્રશેખર મહાદેવનું સ્તવન, દેવતાઓ દ્વારા પ્રેરણા પામેલા મહાદેવજીનું બ્રહ્મા અને વિષ્ણુના વિવાદ સ્થળમાં આગમન અને બંને વચ્ચે નિષ્કલ આદિ-અંતરહિત ભીષણ અગ્નિના ધાંભલાના રૂપમાં એમનો આવિર્ભાવ થવો વગેરે પ્રસંગોની કથા કહી. ત્યાર પછી શ્રીબ્રહ્મા અને શ્રીવિષ્ણુ બંને દ્વારા એ જ્યોતિર્મય સ્તંભની ઊંચાઈ - અને - ઊંડાઈનો તાગ લેવાની ચેષ્ટા અને કેતકી પુષ્પને શાપ અને વરદાન વગેરે પ્રસંગો સંભળાવ્યા. (અધ્યાય ૫ થી ૮)

*

મહેશ્વરનું બ્રહ્મા અને વિષ્ણુને પોતાનું નિષ્કલ અને સકલ સ્વરૂપનો પરિચય આપવાનું અને લિંગપૂજનનું મહત્ત્વ બતાવવું

નંદિકેશ્વર કહે છે—ત્યાર પછી એ બંને - બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ ભગવાન શંકરને પ્રણામ કરીને હાથ જોડીને ડાબે-જમણે ભાગે ચૂપચાપ ઊભા રહી ગયા. પછી, એ બંનેએ ત્યાં સાક્ષાત્ પ્રગટ પૂજનીય મહાદેવજીને શ્રેષ્ઠ આસન પર બેસાડીને પવિત્ર પુરુષ-વસ્તુ વગેરે વસ્તુઓ દ્વારા એમનું પૂજન કર્યું. લાંબા સમય સુધી અવિકૃત ભાવથી સુસ્થિર રહેનારી વસ્તુને ‘પુરુષ-વસ્તુ’ કહેવાય છે અને થોડોક સમય સુધી જ ટકે તેવી વસ્તુને ક્ષણભંગુર - વસ્તુ કહેવાય છે. આ રીતે વસ્તુના બે ભેદ જાણવા જોઈએ. (હવે કઈ

પુરુષ-વસ્તુઓથી શિવપૂજન કર્યું એ બતાવાય છે). હાર, નૂપુર, કેયૂર, કિરીટ, મણિમય કુંડળ, યજ્ઞોપવીત, ઉત્તરીય વસ્ત્ર, પુષ્પ-માળા, રેશમી-વસ્ત્ર, હાર, મુદ્રિકા, પુષ્પ, તાંબૂલ, કપૂર ચંદન અને અગરુનો અનુલેપ, ધૂપ, દીપ, શ્વેતછત્ર, પંખો, ધ્વજા, ચામર અને અન્યોન્ય દિવ્ય ઉપહારો દ્વારા, જેમનો વૈભવ વાણીમાં અવર્ણનીય તથા મનથી પણ પાર છે, જે કેવળ પશુપતિ (પરમાત્મા)ને જ યોગ્ય હતા અને જેને પશુ (બંધાયેલો જીવ) કદાપિ મેળવી શકે નહિ, એ બંનેએ સ્વયંના સ્વામી મહેશ્વરનું પૂજન કર્યું.

સૌથી પહેલાં ત્યાં બ્રહ્મા અને વિષ્ણુએ ભગવાન શંકરની પૂજા કરી. આ પૂજાથી પ્રસન્ન થઈને ભક્તિપૂર્વક ભગવાન શિવે ત્યાં નમ્રભાવે ઊભેલા બંને દેવતાઓને સ્મિત આપતાં કહ્યું -

મહેશ્વર બોલ્યા—હે પુત્રો! આજનો દિવસ મહાન દિવસ છે. એમાં તમે મારું પૂજન કર્યું તેથી હું તમારા પર બહુ પ્રસન્ન છું. આ જ કારણે આ દિવસ પરમ પવિત્ર અને મહાનથી પણ મહાન ગણાશે. આજની તિથિ 'શિવરાત્રિ'ના નામથી વિખ્યાત થઈને મને પરમ પ્રિય થશે. આ સમયે જે મારા લિંગની (નિષ્કલ - અંગ - આકૃતિથી રહિત નિરાકાર સ્વરૂપનું પ્રતીક) પૂજા કરશે તે પુરુષ જગતની સૃષ્ટિ તથા પાલન કરવાનું કાર્ય પણ કરી શકશે. જે કોઈ 'શિવરાત્રિ' એ દિવસ-રાત નિરાહાર રહીને અને જિતેન્દ્રિય રહીને પોતાની શક્તિઅનુસાર નિશ્ચલભાવથી મારી યથોચિત પૂજા કરશે. એને મળનારાં ફળનું વર્ણન હવે સાંભળો. એક વર્ષ લગતાર મારી

પૂજા કરનારને જે ફળ મળે છે, જે સમગ્ર ફળ કેવળ 'શિવરાત્રિ'ને નિમિત્તે મારું પૂજન કરનારને તત્કાળ મળી જશે. જેવી રીતે પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર સમુદ્રમાં ભરતી આણે છે, એવી જ રીતે શિવરાત્રિની તિથિ મારા ધર્મની વૃદ્ધિનો સમય છે. આ તિથિમાં મારી સ્થાપના વગેરેનો મંગલમય ઉત્સવ થવો જોઈએ. પહેલાં જ્યારે હું "જ્યોતિર્મય સ્તંભરૂપે પ્રગટ થયો હતો એ સમય માગશર માસમાં આર્દ્રા નક્ષત્રયુક્ત પૂર્ણિમા અથવા પ્રતિપદા હતી - જે પુરુષ માગશર માસમાં આર્દ્રા નક્ષત્રમાં પાર્વતી સહિત મારું દર્શન કરશે અથવા મારી મૂર્તિ અથવા લિંગની ઝાંખી કરે છે તે મને કાર્તિકેયથી પણ અધિક પ્રિય છે. એ શુભ દિવસે મારાં દર્શન માત્રથી પૂરું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. જો દર્શનની સાથે સાથે મારું પૂજન પણ થાય તો એટલું બધું પુણ્ય ફળ મળે છે કે જેનું વાણી દ્વારા વર્ણન થઈ શકતું નથી.

ત્યાં હું લિંગરૂપે પ્રગટ થઈને ઘણો મોટો થઈ ગયો હતો. તેથી એ લિંગને કારણે આ ભૂતલ 'લિંગસ્થાન'ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયું. જગતના લોકો એનું દર્શન અને પૂજન કરી શકે, એટલા માટે આ અનાદિ-અનંત જ્યોતિસ્તંભ અથવા જ્યોતિર્મય લિંગ અત્યંત નાનું થઈ જશે - આ લિંગ સર્વ પ્રકારના ભોગોની પ્રાપ્તિ કરાવશે તથા ભોગ અને મોક્ષનું એકમાત્ર સાધન છે. એનું દર્શન, એનો સ્પર્શ અને એનું ધ્યાન કરવામાં આવે તો પ્રાણીઓનાં જન્મ અને મૃત્યુનાં કષ્ટ છૂટી જતાં હોય છે. અગ્નિના પર્વત - જેવું આ જે શિવલિંગ અહીં પ્રગટ થયું છે એને કારણે જ આ સ્થાન 'અરુણાચલ' નામથી પ્રસિદ્ધ હશે. અહીં અનેક પ્રકારનાં મોટાં મોટાં

તીર્થો પ્રગટ થશે. આ સ્થાનમાં નિવાસ કરનાર અથવા શરીર છોડનાર જીવોનો મોક્ષ પણ થઈ જશે.

મારાં બે રૂપ છે - 'સકલ' અને 'નિષ્કલ'. બીજા કોઈનાં આવાં બે રૂપ નથી. પહેલાં હું સંભરૂપે પ્રગટ થયો, પછી સાક્ષાત્ રૂપે પ્રગટ થયો. 'બ્રહ્માભાવ' મારું 'નિષ્કલ' રૂપ છે અને મહેશ્વર મારું 'સકલ' રૂપ છે. આ બંને રૂપો મારાં સિદ્ધ રૂપો છે. હું જ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા છું. કલાયુક્ત અને અકલ મારાં જ સ્વરૂપ છે. બ્રહ્મરૂપ હોવાને કારણે હું જ ઈશ્વર પણ છું. જીવો ઉપર અનુગ્રહ-દયા કરવી - તે મારું કાર્ય છે. હે બ્રહ્મા અને કેશવ! હું સૌથી બૃહત્ છું અને જગતની વૃદ્ધિ કરવાને કારણે 'બ્રહ્મ' છું. સર્વત્ર સમરૂપથી સ્થિત અને વ્યાપક હોવાને કારણે હું બધાનો આત્મા છું. સર્ગથી માંડીને અનુગ્રહ (આત્મા અથવા ઈશ્વરથી ભિન્ન) સુધી જે જગત સંબંધી પાંચ કૃત્ય છે, તે સદા મારાં જ છે, મારાથી વ્યતિરિક્ત કોઈનાંય નથી, કેમકે હું જ સર્વનો ઈશ્વર છું. પહેલાં મારી બ્રહ્મરૂપતાનો બોધ કરાવવાને માટે 'નિષ્કલ' લિંગ પ્રગટ થયું હતું. પછી અજ્ઞાન ઈશ્વરત્વનો સાક્ષાત્કાર

કરાવવાને નિમિત્તે હું સાક્ષાત્ જગદીશ્વર જ 'સકલ' રૂપમાં તત્કાલ પ્રગટ થઈ ગયો. તેથી મારામાં જે ઈશત્વ છે, એને જ મારું સકલરૂપ જાણવું જોઈએ અને આજે મારો નિષ્કલ સ્તંભ છે એ મારા બ્રહ્મરૂપનો બોધક છે. આ મારું જ લિંગ (ચિહ્ન) છે. તમે બંને દરરોજ અહીં રહીને એનું પૂજન કરો. આ જ મારું સ્વરૂપ છે અને એ જ મારા સામીપ્યની પ્રાપ્તિ કરાવનારું પણ છે. લિંગ અને લિંગીમાં નિત્ય અભેદ હોવાને કારણે મારા આ લિંગનું મહાન પુરુષોએ પણ પૂજન કરવું જોઈએ. મારા એક લિંગની સ્થાપના કરવાનું આ ફળ બતાવાયું છે કે ઉપાસકને મારી સમાનતાની પ્રાપ્તિ થઈ જાય. જો એક પછી બીજા શિવલિંગની પણ સ્થાપના કરવામાં આવી ગઈ ત્યારે તો ઉપાસકને એના ફળ સ્વરૂપે મારી સાથે એકત્વ (સાયુજ્ય મોક્ષ) રૂપી ફળની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે. પ્રધાનતયા શિવલિંગની જ સ્થાપના કરવી જોઈએ. મૂર્તિની સ્થાપના લિંગની સ્થાપનાની સરખામણીએ ગૌણ કર્મ છે. શિવલિંગના અભાવમાં સર્વ રીતે સવેર (મૂર્તિયુક્ત) થવા પર પણ એ સ્થાન ક્ષેત્ર નથી કહેવાતું. (અધ્યાય ૯)

*

પાંચ કૃત્યોનું પ્રતિપાદન, પ્રણવ અને પંચાક્ષર-મંત્રની મહત્તા, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ દ્વારા ભગવાન શિવની સ્તુતિ તથા તેમનું અંતર્ધાન થવું

બ્રહ્મા અને વિષ્ણુએ પૂછ્યું—હે પ્રભો! સૃષ્ટિ આદિ પાંચ-કૃત્યોનાં લક્ષણ શાં છે, એ અમને બંનેને સમજાવો.

ભગવાન શિવ બોલ્યા—મારાં કર્તવ્યોને સમજવાનું કામ અત્યંત ગહન છે. તેમ છતાં

હું કૃપા-પૂર્વક તમને એ વિષયમાં બતાવી રહ્યો છું. હે બ્રહ્મા અને અચ્યુત! 'સૃષ્ટિ', 'પાલન', 'સંહાર', 'તિરોભાવ', અને 'અનુગ્રહ' આ પાંચ જ જગતસંબંધી મારાં કાર્ય છે, જે નિત્યસિદ્ધ છે. સંસારની રચનાનો જે આરંભ છે એને 'સર્ગ'

ગાયત્રીથી સંપૂર્ણ વેદ ઉત્પન્ન થયા છે અને એ જ વેદોમાંથી કરોડો મંત્ર નીકળ્યા છે. તે તે મંત્રોથી ભિન્ન ભિન્ન કાર્યોની સિદ્ધિ થાય છે; પરંતુ આ પ્રણવ અને પંચાક્ષરથી સંપૂર્ણ મનોરથોની સિદ્ધિ થાય છે. આ મંત્રસમુદાયથી ભોગ અને મોક્ષ બંને સિદ્ધ થાય છે. મારા સકલ સ્વરૂપ સાથે સંબંધ રાખવાવાળા સર્વ મંત્રરાજ સાક્ષાત્ ભોગ પ્રદાન કરવાવાળા અને શુભકારક (મોક્ષપ્રદ) છે.

નંદિકેશ્વર કહે છે—ત્યાર પછી જગદંબા પાર્વતીની સાથે બેઠેલા ગુરુવર મહાદેવજીએ ઉત્તરાભિમુખ બેઠેલા બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુને ઢાંકનાર વસ્ત્રથી આચ્છાદિત કરીને એમના મસ્તક પર પોતાનો કરકમળ મૂકીને ધીરે-ધીરે ઉચ્ચારણ કરીને એમને ઉત્તમ મંત્રનો ઉપદેશ કર્યો. મંત્ર-તંત્રમાં બતાવેલી વિધિનું પાલનપૂર્વક ત્રણ વાર મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરીને ભગવાન શિવે એ બંને શિષ્યોને મંત્રની દીક્ષા આપી. પછી એ શિષ્યોએ ગુરુદક્ષિણારૂપે સ્વયંને જાતે સમર્પિત કરી દીધા અને બંને હાથ જોડીને એમની પાસે ઊભા રહ્યા અને એ દેવેશ્વર જગદ્ગુરુનું સ્તવન કર્યું.

બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ બોલ્યા—હે પ્રભો! તમે નિષ્કલરૂપ છો. તમને નમસ્કાર હો. તને નિષ્કલ તેજથી પ્રકાશિત થાઓ છો. તમને નમસ્કાર છે. તમે સર્વના સ્વામી છો. તમને નમસ્કાર છે. તમને સર્વાત્માને નમસ્કાર હો અથવા સકલ-સ્વરૂપ આપ મહેશ્વરને નમસ્કાર છે. આપ પ્રણવના વાચ્યાર્થ છો. આપને નમસ્કાર હો. સૃષ્ટિ, પાલન, સંહાર, તિરોભાવ અને અનુગ્રહ

કરનાર આપને નમસ્કાર છે. આપનાં પાંચ મુખ છે. તમે પરમેશ્વરને નમસ્કાર હો. પંચબ્રહ્મસ્વરૂપ પાંચ કૃત્યોવાળા આપને નમસ્કાર કરું છું. તમે સર્વના આત્મા છો, તમે બ્રહ્મા છો. આપના ગુણ અને આપની શક્તિઓ અનંત છે. આપને નમસ્કાર હો. આપનાં સકલ અને નિષ્કલ બે સ્વરૂપ છે. તમે સદ્ગુરુ અને શંભુ છો. તમને નમસ્કાર કરું છું*

આ પદ્યો દ્વારા પોતાના ગુરુ મહેશ્વરની સ્તુતિ કરીને બ્રહ્મા અને વિષ્ણુએ એમનાં ચરણમાં નમસ્કાર કર્યા.

મહેશ્વર બોલ્યા—“આર્દ્રા” નક્ષત્રથી યુક્ત ચતુર્દશીને દિવસે જપ કરવામાં આવે તો એ અક્ષય ફળ આપનારું થાય છે. સૂર્યની સંક્રાન્તિથી યુક્ત મહા-આર્દ્રા નક્ષત્રમાં એક વાર કરેલો પ્રણવ-જપ કોટિગણા જપનું ફળ આપે છે. ‘મૃગશિરા’ નક્ષત્રનો અંતિમ ભાગ તથા ‘પુનર્વસુ’ નક્ષત્ર આદિ ભાગ પૂજા, હોમ અને તર્પણ વગેરે માટે સદા આર્દ્રાની સમાન જ હોય છે એ જાણવું જોઈએ. મારા અથવા મારા લિંગનું દર્શન પ્રભાતકાલમાં જ પ્રાતઃ અને સંગવ (મધ્યાહન-પૂર્વ) કાલમાં કરવાં જોઈએ. મારાં દર્શન-પૂજન માટે ચતુર્દશી તિથિ નિશીથ-વ્યાપિની અથવા પ્રદોષવ્યાપિની લેવી જોઈએ; કેમકે પરિવર્તિની તિથિથી યુક્ત ચતુર્દશીની પ્રશંસા કરવામાં આવે છે. પૂજા કરનારાઓ માટે મારી મૂર્તિ અથવા લિંગ બંન્ને સમાન છે, તો પણ મૂર્તિ કરતાં લિંગનું સ્થાન ઊંચું છે. એટલા માટે મુમુક્ષુ

* નમો નિષ્કલરૂપાય નમો નિષ્કલતેજસે । નમઃ સકલનાથાય નમસ્તે સકલાત્મને ॥
નમઃ પ્રણવવાચ્યાય નમઃ પ્રણવલિંગિને । નમઃ સૃષ્ટ્યાદિકર્ત્રે ચ નમઃ પંચમુખાય તે ॥
પંચબ્રહ્મસ્વરૂપાય પંચકૃત્યાય તે નમઃ । આત્મને બ્રહ્મણે તુભ્યમનન્તગુણશક્તયે ॥
સકલાકલરૂપાય શંભવે ગુરવે નમઃ । (શિ.પુ.વિદ્યે. સં. ૧૦/૨૮-૩૦ ૧/૨)

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840.

પુરુષોએ એ કરવું જોઈએ કે તે વેર (મૂર્તિ)થી કરાવીને ઉત્તમ દ્રવ્યમય ઉપચારોથી પૂજા કરવી પણ શ્રેષ્ઠ સમજીને લિંગનું જ પૂજન કરે. લિંગનું જોઈએ. આથી મારું પદ સુલભ થઈ જાય છે. ઝંકાર મંત્રથી અને વેર (મૂર્તિ)નું પંચાક્ષર-આ રીતે એ બંને શિષ્યોને ઉપદેશ આપીને મંત્રથી પૂજન કરવું જોઈએ. ભગવાન શિવ ત્યાં જ અંતર્ધાન થઈ ગયા. શિવલિંગની સ્વયં જ સ્થાપના કરીને અથવા બીજા દ્વારા સ્થાપના (અધ્યાય ૧૦)

શિવલિંગની સ્થાપના, એનાં લક્ષણો અને પૂજનની વિધિનું વર્ણન તથા
શિવપદની પ્રાપ્તિ કરાવનારાં સત્કર્મોનું વિવેચન

શ્રદ્ધિઓએ પૂછ્યું—હે સૂતજી, શિવલિંગની સ્થાપના કેવી રીતે કરવી જોઈએ? એનું લક્ષણ શું છે? એની પૂજા કેવી રીતે કરવી જોઈએ, કયા દેશ-કાળમાં પૂજા કરવી જોઈએ અને કયા દ્રવ્ય દ્વારા એનું નિર્માણ થવું જોઈએ? અથવા વિગ્રહ સારો મનાય છે. ઉત્તમ લક્ષણોથી યુક્ત શિવલિંગની પીઠ સહિત સ્થાપના કરવી જોઈએ. શિવલિંગની પીઠ (મંડલાકાર), ચોરસ (ચૌકોર) ત્રિકોણ અથવા ખાટલાના પાયાની જેમ ઉપરનીયે જાડો અને વચમાં પાતળો એવો

સૂતજીએ કહ્યું—હે મહર્ષિઓ! હું આપ સૌને માટે આ વિષયનું વર્ણન કરું છું. તે ધ્યાન દઈને સાંભળો અને સમજો. અનુકૂળ અને શુભ-સમયમાં કોઈ પવિત્ર તીર્થમાં નદી વગેરેના કિનારે પોતાની રુચિ પ્રમાણે એવી જગ્યાએ શિવલિંગની સ્થાપના કરવી જોઈએ જ્યાં તેનું નિત્ય પૂજન થઈ શકે. પાર્થિવ દ્રવ્યથી, જળમય દ્રવ્યથી, અથવા તૈજસ પદાર્થથી સ્વયંની રુચિ અનુસાર કલ્પોમાં કહ્યા અનુસાર લક્ષણોથી યુક્ત શિવલિંગનું નિર્માણ કરીને એની પૂજા કરવાથી ઉપાસકને એ પૂજનનો પૂરેપૂરો લાભ મળે છે, સંપૂર્ણ ફળ મળે છે. સંપૂર્ણ શુભ લક્ષણોથી યુક્ત શિવલિંગની જો પૂજા કરવામાં આવે તો તે તત્કાળ પૂજનું ફળ આપનાર બને છે. જો ચલ પ્રતિષ્ઠા કરવી હોય તો એને માટે નાનું-સરખું શિવલિંગ અથવા વગેરે શ્રેષ્ઠ મનાય છે. જો અચલ પ્રતિષ્ઠા કરવી હોય તો સ્થૂળ શિવલિંગ

હોવી જોઈએ. એથી નાની હોય તો ફળ ઓછું મળે છે. પણ વધારે હોય તો દોષની કોઈ વાત નથી. યજમાન માટે જરૂરી છે કે એક વિમાન અથવા દેવાલય બનાવડાવે. જે દેવગણોની મૂર્તિઓથી અલંકૃત હોય. એનું ગર્ભગૃહ બહુ જ સુંદર, સુદૃઢ અને તક્તા જેવું સ્વચ્છ હોવું જોઈએ. એને નવ પ્રકારનાં રત્નોથી વિભૂષિત કરેલ જોઈએ. એમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં એમ બે દિશામાં બે મુખ્ય દ્વાર હોવાં જોઈએ. જ્યાં શિવલિંગની સ્થાપના કરવાની હોય એ સ્થાનની નીચેનાં ખાડામાં નીલમ, લાલ વૈદૂર્ય, શ્યામ, મરક્ત, મોતી, મુંગા, ગોમેદ અને હીરા આ નવા રત્નો તથા અન્ય મહત્વપૂર્ણ દ્રવ્યોને વૈદિક મંત્રો સાથે ભંડારવાં જોઈએ. સદ્યોજાત વગેરે પાંચ વૈદિક મંત્રો દ્વારા શિવલિંગનું પાંચ સ્થાનમાં ક્રમશઃ પૂજન કરીને અગ્નિમાં હવિષ્યની અનેક આહુતિ આપવી અને પરિવાર સહિત મારી પૂજા કરીને ગુરુસ્વરૂપ આચાર્યને ધન તથા ભાઈ-બંધુઓને ઈચ્છિત વસ્તુઓ આપીને સંતુષ્ટ કરવા-ચાચકોને જડ (સુવર્ણ, ગૃહ અને ભૂ-સંપત્તિ) તથા ચેતન (ગાય વગેરે) વૈભવ પ્રદાન કરવો.

સ્થાવર-જંગમ બધા જીવોને યત્નપૂર્વક સંતુષ્ટ કરીને એક ખાડામાં સુવર્ણ તથા નવ પ્રકારનાં રત્નો ભરીને સઘોજાતાદિક વૈદિક-મંત્રોનું ઉચ્ચારણ કરીને પરમ કલ્યાણકારી મહાદેવજીનું ધ્યાન ધરવું. ત્યાર પછી નાદધોષથી યુક્ત મહામંત્ર ઓંકાર (ૐ)નું ઉચ્ચારણ કરીને પેલા ખાડામાં શિવલિંગની સ્થાપના કરીને એને

પીઠથી સંયુક્ત કરવું. આ રીતે પીઠયુક્ત શિવલિંગની સ્થાપના કરીને એને નિત્ય-લેપ (લાંબો વખત સુધી ટકી રહે તેવો મસાલો) ભેગો કરીને તેને સ્થિર કરી દેવું. આ રીતે ત્યાં પરમ સુંદર વેર (મૂર્તિ)ની સ્થાપના કરવી જોઈએ. સારાંશ એ છે કે ભૂમિ-સંસ્કાર વગેરે બધી વિધિ જે શિવલિંગની પ્રતિષ્ઠા માટે કરી છે તેવી જ વેર (મૂર્તિ) પ્રતિષ્ઠા માટે પણ સમજવી જોઈએ. ફેર માત્ર એટલો જ છે કે લિંગ પ્રતિષ્ઠા માટે પ્રણવમંત્રના ઉચ્ચારણનું વિધાન છે પરંતુ વેર (મૂર્તિ)ની પ્રતિષ્ઠા પંચાક્ષર મંત્રથી કરવી જોઈએ. જ્યાં લિંગની પ્રતિષ્ઠા થઈ છે, ત્યાં પણ ઉત્સવ માટે બહાર શોભાયાત્રા (સવારી) કાઢવાના નિમિત્તે વેર (મૂર્તિ) રાખવી પણ જરૂરી છે. મૂર્તિને બહારથી પણ લઈ શકાય છે. એનું ગ્રહણ ગુરુજનો દ્વારા થવું જોઈએ. બાહ્ય વેર (મૂર્તિ) લેવા માટે યોગ્ય તે જ છે જે સાધુપુરુષો દ્વારા પૂજિત હોય. આ પ્રકારે લિંગમાં અને વેરમાં (મૂર્તિમાં) પણ કરેલી મહાદેવજીની પૂજા શિવપદ પ્રદાન કરનારી હોય છે. સ્થાવર અને જંગમ એમ બે ભેદથી લિંગ પણ બે પ્રકારનાં કહ્યાં છે. વૃક્ષ, લતા વગેરેને સ્થાવર લિંગ કહે છે, અને કૃમિ-કીટ વગેરેને જંગમ લિંગ કહે છે. સ્થાવર લિંગનું સિંચન દ્વારા સેવા-પૂજન કરવું જોઈએ, અને જંગમ લિંગને આહાર અને જળ વગેરે આપીને તૃપ્ત કરવાં ઉચિત છે. એ સ્થાવર-જંગમ જીવોને સુખ પમાડવામાં અનુરક્ત રહેવું એ પણ ભગવાન શિવનું પૂજન છે, એવું વિદ્વાન પુરુષો માને છે. (આમ, ચરાચર જીવોને

* ॐ सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजताय वै नमो नमः। भवे भवेनातिभवं भवस्वभां भवोद्भवाय नमः॥
 ॐ वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमः क्रलाय नमः क्लविकरुणाय नमो, अलविकरुणाय नमो अलाय
 नमो अलप्रमथनाय नमः सर्वभुतहमनाय नमो मनोन्मथाय नमः।

જ ભગવાન શંકરનાં પ્રતીક માનીને એમનું પૂજન કરવું જોઈએ.)

આ રીતે મહાલિંગની સ્થાપના કરીને વિવિધ ઉપચારો દ્વારા એનું પૂજન કરો. પોતાની શક્તિ અનુસાર નિત્ય પૂજા કરવી જોઈએ. દેવાલયની પાસે ધ્વજારોપણ વગેરે કરવું જોઈએ. શિવલિંગ સાક્ષાત્ શિવનું પદ પ્રદાન કરનારું છે. અથવા ચર લિંગમાં સોળ ઉપચારો દ્વારા - પોડશોપચાર - દ્વારા યથોચિત ક્રમશઃ પૂજન કરવું જોઈએ. આ પૂજન પણ શિવપદ પ્રદાન કરનારું છે. આવાહન, આસન, અર્ધ્ય, પાદ્ય, પાદ્યાંગ - આચમન, અભ્યંગ સ્નાન, વસ્ત્ર અને યજ્ઞોપવીત, ગંધ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, તાંબૂલ-સમર્પણ, નીરાજન (આરતી), નમસ્કાર અને વિસર્જન - આ સોળ ઉપચાર છે, અથવા અર્ધ્યથી લઈને નૈવેદ્ય સુધી વિધિવત્ પૂજન કરો. અભિષેક, નૈવેદ્ય, નમસ્કાર અને તર્પણ - આ બધું યથાશક્તિ નિત્ય કરો. આ રીતે કરેલું શિવનું પૂજન શિવપદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે અથવા કોઈ મનુષ્ય દ્વારા સ્થાપિત શિવલિંગમાં, ઋષિઓ દ્વારા સ્થાપિત શિવલિંગમાં, દેવતાઓ દ્વારા સ્થાપિત શિવલિંગમાં, સ્વયંભૂ પ્રગટ થયેલ સ્વયંભૂશિવલિંગમાં તથા પોતાના દ્વારા નૂતન સ્થાપિત કરેલા શિવલિંગમાં પણ ઉપચાર-સમર્પણપૂર્વક જેમ બતાવ્યું છે તેમ, પૂજન કરવાથી અથવા પૂજન સામગ્રી આપવાથી. ઉપર્યુક્ત સમગ્ર ફળ પ્રાપ્ત કરી લેવાય છે. ક્રમશઃ

પરિક્રમા અને નમસ્કાર કરવાથી પણ શિવલિંગ શિવપદને પ્રાપ્ત કરાવે છે. જો નિયમપૂર્વક શિવલિંગનું દર્શન માત્ર કરવામાં આવે તો પણ એ કલ્યાણપ્રદ છે. માટી, લોટ, ગાયનું છાણ, ફૂલ, કરેણાનું પુષ્પ, ફળ, ગોળ, માખણ, ભસ્મ અથવા અન્નથી પણ પોતાની રુચિ-અનુસાર શિવલિંગ બનાવીને તદ્-અનુસાર એનું પૂજન કરવામાં આવે અથવા દરરોજ દશ હજાર પ્રણવમંત્રનો જપ કરે અથવા બંને સંધ્યાકાળે એક એક સહસ્ર પ્રણવનો જપ કર્યા કરવો જોઈએ. આ ક્રમ પણ શિવપદની પ્રાપ્તિ કરાવનારું છે એમ જાણવું.

જપ કાળમાં મકારાન્ત પ્રણવનો ઉચ્ચાર મનની શુદ્ધિ કરનાર હોય છે. સમાધિમાં માનસિક જપનું વિધાન છે તથા અન્ય સર્વ સમયમાં ઉપાંશુ* જપ જ કરવો જોઈએ. નાદ અને બિંદુથી યુક્ત ઓંકારના ઉચ્ચારણને વિદ્વાન પુરુષો 'સમાનપ્રણવ' કહે છે. જો દરરોજ આદરપૂર્વક દશ હજાર પંચાક્ષર-મંત્રનો જપ કરવામાં આવે અથવા બંને સંધ્યાસમયે એક એક હજાર જ જપ કરવામાં આવે તો એને શિવપદની પ્રાપ્તિ કરાવનાર સમજવો જોઈએ. બ્રાહ્મણોને માટે આદિમાં પ્રણવથી યુક્ત પંચાક્ષર-મંત્ર સારો મનાયો છે. કલશથી સ્નાન, મંત્રની દીક્ષા, માતૃકાળોના ન્યાસ, સત્યથી પવિત્ર અંતઃકરણવાળા બ્રાહ્મણ તથા જ્ઞાની ગુરુ - આ સર્વને ઉત્તમ મનાયા છે. દ્વિજો માટે 'નમઃ

ॐ अधोरेभ्योऽध पदोरेभ्यो पदपदोस्तरेभ्यः सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्तेऽस्तु रुद्रमुपेभ्यः॥

ॐ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि तन्नोरुद्रः प्रचोदयात्।

ॐ ईशानः सर्वविद्यानां ईश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मज्ञोऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मेऽस्तु सदाशिवोम्॥

* મંત્રત્રાલોચને એટલા ધીમા સ્વરે ઉચ્ચારણ કરવું કે એને બીજો કોઈ સાંભળી ન શકે. આવા જપને ઉપાંશુ કહે છે.

શિવાય'નું ઉચ્ચારણ કરવું એવું વિધાન છે. દ્વિજથી ભિન્ન હોય તેમને માટે અંતમાં નમઃ પદના પ્રયોગની વિધિ છે, એટલે 'શિવાય નમઃ' આમ મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરવું જોઈએ. સ્ત્રીઓ માટે પણ ક્યાંક ક્યાંક વિધિપૂર્વક નમઃ અંત ઉચ્ચારણનું જ વિધાન છે અર્થાત્ સ્ત્રીઓએ પણ “શિવાય નમઃ”નો જ જપ કરવો જોઈએ. કોઈ કોઈ ઋષિ બ્રાહ્મણની સ્ત્રીઓ માટે ‘નમઃ’ પૂર્વક ‘શિવાય’ના જપની અનુમતિ આપે છે એટલે તેઓ પણ “નમઃ શિવાય”નો જપ કરે. પંચાક્ષર-મંત્રના પાંચ કરોડ જપ કરીને મનુષ્ય ભગવાન સદાશિવ સમાન થઈ જાય છે. એક, બે, ત્રણ અથવા ચાર કરોડ જપ કરવાની ક્રમશઃ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર તથા મહેશ્વરનું પદ પ્રાપ્ત થાય છે અથવા મંત્રમાં જેટલા વર્ણ હોય, એના અલગ અલગ એક એક લાખ જપ કરે અથવા બધા વર્ણોને એકસાથે જેટલા વર્ણ હોય એટલા લાખ જપ કરે. આ પ્રકારના જપને શિવપદની પ્રાપ્તિ કરાવનારા સમજવા જોઈએ. જો એક હજાર દિવસમાં દરરોજ એક હજાર જપના ક્રમથી પંચાક્ષર-મંત્રના દશ લાખ જપ પૂરા થઈ જાય અને પ્રતિદિન બ્રાહ્મણ-ભોજન કરાવાય તો એ મંત્રથી ઈચ્છિત કાર્યની સિદ્ધિ થવા માંડે છે.

બ્રાહ્મણો માટે જરૂરી છે કે તે દરરોજ સવારે એક હજાર આઠ વાર ગાયત્રીનો જપ કરે. આવું કરવાથી ગાયત્રી ક્રમશઃ શિવપદને પ્રાપ્ત કરાવનારી બને છે. વેદમંત્રો અને વૈદિક સૂક્તોનો પણ નિયમપૂર્વક જપ કરવો જોઈએ. વેદોનું પારાયણ પણ શિવપદને અપાવનારું છે, એવું જાણવું જોઈએ. અન્યોન્ય જે બીજા મંત્રો છે એમાં પણ જેટલા વર્ણ છે એટલા લાખ જપ કરો. આ રીતે જે યથાશક્તિ જપ કરે છે તે

શિવપદ (મોક્ષ)ને પ્રાપ્ત કરી લે છે. પોતાની રુચિ અનુસાર કોઈ એક મંત્રને અપનાવીને મૃત્યુપર્યન્ત પ્રતિદિન એનો જપ કરવો જોઈએ અથવા ‘ઓમ (ૐ)’ આ મંત્રનો દરરોજ એક હજાર વાર જપ કરવો જોઈએ. આવું કરવાથી ભગવાન શિવની આજ્ઞાથી સંપૂર્ણ મનોરથોની સિદ્ધિ થાય છે.

જે માણસ ભગવાન શિવ માટે ફૂલવાડી અથવા બગીચો બનાવે તથા શિવ-સેવાના કાર્ય માટે મંદિરમાં કચરો વાળવાની વ્યવસ્થા કરે છે તે આ પુણ્યકર્મને કરીને શિવપદને પ્રાપ્ત કરી લે છે. ભગવાન શિવનું જે કાશી આદિ ક્ષેત્ર છે તેમાં ભક્તિપૂર્વક નિત્ય નિવાસ કરવો. આ નિવાસ જડ, ચેતન સર્વને ભોગ-મોક્ષ પ્રદાયક છે. તેથી વિદ્વાન પુરુષે ભગવાન શિવના ક્ષેત્રમાં આમરણ નિવાસ કરવો જોઈએ. પુણ્યક્ષેત્રમાં સ્થિત વાવ, ફૂવો અને તળાવ વગેરેને શિવગંગા સમજવાં જોઈએ. ભગવાન શિવનું એવું જ વચન છે. ત્યાં સ્નાન, દાન અને જપ કરીને મનુષ્ય ભગવાન શિવને ઉપલબ્ધ થઈ જાય છે. તેથી મૃત્યુપર્યંત શિવ-ક્ષેત્રનો જ આશ્રય લઈને રહેવું જોઈએ. જો કોઈ શિવક્ષેત્રમાં પોતાના કોઈ મૃત સંબંધીનો અગ્નિ-સંસ્કાર, દશા, શ્રાદ્ધ, માસિક શ્રાદ્ધ, સપિંડીકરણ અથવા વાર્ષિક શ્રાદ્ધ કરે છે અથવા કોઈ વાર ક્યારેય શિવના ક્ષેત્રમાં પોતાના પિતરોને પિંડ-દાન કરે છે તે તત્કાલ સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ જાય છે અને અંતમાં શિવપદને પ્રાપ્ત કરે છે અથવા શિવના ક્ષેત્રમાં સાત, પાંચ, ત્રણ અથવા એક રાત નિવાસ કરી લેવો જોઈએ. આવું કરવાથી પણ શિવપદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

લોકમાં પોતપોતાના વર્ણને અનુરૂપ

સદાચારનું પાલન કરવાથી પણ મનુષ્ય શિવપદને પ્રાપ્ત કરી લે છે. વર્ણાનુકૂલ આચરણથી તથા ભક્તિ-ભાવથી તે પોતાનાં સત્કર્મનું અતિશય ફળ મેળવે છે, કામનાપૂર્વક કરેલા કર્મનું ઈચ્છિત ફળ શીઘ્ર જ મળી જાય છે. નિષ્કામભાવથી કરેલું સારું કર્મ સાક્ષાત્ શિવપદની પ્રાપ્તિ કરાવનારું બને છે.

દિવસના ત્રણ વિભાગ હોય છે—પ્રાતઃ, મધ્યાહ્ન અને સાયંકાલ આ ત્રણે કાળમાં ક્રમશઃ એક એક પ્રકારના કર્મનું સંપાદન થઈ શકે છે. સવારે શાસ્ત્રવિહિત નિત્યકર્મનું અનુષ્ઠાન કરવાનો સમય જાણવો. મધ્યાહ્ન કાળને સક્રામ કર્મને માટે ઉપયોગી છે તેમ જાણવું, અને સાયંકાળ શાંતિ-કર્મ માટે ઉપયુક્ત, ઉચિત છે એવું જાણવું જોઈએ. આ રીતે રાતના પણ સમયનું વિભાજન કરવામાં આવ્યું છે. રાતના ચાર પ્રહરમાં જે

વચલા બે પ્રહર છે, તેમને નિશીથકાલ કહ્યા છે. વિશેષતઃ એ સમયમાં કરેલી ભગવાન શિવની પૂજા અભીષ્ટ, ઈચ્છિત ફળને આપનારી છે - આવું જાણીને કર્મ કરવાવાળો મનુષ્ય યથોક્ત ફળનો ભાગી બને છે. વિશેષતઃ કળિયુગમાં તો કર્મથી જ ફળની સિદ્ધિ થાય છે. પોતપોતાના અધિકાર અનુસાર ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કોઈ પણ કર્મ દ્વારા શિવનું આરાધન કરનારો પુરુષ જો સદાચારી હોય અને પાપભીરુ હોય તો - પાપથી ડરતો હોય, બીતો હોય તો તેને તે કર્મનાં પૂરેપૂરાં ફળ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરી લે છે.

ઋષિઓએ કહ્યું—હે સૂતજી! પુણ્યક્ષેત્ર
ક્યાં ક્યાં છે, જેમનો આશ્રય લઈને બધાં
સ્ત્રીપુરુષો શિવપદ પ્રાપ્ત કરી લે એ અમને
સંક્ષેપનાં સમજાવો. (અધ્યાય ૧૧)

*

મોક્ષદાયક પુણ્યક્ષેત્રોનું વર્ણન, કાલવિશેષમાં વિભિન્ન નદીઓમાં સ્નાનના ઉત્તમ ફળનો નિર્દેશ અને તીર્થોમાં પાપ ન કરવાની ચેતવણી

સૂતજી બોલ્યા—હે વિદ્વાન અને બુદ્ધિશાળી મહર્ષિઓ! મોક્ષદાયક શિવક્ષેત્રોનું વર્ણન સાંભળો. તે પછી હું લોકરક્ષા માટે શિવ-સંબંધી આગમોનું વર્ણન કરીશ. પર્વત, વન અને કાનન સાથે આ પૃથ્વીનો વિસ્તાર પચાસ કરોડ યોજન છે. ભગવાન શિવની આજ્ઞાથી પૃથ્વી સંપૂર્ણ જગતને ધારણ કરીને સ્થિત છે. ભગવાન શિવે ભૂતલ પર વિભિન્ન સ્થાનોમાં ત્યાં ત્યાના નિવાસીઓને કૃપાપૂર્વક મોક્ષ આપવા માટે શિવક્ષેત્રનું નિર્માણ કર્યું છે. કેટલાંક ક્ષેત્ર એવાં છે જેમને દેવતાઓ તથા ઋષિઓએ પોતાનું નિવાસસ્થાન બનાવીને

અનુગૃહીત કર્યા છે. એટલા માટે એ ક્ષેત્રોમાં તીર્થત્વ પ્રગટ થઈ ગયું છે. તથા એવાં બીજાં પણ ઘણાં તીર્થક્ષેત્રો છે જે લોકોની રક્ષા માટે સ્વયં પ્રાદુર્ભૂત થયાં છે. તીર્થ અને ક્ષેત્રમાં જઈને મનુષ્યએ સદા સ્નાન, દાન અને જપ વગેરે સત્કર્મ કરવાં જોઈએ. જો ન કરે તો તે રોગ, દરિદ્રતા તથા મૂળાપણું વગેરે દોષોનો ભાગી બને છે. જો માણસ આ ભારત વર્ષની અંદર મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય છે તો તે પોતાના પુણ્યફળથી બ્રહ્મલોકમાં વાસ કરીને પુણ્યક્ષય પછી પુનઃ મનુષ્ય યોનિમાં જ જન્મ લે છે. (પાપી મનુષ્ય

પાપ કરીને દુર્ગતિમાં જ પડે છે.) હે બ્રાહ્મણો!
પુણ્યક્ષેત્રમાં પાપકર્મ કરવામાં આવે તો તે
વધારે દૃઢ થઈ જાય છે માટે પુણ્યક્ષેત્રમાં
નિવાસ કરતી વખતે સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ અથવા
થોડુંચે પાપ ન કરો.*

સિન્ધુ અને શતદ્રુ (સતલજ) નદીના તટ પર ઘણાં પુણ્યક્ષેત્ર છે. સરસ્વતી નદી પરમ પવિત્ર અને સાઠ (૬૦) મુખવાળી કહેવાઈ છે એટલે કે, એની સાઠ (૬૦) ધારાઓ છે. વિદ્વાન-પુરુષ સરસ્વતીની એ એ ધારાના તટ પર નિવાસ કરે તો ક્રમશઃ બ્રહ્મપદને પ્રાપ્ત કરી લે છે. હિમાલય પર્વતથી નીકળેલી પુણ્યસલિલા ગંગાજી સો મુખવાળી નદી છે, એના તટ પર કાશી-પ્રયાગ આદિ અનેક પુણ્યક્ષેત્ર છે. ત્યાં જ્યારે સૂર્ય મકર રાશિમાં હોય છે ત્યારે ગંગાની તટ-ભૂમિ પહેલાંથી જ અધિક પ્રશસ્ત અને પુણ્યદાયક થઈ જાય છે. શોણભદ્ર નદીની દશ ધારા છે, જે જ્યારે ગુરુ મકર રાશિમાં આવે છે ત્યારે અત્યંત પવિત્ર તથા ઈચ્છિત ફળ દેનારી થઈ જાય છે. એ વખતે ત્યાં સ્નાન અને ઉપવાસ કરવાથી વિનાયક-પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. પુણ્યસલિલા મહાનદી નર્મદાનાં ચોવીશ મુખ (સ્રોત) છે. એમાં સ્નાન તથા તટ પર નિવાસ કરવાથી મનુષ્યને વૈષ્ણવ-પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. તમસાનાં બાર તથા રેવાનાં દશ મુખ છે. પરમ પુણ્યમયી ગોદાવરીનાં એકવીશ મુખ બતાવાયાં છે. તે બ્રહ્મહત્યા તથા ગો-વધના પાપનો નાશ કરનારી છે અને રુદ્રલોકની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. કૃષ્ણાવેલી નદીનું જળ બહુ પવિત્ર છે. તે નદી

સમસ્ત પાપોને નષ્ટ કરનારી છે. એનાં અઢાર મુખો કહ્યાં છે, તથા તે વિષ્ણુલોકનું પ્રદાન કરે છે. તુંગભદ્રાનાં દશ મુખ છે. તે બ્રહ્મલોકનું પ્રદાન કરે છે. પુણ્યસલિલા સુવર્ણ-મુખરી નદીનાં નવ મુખ કહેવામાં આવ્યાં છે. બ્રહ્મલોકથી પાછા ફરેલા જીવ એના તટ ઉપર જ જન્મ લે છે. સરસ્વતની નદી, પમ્પાસરોવર, કન્યાકુમારી અંતરીય તથા શુભકારક શ્વેત નદી - આ બધાં પુણ્યક્ષેત્ર છે. આના તટે નિવાસ કરનાર ઈન્દ્રલોકને મેળવે છે. સહ્ય પર્વતથી નીકળેલી મહાનદી કાવેરી પરમ પુણ્યમયી છે. એનાં સત્યાવીશ મુખો કહેલાં છે. તે સંપૂર્ણ ઈચ્છિત પદાર્થોને આપનારી છે. એનો તટ સ્વર્ગલોકની પ્રાપ્તિ કરાવનાર છે તથા બ્રહ્મા અને વિષ્ણુનાં પદ આપનારી છે. કાવેરીના જે તટ શૈવક્ષેત્રમાં આવે છે તે પણ ઈચ્છિત ફળ સહિત શિવલોક પણ આપે છે.

નૈમિષારણ્ય તથા બદરિકાશ્રમમાં સૂર્ય અને ગુરુ મેષ રાશિમાં આવે ત્યારે જો કોઈ સ્નાન કરે તો એ વખતે ત્યાં કરેલું સ્નાન પૂજન વગેરેને બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિ કરાવનાર જાણવાં. સિંહ અને કર્ક રાશિમાં સૂર્યસંક્રાંતિ થાય તે વખતે સિન્ધુ નદીમાં કરેલું સ્નાન તથા કેદાર તીર્થનું જળ પીવાથી અને સ્નાન જ્ઞાનદાયક મનાયું છે. જ્યારે ગુરુ સિંહ રાશિમાં સ્થિત હોય, એ સમયે સિંહની સંક્રાન્તિથી યુક્ત ભાદરવા માસમાં જો ગોદાવરીના જળમાં સ્નાન કરવામાં આવે તો શિવલોકની પ્રાપ્તિ કરાવનાર થાય છે, એવું પૂર્વકાળમાં સ્વયં ભગવાન શિવે કહ્યું હતું. જ્યારે સૂર્ય અને ગુરુ

* क्षेत्रे पापस्य कर्त्तुं ददं भवति भूसुराः । पुण्यक्षेत्रे निवासे हि पापमण्डपि नाचरेत् ॥

એ સિવાય નહીં. વાચિક પાપ જપથી અને કાચિક પૂજા અને બ્રાહ્મણોને દાન દેતા રહેવું જોઈએ અને પાપ શરીરને કૃશ કરવા જેવાં કઠોર તપથી નષ્ટ પાપથી બચી જઈને જ તીર્થમાં નિવાસ કરવો થાય છે; માટે, સુખની ઈચ્છા રાખનારે દેવતાઓની જોઈએ. (અધ્યાય ૧૨)

સદાચાર, શૌચાચાર, સ્નાન, ભસ્મધારણ, સંધ્યાવંદન, પ્રણવ-જપ ગાયત્રી-જપ, દાન, ન્યાયપૂર્વક ધનોપાર્જન અને અગ્નિહોત્ર વગેરેની વિધિ તથા મહિમાનું વર્ણન

ઋષિઓએ કહ્યું—હે સૂતજી! હવે આપ
અમને શીઘ્ર જ એ સદાચાર અંગે જણાવો જેથી
વિદ્વાન પુરુષો પુણ્યલોકો પર વિજય પ્રાપ્ત કરે
છે. સ્વર્ગ પ્રદાન કરનાર ધર્મમય આચાર અને
નરકનું દુઃખ આપનાર અધર્મમય આચારોનું પણ
વર્ણન કરો.

સૂતજી બોલ્યા—સદાચારનું પાલન કરનાર વિદ્વાન બ્રાહ્મણ જ વાસ્તવમાં ‘બ્રાહ્મણ’ કહેવડાવવાનો અધિકારી છે. જે કેવળ વેદોક્ત આચારનું પાલન કરનાર અને વેદનો અભ્યાસી છે તે બ્રાહ્મણને ‘વિપ્ર’ કહેવાય છે. સદાચાર, વેદાચાર અને વિદ્યા આમાંથી એક-એક ગુણથી યુક્ત થનારને ‘દ્વિજ’ કહેવાય છે. જેમાં સ્વલ્પમાત્રામાં જ આચારનું પાલન જોવા મળતું હોય, જેણે વેદાધ્યયન પણ બહુ ઓછું કર્યું હોય અને જે રાજાનો સેવક (પુરોહિત, મંત્રી વગેરે) છે એને ‘ક્ષત્રિય-બ્રાહ્મણ’ કહે છે. જો બ્રાહ્મણ ખેતી અને વેપારનું કર્મ કરતો હોય અને થોડો ઘણો બ્રાહ્મણોચિત આચાર પણ કરતો હોય તો તે “વૈશ્ય-બ્રાહ્મણ” છે. જે જાતે હજી ચલાવીને ખેતી કરતો હોય એને ‘શૂદ્ર-બ્રાહ્મણ’ કહેવાયો છે. જે બીજાના દોષો જુએ છે અને પરદ્રોહ કરે છે એને

“ચાંડાળ-દ્વિજ” કહે છે. આ રીતે ક્ષત્રિયોમાં પણ જે પૃથ્વીનું પાલન કરે છે તે “રાજા” છે. બીજા લોકો રાજત્વહીન ક્ષત્રિય માનવામાં આવ્યા છે. વૈશ્યોમાં પણ જે ધાન્ય, અનાજ વગેરે વસ્તુઓનો ક્રમ-વિક્રય, ખરીદ-વેચાણ કરે છે તેને “વૈશ્ય” કહે છે, બીજાઓને ‘વણિક’ કહે છે. જે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યોની સેવામાં રત હોય તેને જ વાસ્તવમાં ‘શૂદ્ર’ કહે છે. જે શૂદ્ર હજી ચલાવવાનું કામ કરે છે તેને ‘વૃષભ’ સમજવો જોઈએ. સેવા, શિલ્પ અને કર્ષણથી ભિન્ન વૃત્તિનો આશ્રય લેનાર શૂદ્રને ‘દસ્યુ’ કહેવાય છે. આ સર્વ વર્ણના મનુષ્યોએ બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ઊઠીને, પૂર્વાભિમુખ થઈને સૌ પહેલાં દેવતાઓને, પછી ધર્મ, અર્થ અને એની પ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવેલા કલેશો તથા આવક અને જીવકનો વિચાર કરવો જોઈએ.

રાતના પાછલા પ્હોરને ઉપકાલ જાણવો જોઈએ. એ છેલ્લા પ્રહરનો જે અડધો મધ્યભાગ છે, એને સંધિ કહે છે. એ સંધિકાળમાં ઝીઠીને દિજે મળ-મૂત્રનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ઘરથી દૂર જઈ જ પોતાના શરીરને ઢાંકીને દિવસે ઉત્તરાભિમુખ બેસીને મળ-મૂત્રનો ત્યાગ કરે. જો ઉત્તરાભિમુખ બેસવામાં કોઈ અડચણ હોય તો

આ વિધિનું પાલન ન થાય અને એ પૂર્વે જ જો જળમાં ભસ્મ પડી જાય તો જેનાથી ભસ્મ પડી જાય તે નરકમાં જાય છે. 'આપો હિ ષ્ઠા.' ઇત્યાદિ મંત્રથી પાપ-શાંતિ માટે માથા પર જળ છાંટવું અને 'યસ્ય ક્ષયાય' આ મંત્ર ભણીને પગ પર જળ છાંટવું. આને સંધિપ્રોક્ષણ કહે છે. 'આપો હિ ષ્ઠા.' ઇત્યાદિ મંત્રમાં ત્રણ ઋચ્યા છે. પ્રત્યેક ઋચ્યામાં ગાયત્રી છંદનાં ત્રણ-ત્રણ ચરણ છે. એમાંથી પ્રથમ ઋચ્યાના ત્રણ ચરણોનો પાઠ કરતાં કરતાં ક્રમશઃ પગ, મસ્તક અને હૃદય પર જળ છાંટવું. બીજી ઋચ્યાનાં ત્રણ ચરણનો પાઠ કરીને ક્રમશઃ મસ્તક, હૃદય અને પગ પર જળ છાંટવું અને ત્રીજી ઋચ્યાનાં ત્રણ ચરણોનો પાઠ કરીને ક્રમશઃ હૃદય, પગ અને મસ્તકનું જળથી પ્રોક્ષણ કરવું. આને વિદ્વાન પુરુષ 'મંત્રસ્નાન' માને છે. કોઈ અપવિત્ર વસ્તુનો ઘોડોય સ્પર્શ થઈ જાય તો, પોતાનું સ્વાસ્થ્ય ઠીક ન હોય તો, રાજા અને રાષ્ટ્ર પર ભય પેદા થયો હોય તો પ્રવાસ-મુસાફરીમાં પાણી ન મળે તો એના જેવી કોઈ વિવશતા આવી જાય તો 'મંત્ર-સ્નાન' કરવું જોઈએ. પ્રાતઃકાળે 'સૂર્યશ્ચ મા મન્યુશ્ચ' ઇત્યાદિ સૂર્યાનુવાકથી તથા સાયંકાળે 'અગ્નિશ્ચ મા મન્યુશ્ચ' ઇત્યાદિ અગ્નિ સંબંધી અનુવાકથી જળનું આચમન કરીને ફરીથી જળથી પોતાનાં અંગોનું પ્રોક્ષણ કરવું જોઈએ. મધ્યાહ્ન કાળમાં પણ 'આપઃ પુનન્તુ' એ મંત્રથી આચમન કરીને પૂર્વવત્ પ્રોક્ષણ અથવા માર્જન કરવું જોઈએ.

પ્રાતઃકાળની સંધ્યા-ઉપાસનામાં ગાયત્રી-
મંત્રનો જપ કરીને ત્રણ વાર ઉપરની તરફ
સૂર્યદેવને અર્ધ્ય આપવો જોઈએ. હે બ્રાહ્મણો!

મધ્યાહ્નકાળમાં ગાયત્રી-મંત્રના ઉચ્ચારણપૂર્વક સૂર્યને એક જ અર્ધ આપવો જોઈએ. તે પછી સાયંકાળ થયે પશ્ચિમની બાજુ મુખ કરીને બેસી જાઓ અને પૃથ્વી પર જ અર્ધ આપો. (ઉપરની તરફ નહીં). પ્રાતઃકાળ અને મધ્યાહ્નના સમયમાં અંજલિમાં અર્ધજળ લઈને આંગળીઓ તરફથી સૂર્યદેવને માટે અર્ધ આપો. તે પછી આંગળીઓનાં છિદ્રોથી ઢળતું રાખીને સૂર્યને જોવો જોઈએ તથા એમને માટે જાતે પ્રદક્ષિણા કરીને શુદ્ધ આચમન કરે. સાયંકાળમાં સૂર્યાસ્તથી પહેલાં બે ઘડીમાં કરેલી સંધ્યા નિષ્ફળ હોય છે કેમકે તે સાયં સંધ્યાનો સમય નથી - યોગ્ય સમયે જ સંધ્યા કરવી જોઈએ, એવી શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે. જો સંધ્યા-ઉપાસના કર્યા વિના જ દિવસ વીતી જાય તો પ્રત્યેક સમય માટે ક્રમશઃ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ. જો એક દિવસ વીતી ગયો હોય તો પ્રત્યેક વીતી ગયેલા સંધ્યાકાળ માટે નિત્ય-નિયમ કરતાં સો ગાયત્રી-મંત્રનો જપ વધારે કરવો. જો નિત્યકર્મ લુપ્ત થયાને દશ દિવસ થઈ જાય તો એના પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે એક લાખ ગાયત્રીનો જપ કરવો જોઈએ. જો એક માસ નિત્ય-કર્મ છૂટી જાય તો પુનઃ પોતાનો ઉપનયન સંસ્કાર કરાવી લેવો જોઈએ.

અર્થ સિદ્ધિને માટે ઈશ, ગૌરી, કાર્તિકેય, વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, ચંદ્રમા અને યમનું તથા આવા જ અન્ય દેવતાઓનું પણ શુદ્ધ જળથી તર્પણ કરો - પછી તર્પણકર્મને બ્રહ્માર્પણ કરીને શુદ્ધ આચમન કરો. તીર્થના દક્ષિણ પ્રશસ્ત મઠમાં, મંત્રાલયમાં, દેવાલયમાં, ઘરમાં અથવા અન્ય કોઈ નિયત સ્થાનમાં આસન પર સ્થિરતાપૂર્વક બેસીને વિદ્વાન પુરુષ પોતાની બુદ્ધિ સ્થિર કરીને

સંપૂર્ણ દેવતાઓને નમસ્કાર કરીને પહેલાં પ્રણવનો જપ કરીને પછી ગાયત્રી - મંત્રની આવૃત્તિ કરે. પ્રણવના અ, ઉ અને મૂ આ ત્રણે વર્ણો - અક્ષરોથી જીવ અને બ્રહ્મની એકતાનું પ્રતિપાદન થાય છે - આ વાત જાણીને પ્રણવ (ૐ)નો જપ કરવો જોઈએ. જપ કરતી વખતે આવી ભાવના કરવી જોઈએ કે, “અમે ત્રણે લોકોની સૃષ્ટિ કરનારા બ્રહ્માજી, પાલન કરનારા વિષ્ણુ અને સંહાર કરનાર રુદ્રની જે સ્વયંપ્રકાશ ચિન્મય છે - ઉપાસના કરીએ છીએ. આ બ્રહ્મસ્વરૂપ ઓંકાર અમારી કર્મેન્દ્રિયો તથા જ્ઞાનેન્દ્રિયોની વૃત્તિઓને, મનની વૃત્તિઓને તથા બુદ્ધિવૃત્તિઓને સદા ભોગ અને મોક્ષ પ્રદાન કરનાર ધર્મ અને જ્ઞાન તરફ પ્રેરિત કરો.” પ્રણવના આ અર્થનું બુદ્ધિ દ્વારા ચિંતન કરતાં કરતાં જે આનો જપ કરે છે, તે નિશ્ચય જ બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરી લે છે અથવા અર્થાનુસંધાન વગર પણ પ્રણવનો નિત્ય જપ કરવો જોઈએ. આનાથી ‘બ્રાહ્મણત્વની પૂર્તિ’ થાય છે. બ્રાહ્મણત્વની પૂર્તિ માટે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણે એક હજાર ગાયત્રીમંત્રનો જપ કરવો જોઈએ. મધ્યાહ્નકાળમાં સો વાર અને સાયંકાળમાં ૨૮ અઠ્યાવીસ વાર જપની વિધિ છે. અન્ય વર્ણના લોકો એટલે કે ક્ષત્રિય અને વૈશ્યે ત્રણે સંધ્યાઓને સમયે યથાસાધ્ય ગાયત્રી-જપ કરવા જોઈએ.

શરીરની અંદર મૂલાધાર, સ્વાધિષ્ઠાન, મણિપૂર, અનાહત, આજ્ઞા અને સહસ્રાર - એ છ ચક્રો છે. એમાં મૂલાધારથી માંડીને સહસ્રાર સુધી છ યે સ્થાનોમાં ક્રમશઃ વિદ્યેશ્વર, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ઈશ, જીવાત્મા અને પરમેશ્વર સ્થિત છે. આ સર્વમાં બ્રહ્મબુદ્ધિ કરીને એમની એકતા

નિશ્ચય કરો અને ‘તે બ્રહ્મ હું છું’ એવી ભાવનાપૂર્વક પ્રત્યેક શ્વાસની સાથે ‘સોહં’નો જપ કરો. એ જ વિદ્યેશ્વર વગેરેની બ્રહ્મસ્ત્ર વગેરેમાં અને શરીરથી બહાર પણ ભાવના કરો પ્રકૃતિના વિકારભૂત મહતત્ત્વથી લઈને પંચભૂતપર્યંત તત્ત્વોથી બનેલું જે આ શરીર છે. એવાં હજારો શરીરોના એક-એક અજણ ગાયત્રીના જપથી એક-એકનો ક્રમથી અતિક્રમણ કરીને જીવને ધીરે ધીરે પરમાત્મા સાથે સંયુક્ત કરો. આ જપનું તત્ત્વ બતાવાયું છે. સો અથવા અઠ્યાવીસ મંત્રોના જપથી એટલાં જ શરીરોનું અતિક્રમણ થાય છે. આ રીતે જે મંત્રોના જપ છે, એને આદિક્રમથી વાસ્તવિક જપ જાણવો જોઈએ. હજાર વાર કરેલો જપ બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, એવું જાણવું જોઈએ. સો વાર કરેલો જપ ઈન્દ્રપદની પ્રાપ્તિ કરાવનાર મનાય છે. બ્રાહ્મણોત્તર પુરુષ આત્મરક્ષાને માટે જે સ્વલ્પ માત્રામાં જપ કરે છે, તે બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મે લે છે. પ્રતિદિન સૂર્યોપસ્થાન કરીને ઉપર્યુક્ત જપનું અનુષ્ઠાન કરવું જોઈએ. બાર વાર ગાયત્રીનો જપ કરનારો પુરુષ પૂર્ણરૂપે ‘બ્રાહ્મણ’ કહેવાયો છે. જે બ્રાહ્મણે એક લાખ ગાયત્રીનું પણ જપ ન કર્યો હોય એને વૈદિક કાર્યમાં લગાવાય. સત્તર વર્ષની અવસ્થા સુધી નિયમપાલનપૂર્વક કાર્ય કરે. ત્યાર પછી ગૃહસ્થા કરીને સંન્યાસ લઈ લે. પરિવ્રાજક અથવા સંન્યાસી પુરુષ નિત્ય પ્રાતઃકાળ બાર હજાર પ્રણવનો જપ કરે. જો એક દિવસ આ નિયમ ઉલ્લંઘન થઈ જાય તો બીજે દિવસે બદલાયેલો એટલા મંત્ર વધારે અધિક જપમાં લેવા આ સદા આ પ્રકારે જપને ચલાવવાનો પ્રયત્ન કરવો

જોઈએ. જો... ક્રમશઃ એક માસ સુધીનું ઉલ્લંઘન થઈ જાય તો દોઢ લાખ જપ કરીને એનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ. આનાથી પણ વધારે સમયનું ઉલ્લંઘન થઈ જાય તો પુનઃ નવેસરથી ગુરુ પાસે નિયમ ગ્રહણ કરો. આવું કરવાથી દોષોની શાંતિ થઈ જાય છે, ન કરે તો રૌરવ નરકમાં જાય છે. જે સકામ ભાવનાથી યુક્ત ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણ છે એણે જ ધર્મ તથા અર્થ માટે પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. મુમુક્ષુ બ્રાહ્મણે તો સદા જ્ઞાનનો જ અભ્યાસ કરવો જોઈએ. ધર્મથી અર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને અર્થથી ભોગ સુલભ થાય છે. પછી એ ભોગથી વૈરાગ્યની સંભાવના થાય છે, ધર્મપૂર્વક ઉપાર્જિત ધનથી જે ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે, એનાથી એને એક દિવસ વૈરાગ્યનો ઉદય જરૂર થાય છે. ધર્મથી વિપરીત અધર્મથી ઉપાર્જિત કરેલું ધન અને તે દ્વારા મળતો ભોગ વિષયો તરફ આસક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે. મનુષ્ય ધર્મથી ધન પ્રાપ્ત કરે છે, તપસ્યાથી અને દિવ્ય રૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. કામનાઓનો ત્યાગ કરનાર પુરુષનું અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે. એ શુદ્ધિથી જ્ઞાનનો ઉદય થાય છે, એમાં સંશય નથી.

સત્યયુગ વગેરેમાં તપની જ પ્રશંસા થઈ છે, પરંતુ કલિયુગમાં દ્રવ્ય-સાધ્ય ધર્મ (દાન વગેરે) ઉત્તમ માનવામાં આવ્યું છે. સત્યયુગમાં ધ્યાનથી, ત્રેતામાં તપસ્યાથી અને દ્વાપરમાં યજ્ઞ કરવાથી જ્ઞાનની સિદ્ધિ થાય છે, પરંતુ કલિયુગમાં મૂર્તિ-પ્રતિમા (ભગવદ્વિગ્રહ)ની પૂજાથી જ્ઞાન લાભ થાય છે. અધર્મ હિંસા (દુઃખ)રૂપ છે અને ધર્મ સુખરૂપ છે. અધર્મથી મનુષ્ય દુઃખી થાય છે. ધર્મથી મનુષ્ય સુખ અને અભ્યુદયને પામે છે.

છે. દુરાચારથી દુઃખી બને છે, સદાચારથી સુખી બને છે. માટે ભોગ અને મોક્ષની સિદ્ધિ અર્થે ધર્મનું ઉપાર્જન કરવું જોઈએ. જેના ઘરમાં ઓછામાં ઓછા ચાર મનુષ્ય હોય એવા કુટુંબી બ્રાહ્મણને જે સો વર્ષો સુધી આજીવિકા (જીવન નિર્વાહની સામગ્રી) આપે છે, એને માટે તે દાન બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિ કરાવી આપે છે. એક હજાર ચાંદ્રાયણવ્રતનું અનુષ્ઠાન બ્રહ્મલોકદાયક મનાયું છે. જે ક્ષત્રિય એક હજાર પરિવારને જીવિકા અને રહેઠાણ આપે છે એનું એ કર્મ એને ઈન્દ્રલોકની પ્રાપ્તિ કરાવનારું થાય છે. હજારેક પરિવારને આપેલું આશ્રયદાન બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. દાતા પુરુષ જે દેવતાને સામે રાખીને દાન આપે છે એટલે કે દાન દ્વારા જે દેવતાને પ્રસન્ન કરવાની ઈચ્છા હોય એ જ લોકને પ્રાપ્ત થાય છે. આ વાત વેદવેત્તા પુરુષ સારી રીતે જાણે છે. ધનહીન પુરુષે સદા તપસ્યાનું ઉપાર્જન કરવું, કેમકે તપસ્યા અને તીર્થસેવનથી અક્ષય સુખ પ્રાપ્ત કરીને મનુષ્ય એનો ભોગ કરે છે.

હવે હું ન્યાયપૂર્વક ધનના ઉપાર્જનની વિધિ બતાવું છું. બ્રાહ્મણો સદા સાવધાન રહીને વિશુદ્ધ પ્રતિગ્રહ (દાન ગ્રહણ) તથા યાજન (યજ્ઞ કરાવવા)થી ધન મેળવવું જોઈએ. એણે દીનતા ન બતાવવી જોઈએ. અત્યંત કલેશદાયક કર્મ પણ ન કરવું. ક્ષત્રિય બાહુબલથી ધન મેળવે અને વૈશ્ય તથા ગૌરક્ષાથી ધન મેળવે. ન્યાયોપાર્જિત ધનનું દાન કરવાથી દાતાને જ્ઞાનસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાનસિદ્ધિ દ્વારા બધા પુરુષોને ગુરુકૃપા-મોક્ષસિદ્ધિ સુલભ થઈ જાય છે. મોક્ષસ્વરૂપની સિદ્ધિ (બ્રહ્મરૂપે સ્થિતિ) પ્રાપ્ત થાય છે જેથી - મુક્ત પુરુષ પરમાનંદનો

અગ્નિયજ્ઞ, દેવયજ્ઞ અને બ્રહ્મયજ્ઞ વગેરેનું વર્ણન, ભગવાન શિવ દ્વારા સાતેય વારનું નિર્માણ તથા તેમાં દેવ-આરાધનાથી વિભિન્ન પ્રકારનાં ફળની પ્રાપ્તિનું કથન

ઋષિઓએ કહ્યું—હે પ્રભો! અગ્નિયજ્ઞ, દેવયજ્ઞ, ગુરુપૂજા અને બ્રહ્મતૃપ્તિનું અમારી સમક્ષ ક્રમશઃ વર્ણન કરો.

સૂતજી બોલ્યા—હે મહર્ષિઓ! ગૃહસ્થ અગ્નિમાં સાયંકાળે અને પ્રાતઃકાળે જે ચોખ્ખા વગેરે દ્રવ્યની આહુતિ આપે છે એને અગ્નિયજ્ઞ કહે છે. જે બ્રહ્મચર્ય-આશ્રમમાં સ્થિત છે એ બ્રહ્મચારીઓ માટે સમિધાનું આધાન જ અગ્નિયજ્ઞ છે. તે સમિધાનું જ અગ્નિમાં હવનરૂપે આહુતિ આપી દે. હે બ્રાહ્મણ! બ્રહ્મચર્ય-આશ્રમમાં નિવાસ કરનારા દ્વિજોનો જ્યાં સુધી વિવાહ ન થઈ જાય અને એ ઔપાસનાગ્નિની પ્રતિષ્ઠા ન કરી લે ત્યાં સુધી એમને માટે અગ્નિમાં સમિધાની આહુતિ, વ્રત વગેરેનું પાલન તથા વિશેષ યજ્ઞન વગેરે જ કર્તવ્ય છે. (આ જ એમને માટે અગ્નિયજ્ઞ છે.) હે દ્વિજો! જેમણે બાહ્ય અગ્નિને વિસર્જિત કરીને સ્વયંના આત્મામાં જ અગ્નિનો આરોપ કરી લીધો છે, એમાં વાનપ્રસ્થીઓ અને સંન્યાસીઓ એ જ હવન અથવા અગ્નિયજ્ઞ છે, જે વિહિત સમય પર હિત, મિત અને શુચિ અન્નનું ભોજન કરે છે. હે બ્રાહ્મણો! સંધ્યાકાળે અગ્નિને આપેલી આહુતિ સંપત્તિ પ્રદાન કરનારી થાય છે, એવું જાણવું જોઈએ. સવારે સૂર્યદેવને આપેલી આહુતિ આયુષ્યને વધારનારી છે, એ વ્રાત પણ સારી રીતે જાણી લેવી જોઈએ. દિવસમાં અગ્નિદેવ સૂર્યમાં જ પ્રવેશ કરી જાય

છે. તેથી સવારે સૂર્યને આપેલી આહુતિ પણ અગ્નિયજ્ઞમાં સમાવિષ્ટ થઈ જાય છે. આ રીતે અગ્નિયજ્ઞનું વર્ણન કર્યું છે.

ઈન્દ્ર વગેરે સમસ્ત દેવોને ઉદ્દેશ્યમાં રાખીને અગ્નિમાં જે આહુતિ અપાય છે અને દેવયજ્ઞ સમજવો જોઈએ. સ્થાલીપાક યજ્ઞોને પણ દેવયજ્ઞ જ મનાય છે. લૌકિક અગ્નિમાં પ્રતિષ્ઠિત જે ચૂડાકરણ વગેરે સંસ્કાર-નિમિત્તક હવનકર્મ છે તેને પણ દેવયજ્ઞમાં જ જાણવા જોઈએ. હવે બ્રહ્મયજ્ઞનું વર્ણન સાંભળો. દ્વિજોએ દેવતાઓની તૃપ્તિ માટે નિરંતર બ્રહ્મયજ્ઞ કરવો જોઈએ. વેદોનું જે નિત્ય અધ્યયન અથવા સ્વાધ્યાય થાય એ પણ બ્રહ્મયજ્ઞ કહેવાય છે. પ્રાતઃનિત્યકર્મ કર્યા પછી સાંજ સુધી બ્રહ્મયજ્ઞ થઈ શકે છે. ત્યાર પછી રાત્રે બ્રહ્મયજ્ઞનું વિધાન નથી.

અગ્નિ વગર દેવયજ્ઞ કેવી રીતે સંપન્ન થઈ શકે, એને તમે શ્રદ્ધા અને આદરપૂર્વક સાંભળો. સૃષ્ટિના આરંભમાં સર્વજ્ઞ, દયાળુ અને સર્વસમર્થ મહાદેવજીએ સમસ્ત લોકો પર ઉપકાર કરવા માટે વારોની કલ્પના કરી. તે ભગવાન શિવ સંસારરૂપી રોગને દૂર કરનાર વૈદ છે. સર્વના જ્ઞાતા અને સમસ્ત ઔષધોના ઔષધ છે. એ ભગવાને સ્વયં પહેલાં પોતાના વારની કલ્પના કરી જે આરોગ્ય પ્રદાન કરવાવાળો છે. ત્યાર પછી માયાશક્તિનો વાર બનાવ્યો છે, જે સંપત્તિદાયક છે. જન્મકાળનાં દુર્ગતિઘ્ન બાળકની

રક્ષા માટે એમણે કુમારના વારની કલ્પના કરી ત્યાર પછી સર્વસમર્થ મહાદેવજીએ આળસ અને પાપની નિવૃત્તિ તથા સમસ્ત લોકોના હિતની ઈચ્છાથી લોકરક્ષક ભગવાન વિષ્ણુનો વાર બનાવ્યો. આ પછી સર્વના સ્વામી ભગવાન શિવે પુષ્ટિ અને રક્ષા માટે આયુઃકર્તા ત્રિલોક સ્રષ્ટા પરમેષ્ઠી બ્રહ્માનો આયુષ્કારક વાર બનાવ્યો, જેથી સંપૂર્ણ જગતના આયુષ્યની સિદ્ધિ થઈ શકે. એ પછી ત્રણે લોકોની વૃદ્ધિ માટે પહેલાં પુણ્ય-પાપની રચના થઈ જવાથી એ પુણ્ય-પાપ કરનારા લોકોને શુભાશુભ ફળ આપવા માટે ભગવાન શિવે ઈન્દ્ર અને યમના વારોનું નિર્માણ કર્યું. આ બંને વાર ક્રમશઃ ભોગ પ્રદાયક તથા લોકોના મૃત્યુભયને દૂર કરનાર છે. ત્યાર બાદ સૂર્ય વગેરે સાત ગ્રહોને, જે સ્વયં જ સ્વરૂપભૂત તથા પ્રાણીઓ માટે સુખ-દુઃખના સૂચક છે, ભગવાન શિવે સાતેસાત વારોના સ્વામી નિશ્ચિત કરી દીધા. એ બધાના બધા ગ્રહ-નક્ષત્રોના જ્યોતિર્મય મંડળમાં પ્રતિષ્ઠિત છે. શિવના વાર અથવા દિવસના સ્વામી સૂર્ય છે. શક્તિ સંબંધી વારના સ્વામી સોમ છે. કુમારસંબંધી દિવસના અધિપતિ મંગળ છે. વિષ્ણુવારના સ્વામી બુધ છે. બ્રહ્માજીના વારના અધિપતિ બૃહસ્પતિ છે. ઈન્દ્રવારના સ્વામી શુક્ર છે અને યમવારના સ્વામી શનૈશ્વર છે. પોતપોતાના વારમાં કેટલીએ દેવતાઓની પૂજા એમનાં એમનાં ફળોને આપનારી છે.

સૂર્ય આરોગ્યના અને ચંદ્રમા સંપત્તિના દાતા છે. મંગળ વ્યાધિનું નિવારણ કરે છે. બુધ પુષ્ટિ આપે છે. બૃહસ્પતિ આયુની વૃદ્ધિ કરે છે. શુક્ર, ભોગ આપે છે અને શનૈશ્વર મૃત્યુનું

નિવારણ કરે છે. આ સાતે વારોનું ક્રમશઃ ફળ બનાવવામાં આવ્યું છે અને તે એ દેવતાઓની પ્રીતિથી પ્રાપ્ત થાય છે. અન્ય દેવતાઓની પૂજાનું ફળ પણ ભગવાન શિવ જ આપે છે. દેવતાઓની પ્રસન્નતા માટે પૂજાની પાંચ પ્રકારની પદ્ધતિ બનાવાઈ છે. એ દેવતાઓના મંત્રનો જપ એ પ્રથમ પ્રકાર છે. એમને માટે હોમ કરવો એ બીજો પ્રકાર છે. દાન કરવું એ ત્રીજો પ્રકાર છે. તપ કરવું એ ચોથો પ્રકાર છે. કોઈ વેદી પર, પ્રતિમામાં, અગ્નિમાં અથવા બ્રાહ્મણ-શરીરમાં આરાધ્ય દેવતાની ભાવના કરીને સોળ પ્રકારે એમની પૂજા કે આરાધના કરવી એ પાંચમો પ્રકાર છે.

આમાં પૂજાના આધાર ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ છે. પૂર્વ પૂર્વના અભાવમાં ઉત્તર-ઉત્તર આધારનું અવલંબન લેવું જોઈએ. બંને નેત્રો તથા મસ્તકના રોગમાં અને કુષ્ઠ રોગની શાંતિ માટે ભગવાન સૂર્યની પૂજા કરીને બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવું. ત્યાર પછી એક દિવસ, એક માસ, એક વર્ષ અથવા ત્રણ વર્ષ લગાતાર આ પ્રકારની સાધના કરવી જોઈએ. આનાથી જો પ્રબળ પ્રારબ્ધનું નિર્માણ થઈ જાય તો રોગ અને જરાનો નાશ થઈ જાય. ઈષ્ટદેવના નામમંત્રને જપ વગેરે સાધન વાર વગેરે અનુસાર ફળ આપે છે. રવિવાર સૂર્યદેવ માટે, અન્ય દેવતાઓ અને બ્રાહ્મણોને માટે વિશિષ્ટ વસ્તુ અર્પણ કરવું જોઈએ. આ સાધન વિશિષ્ટ ફળ આપનારું છે એ દ્વારા વિશિષ્ટ પાપોની શાંતિ થઈ જાય છે. સોમવારે વિદ્વાન પુરુષ સંપત્તિ પ્રાપ્તિ માટે લક્ષ્મી વગેરેની પૂજા કરે છે, તથા સપત્નીક બ્રાહ્મણોને ધૂતપકવ અન્નનું ભોજન કરાવે છે. મંગળવારે

રોગોની શાંતિ માટે કાલી વગેરેની પૂજા કરે અને અડદ, મગ અને તુવેરની દાળયુક્ત અન્ન બ્રાહ્મણોને ભોજન રૂપે આપવું જોઈએ. બુધવારે વિદ્વાન પુરુષ દહીંયુક્ત અન્નથી ભગવાન વિષ્ણુનું પૂજન કરે. આવું કરવાથી સદા પુત્ર, મિત્ર અને કલત્ર (પત્ની) વગેરેની પુષ્ટિ થાય છે. જે દીર્ઘાયુ ચાહતા હોય એમણે ગુરુવારે દેવતાઓની પુષ્ટિ માટે વસ્ત્ર, જનોઈ તથા ઘી મિશ્રિત દૂધપાક ખીરથી યજન-પૂજન કરે. ભોગોની પ્રાપ્તિ માટે શુક્રવારે એકાગ્ર ચિત્ત થઈને દેવતાઓનું પૂજન કરે અને બ્રાહ્મણોની તૃપ્તિ માટે છ રસયુક્ત અન્ન આપે. આ પ્રકારે સ્ત્રીઓની પ્રસન્નતા માટે સુંદર વસ્ત્ર આદિનું વિધાનકો. શનેશ્વર અપમૃત્યુનું નિવારણ કરનારા છે. એ દિવસે બુદ્ધિમાન પુરુષ રુદ્ર વગેરેની પૂજા કરે. તલના હોમથી, દાનથી દેવતાઓને સંતુષ્ટ કરીને બ્રાહ્મણોને તલમિશ્રિત અન્નનું ભોજન કરાવવું જોઈએ. જે આ રીતે દેવતાઓનું પૂજન કરશે તે આરોગ્યને ઉપલબ્ધ થઈ જશે.

દેવતાઓનું નિત્ય-પૂજન, વિશેષ-પૂજન, સ્નાન, દાન, જપ, હોમ અને બ્રાહ્મણ-તર્પણ વગેરેમાં રવિ વગેરે વારમાં વિશેષ તિથિ અને નક્ષત્રનો યોગ પ્રાપ્ત થાય તો વિભિન્ન દેવતાઓના પૂજનમાં સર્વજ્ઞ જગદીશ્વર ભગવાન શિવ જ એ દેવતાઓના રૂપમાં પૂજિત થાય છે અને બધાં માટે આરોગ્ય આદિ ફળ પ્રદાન કરે છે. દેશ, કાળ, પાત્ર, દ્રવ્ય, શ્રદ્ધા અને લોકને અનુસાર એના તારતમ્ય ક્રમનું ધ્યાન રાખીને મહાદેવજીની આરાધના કરનાર લોકો આરોગ્ય આદિ ફળ મેળવે છે. શુભ (માંગલિક કર્મ)ના

આરંભે અને અશુભ (અન્યેષ્ટિક વગેરે કર્મ)ના અંતે જન્મનક્ષત્ર આવે ત્યારે ગૃહસ્થ પુરુષ પોતાના ઘરમાં આરોગ્ય આદિની સમૃદ્ધિ માટે સૂર્ય વગેરે ગ્રહનું પૂજન કરે. આથી જ સિદ્ધ છે કે, દેવતાઓનું યજન સંપૂર્ણ ઈચ્છિત વસ્તુઓને આપે છે. બ્રાહ્મણોનું દેવ-યજન કર્મ વૈદિક મંત્રોસહિત થવું જોઈએ. (અહીં બ્રાહ્મણ શબ્દમાં ક્ષત્રિય અને વૈશ્યનો સમાવેશ થઈ જાય છે) શૂદ્ર વગેરે બીજાઓના દેવયજ્ઞ તાંત્રિક વિધિથી થવો જોઈએ. શુભ ફળ ચાહનારો મનુષ્ય સાતેય દિવસ પોતાની શક્તિ અનુસાર સદા દેવપૂજન કરે તો સારું કહેવાય. નિર્ધન મનુષ્ય તપસ્યા (વ્રત વગેરે કષ્ટ-સહન) દ્વારા અને ધનવાને ધન દ્વારા દેવતાઓની આરાધના કરવી જોઈએ. એ વારે વારે શ્રદ્ધાપૂર્વક આ રીતે ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરે છે અને વારંવાર પુણ્યલોકમાં વિવિધ પ્રકારનાં ફળ ભોગવીને ફરીથી આ પૃથ્વી પર જન્મ ધારણ કરે છે. ધનવાન પુરુષ સદા ભોગ-સિદ્ધિ માટે માર્ગમાં વૃક્ષારોપણ કરીને લોકો માટે છાયાની વ્યવસ્થા કરે. જળાશય (કૂવો, વાવડી, તળાવ) વગેરે બનાવે. વેદશાસ્ત્રોની પ્રતિષ્ઠા માટે પાઠશાળાનું નિર્માણ કરે અને અન્યોન્ય પ્રકારે પણ ધર્મનો સંગ્રહ કરતો રહે. ધનવાને આ સર્વ કાર્ય કરતા જ રહેવું જોઈએ. સમયાનુસાર પુણ્યકર્મોના પરિપાકથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થતાં જ્ઞાનની સિદ્ધિ થઈ જાય છે. હે દિગ્ગજો, જે આ અધ્યાયનું શ્રવણ કરે છે, વાંચે છે અથવા શ્રવણ કરાવવાની વ્યવસ્થા કરે છે એને દેવયજ્ઞનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.

(અધ્યાય. ૧૪)

નક્ષત્રને દિવસે તથા વ્રતની પૂર્તિનો દિવસ શુદ્ધ બ્રાહ્મણ કહેવાય છે. એટલા માટે દાન, જપ, સૂર્યગ્રહણ જેવો જ સમજવો. પરંતુ મહાપુરુષોના હોમ અને પૂજા બધાં કર્મોને માટે એ જ શુદ્ધ સંગનો સમય - સત્સંગનો સમય તો - કરોડો પાત્ર છે. આવા બ્રાહ્મણ જ દાન જેવા રક્ષા સૂર્યગ્રહણ સમાન પાવન છે એવું જ્ઞાની જનો કરવાની પાત્રતા રાખે છે.

જાણે છે, માને છે.

સ્ત્રી હોય કે પુરુષ - જે કોઈ પણ ભગ્યં

તપોનિષ્ઠ યોની અને જ્ઞાનનિષ્ઠ યતિ - હોય તે જ અન્નદાનને પાત્ર છે. જેને જેની એ બંને પૂજાને પાત્ર છે, કેમકે પાપના નાશમાં ઈચ્છા હોય એને એ વસ્તુ વગર માગે જ આપી તેઓ કારણરૂપ છે. જેમણે ચોવીશ લાખ દેવામાં આવે તો દાતાને એ દાનનું પૂરેપૂરું ફળ ગાયત્રીનો જપ કરી લીધો હોય એ બ્રાહ્મણ પણ મળી જાય છે, એવી મહર્ષિઓની માન્યતા છે. પૂજા માટે ઉત્તમ પાત્ર છે, તે સંપૂર્ણ ફળ અને જે પ્રશ્ન અને યાચના કર્યા પછી અપાય તે ભોગ પ્રદાન કરવામાં સમર્થ છે. દાન અર્ધું જ ફળ આપે છે. પોતાના સેવકને બચાવે છે, ત્રાણ કરે છે અર્થાત્ નરકમાં પડવાથી આપેલું દાન એક-ચતુર્થાંશ ફળ આપે છે. બચાવે છે, એને માટે આ ગુણને કારણે જ વિપ્રવરો! જે જાતિમાત્રથી બ્રાહ્મણ છે અને શાસ્ત્રમાં 'પાત્ર' શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે. એ દીનતાપૂર્ણ વૃત્તિથી જીવન પસાર કરે છે એને દાતાનું પાત્રકથી ત્રાણ કરવાને કારણે પાત્ર" આપેલું ધનનું દાન દાતાને આ ભૂતલ પર દશ કહેવાય છે. ગાયત્રી પોતાના ગાયકનું પતનથી વર્ષ સુધી ભોગ પ્રદાન કરનારું છે. એ જ દાન ત્રાણ કરે છે એટલે તે "ગાયત્રી" કહેવાય છે. જો વેદવેત્તા બ્રાહ્મણને અપાય તો તે સ્વર્ગલોકમાં જેમ, જે આ લોકમાં ધનહીન છે, તે બીજાને દેવતાઓનાં વર્ષોથી દશ વર્ષ સુધી દિવ્ય ભોગ ધન આપી શકતો નથી પણ જે ધનવાન હોય આપનાર હોય તે જ ધન આપી શકે છે એવી જ રીતે જે ઉચ્છવૃત્તિથી* સ્વંય શુદ્ધ અને પવિત્રાત્મા છે તે જ બીજા લાવેલું અને ગુરુદક્ષિણામાં પ્રાપ્ત થયેલું અન્નધન મનુષ્યોનો ત્રાણ કે ઉદ્ધાર કરી શકે છે. એ દાનના દાતાને પૂર્ણ ફળ આપનાર કહેવાય છે. ક્ષત્રિયોનું શૌર્યથી પ્રાપ્ત કરેલું અને વૈશ્યોનું વ્યાપારમાંથી આવેલું

* पतनात्त्रायत इति पात्रं शास्त्रे प्रयुज्यते। दानुश्च पातकात्त्राशात्पात्रमित्यभिधीयते॥

(શિ.પુ. વિદ્યે. ૧૫/૧૫)

• કોશકાર કહે છે -

'ॐ३७: कृष्णश आद्यानं कृष्णशाद्यर्जनं शिवम्।'

અર્થાત્ ખેતરમાં કાપણી થઈ જાય અથવા બજાર ઊઠી જાય પછી ત્યાં પડેલા અન્નના એક એક કણને વીણીને એટલાથી જ છવિકા ચલાવવી 'ઉચ્છ' વૃત્તિ છે અને ખેતરમાં ફસલ કપાઈ જાય ત્યાર પછી ત્યાં પડેલી થઉં વગેરેની કણકી-ટુકડા વીણી લેવા તેને 'શિલા' કહે છે અને એનાથી છવિકા ચલાવવી. 'શિલા' વૃત્તિ છે.

અને સદા સુલભ થનાર ભોગ મેળવે છે. મનુષ્ય મોક્ષ ફળનો ભાગી બને છે.

ઈશ્વરાર્પણ - બુદ્ધિથી યજ્ઞ-દાન વગેરે કર્મ કરીને

(અધ્યાય ૧૫)

પૃથ્વી વગેરેથી નિર્મિત દેવ પ્રતિમાઓની પૂજન-વિધિ,
નૈવેદ્યનો વિચાર, પૂજનના વિવિધ ઉપચારોનું ફળ, વિશેષ માસ,
વાર, તિથિ અને નક્ષત્રોના યોગમાં પૂજનનું વિશેષ ફળ તથા
લિંગનું વૈજ્ઞાનિક સ્વરૂપનું વિવેચન

ઋષિઓએ કહ્યું—હે સાધુશિરોમણે! હવે
આપ પાર્થિવ પ્રતિમાની પૂજાનું વિધાન બતાવો,
જેથી સમસ્ત ઇચ્છિત વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય
છે.

સૂતજી બોલ્યા—હે મહર્ષિઓ! તમે લોકોએ બહુ ઉત્તમ વાત પૂછી છે. પાર્થિવ પ્રતિમાનું પૂજન સદા સંપૂર્ણ મનોરથોને આપનારું છે અને દુઃખનું તત્કાળ નિવારક છે. હું એનું વર્ણન કરું છું તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો. પૃથ્વી વગેરેથી બનેલી દેવ પ્રતિમાઓની પૂજા આ ભૂતલ પર ઈચ્છિત વસ્તુનું પ્રદાન કરનાર માની ગઈ છે, ચોક્કસ જ આમાં પુરુષોનો અને સ્ત્રીઓનો પણ અધિકાર છે. નદી, તળાવ અથવા કૂવામાં પેસીને પાણીની અંદરથી માટી લઈ આવવી. પછી ગંધ-ચૂર્ણ દ્વારા એનું સંશોધન કરવું અને શુદ્ધ મંડપમાં રાખીને તેને ઝીણું દળવું અને પછી ચાળી લેવું. ત્યાર પછી હાથથી પ્રતિમા બનાવવી અને દૂધથી એનો સુંદર સંસ્કાર કરવો. એ પ્રતિમામાં અંગપ્રત્યંગ સરસ રીતે પ્રગટ થયેલાં હોવાં જોઈએ. તે સર્વ પ્રકારનાં અસ્ત્ર-શસ્ત્રથી સંપન્ન હોવી જોઈએ. ત્યાર પછી પદ્માસન પર સ્થાપિત કરીને

આદરપૂર્વક તેનું પૂજન કરો. ગણેશ, સૂર્ય, વિષ્ણુ, દુર્ગા અને શિવની પ્રતિમાનું, શિવનું અને શિવલિંગનું દિજે સદા પૂજન કરવું જોઈએ. સોળ પ્રકારની પૂજા-જનિત ફળની સિદ્ધિ માટે સોળ ઉપચારો દ્વારા પૂજન કરવું જોઈએ. પુષ્પથી પ્રોક્ષણ અને મંત્ર-પાઠપૂર્વક અભિષેક કરવો જોઈએ. અગહનીના ચોખા (નમાર ચોખા, માગસરના ચોખા, છડ્યા વગરના ચોખા)થી નૈવેદ્ય તૈયાર કરો. બધું નૈવેદ્ય એક કુડવ (લગભગ પાશેર) હોવું જોઈએ. ઘરમાં પાર્થિવ-પૂજન માટે એક કુડવ અને બહાર કોઈ મનુષ્ય દ્વારા સ્થાપિત શિવલિંગની પૂજા માટે એક પ્રસ્થ (શેર જેટલું) નૈવેદ્ય તૈયાર કરવું આવશ્યક છે એવું જાણવું જોઈએ. દેવતાઓ દ્વારા સ્થાપિત શિવલિંગ માટે ત્રણ શેર નૈવેદ્ય અર્પિત કરવું ઉચિત છે અને સ્વયં પ્રગટ થયેલા સ્વયંભૂ લિંગ માટે પાંચ શેર. આવું કરવાથી પૂર્ણ ફળની પ્રાપ્તિ સમજવી જોઈએ. આ રીતે હજાર વાર પૂજા કરવાથી દ્વિજ સત્યલોકની પ્રાપ્તિ કરી લે છે.

બાર આંગળ પછોળું, એનાથી બમણું અને
એક આંગળ વધારે એટલે કે પચ્ચીસ આંગળ

[illegible]

અર્થની આ પ્રકારે યોજના કરવામાં આવી છે - પૂર્જાયતે અનેન ઇતિ પૂજા, આ પૂજા શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે. પૂઃનો અર્થ છે ભોગ અને ફળની સિદ્ધિ - એ જે કર્મથી સંપન્ન થાય છે એનું નામ પૂજા છે. મનોવાંછિત વસ્તુ તથા જ્ઞાન - એ જ ઇચ્છિત વસ્તુઓ છે. સકામ ભાવવાળાઓને ઇચ્છિત ભોગ જ અપેક્ષિત છે અને નિષ્કામ ભાવવાળાના અર્થ - પારમાર્થિક જ્ઞાન. આ બંને પૂજા શબ્દના અર્થ છે, એની યોજના કરવાથી જ પૂજા-શબ્દની સાર્થકતા છે. આ રીતે લોક અને વેદમાં પૂજા શબ્દનો અર્થ વિખ્યાત છે. નિત્ય અને નૈમિત્તિક કર્મ કાલાન્તરમાં ફળ આપે છે, પરંતુ કામ્ય કર્મનું જો યોગ્ય રીતે અનુષ્ઠાન થયું હોય તો તે તત્કાળ ફલદ થાય છે. દરરોજ એક પક્ષ, એક માસ અને એક વર્ષ લગાતાર પૂજન કરવાથી તે તે કર્મની ફળપ્રાપ્તિ થાય છે અને એથી એવાં જ પાપોનો ક્રમશઃ ક્ષય થાય છે.

પ્રત્યેક માસની કૃષ્ણપક્ષની ચોથે કરેલી મહાગણપતિની પૂજા એક પક્ષનાં પાપોની નાશક છે અને એક પક્ષ સુધી ઉત્તમ ભોગરૂપી ફળનું પ્રદાન કરે છે. ચૈત્ર માસમાં ચતુર્થીને દિવસે કરેલી પૂજા એક માસ માટે કરેલા પૂજનનું ફળ દેનારી છે અને જ્યારે સૂર્ય સિંહ રાશિ પર સ્થિત હોય, એ સમયે ભાદ્રપદ માસની ચતુર્થીને દિવસે કરેલી ગણેશ-પૂજા એક વર્ષ સુધી મનોવાંછિત ભોગનું પ્રદાન કરે છે - એવું જાણવું જોઈએ. શ્રાવણ માસના રવિવારે હસ્ત નક્ષત્ર યુક્ત સપ્તમી તિથિ તથા માઘશુક્લા સપ્તમીને દિવસે ભગવાન સૂર્યનું પૂજન કરવું જોઈએ. જેઠ અને

ભાદરવા માસના બુધવારે શ્રવણ નક્ષત્ર યુક્ત બારશે તથા કેવળ બારશે પણ કરેલું ભગવાન વિષ્ણુનું પૂજન ઈચ્છિત સંપત્તિને આપનારું મનાયું છે. શ્રાવણ માસમાં કરેલી શ્રીહરિ પૂજા અભીષ્ઠ મનોરથ અને આરોગ્ય પ્રદાન કરનારી છે. અંગો અને ઉપકરણો સહિત પૂર્વોક્ત ગાય વગેરે બાર વસ્તુઓનું દાન કરવાથી જે ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, એને જ દ્વાદશી તિથિમાં આરાધના દ્વારા શ્રીવિષ્ણુની તૃપ્તિ કરીને મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરી લે છે. જે દ્વાદશી તિથિને ભગવાન વિષ્ણુનાં બાર નામ દ્વારા બાર બ્રાહ્મણોનું ધોડશોપચાર પૂજન કરે છે તે એમની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરી લે છે. આ રીતે સંપૂર્ણ દેવતાઓથી વિભિન્ન બાર નામો દ્વારા કરેલું બાર બ્રાહ્મણોનું પૂજન તે તે દેવોને પ્રસન્ન કરનારું બને છે.

કર્ક સંક્રાન્તિથી યુક્ત શ્રાવણ માસમાં નવમી તિથિએ મૃગશિરા નક્ષત્રના યોગમાં અંબિકાનું પૂજન કરો. તે સંપૂર્ણ મનોવાંછિત ભોગ અને ફળ આપશે એશ્વર્યની ઈચ્છા રાખનારે એ દિવસે અવશ્ય એમની પૂજા કરવી જોઈએ. આસો માસની શુક્લપક્ષની નવમી તિથિ સંપૂર્ણ ઈચ્છિત ફળ આપનારી છે. એ જ માસની વદ ચૌદશે જો રવિવાર હોય તો એ દિવસનું મહત્ત્વ વધી જાય છે. એની સાથે સાથે જો આદ્રા અને મહાદ્રા (સૂર્ય સંક્રાન્તિથી યુક્ત આદ્રા)નો યોગ હોય તો ઉક્ત અવસરે કરેલી શિવપૂજાનું વિશેષ મહત્ત્વ મનાયું છે. માઘ માસની કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્દશીને દિવસે કરેલી શિવજીની પૂજા સંપૂર્ણ અભીષ્ટ ફળને આપનારી છે. તે મનુષ્યોનાં આયુષ્યને વધારે છે. મૃત્યુના કાષ્ટને દૂર કરે છે

અને સમસ્ત સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. જેઠ માસમાં ચતુર્દશીને દિવસે જો મહાર્દ્રાનો યોગ હોય અથવા માગશર માસમાં કોઈ પણ તિથિએ આર્દ્રા નક્ષત્ર હોય તો એ અવસર પર વિભિન્ન વસ્તુઓથી બનેલી મૂર્તિના રૂપમાં શિવની સોળ ઉપચારથી પૂજા કરે તેવા પુણ્યાત્માનાં ચરણોનાં દર્શન કરવાં જોઈએ. ભગવાન શિવની પૂજા મનુષ્યને ભોગ અને મોક્ષ પ્રદાન કરનારી છે. કારતક માસમાં તો પ્રત્યેક વાર અને તિથિએ મહાદેવજીની પૂજાનું વિશેષ મહત્ત્વ છે. કારતક માસ આવે ત્યારે વિદ્વાન પુરુષ દાન, તપ, હોમ, જપ અને નિયમો વગેરે દ્વારા સમસ્ત દેવતાઓનું ષોડશોપચારથી પૂજન કરે છે. એ પૂજનમાં દેવ-પ્રતિમા, બ્રાહ્મણ તથા મંત્રોનો ઉપયોગ આવશ્યક છે. બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવાથી પણ તે પૂજન-કર્મ સંપન્ન થઈ જાય છે. પૂજકે કામનાઓનો ત્યાગ કરીને પીડારહિત (શાંત) થઈને દેવ-આરાધનમાં તત્પર રહેવું જોઈએ.

કારતક માસમાં દેવતાઓનું યજન-પૂજન સમસ્ત ભોગોનું પ્રદાન કરે છે. વ્યાધિઓને દૂર કરે છે. ભૂત અને ગ્રહોના વિનાશ કરે છે. કારતક માસમાં રવિવારે ભગવાન સૂર્યની પૂજા કરવાથી અને તેલ અને સુતરાઉ વસ્ત્ર આપવાથી મનુષ્યોના કોઠ વગેરે રોગોનો નાશ થાય છે. હરડે, કાળાં મરી, વસ્ત્ર અને ખીરા (કાકડી જેવું ફળ) વગેરેનું દાન અને બ્રાહ્મણોની પ્રતિષ્ઠા કરવાથી ક્ષય રોગનો નાશ થાય છે. દીવો અને સરસવના દાનથી મિરગી (તાણા આવવી)નો

રોગ મટી જાય છે. કૃતિકા નક્ષત્રથી યુક્ત સોમવારે કરેલું શિવજીનું પૂજન મનુષ્યોના મહાન દારિદ્રને મટાડે છે અને સંપૂર્ણ સંપત્તિદાયક બને છે. સંપૂર્ણ ઘરવખરી સાથે ઘરનું દાન કરવાથી ઉપર્યુક્ત ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. કૃતિકાયુક્ત મંગળવારે શ્રીસ્કન્દનું પૂજન કરવાથી તથા દીપક અને ઘંટનું દાન કરવાથી મનુષ્યને તરત જ વાક્સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, એના મુખમાંથી નીકળેલી દરેક વાત સત્ય બની જાય છે. કૃતિકાયુક્ત બુધવારે કરેલું 'શ્રી વિષ્ણુ યજન તથા દહીં-ભાતનું દાન ઉત્તર સંતતિદાયક છે. કૃતિકાયુક્ત ગુરુવારે ધનથી બ્રહ્માજીનું પૂજન તથા મધ, સોનું અને ઘીનું દાન કરવાથી ભોગ-વૈભવની વૃદ્ધિ થાય છે. કૃતિકાયુક્ત શુક્રવારે ગજાનન* ગણેશજીની પૂજા કરવાથી તથા ગંધ, પુષ્પ અને અન્નનું દાન કરવાથી ભોગ્ય પદાર્થોની વૃદ્ધિ થાય છે. એ દિવસે સોનું, ચાંદ્રી વગેરેનું દાન કરવાથી વંધ્યાને પણ ઉત્તમ પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. કૃતિકાયુક્ત શનિવારોને દિવસે દિક્પાલોની વંદના, દિગ્ગજો, નાગો અને સેતુપાલોનું પૂજન, ત્રિનેત્રધારી રુદ્ર, પાપહારી વિષ્ણુ તથા જ્ઞાનદાતા બ્રહ્માનું આરાધન અને ધન્વંતરિ અને બંને અશ્વિનીકુમારોનું પૂજન કરવાથી રોગ, અપમૃત્યુ અને અકાલમૃત્યુનું નિવારણ થાય છે. તથા તાત્કાલિક વ્યાધિઓની શાંતિ થઈ જાય છે. મીઠું, લોખંડ, તેલ અને અડદ વગેરેનું ત્રિકટુ (સૂંઠ, પીપર, ગોળમરી) ફળ, ગંધ અને જળ વગેરે તથા ઘી આદિ પ્રવાહી

* મૂળમાં 'ગજકોમેડ' શબ્દ આવ્યો છે જેનું પહેલાંના ટીકાકારોએ 'ગણેશ' અર્થ કર્યો છે. સંભવતઃ 'કોમેડ' શબ્દનો પ્રયોગ અહીં મસ્તક અથવા મુખના અર્થમાં આવ્યો છે.

પદાર્થોનું અને સુવર્ણ, મોતી વગેરે કઠણ વસ્તુઓનું પણ દાન દેવાથી સ્વર્ગલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. આમાંથી મીઠું વગેરેનું પ્રમાણ ઓછામાં ઓછું એક પ્રસ્થ (શેર) હોવું જોઈએ અને સુવર્ણ વગેરેનું પ્રમાણ ઓછામાં-ઓછું એક પલ હોવું જોઈએ.

ધનની સંકાન્તિથી યુક્ત પોષ માસમાં ઉષઃકાલમાં શિવ આદિ સમસ્ત દેવતાઓનું પૂજન ક્રમશઃ સમસ્ત સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. આ પૂજનમાં અગહનીના (વગર છડેલા, માગસરના ચોખા, નમાર ચોખા) ચોખાથી તૈયાર થયેલ હવિષ્યનું નૈવેદ્ય ઉત્તમ મનાયું છે. પોષ માસમાં વિવિધ પ્રકારના અન્નનું નૈવેદ્ય વિશેષ મહત્ત્વનું છે. માગશર માસમાં કેવળ અન્નનું દાન કરનાર મનુષ્યની સંપૂર્ણ ઈચ્છિત વસ્તુઓ ફળરૂપે મળે છે. માગશર માસમાં અન્નદાન કરનારનાં બધાં પાપ નષ્ટ થઈ જાય છે તે ઈચ્છિત વસ્તુની સિદ્ધિ, આરોગ્ય, ધર્મ, વેદનું સમ્યક જ્ઞાન, ઉત્તમ અનુષ્ઠાનનું ફળ, ઈહલોક અને પરલોકમાં મહાન ભોગ અને અંતમાં સનાતન યોગ (મોક્ષ) તથા વેદાન્ત જ્ઞાનથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરાવી આપે છે. જેને ભોગોની ઈચ્છા છે તે માત્રસે માગશર માસ આવે ત્યારે ઓછામાં-ઓછા ત્રણ દિવસ ઉષઃકાળમાં અવશ્ય દેવતાઓનું પૂજન કરવું જોઈએ - પોષ માસને પૂજનરહિત ન રહેવા દો. ઉષઃકાળથી માંડીને સંગવકાળ સુધી પોષ માસમાં પૂજનનું વિશેષ માહાત્મ્ય બતાવાયું છે. પોષ માસમાં સંપૂર્ણ માસ સુધી જિતેન્દ્રિય અને નિરાહાર રહીને દ્વિજ પ્રાતઃકાળથી મધ્યાહ્ન સુધી વેદમાતા ગાયત્રીનો જપ કરવો જોઈએ. ત્યાર

પછી રાત્રે સૂતી વખત સુધી પંચાક્ષર આદિ મંત્રનો જપ કરવો જોઈએ. આવું કરનાર બ્રાહ્મણ જ્ઞાન પામીને શરીર શાંત થયા પછી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લે છે. દ્વિજેતર નર-નારીઓએ ત્રિકાળ સ્નાન અને પંચાક્ષર મંત્રનો નિરંતર જપ કરવો જોઈએ. એથી વિશુદ્ધ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે. ઈષ્ટમંત્રોનો સદા જપ કરવાથી મોટામાં મોટાં પાપનો પણ નાશ થઈ જાય છે.

આખું ચરાચર જગત બિંદુ-નાદસ્વરૂપ છે. બિંદુ શક્તિ છે અને નાદ શિવ છે. આ રીતે આ જગત શિવ-શક્તિસ્વરૂપ જ છે. નાદ બિંદુનો અને બિંદુ આ જગતનો આધાર છે. આ બિંદુ અને નાદ (શક્તિ અને શિવ) સંપૂર્ણ જગતના આધારરૂપે સ્થિત છે. બિંદુ અને નાદથી યુક્ત સર્વ કાંઈ શિવસ્વરૂપ છે, કેમકે એ જ સૌનો આધાર છે. આધારમાં જ આધેયનો સમાવેશ અથવા લય થાય છે. આ જ સરળીકરણ છે. આ જ સરળીકરણની સ્થિતિથી સૃષ્ટિકાળમાં જગતનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે એમાં સંશય નથી. શિવલિંગ બિંદુના સ્વરૂપ છે તેથી તેને જગતનું કારણ કહ્યું છે. બિંદુ દેવ છે અને નાદ શિવ, એ બંનેનું સંયુક્તરૂપ શિવલિંગ કહેવાય છે. તેથી જન્મના સંકટમાંથી છુટકારો પામવા શિવલિંગની પૂજા કરવી જોઈએ. બિંદુરૂપા દેવી ઉમા માતા છે અને નાદ સ્વરૂપ ભગવાન શિવ પિતા છે. આ માતા-પિતાની પૂજા થવાથી પરમાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી પરમાનંદનો લાભ લેવા માટે શિવલિંગનું વિશેષ રૂપે પૂજન કરો. ઉમાદેવી જગતની માતા છે અને ભગવાન શિવ જગતના પિતા છે. જે એમની સેવા કરે છે, એવા પુત્ર પર આ બંને માતા-પિતાની કૃપા

[illegible]

ષડ્લિંગ સ્વરૂપ પ્રણવનું માહાત્મ્ય, એનું સૂક્ષ્મરૂપ (ૐકાર) અને સ્થૂલરૂપ (પંચાક્ષર મંત્ર)નું વિવેચન, એના જપની વિધિ અને મહિમા, કાર્ય બ્રહ્મના લોકોથી લઈને કારણ રુદ્રના લોકો સુધીનું વિવેચન કરીને કાલાતીત, પંચાવરણ વિશિષ્ટ શિવલોકના અનિર્વચનીય વૈભવનું નિરૂપણ તથા શિવભક્તોના સત્કારની મહત્તા

શ્રુષિ બોલ્યા—હે પ્રભો! હે મહામુને! જેવા સર્વ ઉપાસકોને બળપૂર્વક મોક્ષ સુધી આપ અમારે માટે ક્રમશઃ ષડ્લિંગસ્વરૂપ પ્રણવનું માહાત્મ્ય તથા શિવભક્તના પૂજનના પ્રકાર બતાવો.

સૂતજીએ કહ્યું—હે મહર્ષિઓ! તમારી ઉપાસકોનાં સમસ્ત કર્મોને નષ્ટ કરીને એ દિવ્ય પાસે તપસ્યારૂપી ધન છે. તમે ખૂબ સુંદર પ્રશ્ન નૂતન જ્ઞાન આપે છે, તેથી પણ એનું નામ ઉપસ્થિત કર્યો છે, પરંતુ એનો સાચેસાચ ઉત્તર પ્રણવ" છે. એ માયારહિત મહેશ્વરને જ નવ અર્થાત્ નૂતન કહે છે. તે પરમાત્મા પ્રકૃષ્ટરૂપે તો મહાદેવજી જ જાણે છે, બીજું કોઈ જાણતું નથી. તેમ છતાં ભગવાન શિવની કૃપાથી જ નવ એટલે શુદ્ધ સ્વરૂપ છે તેથી 'પ્રણવ' કહેવાય હું આ વિષયનું વર્ણન કરીશ. એ ભગવાન શિવ છે. પ્રણવ સાધકને નવ અર્થાત્ નવીન (શિવ અમારી અને આપ લોકોની રક્ષાનો ભારે ભાર સ્વરૂપ) કરી દે છે. એટલા માટે પણ વિદ્વાનો વારંવાર સ્વયં જ ગ્રહણ કરે. પ્ર નામ છે એને પ્રણવ નામથી જાણે છે અથવા પ્રકૃષ્ટ રૂપે પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન સંસારરૂપી મહાસાગરનું. નવ-દિવ્ય પરમાત્મા જ્ઞાન પ્રગટ કરે છે તેથી એ વડે પાર કરવાને બીજી (નવ-નવી) નાવ તે પ્રણવ છે.

છે. એટલા માટે આ ઓંકારને 'પ્રણવ'ની સંજ્ઞા અપાય છે. ઔંકાર જે એનો જપ કરે છે તેવા સાધકોને જાણે કહે છે - પ્ર = પ્રપંચ ન = નથી, વઃ = તમારે માટે. તેથી જ આ ભાવને કેન્દ્રમાં રાખીને પણ જ્ઞાની પુરુષ 'ઓમ્' ને 'પ્રણવ' નામથી જાણે છે. બીજો ભાવ આ પ્રમાણે છે - પ્ર = પ્રકર્ષણ, ન = નયતે, વઃ = યુષ્માન્ મોક્ષત્ ઇતિ વા પ્રણવઃ। અર્થાત્ આ તમારા

• ५ (कर्मक्षयपूर्वक) नव (नूतन ज्ञान आपनार)

સાર છે. (જોકે જીવનમુક્તને માટે કોઈ સાધનની જરૂર જ નથી, કેમકે તે સિદ્ધરૂપ છે, તેમ છતાં બીજાની દૃષ્ટિમાં જ્યાં સુધી એનું શરીર રહે છે, ત્યાં સુધી તેના દ્વારા પ્રણવ - જપની સહજ સાધના સ્વતઃ થયા કરતી હોય છે). તે પોતાના દેહનો વિલય થવા સુધી સૂક્ષ્મ પ્રણવ મંત્રનો જપ કરતો રહે છે અને એ જપના અર્થભૂત પરમાત્મતત્ત્વનું અનુષ્ઠાન કરતો રહે છે. શરીર જ્યારે નષ્ટ થઈ જાય છે ત્યારે તે પૂર્ણ બ્રહ્મસ્વરૂપ શિવને મેળવી લે છે. એ સુનિશ્ચિત વાત છે. જો કોઈ અર્થનું અનુસંધાન કર્યા વગર કેવળ મંત્રનો જપ કરે છે, એને નિશ્ચય જ યોગની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેણે છત્રીસ કરોડ જપ કરી લીધા હોય, તેને અવશ્ય જ યોગની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે. સૂક્ષ્મ પ્રણવનાં પણ બે રૂપ જાણવાં જોઈએ : હ્રસ્વ અને દીર્ઘ એમ બે ભેદ છે. અકાર, ઉકાર, મકાર, બિંદુ, નાદ, શબ્દ, કાલ અને કલા - આ સર્વથી યુક્ત જે પ્રણવ છે એને દીર્ઘ પ્રણવ કહે છે. તે યોગીઓના હૃદયમાં સ્થિત હોય છે. મકાર પર્યંત જે ઓમ્ છે, તે અ ઉ મ્ એ ત્રણ તત્ત્વોથી યુક્ત છે. એને જ 'હ્રસ્વ પ્રણવ' કહે છે. 'અ' શિવ છે, 'ઉ' શક્તિ છે અને મકાર એ બંનેની એકતા છે તે ત્રિતત્ત્વરૂપ છે, એવું સમજીને હ્રસ્વ પ્રણવનો જપ કરવો જોઈએ. જે પોતાનાં સમસ્ત પાપોનો ક્ષય ચાહે છે એમને માટે હ્રસ્વ પ્રણવનો જપ અત્યંત આવશ્યક છે.

પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશ-એ
પાંચ ભૂત તથા શબ્દ, સ્પર્શ વગેરે એના પાંચ
વિષયો - આ બધું મળીને દશ વસ્તુઓ મનુષ્યની

કામનાનો વિષય છે. એની જ આશા મનમાં રાખીને જે લોકો કર્મોના અનુષ્ઠાનમાં સંલગ્ન રહે છે, તે દશ પ્રકારના પુરુષ પ્રવૃત્ત (અથવા પ્રવૃત્તિ માર્ગ) કહેવાય છે અને જે નિષ્કામભાવથી શાસ્ત્રવિહિત કર્મોનું અનુષ્ઠાન કરે છે તે નિવૃત્ત (અથવા નિવૃત્તિમાર્ગી) કહેવાયા છે. પ્રવૃત્ત પુરુષે હ્રસ્વ પ્રણવનો જ જપ કરવો જોઈએ અને નિવૃત્ત પુરુષોએ દીર્ઘ પ્રણવનો જપ કરવો જોઈએ. વ્યાહતિઓ અને અન્ય મંત્રો વગેરેમાં ઈચ્છા-અનુસાર શબ્દ અને કલાયુક્ત પ્રણવનો ઉચ્ચાર કરવો જોઈએ. વેદના આદિમાં અને બંને સંધ્યાની ઉપાસના સમયે પણ ઓંકારનું ઉચ્ચારણ કરવું જોઈએ.

પ્રણવના નવ કરોડ જપ કરવાથી મનુષ્ય શુદ્ધ થઈ જાય છે. ફરીથી નવ કરોડ જપ કરવાથી તે પૃથ્વી તત્ત્વ પર વિજય મેળવી લે છે. ત્યાર પછી ફરી નવ કરોડ જપ કરવાથી જળ-તત્ત્વને જીતી લે છે. ફરીથી નવ કરોડ જપથી અગ્નિ-તત્ત્વને જીતી શકે છે. ત્યાર પછીના નવ કરોડ જપ વાયુતત્ત્વ પર વિજય અપાવે છે. એ પછી નવ કરોડ જપ આકાશ તત્ત્વને જીતી લે છે, અધિકાર મેળવી લે છે. આ પ્રમાણે નવ નવ કરોડ જપ કરીને ક્રમશઃ ગંધ, રસ, રૂપ, સ્પર્શ અને શબ્દ પર વિજય મેળવી લે છે. એ પછી પુનઃ નવ કરોડ જપ કરીને અહંકારને જીતી લે છે. આ રીતે એકસો આઠ કરોડ જપ કરીને ઉત્કૃષ્ટ બોધને પ્રાપ્ત કરી લેનાર માણસ શુદ્ધ યોગનો લાભ લે છે. શુદ્ધ યોગથી જીવનમુક્ત થવાય છે એમાં શંકા નથી સદા પ્રણવ-જપ અને શિવધ્યાન કરીને સમાપ્તિ

XX

થયેલ મહાયોગી સાક્ષાત્ શિવ જ છે તેમાં શંકા નથી. પહેલાં પોતાના શરીરમાં પ્રણવના ઋષિ છંદ અને દેવતા વગેરે ન્યાસ કરીને જપનો આરંભ કરવો જોઈએ. અકાર આદિ માતૃકા વર્ણોથી યુક્ત પ્રણવનો પોતાનાં અંગોમાં ન્યાસ કરીને મનુષ્ય ઋષિ થઈ જાય છે. મંત્રોના દશવિધ-સંસ્કાર,^૧ માતૃકાન્યાસ તથા પંચધ્વશોધન^૨ વગેરેની સાથે સંપૂર્ણ ન્યાસફળ એને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. પ્રવૃત્તિ તથા પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિથી નિશ્ચિત ભાવવાળા પુરુષો માટે સ્થૂળ પ્રણવનો જપ જ અભીષ્ટ સાધક હોય છે. ક્રિયા, તપ અને જપના યોગથી શિવયોગી

૧. મંત્રોના દશ સંસ્કાર આ છે : જનન, દીપન, બોધન, તાડન, અભિષેચન, વિમલીકરણ, છવન, તર્પણ, ગોપન અને આપ્યાયન. એમની વિધિ આ પ્રકારની છે -

બોજનાપત્ર પર ગોરોચન, કંકુ, ચંદન વગેરેથી આત્માભિમુખ ત્રિકોણ લખો, પછી ત્રણે કોણોમાં છ છ સમાન રેખાઓ કરો. આવું કરવાથી ૪૯ ત્રિકોણ કોષ બનશે. એમાં ઈશાનકોણથી માતૃકાવર્ણ લખીને દેવતાનું આવાહન-પૂજન કરીને મંત્રનો એક એક વર્ણ ઉચ્ચારિત કરીને અલગ પત્ર પર લખો. આવું કરવાથી 'જનન' નામનો પ્રથમ સંસ્કાર થશે.

હંસમંત્રનો સંપુટ કરવાથી એક હજાર જપ દ્વારા મંત્રનો બીજો 'દીપન' સંસ્કાર થાય છે. જેમકે હંસ: રામાય નમ: સોહમ્।

હું-બીજ-સંપુટિત મંત્રના પાંચ હજાર જપ કરવાથી 'બોધન' નામનો ત્રીજો સંસ્કાર થાય છે. જેમકે, હું સમાય નમઃ હું।

ફદ્ સંપુટિત મંત્રનો એકહજાર વાર જપ કરવાથી 'તાડન' નામનો ચોથો સંસ્કાર થાય છે. જેમકે, ફદ્ રામાય નમઃ ફદ્।

ભૂર્જપત્ર પર મંત્ર લખીને 'રૌં હંસઃ ઑં' આ મંત્રથી જળને અભિમંત્રિત કરો અને એ અભિમંત્રિત જળથી અશ્વત્થપત્રાદિ (પીપળાના પાનથી) દ્વારા મંત્રનો અભિષેક કરો. આવું કરવાથી 'અભિષેક' નામનો પાંચમો સંસ્કાર થાય છે.

‘ઓ ત્રો વષટ્’ આ વર્ણોથી સંપુટિત મંત્રના એકહજાર જપ કરવાથી ‘વિમલીકરણ’ નામનો છઠો સંસ્કાર થાય છે. જેમકે, ઓ ત્રો વષટ્ રામાય નમઃ વષટ્ ત્રો ઓં।

સ્વધા-વષટ્-સંપુટિત મૂળ મંત્રના એકહજાર જપ કરવાથી 'જીવન' નામનો સાતમો સંસ્કાર થાય છે, જેમકે, સ્વધા વષટ્ રામાય નમઃ વષટ્ સ્વધા -

દૂધ, જળ અને ઘી દ્વારા મૂળ મંત્રથી સો વાર તર્પણ કરવું એ 'તર્પણ' સંસ્કાર છે.

હો - બીજ - સંપુટિત એક હજાર જપ કરવાથી 'ગોપન' નામનો નવમો સંસ્કાર થાય છે જેમકે, હ્રીં રામાય નમઃ હ્રીં.

હો-બીજ-સંપુટિત એક હજાર જપ કરવાથી 'આપ્યાયન' નામનો દશમો સંસ્કાર થાય છે, જેમકે, હોં સમાયનમઃ
હોં ૧૦૦૦.

આ રીતે સંસ્કૃત કરેલો મંત્ર શીઘ્ર જ સિદ્ધિપદ થાય છે.

૨. ષડ્ધ્વ-શોધનનું કાર્ય હોત્રી દીક્ષામાં અંતર્ગત છે. એમાં પહેલાં ઢુંડમાં અથવા વેદી પર અગ્નિસ્થાપન થાય છે. ત્યાં ષડ્ધ્વાનું શોધન કરીને હોમથી જ દીક્ષા સંપન્ન થાય છે. વિસ્તાર-ભયથી અધિક વિવરણ આપવામાં આવતું નથી -

એમને સામ્ય સદાશિવનું સ્વરૂપ જ સમજે.
ઈશાન, તત્પુરુષ, અધોર, વામદેવ અને સદ્યોજાત
- આ પાંચેના - પ્રતીક સ્વરૂપ પાંચ જ શ્રેષ્ઠ
અને શિવભક્ત બ્રાહ્મણોની વરણી કરીને પછી
પૂજન-સામગ્રીને એકત્ર કરીને ભગવાન શિવના
પૂજનનો આરંભ કરે. વિધિપૂર્વક શિવની પૂજા
સંપન્ન કરીને હોમનો આરંભ કરે.

પોતાના ગૃહ્યસૂત્ર પ્રમાણે સુખાંત કર્મ કરીને એટલે કે પરિસમૂહન, ઉપલેપન, ઉલ્લેખન, મૃદ્-ઉદ્ધરણ અને અભ્યુક્ષણ - આ પાંચ ભૂ-સંસ્કારો કર્યા પછી વેદી પર સ્વાભિમુખ અગ્નિને સ્થાપિત કરીને કુશકંડિકાની પછી પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં આજ્યભાગાન્ત આહુતિ આપીને પ્રસ્તુત હોમના કાર્યનો આરંભ કરે. કપિલા ગાયના ધીથી અગિયાર, એક સો એક અથવા એક હજાર એક આહુતિઓ સ્વયં આપે અથવા વિદ્વાન પુરુષ શિવભક્ત બ્રાહ્મણો પાસે એક સો આઠ આહુતિઓ અપાવે. હોમ કર્મ સમાપ્ત થયા પછી ગુરુને દક્ષિણારૂપે એક ગાય અને બળદ આપવાં જોઈએ. ઈશાન વગેરેના પ્રતીકરૂપે જે પાંચ બ્રાહ્મણોનું વરણ કર્યું હોય એમને ઈશાન આદિનું જ સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ તથા આચાર્યને સામ્બ સદાશિવનું જ સ્વરૂપ માનો. આ જ ભાવનાથી એ સર્વેનાં ચરણ પખાળવાં જોઈએ અને ચરણોદક માથે મૂકવું જોઈએ. આવું કરવાથી તે સાધકને અગણિત તીર્થોમાં તત્કાળ સ્નાન કર્યાનું ફળ મળી જાય છે. એ બ્રાહ્મણોને ભક્તિપૂર્વક દશાંશ અન્ન પણ આપવું જોઈએ. મુરુપત્નીને પરાશક્તિ માનીને એમનું પણ પૂજન કરવું જોઈએ. ઈશાન-આદિ ક્રમથી એ સર્વ બ્રાહ્મણોને ઉત્તમ અન્નથી પૂજન કરીને સ્વયંના વૈભવ-વિસ્તારને અનુરૂપ રુદ્રાક્ષ, વસ્ત્ર,

વડાં અને માલપૂઆ વગેરે અર્પિત કરવાં જોઈએ. ત્યાર પછી દિક્ષપાલાદિકને બલિ આપીને બ્રાહ્મણોને ભરપૂર ભોજન કરાવવું જોઈએ. એ પછી દેવેશ્વર શિવજી પ્રાર્થના કરીને પોતાના જપ સમાપ્ત કરે. આ રીતે પુરશ્ચરણ કરીને મનુષ્ય એ મંત્રને સિદ્ધ કરી લે છે. પછી પાંચ લાખ જપ કરવાથી અતલથી માંડીને સત્યલોક સુધીના ચૌદ ભુવનો પર ક્રમશઃ અધિકાર પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.

જો અનુષ્ઠાન પૂર્ણ થતાં પહેલાં જ વચમાં સાધકનું મરણ થાય તો તે પરલોકમાં ઉત્તમ ભોગ ભોગવીને તે પછી પુનઃ પૃથ્વી પર જન્મ લઈને પંચાક્ષર-મંત્રના જપનું અનુષ્ઠાન કરે છે. સમસ્ત લોકોનું ઐશ્વર્ય પામ્યા પછી તે મંત્રને સિદ્ધ કરનાર પુરુષ જો ફરીથી પાંચ લાખ જપ કરે તો એને બ્રહ્માજીનું સામીપ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ફરીથી જો પાંચ લાખ જપ કરે તો સારૂપ્ય નામનું ઐશ્વર્ય મેળવે છે. સો લાખ જપ કરવાથી તે સાક્ષાત્ બ્રહ્મા-સમાન થઈ જાય છે. આ રીતે કાર્ય-બ્રહ્મ (હિરણ્ય-ગર્ભ)નું સાયુજ્ય પ્રાપ્ત કરીને તે એ બ્રહ્માના પ્રલય સુધી તે લોકમાં યથેષ્ટ ભોગ ભોગવતો રહે છે. પછી બીજા કલ્પના આરંભે તે બ્રહ્માજીનો પુત્ર બને છે. એ વખતે પુનઃ તપ કરીને દિવ્ય તેજથી પ્રકાશિત થઈને તે ક્રમશઃ મુક્ત થઈ જાય છે. પૃથ્વી વગેરે કાર્યસ્વરૂપ ભૂતો દ્વારા પાતાલથી લઈને સત્યલોકપર્યંત બ્રહ્માજીના ચૌદ લોક ક્રમશઃ નિર્મિત થયા છે. સત્યલોકથી ઉપર ક્ષમાલોક જે ચૌદ ભુવન છે તે ભગવાન વિષ્ણુના લોક છે. ક્ષમાલોકથી ઉપર રુચિલોક સુધી અઠાવીસ ભુવન સ્થિત છે. શુચિલોકની અંતર્ગત - કૈલાસમાં પ્રાણીઓના સંહાર કરનાર રુદ્ર-દેવ

ચૌદ લોક સ્થિત છે અને તે પાંચ ભૌતિક ગંધ છે. જે પુરુષ ક્રિયા જપ, તપ, જ્ઞાન અને વગેરેથી પર છે. એમની સનાતન સ્થિતિ છે. સૂક્ષ્મ ગંધ જ એમનું સ્વરૂપ છે. એમનાથી ઉપર પુનઃ કારણરૂપ વિષ્ણુના ચૌદ લોક સ્થિત છે. એથી પણ ઉપર કારણરૂપી રુદ્રના અઠ્યાવીસ લોકોની સ્થિતિ માનવામાં આવે છે. એથી પણ ઉપર કારણેશ શિવના છપ્પન લોક વિદ્યમાન છે. ત્યાર પછી શિવસમ્મત બ્રહ્મચર્યલોક છે અને ત્યાં જ પંચ-આવરણયુક્ત જ્ઞાનમય કૈલાસ છે. જ્યાં પાંચ મંડળો, પાંચ બ્રહ્મકલાઓ અને આદિ-શક્તિથી સંયુક્ત આદિલિંગ પ્રતિષ્ઠિત છે. એને પરમાત્મા શિવનું શિવાલય કહેવાયું છે. ત્યાં જ પરાશક્તિથી યુક્ત પરમેશ્વર શિવ નિવાસ કરે છે. તે સૃષ્ટિ, પાલન, સંહાર, તિરોભાવ અને અનુગ્રહ - એ પાંચ કૃત્યોમાં પ્રવીણ છે. એમનો શ્રીવિગ્રહ સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ છે. તે સદા ધ્યાનરૂપી ધર્મમાં જ સ્થિત રહે છે અને સદા બધાં પર અનુગ્રહ કર્યા કરે છે. તે સ્વાત્મારામ છે. સમાધિરૂપી આસન પર બેસીને નિત્ય શોભાયમાન રહે છે. કર્મ અને ધ્યાન વગેરેનું અનુષ્ઠાન કરવાથી ક્રમશઃ સાધન-પથ પર આગળ વધાય છે અને એમનું દર્શન સાધ્ય બની જાય છે. નિત્ય-નૈમિત્તિક વગેરે કર્મો દ્વારા દેવતાઓનું પૂજન કરવાથી ભગવાન શિવના સમારાધનકર્મમાં મન લાગી જાય છે. ક્રિયા વગેરે જે શિવસંબંધી કર્મ છે એ દ્વારા શિવજ્ઞાન સિદ્ધ કરો. જેમણે શિવતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કરી લીધો છે અથવા જેના પર શિવની કૃપાદૃષ્ટિ પડી ચૂકી છે, તે બધા મુક્ત જ છે, એમાં સંશય નથી. જે આત્મસ્વરૂપે સ્થિત છે, એ જ મુક્ત છે. એક માત્ર સ્વયંના આત્મામાં જ રમણ અથવા આનંદનો અનુભવ કરવો એ જ મુક્તિનું સ્વરૂપ

છે. જે પુરુષ ક્રિયા જપ, તપ, જ્ઞાન અને ધ્યાનરૂપી ધર્મોમાં સારી રીતે સ્થિત છે તે શિવ સાક્ષાત્કાર કરીને સ્વાત્મારામત્વરૂપ મોક્ષને પણ પ્રાપ્ત કરી લે છે. જેવી રીતે સૂર્યદેવ પોતાનાં કિરણોથી અશુદ્ધિને દૂર કરી દે છે, એવી જ રીતે કૃપા કરવામાં કુશળ ભગવાન શિવ પોતાના ભક્તોનું અજ્ઞાન સમાપ્ત કરી દે છે. અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થઈ જતાં, શિવજ્ઞાન સ્વતઃ પ્રગટ થાય છે, શિવજ્ઞાનથી પોતાનું વિશુદ્ધ સ્વરૂપ આત્મારામત્વ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે અને આત્મરામત્વની સમ્યક્ સિદ્ધિ થવાથી મનુષ્ય કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે.

આ પ્રમાણે અહીં જે કંઈ બતાવ્યું છે તે પહેલાં મને ગુરુપરંપરાથી પ્રાપ્ત થયું હતું. ત્યાર પછી મેં પુનઃ નંદીશ્વરના મુખે આ વિષય સાંભળ્યો હતો. નંદીસ્થાનથી પર જે સ્વસંવેદ્ય શિવ-વૈભવ છે, એનો અનુભવ કેવળ ભગવાન શિવને જ છે. સાક્ષાત્ શિવલોકના એ વૈભવનું જ્ઞાન સૌને શિવકૃપાથી થઈ શકે છે. નહિતર નહીં, એવું આસ્તિક પુરુષોનું કથન છે.

સાધક માટે જરૂરી છે કે એ પાંચ લાખ જપ કર્યા પણ ભગવાન શિવની પ્રસન્નતા માટે મહા-અભિષેક અને નૈવેદ્યનું નિવેદન કરે, શિવભક્તોનું પૂજન કરે. ભક્તની પૂજાથી ભગવાન શિવ બહુ પ્રસન્ન થાય છે. શિવ અને એમના ભક્તોમાં કોઈ ભેદ નથી. તેઓ સાક્ષાત્ શિવસ્વરૂપ જ છે. શિવસ્વરૂપ મંત્રને ધારણ કરીને તે શિવ જ થઈ જતો હોય છે. શિવભક્તનું શરીર શિવરૂપ જ છે. તેથી એમની સેવામાં તત્પર રહેવું જોઈએ. જે શિવભક્ત છે, એ લોક અને વેદની બધી ક્રિયાઓને જાણે છે. જે ક્રમશઃ જેટલો જેટલો શિવમંત્રનો જપ કરી લે છે, એના

જોઈએ. સ્થૂળ શરીર (જાગ્રત અવસ્થામાં) વ્યાપાર કરનાર, સૂક્ષ્મ શરીર (જાગ્રત અને સ્વપ્ન અવસ્થાઓમાં ઈન્દ્રિય-ભોગ પ્રદાન કરનાર તથા કારણ શરીર (સુષુપ્તિ-અવસ્થામાં) આત્માનંદની અનુભૂતિ કરાવનાર કહેવાયું છે. જીવને એના પ્રારબ્ધ કર્મ અનુસાર સુખદુઃખ પ્રાપ્ત થયા કરે છે. તે પોતાનાં પુણ્યકર્મોના ફળરૂપે સુખ અને પાપકર્મોના ફળરૂપે દુઃખનો ઉપભોગ કરે છે. તેથી કર્મપાશમાં બદ્ધ જીવ પોતાના ત્રિવિધ શરીરથી થનાર શુભાશુભ કર્મો દ્વારા સદા ચક્રની જેમ વારંવાર ફર્યા જ કરે છે. આ ચક્રવત્ ભ્રમણની નિવૃત્તિ માટે ચક્રકર્તાનું સ્તવન અને આરાધન કરવું જોઈએ. પ્રકૃતિ આદિ જે આઠ પાશ બતાવ્યા છે એમનો સમુદાય જ મહાયજ્ઞ છે અને જે પ્રકૃતિથી પર છે, તે પરમાત્મા શિવ છે. ભગવાન મહેશ્વર જ પ્રકૃતિ આદિ મહાયજ્ઞના કર્તા છે; કેમકે તે પ્રકૃતિથી પર છે. જેવી રીતે બકાયન નામનું વૃક્ષ હોય છે એનું થડ-થાળું જળને પીએ પણ છે અને બહાર કાઢે, આંકે પણ છે, એવી રીતે શિવ પ્રકૃતિ વગેરેને પોતાના વશમાં કરીને એમા ઉપર શાસન પણ કરે છે. એમણે સૌને વશ કરી લીધાં છે, તેથી તે શિવ કહેવાયા છે. શિવ જ સર્વજ્ઞ, પરિપૂર્ણ તથા નિઃસ્પૃહ છે. સર્વજ્ઞતા, તૃપ્તિ, અનાદિબોધ, સ્વતંત્રતા, નિત્ય અલુપ્ત શક્તિથી યુક્ત થઈને પોતાની અંદર અનંત શક્તિઓને ધારણ કરવી - મહેશ્વરનાં આ છ પ્રકારનાં માનસિક ઐશ્વર્યોને કેવળ વેદ જ જાણે છે. તેથી ભગવાન શિવના અનુગ્રહથી જ પ્રકૃતિ આદિ આઠે તત્ત્વ વશમાં હોય છે. ભગવાન શિવનો કૃપા-પ્રસાદ પ્રાપ્ત કરવા માટે એમનું પૂજન કરવું જોઈએ.

જો કોઈ કહે - શિવ તો પરિપૂર્ણ છે, નિઃસ્પૃહ છે; એમની પૂજા કેવી રીતે થઈ શકે? તો એનો ઉત્તર એ છે કે ભગવાન શિવને કેન્દ્રમાં રાખીને - એમની પ્રસન્નતા માટે કરેલાં કર્મો - સત્કર્મો એમના કૃપા પ્રસાદને પ્રાપ્ત કરાવી આપે છે. શિવ-લિંગમાં, શિવની પ્રતિમાનાં તથા શિવભક્તજનોમાં શિવની ભાવના કરીને એમની પ્રસન્નતા માટે પૂજા કરવી જોઈએ. એ પૂજન શરીરથી, મનથી, વાણીથી અને ધનથી પણ કરી શકાય છે. એ પૂજાથી મહેશ્વર શિવ, જે પ્રકૃતિથી પર છે, પૂજક પર વિશેષ કૃપા કરે છે અને એમનો કૃપા-પ્રસાદ સત્ય હોય છે. શિવની કૃપાથી કર્મ વગેરે બધાં બંધન સ્વયંના વશમાં આવી જાય છે. કર્મથી માંડીને પ્રકૃતિ પર્યંત બધું જ જ્યારે વશમાં આવી જાય છે ત્યારે એ જીવ મુક્ત કહેવાય છે અને સ્વાત્મારામરૂપે બિરાજમાન થાય છે. પરમેશ્વર શિવની કૃપાથી જ્યારે કર્મજનિત શરીર પોતાના વશમાં થઈ જાય છે ત્યારે એ ભગવાન શિવના લોકમાં નિવાસ કરવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. આને જ સાલોક્ય-મુક્તિ કહે છે. જ્યારે તન્માત્રાઓ વશમાં થઈ જાય છે, ત્યારે જીવ જગદંબાસહિત શિવસામીપ્ય પ્રાપ્ત કરી લે છે. આ સામીપ્ય મુક્તિ છે, એનાં આયુધ વગેરે અને ક્રિયા વગેરે સર્વ કાંઈ ભગવાન શિવ જેવાં થઈ જાય છે. ભગવાનનો મહાપ્રસાદ પ્રાપ્ત થતાં જ બુદ્ધિ પણ વશમાં આવી જાય છે. બુદ્ધિ પ્રકૃતિનું કાર્ય છે. એનું વશમાં આવવું તે સાર્ષ્ટિ મુક્તિ કહેવાય છે. ફરીથી જ્યારે ભગવાનનો મહાન અનુગ્રહ પ્રાપ્ત થતાં પ્રકૃતિ વશમાં થઈ જાય છે. સમયે ભગવાન શિવના માનસિક ઐશ્વર્યને વગર પ્રયત્ને પ્રાપ્ત થઈ જવાય છે. સર્વજ્ઞતા અને

એને પૌરુષ-લિંગ કહે છે અને એ જ પ્રતિષ્ઠિત લિંગ કહેવાય છે. એ લિંગની પૂજા કરવાથી સદૈવ પૌરુષ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. મહાન બ્રાહ્મણ! અને મહાધનવાન રાજા કોઈ કારીગર પાસે શિવલિંગનું નિર્માણ કરાવીને જો મંત્રપૂર્વક એની સ્થાપના કરે છે અને એમના દ્વારા સ્થાપિત તે લિંગ પણ પ્રતિષ્ઠિત લિંગ કહેવાય છે. પણ તે પ્રાકૃત લિંગ છે. તેથી પ્રાકૃત ઐશ્વર્ય-ભોગને આપનારું હોય છે. જે શક્તિશાળી અને નિત્ય હોય છે, એને પૌરુષ કહે છે અને જે દૂર્બળ અને અનિત્ય હોય છે એને પ્રાકૃત કહેવાય છે.

લિંગ, નાભિ, જિહ્વા, નાસાગ્રભાગ અને શિખાના ક્રમથી કટિ, હૃદય અને મસ્તક ત્રણે સ્થાનોમાં જો લિંગની ભાવના કરવામાં આવી હોય એ આધ્યાત્મિક લિંગને જ ચર-લિંગ કહે છે. પર્વતને પૌરુષ-લિંગ જાણો, ગુલ્મ વગેરેને પ્રાકૃત લિંગ જાણવું. સાઠી નામક ધાન્ય-અનાજને પ્રાકૃતલિંગ સમજવું જોઈએ અને શાલિ (અગહની) અને ઘઉંને પૌરુષ-લિંગ જાણો. અણિમા વગેરે આઠેય સિદ્ધિઓ આપનાર જે ઐશ્વર્ય છે એને પૌરુષ - ઐશ્વર્ય જાણો. સુંદર સ્ત્રી તથા ધન વગેરે વિષયોને આસ્તિક પુરુષ પ્રાકૃત-ઐશ્વર્ય કહે છે. ચર લિંગોમાં સૌપ્રથમ રસલિંગનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. રસલિંગ બ્રાહ્મણોને એમની ઈચ્છિત વસ્તુઓ આપનારું છે. શુભકારક બાણલિંગ ક્ષત્રિયોને મહાન રાજ્યની પ્રાપ્તિ કરાવનારું છે. સુવર્ણલિંગ વૈશ્યોએ મહાધનપતિપદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે તથા સુંદર શિવલિંગ શૂદ્રોને મહાશુદ્ધિદાયક છે. સ્ફટિકમય શિવલિંગ તથા બાણલિંગ સર્વલોકોને સમસ્ત

કામનાઓનું પ્રદાન કરનારું છે. પોતાનું ન હોય તો બીજાનું પણ સ્ફટિક અથવા બાણલિંગનું પૂજન પણ નિષિદ્ધ નથી. સ્ત્રીઓ, વિશેષતઃ સૌભાગ્યવતીઓ મારે પાર્થિવલિંગની પૂજાનું વિધાન છે. પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં સ્થિત વિધવાઓ માટે સ્ફટિક લિંગની પૂજા બતાવાઈ છે. પરંતુ વિરક્ત વિધવાઓ માટે રસલિંગની પૂજા જ શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવી છે. ઉત્તમ વ્રતનું પાલન કરનાર હે મહર્ષિઓ! બાળપણમાં, જવાનીમાં અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ શુદ્ધ સ્ફટિકમય શિવલિંગનું પૂજન સ્ત્રીઓને સમસ્ત ભોગપ્રદાન કરે છે. ગૃહાસક્ત સ્ત્રીઓ માટે પીઠપૂજા પૃથ્વી પર, ભૂતલ પર સંપૂર્ણ ઈચ્છિત ફળને આપનારી છે.

પ્રવૃત્તિ માર્ગમાં ચાલનાર પુરુષ સુપાત્ર ગુરુના સહયોગથી જ સમસ્ત પૂજા કર્મ સંપન્ન કરે. ઈષ્ટદેવનો અભિષેક કર્યા પછી અગહનીના ચોખાથી બનાવેલી ખીર વગેરે પકવાનો દ્વારા નૈવેદ્ય અર્પણ કરે તે ઈચ્છનીય છે. પૂજાના શિવલિંગને સંપૂર્ણમાં પધરાવીને ઘરની અંદર જુદું મૂકી રાખે. જે નિવૃત્તિ પરાયણ પુરુષ છે, એમને માટે હાથ પર જ શિવલિંગ પૂજાનું વિધાન છે. એમણે ભિક્ષા વગેરેથી પ્રાપ્ત કરેલ ભોજનને જ નૈવેદ્ય રૂપે નિવેદિત કરવું જોઈએ. નિવૃત્ત પુરુષો માટે સૂક્ષ્મ લિંગ જ શ્રેષ્ઠ કહ્યું છે. તેઓ વિભૂતિ દ્વારા પૂજન કરે અને વિભૂતિને જ નૈવેદ્યરૂપે નિવેદિત પણ કરે. પૂજા કરીને એ લિંગને સદા પોતાના મસ્તક પર ધારણ કરે.

વિભૂતિ ત્રણ પ્રકારની બતાવવામાં આવી છે : લોકાગ્નિજનિત વેદાગ્નિજનિત અને શિવાગ્નિજનિત. લોકાગ્નિજનિત અથવા લૌકિક

ઈકારનો અર્થ છે પુરુષ અને વકારનો અર્થ છે અમૃતસ્વરૂપા શક્તિ. આ સર્વનો સમ્મિલિત રૂપ જ શિવ કહેવાય છે. તેથી આ રૂપમાં ભગવાન શિવને સ્વયંનો આત્મા માનીને એમની પૂજા કરવી જોઈએ, તેથી પહેલાં પોતાનાં અંગો પર ભસ્મ ધારણ કરવી. પછી લલાટમાં ઉત્તમત્રિપુંડ્ર ધારણ કરવું. પૂજાના સમયે સજલ ભસ્મનો ઉપયોગ થાય છે, અને દ્રવ્ય શુદ્ધિ માટે નિર્જલ ભસ્મનો ઉપયોગ થાય છે. ગુણાતીત પરમ શિવ રાજસ આદિ સવિકાર ગુણોનો અવરોધ કરે છે, દૂર હટાવે છે; તેથી તે સર્વના ગુરુરૂપનો આશ્રય લઈને રહે છે. ગુરુ વિશ્વાસી શિષ્યોના ત્રણે ગુણોને પહેલાં દૂર કરીને પછી એમને શિવતત્ત્વનો બોધ કરાવે છે, તેથી તે ગુરુ કહેવાય છે. ગુરુની પૂજા પરમાત્મા શિવની જ પૂજા છે. ગુરુના ઉપયોગમાં આવેલી બધી સામગ્રી આત્મશુદ્ધિ કરનારી હોય છે. ગુરુની આજ્ઞા વિના ઉપયોગમાં લીધેલું બધું એના જ જેવું છે જેવી રીતે ચોર ચોરી કરીને લાવેલી વસ્તુનો ઉપયોગ કરે છે. ગુરુથી પણ વિશેષ જ્ઞાનવાન પુરુષ મળી જાય તો એને પણ યત્નપૂર્વક ગુરુ બનાવી લેવો જોઈએ. અજ્ઞાનરૂપી બંધનથી છૂટવું તે જીવ માત્રને માટે સાધ્ય પુરુષાર્થ છે. તેથી જે વિશેષ જ્ઞાનવાન છે તે જ જીવને એનાં બંધનોમાંથી મુક્ત કરી શકે છે.

જન્મ અને મરણ રૂપ દ્વન્દ્વને ભગવાન શિવની માયાએ જ અર્પિત કર્યા છે. જે આ બંનેને શિવની માયાને અર્પિત કરી દે છે તે ફરીથી શરીરના બંધનમાં પડતો નથી. જ્યાં સુધી શરીર રહે છે ત્યાં સુધી તે ક્રિયાને જ અધીન છે, એવો જીવ બદ્ધ કહેવાય છે. સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ

અને કારણ - ત્રણે શરીરોને વશમાં કરી લેવાથી જીવનો મોક્ષ થઈ જાય છે, એવું જ્ઞાની પુરુષોનું કથન છે. માયાચક્રના નિર્માતા ભગવાન શિવ જ પરમ કારણ છે. તે પોતાની માયાકૃત દ્વન્દ્વનું સ્વયં જ પરિમાર્જન કરે છે. તેથી શિવ દ્વારા કલ્પિત દ્વન્દ્વ એમને જ સમર્પિત કરી દેવો જોઈએ. જે શિવની પૂજામાં તત્પર હોય તે મૌન પાળે, સત્ય આદિ ગુણોથી સંયુક્ત થાય અને ક્રિયા, તપ, જપ, જ્ઞાન અને ધ્યાનમાંથી એક-એકનું અનુષ્ઠાન કર્યા કરે. ઐશ્વર્ય, દિવ્ય શરીરની પ્રાપ્તિ, જ્ઞાનનો ઉદય, અજ્ઞાનનું નિવારણ થઈ જવાને કારણે શિવભક્ત પુરુષ એના યથોક્ત ફળને પ્રાપ્ત કરે છે. શિવભક્ત પુરુષ દેશ, કાળ, શરીર અને ધનને અનુસાર યથાયોગ્ય ક્રિયા વગેરેનું અનુષ્ઠાન કરે. ન્યાયોપાર્જિત ઉત્તમ ધનથી નિર્વાહ કરતાં કરતાં વિદ્વાન પુરુષ શિવના સ્થાનમાં નિવાસ કરે. જીવહિંસા ઇત્યાદિથી રહિત થઈને અત્યંત કલેશશૂન્ય જીવન પસાર કરતાં કરતાં પંચાક્ષરમંત્રનો જપ કરવાથી અભિમંત્રિત અન્ન અને જળને સુખસ્વરૂપ મનાયું છે. અથવા એમ પણ કહેવાય છે કે દરિદ્ર પુરુષ માટે ભિક્ષાથી પ્રાપ્ત થયેલું અન્ન જ્ઞાન દેનારું હોય છે. શિવભક્તને ભિક્ષાન્નને પ્રાપ્ત થાય તો તે શિવભક્તિને વધારે છે. શિવયોગી પુરુષ ભિક્ષાન્ને શંભુસત્ર કહે છે. ગમે તે ઉપાયે કરીને ગમે ત્યાંથી પણ ભૂતલ પર શુદ્ધ અન્નનું ભક્ષણ કરતાં કરતાં મૌન પાળે, અને સાધનનું રહસ્ય ક્યારેય પ્રગટ ન કરે. ભક્તોની સમક્ષ જ શિવના માહાત્મ્યને પ્રકાશિત કરે. શિવમંત્રના રહસ્યને ભગવાન શિવ જ જાણે છે. બીજા નહિ. (અધ્યાય ૧૮)

‘નમઃ શંભવાય૦^૧’ આ મંત્રથી ક્ષેત્રશુદ્ધિ અને પંચામૃતનું પ્રોક્ષણ કરે. ત્યાર પછી શિવભક્ત પુરુષ ‘નમઃ’ પૂર્વક ‘નીલગ્રીવાય૦^૨’ મંત્રથી શિવલિંગની ઉત્તમ પ્રતિષ્ઠા કરે. એ પછી વૈદિક રીતિથી પૂજન-કર્મ કરનાર ઉપાસક ભક્તિપૂર્વક ‘એતત્તે રુદ્રાવસં૦^૩’ આ મંત્રથી રમણીય આસન આપે. ‘મા નો મહાન્તમ૦^૪’ એ મંત્રથી આવાહન કરે, ‘યા તે રુદ્ર૦^૫’ આ મંત્રથી ભગવાન શિવને આસન પર સમાસીન કરે. ‘યામિપું૦^૬’ એ મંત્રથી શિવના અંગોમાં ન્યાસ કરે. ‘અધ્યવોચન૦^૭’ આ મંત્રથી પ્રેમપૂર્વક અધિવાસન કરે. ‘અસૌ યસ્તામ્રો૦^૮’ આ મંત્રથી શિવનો ન્યાસ કરે. ‘અસૌ યોડવપસર્પતિ૦^૯’ આ મંત્રથી ઉપસર્પણ (દિવતાની સમીપ ગમન) કરે. એ પછી ‘નમોડસ્તુ નીલગ્રીવાય૦^{૧૦}’ એ મંત્રથી ઈષ્ટદેવને પાદ્ય સમર્પિત કરે. ‘રુદ્ર ગાયત્રી૦^{૧૧}’થી અર્ધ્ય આપે. ‘ત્ર્યમ્બકં૦^{૧૨}’ મંત્રથી આચમન કરાવે. ‘પયઃ પૃથિવ્યાં૦^{૧૩}’ આ મંત્રથી દુગ્ધ સ્નાન કરાવે. ‘દધિકાવ્જો૦^{૧૪}

૧. નમઃશંભવાય ચ મનોભવાય ચ નમઃ શંકરાય ચ મયસ્કરાય ચ નમઃ શિવાય ચ શિવતરાય ચ।
(યજુ. ૧૬.૪૧)
 ૨. નમોઽસ્તુ નીલગ્રીવાય સહસ્રાક્ષાય મીઢુષે। અથો યે અસ્ય સત્વાનોઽહં તેભ્યોઽકરં નમઃ (યજુ. ૧૬.૮)
 ૩. એતત્તે રુદ્રાવસં તેન પરો મૂજવતોઽતીહિ। અવતતધન્વા પિનાકાવસઃ કૃત્તિવાસા અર્હિસન્નઃ શિવોઽતીહિ
(યજુ. ૩.૬૧)
 ૪. મા નો મહાન્તમુત મા નો અર્ભકં મા ન ઉક્ષન્તમુત મા ન ઉક્ષિતમ્ મા નો વધીઃ પિતરં મોત માતરં મા નઃ
પ્રિયાસ્તન્વો રુદ્ર રીરિષઃ (યજુ. ૧૬.૧૫)
 ૫. યા તે રુદ્ર શિવા તનૂરધોરાઽપાપકાશિની યા ન સ્તન્વા શન્મયા ગિરિશાન્તાભિ ચાકશીહિ। (યજુ. ૧૬.૨)
 ૬. યામિષું ગિરિશન્ત હસ્તે વિભર્ષસ્તવે। શિવાં ગિરિત્ર તાં કુરુ મા હિંસીઃ પુરુષં જગત્। (યજુ. ૧૬.૩)
 ૭. અધ્યવોચદધિવક્તા પ્રથમો દૈવ્યો ભિષક્। અહીંશ્ચ સર્વાઞ્જમ્ભયન્તસર્વાશ્ચયાતુધાન્યોઽધરાચીઃ પરા સુવ।
(યજુ. ૧૬.૫)
 ૮. અસૌ યસ્માઘ્રો અરુણ ઉન બભુઃ સુમંગલઃ। યે ચૈનં રુદ્રાઅભિતો દિશુ શ્રિતાઃ સહસ્રશોઽવૈષાં હેઽ ઇમહે
(યજુ. ૧૬.૬)
 ૯. અસૌ યોઽવસર્પતિ નીલગ્રીવો વિલોહિતઃ। ઉતૈનં ગોપા અદ્વન્નદ્વન્નુદહાર્ષઃ સ કૃષ્યે મૃડયાતિ નઃ
(યજુ. ૧૬.૭)
 ૧૦. આ મંત્ર પહેલાં આપેલો છે.
 ૧૧. તત્પુરુષાય વિબ્રહે મહાદેવાય ધીમહિ તન્નો રુદ્રઃ પચોદયાત્।
 ૧૨. ત્ર્યમ્બકં યજામહે સુગન્ધિં પુષ્ટિવર્ધનમ્। ઉર્વારુકમિવ બંધનાન્મૃત્યોર્મુક્ષીય મામૃતાત્। ત્ર્યમ્બકં યજામહે
સુગન્ધિં પતિવેદનમ્। ઉર્વારુકમિવ બંધનાદિતો મામૃતઃ। (યજુ. ૩.૬૦)
 ૧૩. પયઃ પૃથિવ્યાં પય ઓષધીષુ પયો દિવ્યન્તરિક્ષે પયો ધાઃ। પયસ્વતીઃ પ્રદિશઃ સન્તુ મહ્યમ્।
(યજુ. ૧૮.૩૬)
 ૧૪. દધિકાઞ્ગો અકારિષં જિજ્ઞોરશ્ચસ્ય વાજિનઃ। સુરભિ નો મુખા કરત્રગ્ણઆયં પિ તારિષત।
(યજુ. ૨૩.૩૨)

[illegible]

મંત્રથી ફૂલ ચડાવો. 'નમઃ પર્ણાયં'¹ આ મંત્રથી બિલ્વપત્ર અર્પણ કરો. 'નમઃ કપર્દિને ચં'² ઇત્યાદિ મંત્રથી વિધિપૂર્વક ધૂપ કરો. 'નમઃ આશવેં'³ આ ઋચાથી શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર દીપ નિવેદિત કરો. ત્યાર પછી (હાથ ધોઈને) 'નમો જ્યેષ્ઠાયં'⁴ એ મંત્રથી ઉત્તમ નૈવેદ્ય ધરો. પછી પૂર્વોક્ત ત્ર્યંબક મંત્રથી આચમન કરાવો. 'ઈમા રુદ્રાયં'⁵ એ ઋચાથી ફળ અર્પણ કરો. પછી 'નમો વ્રજયાયં'⁶ આ મંત્રથી ભગવાન શિવને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પિત કરી દો. પછી 'મા નો મહાન્તમ્'⁷ તથા 'મા નસ્તોકે' આ પૂર્વોક્ત મંત્રો દ્વારા માત્ર ચોખાથી અગિયાર રુદ્રોનું પૂજન કરો. ત્યારબાદ 'હિરણ્યગર્ભં'⁸ ઇત્યાદિ મંત્રથી જે ત્રણ ઋચાઓના રૂપમાં પઠિત છે, દક્ષિણા ચઢાવવી.* 'દેવસ્યત્વાં'⁹ આ મંત્રથી વિદ્વાન પુરુષ આરાધ્ય દેવનો અભિષેક કરે. દીપ માટે બતાવેલ 'નમ આશવેં' વગેરે મંત્રથી શિવની નીરાજના (આરતી) કરો. એ પછી 'ઈમા રુદ્રાયં' વગેરે ત્રણ ઋચાઓથી ભક્તિપૂર્વક રુદ્રદેવને પુષ્પાંજલિ અર્પિત કરો. 'મા નો મહાન્તમ્' એ મંત્રથી વિજ્ઞ ઉપાસક પૂજનીય દેવતાની પરિક્રમા કરે. તે પછી ઉત્તમ બુદ્ધિવાળો ઉપાસક 'મા નસ્તોકેં' આ મંત્રથી ભગવાનને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરે. 'એષ તેં'¹⁰

૧. નમઃ પાર્શ્વાય ચ પાર્શ્વશઘાય ચ નમઃ ઉદ્દગુરમાજ્ઞાય ચાભિદ્યતે ચ નમઃ આભિદ્યતે ચ પ્રાભિદ્યતે ચ નમઃ ઇષુકૃદ્યયો ધનુષ્કૃદ્યયશ્ચ વો નમો નમો વઃ કિરિકેત્યો દેવાના હૃદયેત્યો નમો વિચિન્વત્કેત્યો નમો નમ આનિર્હતેત્યઃ ।
(યજુ. ૧૬.૪૬)
 ૨. નમઃ કપર્દિને ચ વ્યુપ્તકેશાય ચ નમઃ સહસ્રાક્ષાય ચ શતધન્વને ચ નમો ગિરિશયાય ચ શિપિવિષ્ણાય ચ નમો મીઢુષ્ટમાય ચેષુમતે ચ ।
(યજુ. ૧૬.૨૯)
 ૩. નમ આશવે ચાજિરાય ચ નમઃ શીઘ્રાયાય ચ શીઘ્રાયાય ચ નમ ઊર્મ્યાય ચાવસ્યન્યાય ચ નમો નાદેપાય ચ દ્વીપ્યાય ચ ।
(યજુ. ૧૬.૩૧)
 ૪. નમો જ્યેષ્ઠાય ચ કનિષ્ઠાય ચ નમઃ પૂર્વજાય ચાપરજાય ચ નમો મધ્યમાય ચાપગલ્ભાય ચ નમો જઘન્યાય ચ બુદન્યાય ચ ।
(યજુ. ૧૬.૩૨)
 ૫. ઇમા રુદ્રાય તવસે કપર્દિને ક્ષયદ્વીરાય પ્રભરમહે મતીઃ । યથા શમસદ્ દ્વિપદે ચતુષ્પદે વિશં પુષ્ટં ગ્રામે અસ્મિન્નનાતુરમ્ ।
(યજુ. ૧૬.૪૮)
 ૬. નમો વ્રજયાય ચ ગોષ્ઠાય ચ નમસ્તલ્પ્યાય ચ ગેહ્યાય ચ નમો હૃદ્યાય ચ નિવેધ્યાય ચ નમઃ કાટયાય ચ ગલ્લરેષ્ઠાય ચ ।
(યજુ. ૧૬.૪૪)
 ૭. હિરણ્યગર્ભઃ સમવર્તતાગ્રે ભૂતસ્ય જાતઃ પતિરેક આસીત્ । સ દાધાર પૃથિવીં ધામુતેમાં કસ્મૈ દેવાય હવિષા વિધેમ ।
* આ મંત્ર યજુર્વેદમાં ત્રણ સ્થાનોમાં પઠિત છે અને ત્રણ મંત્રોના રૂપ પરિગણના છે. જેમ કે, યજુ. ૧૩.૪, ૨૩.૧ અને ૨૫.૧૦માં.
 ૮. દેવસ્ય ત્વા સવિતુઃ પ્રસવેડશ્ચિ નોર્બાહુભ્યાં પુષ્ણો હસ્તાભ્યામ્ । અગ્નિનોર્ભૈષ-જ્યેન તેજસે બ્રહ્મવર્ચસાયામિષિઞ્યામિ સરસ્વત્યૈ ભૈષજ્યેન વીર્યાયા આધ્યાયામિ ષિઞ્યામીન્દ્રસ્યેન્દ્રિયેણ બલાય શ્રિયૈ યશસેડભિષિઞ્યાત્મ
(યજુ. ૨૦.૩)
 ૯. એષ તે રુદ્રભાગઃ સહ સ્વસાઞ્ઞિક્યા તં જુપસ્ય સ્વાહા । એષ ને રુદ્ર ભાગ આપુસ્તે પશુઃ ।
(યજુ. ૩.૫૭)

પૃજનનો ક્રમ બતાવ્યો છે, એનો પૂર્ણરૂપે આદર જોઈએ.^૧

કરતાં હું પૂજાની બીજી વિધિ પણ બતાવી રહ્યો છું, જે ઉત્તમ હોવા સાથે જ સર્વસાધારણને ઉપયોગી છે. હે મુનિવરો! પાર્થિવલિંગની પૂજા ભગવાન શિવનાં નામો દ્વારા બતાવાઈ છે. તે પૂજા સંપૂર્ણ ઈચ્છિતને આપનારી છે. હું તે બતાવું છું, સાંભળો! હર, મહેશ્વર, શંભુ, શૂલપાણિ, પિનાકધૃક્, શિવ, પશુપતિ અને મહાદેવ – એ ક્રમશઃ શિવનાં આઠ નામ કહેવાય છે. આમાંથી પ્રથમ નામ દ્વારા અર્થાત્ ‘ૐ હરાય નમઃ’નું ઉચ્ચારણ કરીને પાર્થિવલિંગ બનાવવા માટે માટી લાવો. બીજું નામ અર્થાત્ ‘ૐ મહેશ્વરાય નમઃ’નું ઉચ્ચારણ કરીને લિંગ-નિર્માણ કરો. પછી ‘ૐ શંભવે નમઃ’ બોલીને એ પાર્થિવ-લિંગની પ્રતિષ્ઠા કરો. ત્યારબાદ ‘ૐ શૂલપાણયે નમઃ’ કહીને એ પાર્થિવ-લિંગમાં ભગવાન શિવનું અવાહન કરો. ‘ૐ પિનાકધૃમે નમઃ’ કહીને એ શિવલિંગને સ્નાન કરાવો. ‘ૐ શિવાય નમઃ’ બોલીને એની પૂજા કરો. પછી ‘ૐ પશુપતયે નમઃ’ કહીને ક્ષમા-પ્રાર્થના કરો અને અન્તમાં ‘ૐ મહાદેવાય નમઃ’ કહીને આરાધ્ય દેવનું વિસર્જન કરી દો. પ્રત્યેક નામની શરૂઆતમાં ૐકાર અને અંતે ચતુર્થી વિભક્તિ સાથે ‘નમઃ’ પદ લગાડીને બહુ આનંદ અને ભક્તિભાવથી પૂજાસંબંધી સર્વ કાર્ય કરવાં

પડ્ધતર-મંત્રથી અંગન્યાસ અને કરન્યાસની વિધિ સારી રીતે સંપન્ન કરીને પછી નીચે લખ્યા પ્રમાણે ધ્યાન કરો. જે કૈલાસ પર્વત પર એક સુંદર સિંહાસનના મધ્યભાગમાં બિરાજમાન છે, જેમની ડાબી બાજુમાં ભગવતી ઉમા એમને અડકીને બેઠેલાં છે, સનક-સનંદન વગેરે ભકતજન પૂજા કરી રહ્યા છે તથા જે ભકતોના દુઃખરૂપી દાવાનળને નષ્ટ કરનાર અપ્રમેય-શક્તિશાળી ઈશ્વર છે, એ વિશ્વવિભૂષણ ભગવાન શિવનું ચિંતન કરવું જોઈએ. ભગવાન મહેશ્વરનું પ્રતિદિન આ પ્રકારે ધ્યાન કરવું જોઈએ – એમની અંગ-કાંતિ ચાંદીના પર્વત જેવી ગૌર છે. તેમણે પોતાના મસ્તક પર મનોહર ચંદ્રમાનો મુગટ ધારણ કર્યો છે. રત્નોનાં આભૂષણ ધારણ કરવાથી એમનું શ્રીઅંગ વધારે ને વધારે ઉદ્ભાસિત થઈ રહ્યું છે. એમના ચાર હાથમાં ક્રમશઃ પરશુ, મૃગમુદ્રા, વર અને અભયમુદ્રા સુશોભિત છે. તે સદા પ્રસન્ન રહે છે. કમળના આસન પર બેઠેલા છે અને ચારે બાજુ દેવતાઓ ઊભા રહીને એમની સ્તુતિ કરે છે. એમણે વસ્ત્રને બદલે વ્યાઘ્રચર્મ ધારણ કરેલું છે. એ વિશ્વના આદિ છે. બીજ (કારણ) રૂપ છે અને સર્વના સમસ્ત ભયનું હરણ કરનારા છે. એમને પાંચ મુખ છે અને પ્રત્યેક મુખમંડલમાં ત્રણ ત્રણ નેત્ર છે.”

૧. હરો મહેશ્વર : મંત્રુઃ મુલપાદિઃ વિનાકૃદ્ઃ । શિવઃ પશુપતિશ્ચૈવ મહાદેવ ઈતિ જ્ઞાત્ ॥

भृङ्गादुरासंघट्टप्रतिष्ठादानमेव

२।२।५।

पूजनं यैव सम्भवेति विसर्जनम् ॥

ॐकारादिअतुर्थत्तैर्नभोऽन्तैर्नामभिः

कृपात् । कर्तव्याश्च क्रियाः सर्वा ज्ञेया परमया मुदा ॥

(चिपपुराष्ट्र वि. २७४७-४८)

* અંજન્યાસ અને કરન્યાસનો પ્રયોગ આ પ્રકારે સમજવો જોઈએ: ૐ ઐ બ્રહ્માભ્યાં નમઃ

१। ॐ नं तर्जनी व्यां नमः २। ॐ मं मध्यामाव्यां नमः ३। ॐ शिं अनामिकाव्यां नमः

૪। ઐ વાં કનિકાજ્યાં નમઃ ૫। ઐ વં કરાલકરપુષ્પાભ્યાં નમઃ ૬। ઇતિ કરન્ધાસઃ । ઐ ઐંદ્રવાય

गमः १। ॐ नं दितसे स्वदा २।

ભગવાન શિવ ઉપર ચઢાવી દેવાં અને એ વિનીત ચિત્તવાળો સાધક ભગવાનને પ્રણામ શંભુદેવને ભક્તિભાવથી વિધિપૂર્વક સાષ્ટાંગ કરે. ત્યારબાદ આદરપૂર્વક વિજ્ઞપ્તિ કરે અને પ્રણામ કરો. ત્યારપછી શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા ઉપાસક પછી વિસર્જન કરે. હે મુનિવરો! આ રીતે મેં શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી ઈષ્ટદેવની પરિક્રમા કરે. વિધિપૂર્વક પાર્થિવ પૂજા બનાવી છે. એ ભોગ પછી શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્તુતિઓથી દેવેશ્વર શિવની અને મોક્ષ આપનારી છે અને ભગવાન શિવમાં સ્તુતિ કરે. એ પછી ગળું વગાડીને (ગળામાંથી ભક્તિભાવ વધારનારી છે. અવ્યક્ત શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરીને) પવિત્ર અને

(અધ્યાય ૧૯-૨૦)

પાર્થિવપૂજનો મહિમા, શિવનૈવેદ્યભક્ષણ અંગે નિર્ણય
અને બિલ્વનું માહાત્મ્ય

(ત્યારપછી ઋષિઓના પુછવા પર કે કઈ કામનાની પૂર્તિ માટે કેટલાં પાર્થિવલિંગોની પૂજા કરવી જોઈએ, એ વિષયનું વર્ણન કરીને)

સૂતજી બોલ્યા—હે મહર્ષિઓ! પાર્થિવ-લિંગોની પૂજા કોટિ-કોટિ યજ્ઞોનું ફળ પ્રદાન કરનારી છે. કળિયુગમાં લોકો માટે શિવલિંગ-પૂજન જેવું શ્રેષ્ઠ જાણાય છે એવું બીજું કોઈ સાધન જાણાતું નથી, આ સમસ્ત શાસ્ત્રોનો સિદ્ધાંત છે. શિવલિંગ ભોગ અને મોક્ષ બંને આપનારું છે. લિંગ ત્રણ પ્રકારનાં કહેવામાં આવ્યાં છે — ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ. જે ચાર આંગળ ઊંચું અને દેખાવમાં સુંદર હોય તથા વેદીથી યુક્ત હોય એ શિવલિંગને શાસ્ત્ર મહર્ષિઓએ ‘ઉત્તમ’ કહ્યું છે. એનાથી અર્ધુ ‘મધ્યમ’ અને એથીય અર્ધુ ‘અધમ’ મનાય છે. આ રીતે ત્રણ પ્રકારનાં શિવલિંગ કહ્યાં છે. જે

* ब्राह्मणः शत्रियो वैश्यः सुद्रोवा प्रतिषोमजः । पूजयेत् सततं लिङ्गं ताम्रनेत्रं सादरम् ॥

६ अद्भुतेन मुनयः श्रीशामधि तथान्यतः । अधिष्ठारोहसि सर्वपां शिवदिगार्यने दिष्टः ॥

એના મનોરથ ક્યારેય સફળ થતા નથી.”

આ રીતે વિધિપૂર્વક ભગવાન શંકરનું નૈવેદ્યાન્ત પૂજન કરીને એમની ત્રિભુવનમયી આઠ મૂર્તિઓનું પણ એ પૂજન કરે. પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, સૂર્ય, ચંદ્રમા અને યજમાન - એ ભગવાન શંકરની આઠ મૂર્તિઓ કહેવાય છે. આ આઠેય મૂર્તિઓની સાથે સાથે શર્વ, ભવ, રુદ્ર, ઉગ્ર, ભીમ, ઈશ્વર, મહાદેવ અને પશુપતિ - આ નામોની પણ અર્ચના કરે. ત્યાર પછી ચંદન, અક્ષત અને બિલ્વપત્ર લઈને ત્યાં ઈશાન વગેરેના ક્રમથી ભગવાન શિવના પરિવારનું ઉત્તમ ભક્તિભાવથી પૂજન કરે. ઈશાન, નંદી, ચંડ, મહાકાલ, ભૃંગી, વૃષ, સ્કંદ, કપર્દીશ્વર, સોમ અને શુક - આ દશ શિવજીના પરિવાર છે, જે ક્રમશઃ ઈશાન વગેરે દશે દિશાઓમાં પૂજનીય છે. એ પછી ભગવાન શિવ સમક્ષ વીરભદ્રનું અને પછી કીર્તિમુખનું પૂજન કરીને વિધિપૂર્વક અગિયાર રુદ્રોનું પૂજન કરે. ત્યાર પછી, પંચાક્ષર મંત્રનો જપ કરીને શતરુદ્રિય સ્તોત્રનો, વિવિધ પ્રકારની સ્તુતિઓનો અને શિવપંચાંગનો પાઠ કરે. એ પછી પરિક્રમા અને નમસ્કાર કરીને શિવલિંગનું વિસર્જન કરે. આ પ્રમાણે મેં શિવપૂજનની સંપૂર્ણ વિધિનું આદરપૂર્વક વર્ણન કર્યું છે. રાત્રે દેવકાર્ય સદા ઉત્તરાભિમુખ થઈને જ કરવું જોઈએ, આ રીતે શિવપૂજન પણ પવિત્ર ભાવથી સદા ઉત્તરાભિમુખ થઈને જ કરવું ઉચિત છે. જ્યાં શિવલિંગ સ્થાપિત હોય એનાથી પૂર્વ દિશાનો આશ્રય લઈને બેસવું નહીં અથવા ઊભા પણ ન રહેવું જોઈએ; કેમકે,

એ દિશા ભગવાન શિવની આગળ કે સામે પડે છે (ઈષ્ટદેવનો સામનો રોકવો ઠીક નથી). શિવલિંગથી ઉત્તર દિશામાં પણ ન બેસવું, કેમકે ત્યાં ભગવાન શંકરનું વામાંગ છે, જેમાં શક્તિસ્વરૂપા ઉમા બિરાજમાન છે. પૂજકે શિવલિંગની પશ્ચિમની દિશામાં પણ ન બેસવું કેમકે, તે આરાધ્ય દેવનો પૃષ્ઠ ભાગ છે. (પાછળથી પૂજા કરવી તે પણ ઉચિત નથી). તેથી બાકી રહેલી દક્ષિણ દિશા જ ગ્રાહ્ય છે. તેથી એનો જ આશ્રય લેવો ઠીક છે. તાત્પર્ય એ છે કે શિવલિંગની દક્ષિણ દિશામાં ઉત્તરાભિમુખ થઈને બેસવું અને પૂજા કરવી. વિદ્વાન પુરુષે ભસ્મનું ત્રિપુંડ્ર લગાવીને, રુદ્રાક્ષની માળા લઈને બિલ્વપત્રનો સંગ્રહ કરીને જ ભગવાન શંકરની પૂજા કરવી, એ સિવાય નહીં. હે મુનિવરો! શિવપૂજનનો આરંભ કરતી વખતે જો ભસ્મ ન મળે તો માટીથી પણ લલાટમાં ત્રિપુંડ્ર જરૂર કરી લેવું જોઈએ.

ઋષિ બોલ્યા—હે મુને! અમે પહેલાં એવું સાંભળ્યું છે કે ભગવાન શિવનું નૈવેદ્ય ગ્રહણ કરવું ન જોઈએ. આ બાબતમાં શાસ્ત્રનો નિર્ણય શો છે, તે બતાવો. સાથે જ બિલ્વપત્રનું માહાત્મ્ય પણ પ્રગટ કરો.

સૂતજી બોલ્યા—હે મુનિજો! તમે શિવ સંબંધી વ્રતનું પાલન કરવાવાળા છો. તેથી આ સૌને શતશઃ પન્થવાદ છે. હું પ્રસન્નતાપૂર્વક જાણ જ બતાવું છું તે તમે સાવધાન થઈને સાંભળો - જે ભગવાન શિવમ્ ભક્ત છે. અંદર એ બહારથી પવિત્ર અને શુદ્ધ છે, ઉત્તમ વ્રતનું

પુણ્ય-તીર્થ પ્રસિદ્ધ છે, તે સંપૂર્ણ તીર્થ બિલ્વના મૂળ પાસે શિવભક્તને ખીર અને ઘીથી મૂળ ભાગમાં નિવાસ કરે છે. જે પુણ્યાત્મા યુક્ત અન્ન આપે છે, તે ક્યારેય દરિદ્ર નથી મનુષ્ય બિલ્વના મૂળમાં લિંગસ્વરૂપ અવિનાશી હોતો - હે બ્રાહ્મણો! આ રીતે મેં સાંગોપાંગ મહાદેવજીનું પૂજન કરે છે તે નિશ્ચય જ શિવલિંગપૂજનનું વર્ણન કર્યું છે. આ પ્રવૃત્તિ શિવપદને પ્રાપ્ત કરી લે છે. જે બિલ્વના જડની માર્ગી અને નિવૃત્તિમાર્ગી પૂજકોના ભેદથી બે પાસે પાણીથી પોતાના મસ્તકને સીંચે છે તે પ્રકારનું થાય છે. પ્રવૃત્તિમાર્ગી લોકો માટે સંપૂર્ણ તીર્થોમાં સ્નાન કર્યાનું ફળ મેળવી લે પીઠપૂજા આ ભૂતલ પર સંપૂર્ણ ઈચ્છિત વસ્તુઓને છે અને એ જ આ ભૂતલ પર પાવન મનાય આપવાવાળી હોય છે. પ્રવૃત્ત પુરુષ સુપાત્ર ગુરુ છે. આ બિલ્વના મૂળના પરમ ઉત્તમ થાળાને વગેરે દ્વારા જ સંપૂર્ણ પૂજા સંપન્ન કરે અને પાણી ભરેલો જોઈને મહાદેવજી પૂર્ણતયા સંતુષ્ટ અભિપ્રેક્ષના અંતમાં અગહનીના માગસરના થાય છે. જે મનુષ્ય ગંધ, પુષ્પ વગેરેથી બિલ્વના (નિવારના) ચોખ્ખાથી બનાવેલું નૈવેદ્ય નિવેદિત મૂળને પૂજે છે તે શિવલોકને પ્રાપ્ત કરે છે અને કરે. પૂજના અંતમાં શિવલિંગને શુદ્ધ સંપુટમાં આ લોકમાં પણ એની સુખ-સંતતિ વધે છે. જે બિરાજમાન કરીને ઘરની અંદર ક્યાંક અલસ બિલ્વના મૂળ પાસે આદરપૂર્વક દીપમાળા મૂકી દે. નિવૃત્તિમાર્ગી ઉપાસકો માટે હાથ પા પ્રગટાવી રાખે છે તે તત્ત્વજ્ઞાનથી સંપન્ન થઈને શિવપૂજનનું વિધાન છે. એમણે ભિક્ષા વગેરેથી ભગવાન મહેશ્વરમાં ભળી જાય છે. જે નૈવેદ્યરૂપમાં નિવેદિત શાખાને પકડીને હાથથી નવાં નવાં પાંદડાં ઉતારે કરી દેવું જોઈએ. નિવૃત્ત પુરુષોને માટે સૂક્ષ્મલિંગ છે અને એ જ પાંદડાંથી બિલ્વવૃક્ષની પૂજા કરે જ શ્રેષ્ઠ બતાવ્યું છે. તે વિભૂતિથી પૂજન કરે છે, તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ જાય છે. જે અને વિભૂતિને જ નૈવેદ્યરૂપે નિવેદિત પણ કંઈ બિલ્વના મૂળ પાસે ભગવાન શિવમાં અનુરાગ પૂજા કરીને એ લિંગને સદા પોતાના મસ્તક રાખનાર ભક્તને પણ ભક્તિપૂર્વક ભોજન કરાવે પર ધારણ કરે. છે, એને કરોડગણું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. જે

(અધ્યાય ૨૧-૨૨)

*

શિવનામ-જપ તથા ભસ્મ ધારણ કરવાનો મહિમા, ત્રિપુંડ્રના દેવતા અને સ્થાન વગેરેનું પ્રતિપાદન

ઋષિ બોલ્યા—હે મહાભાગ વ્યાસશિષ્ય કરો અને અમારા હૃદયને આનંદિત કરો. સૂતજી! આખો નમસ્કાર છે. હવે આપ પરમ સૂતજી બોલ્યા—હે મહર્ષિઓ! તમે બે ઉત્તમ ભસ્મ-માહાત્મ્યનું વર્ણન કરો, ભસ્મ-ઉત્તમ વાત પૂછી છે. આ સમસ્ત લોકોને મહાત્મ્ય, રુદ્રાક્ષ-માહાત્મ્ય તથા ઉત્તમ નામ-હિતકારક વિષય છે. જે લોકો ભગવાન શિવ માહાત્મ્ય એ ત્રણેનું પ્રસન્નતાપૂર્વક પ્રતિપાદન ઉપાસના કરે છે તે ધન્ય છે, કૃતાર્થ છે. એમ [

જે શિવનામરૂપી સુધાની વૃષ્ટિજનિત ધારામાં
ડુબકી લગાવી રહ્યા છે, તે સંસારરૂપી દાવાનળની
વચમાં પણ ઊભા રહીને ક્યારેય શોકના ભાગી
થતા નથી. જે મહાત્માઓના મનમાં શિવનામ
પ્રત્યે બહુ ભારે ભક્તિ છે, એવા લોકોની તરત
જ અને સર્વથા મુક્તિ થઈ જાય છે.* હે
મુનીશ્વર! જેણે અનેક જન્મો સુધી તપસ્યા કરી
છે, એમને જ શિવનામ પ્રતિ ભક્તિ થાય છે,
જે ભક્તિ સગસ્ટ પાપને નાષ્ટ કરે છે.

જેના મનમાં ભગવાન શિવના નામ પ્રત્યે ક્યારેય ખંડિત ન થનાર અસાધારણ ભક્તિ પ્રગટ થઈ છે, એને જ માટે મોક્ષ સુલભ છે – આ મારો મત છે. જે અનેક પાપ કરીને પણ ભગવાન શિવના નામજપમાં આદરપૂર્વક લાગી જાય છે, તે સમસ્ત પાપથી મુક્ત થઈ જ જાય છે, એમાં સંશય નથી. જેવી રીતે વનમાં દાવાનળથી બળી ગયેલાં વૃક્ષો ભસ્મ થઈ જાય છે, એવી જે રીતે શિવનામરૂપી દાવાનળથી દગ્ધ થઈને તે સમય સુધીનાં બધાં પાપ ભસ્મ થઈ જાય છે. હે શૈનક! જેનાં અંગ નિત્ય ભસ્મ લગાડવાથી પવિત્ર થઈ ગયાં છે અને જે શિવનામનો જપ આદરથી કરવા માંડ્યો છે તે સંસાર-સાગરને પણ પાર કરીને જ લે છે. સંપૂર્ણ વેદોનું અવલોકન કરીને પૂર્વવર્તી મહર્ષિઓએ

આ જ નક્કી કર્યું છે કે ભગવાન શિવના નામનો જપ સંસારસાગરને પાર કરવાનો સર્વોત્તમ ઉપાય છે, હે મુનિવરો! વધારે કહેવાથી શો લાભ, હું શિવ-નામના સર્વપાપાહારી માહાત્મ્યનું એક જ શ્લોકમાં વર્ણન કરું છું. ભગવાન શંકરના એક નામમાં પણ પાપહરણની જેટલી શક્તિ છે, એટલાં પાપ મનુષ્ય ક્યારેય કરી જ શકતો નથી.* હે મુને! પૂર્વકાળમાં મહાપાપી રાજા ઈન્દ્રદ્યુમ્ને શિવનામના પ્રભાવથી ઉત્તમ ગતિ પ્રાપ્ત કરી હતી. આવી રીતે કોઈ બ્રાહ્મણી પણ જેણે બહુ પાપ કર્યાં હતાં તે પણ શિવનામના પ્રભાવથી ઉત્તમ ગતિને પ્રાપ્ત થઈ ગઈ. હે દ્વિજવરો! આ રીતે મેં તમને ભગવન્નામનું ઉત્તમ માહાત્મ્ય સંભળાવ્યું. હવે તમે ભસ્મનું માહાત્મ્ય સંભળો, જે સમસ્ત પાવન વસ્તુઓને પણ પાવન કરનારું છે.

હે મહર્ષિઓ! ભસ્મ સંપૂર્ણ ગંગાલને પ્રદાન કરે છે તથા ઉત્તમ છે; એના બે ભેદ બનાવાયા છે, એ ભેદોનું હું વર્ણન કરું છું, તે સાવધાન થઈને સાંભળો. એકને 'મહાભસ્મ' જાપ્તવ્ય જોઈએ અને બીજાને 'સ્વલ્પભસ્મ' કહે છે. 'મહાભસ્મ'ના પાંચ અનેક ભેદ છે. તે ત્રણ પ્રકારના ભેદ છે : શ્રૌત, સ્માર્ત અને લૌકિક. સ્વલ્પભસ્મના પાંચ ઘણા ભેદોનું વર્ણન છે. શ્રૌત

* शिवनामतरङ्गं प्राप्य संसारमग्निं तस्मिन्नेव । संसारमूलपापानि तानि नश्यन्त्यसंशयम् ॥
 संसारमूलवृत्तानां पातकानां महाभुने । शिवनामकुक्षरेण विनाशो जायते ध्रुवम् ॥
 शिवनामभूतं पेयं पापहृत्पापनाशकम् । पापहृत्पापशितपापानां शान्तिस्तेन विना न हि ॥
 शिवेति नामपीदृषवर्जितरापरिष्कृता । संसारवन्मयेऽपि न शोभन्ति कदाचन ॥
 शिवनामि महादक्षिणार्धता पेयां महात्मनाम् । तद्विषयां तु सदा मुक्तिर्भवति सर्वदा ॥
 (शिवपुराण वि. २३।२८-२३)

* पापानां दहणे संयोगाग्निः सञ्चिर्हि श्रवती । सकलैषि प्रातर्कं तापत् कुं नापि नरः क्वचित् ॥
[1286] (विष्णुसहस्रनाम ॥ २७५२॥)

અને સ્માર્ત ભસ્મ કેવળ દ્વિજો જ ઉપયોગમાં લાવી શકે. ત્રીજો ભેદ જે લૌકિક છે તે અન્ય સર્વેના ઉપયોગમાં આવી શકે. શ્રેષ્ઠ મહર્ષિઓએ એ બતાવ્યું છે કે દ્વિજો વૈદિક મંત્રોના ઉચ્ચારણપૂર્વક ભસ્મ ધારણ કરે. બીજા લોકો માટે મંત્ર વગર જ ધારણ કરવાનું વિધાન છે. બળી ગયેલા છાત્રાથી પ્રગટ થનારી ભસ્મ અગ્નેય કહેવાય છે. હે મહાગુને! તે પણ ત્રિપુંડ્રનું જ દ્રવ્ય છે, એવું કહેવામાં આવ્યું છે. અગ્નિહોત્રથી ઉત્પન્ન થયેલી ભસ્મનો પણ મનીષી પુરુષોએ સંગ્રહ કરવો જોઈએ. અન્ય યજ્ઞથી પ્રગટ થયેલી ભસ્મ પણ ત્રિપુંડ્ર ધારણના કામમાં આવી શકે છે. જાબાલોપનિષદમાં આવેલા ‘અગ્નિઃ’ વગેરે સાત મંત્રો દ્વારા જળમિશ્રિત ભસ્મથી ધૂલન (વિભિન્ન અંગોમાં મર્દન અથવા લેપન) કરવું જોઈએ. મહર્ષિ જાબાલિએ સર્વ વર્ણ અને આશ્રમો માટે મંત્ર સાથે કે મંત્ર વગર પણ આદરપૂર્વક ભસ્મથી ત્રિપુંડ્ર કરવાની આવશ્યકતા બતાવી છે. સમસ્ત અંગોમાં ભસ્મનું મર્દન અથવા વિભિન્ન અંગોમાં ત્રાંસુ ત્રિપુંડ્ર લગાવવું - આ કાર્યોને મોક્ષાર્થી પુરુષ પ્રમાદથી ક્યારેય ન છોડે, એવો શ્રુતિનો આદેશ છે. ભગવાન શિવ અને વિષ્ણુએ પણ ત્રાંસુ ત્રિપુંડ્ર ધારણ કર્યું છે. અન્ય દેવીઓ સહિત ભગવતી ઉમા અને લક્ષ્મીદેવીએ પણ વાગ્ની દ્વારા આની પ્રશંસા કરી છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર, વર્ણસંકર તથા જાતિબ્રષ્ટ પુરુષોએ પણ ઉદ્ધમૂલન અને ત્રિપુંડ્રના રૂપમાં ભસ્મ ધારણ કરી છે.

આ પછી ભસ્મ ધારણ તથા ત્રિપુંડ્રનો મહિમા અને વિધિ દર્શાવીને સૂતજી ફરીથી બોલ્યા - હે મહર્ષિઓ! આ રીતે મેં સંક્ષેપમાં ત્રિપુંડ્રનું માહત્ત્વ બતાવ્યું છે. આ સમસ્ત

પ્રાણીઓ માટે ગોપનીય રહસ્ય છે. તેથી તમારે પણ ગુપ્તતા જાળવવી જોઈએ. હે મુનિવરો! લલાટ વગેરે સર્વ નિર્દિષ્ટ સ્થાનોમાં જે ભસ્મથી ત્રણ તિરછી રેખાઓ દોરાય છે એને જ વિદ્વાનો ત્રિપુંડ્ર કહે છે. ભ્રમરોના મધ્ય ભાગથી લઈને જ્યાં ભ્રમરોનો અંત છે, એટલું મોટું ત્રિપુંડ્ર લલાટમાં ધારણ કરવું જોઈએ. મધ્યમા અને અનામિકા આંગળીઓથી બે રેખાઓ કરીને વચમાં અંગૂઠા દ્વારા પ્રતિલોમ ભાવથી કરેલી રેખાને ત્રિપુંડ્ર કહે છે, અથવા વચલી ત્રણ આંગળીઓથી ભસ્મ લઈને યત્નપૂર્વક ભક્તિભાવથી લલાટમાં ત્રિપુંડ્ર ધારણ કરવું જોઈએ - ત્રિપુંડ્ર અત્યંત ઉત્તમ તથા ભોગ-મોક્ષ પ્રદાયક છે. ત્રિપુંડ્રની ત્રણે રેખાઓમાંથી પ્રત્યેકના નવ-નવ દેવતા છે, જે સર્વ અંગોમાં સ્થિત છે; હું એનો પરિચય આપું છું તે તમે સાવધાન થઈને સાંભળો. હે મુનિવરો! પ્રણવનો પ્રથમ અક્ષર અકાર, ગાર્હપત્ય અગ્નિ, પૃથ્વી, ધર્મ, રજોગુણ-ઋગ્વેદ, ક્રિયાશક્તિ, પ્રાતઃ સત્વન તથા મહાદેવ - એ ત્રિપુંડ્રની પ્રથમ રેખાના નવ દેવતા છે. આ વાત શિવ-દીક્ષા પરાયણ પુરુષોએ સારી રીતે સમજી લેવી જોઈએ. પ્રણવનો બીજો અક્ષર, ઉકાર, દક્ષિણાગ્નિ, આકાશ, સત્ત્વગુણ, યજુર્વેદ, મધ્યંદિનસત્વન, ઇચ્છાશક્તિ, અંતરાત્મા તથા મહેશ્વર - એ બીજી રેખાના નવ દેવતા છે. પ્રણવનો ત્રીજો અક્ષર મકાર, આહવનીય અગ્નિ, પરમાત્મા, તમોગુણ, દુલોક, જ્ઞાનશક્તિ, સામવેદ, તૃતીયસત્વન તથા શિવ - એ ત્રીજી રેખાના નવ દેવતા છે. આ રીતે સ્થાનદેવતાને ઉત્તમ ભક્તિભાવથી નિત્ય નમસ્કાર કરીને સ્નાન આદિથી શુદ્ધ થઈને પુરુષ જો ત્રિપુંડ્ર ધારણ કરે તો ભોગ અને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લે છે. હે

મુનીશ્વર! આ સંપૂર્ણ અંગોમાં સ્થાન-દેવતા બતાવેલા છે, હવે એમના સંબંધમાં સ્થાન બતાવું છું, તે ભક્તિપૂર્વક સાંભળો. બત્રીશ, સોળ, આઠ અથવા પાંચ સ્થાનોમાં ત્રિપુંડ્રનો ન્યાસ કરો. મસ્તક, લલાટ, બંને કાન, બંને નેત્ર, બંને નાસિકા, મુખ, કંઠ, બંને હાથ, બંને કોણી, બંને કાંડાં, હૃદય, બંને બાજુના ભાગ, નાભિ (દંડી), બંને અંડકોશ, બંને સાથળ, બંને ઘૂંટણની ઢાંકણી (ગુલ્ફ), બંને ઘૂંટણ, બંને પિંડી અને બંને પગ - આ બત્રીસ સ્થાન ઉત્તમ છે, એમાં કમરાઃ અગ્નિ, જળ, પૃથ્વી, વાયુ દશ દિક્ષપ્રદેશ, દસ દિક્ષપાળ અને આઠ વસ્તુઓનો નિવાસ છે. ધર, પ્રુવ, સો, આપ અનિલ, અનલ, પ્રત્યુષ અને પ્રભાવ - એ આઠ વસ્તુ કહેવાય છે. આ સૌનું નામ માત્ર લઈને એમનાં સ્થાનોમાં વિદ્વાન પુરુષે ત્રિપુંડ્ર ધારણ કરવાં જોઈએ.

અથવા એકાગ્રચિત્ત થઈને સોળ સ્થાનમાં જ ત્રિપુંડ્ર ધારણ કરો. મસ્તક, લલાટ, કંઠ, બંને ખભા, બંને ભુજાઓ, બંને કોણીઓ અને બંને કાંડાં, હૃદયમાં, નાભિમાં, બંને પાંસળીઓમાં અને પૃષ્ઠ ભાગમાં ત્રિપુંડ્ર લગાડીને ત્યાં બંને અશ્વિનીકુમારોનો શિવ, શક્તિ, રુદ્ર, ઇશ તથા નારદ અને વામા આદિ નવ શક્તિઓનું પૂજન કરો. આ બધા મળીને સોળ દેવતા છે. અશ્વિનીકુમાર બે કહેવાયા છે. નાસ્ત્રલ્ય અને દસ અથવા મસ્તક, કેશ, બંને કાન, મુખ, બંને ભુજાઓ, હૃદય, નાભિ, બંને જાંઘ, બંને જાનૂ, બંને પગ અને પૃષ્ઠ ભાગ એ સોળ સ્થાનોમાં સોળ ત્રિપુંડ્રનો ન્યાસ કરો. મસ્તકમાં શિવ, કેશમાં ચંદ્રમાં, બંને કાનમાં રુદ્ર અને બ્રહ્મા,

મુખમાં વિશ્વરૂપ ગણેશ, બંને ભુજાઓમાં વિષ્ણુ અને લક્ષ્મી, હૃદયમાં શંખ, નાભિમાં પ્રજાપતિ, બંને ઊરુઓમાં નાગ અને નાગકન્યાઓ, બંને ઘૂંટણમાં ઋષિકન્યાઓ, બંને પગમાં સમુદ્ર તથા વિશાળ પૃષ્ઠ ભાગમાં સંપૂર્ણ તીર્થ દેવતારૂપે ભિરાજમાન છે. આ રીતે સોળ સ્થાનોનો પરિચય આપી દેવાયો. હવે આઠ સ્થાન બતાવી રહ્યો છું. ગૃહસ્થાન, લલાટ, પરમ ઉત્તમ કર્તૃયુગલ, બંને બાજુ, હૃદય અને નાભિ - એ આઠ સ્થાન છે. એમાં બ્રહ્મા તથા સપ્તર્ષિ - એ આઠ દેવતાઓ બતાવાયા છે. હે મુનીશ્વરો! ભસ્મ સ્થાનને જાણવાવાળા વિદ્વાનોએ આ રીતે આઠ સ્થાનોનો પરિચય આપ્યો છે અથવા મસ્તક, બંને ભુજાઓ, હૃદય અને નાભિ - આ પાંચ સ્થાનોને ભસ્મવેતા પુરુષોએ ભસ્મ ધારણને યોગ્ય ધ્યાન છે. યથાસંભવ દેશ, કાલ આદિની અપેક્ષા રાખીને ઉદ્ભૂતના (ભસ્મ)ને અભિસંત્રિત કરવું અને જળમાં મેળવવાનું કાર્ય કરો. જો ઉદ્ભૂતના પ્રણ અસમર્થ હોય તો ત્રિપુંડ્ર વગેરે લગાવે ત્રિનેત્રધારી, ત્રણે ગુણોનો આધાર અને ત્રણ દેવતાઓના જનક ભગવાન શિવનું સ્મરણ કરતાં કરતાં 'નમઃ શિવાય' કહીને લલાટ ત્રિપુંડ્ર લગાવવું, 'ઈશાભ્યાં નમઃ' એમ કહીને બંને બાજુના ભાગમાં ત્રિપુંડ્ર ધારણ કરીને 'બીજાભ્યાં નમઃ' એમ બોલીને કાંઠામાં ભસ્મ લગાવો. 'પિતૃભ્યાં નમઃ' કહીને નીચેના અંગમાં 'કિનેશાભ્યાં નમઃ' કહીને ઉપરના અંગમાં અને 'ભીમાય નમઃ' કહીને પીઠમાં અને માથા પાછલા ભાગમાં ત્રિપુંડ્ર લગાવવું જોઈએ.

(अध्याय २३-२७)

સુતજી કહે છે—હે મહાપ્રાણ, હે મહામતે, હે શિવરૂપ શૌનક! હવે હું સંક્ષેપમાં રુદ્રાક્ષનું માહાત્મ્ય બતાવી રહ્યો છું તે સાંભળો. રુદ્રાક્ષ શિવને બહુ જ પ્રિય છે. એને પરમ પાવન સમજો. રુદ્રાક્ષના દર્શનથી, સ્પર્શથી તથા એના પર જપ કરવાથી તે સમસ્ત પાપનું અપહરણ કરનાર મનાય છે. હે મુને! પહેલાં પરમાત્મા શિવે સમસ્ત લોકનો ઉપકાર કરવા માટે દેવી પાર્વતીની સામે રુદ્રાક્ષના મહિમાનું વર્ણન કર્યું હતું.

શિવજી ભગવાન બોલ્યા—હે મહેશ્વરિ શિવે! હું તમારા પ્રેમવશ ભક્તોના હિતની કામનાથી રુદ્રાક્ષના મહિમાનું વર્ણન કરું છું તે સાંભળો. હે મહેશાનિ! પૂર્વકાળની વાત છે કે હું મનને સંયમમાં રાખીને હજારો દિવ્ય વર્ષો સુધી ઘોર તપસ્યામાં હતો. એક દિવસે અચાનક મારું મન કુબ્ધ થઈ ગયું. હે પરમેશ્વરિ! હું સંપૂર્ણ લોકોનો ઉપકાર કરનાર સ્વતંત્ર પરમેશ્વર છું. તેથી એ વખતે મેં લીલાવશ જ બંને નેત્રો બોલ્યાં, બોલતાં જ મારાં મનોહર નેત્રપુરોગમાંથી થોડાંક જળ-બિંદુ સરી પડ્યાં. આંસુનાં એ બિંદુમાંથી ત્યાં રુદ્રાક્ષ નામ વૃક્ષ પેદા થઈ ગયું. ભક્તો પર અનુગ્રહ કરવા માટે તે અશ્રુબિંદુ સ્થાવરભાવને પ્રાપ્ત થઈ ગયાં. એ રુદ્રાક્ષ મેં વિષ્ણુભક્તોને તથા ચારે વર્ણમાં વહેંચી દીધાં. ભૂતલ પર મારા સ્વયંના પ્રિય રુદ્રાક્ષને મેં ગૌડ દેશમાં ઉત્પન્ન કર્યાં. મથુરા, અયોધ્યા, લંકા, મલયાચલ, સહ્યાગિરિ, કાશી તથા અન્ય દેશોમાં પણ એના અંકુર લગાવ્યા. એ ઉત્તમ રુદ્રાક્ષ

અસહ્ય પાપ-સમૂહનું ભેદન કરનારા અને શ્રુતિઓના પણ પ્રેરક છે. મારી આજ્ઞાથી તે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર જાતિના ભેદથી આ પૃથ્વી પર પ્રગટ થયા. રુદ્રાક્ષની જ જાતિના શુભાક્ષ પણ છે. એ બ્રાહ્મણ આદિ જાતિવાળા રુદ્રાક્ષોના વર્ણ ચેત, રક્ત, પીત અને કૃષ્ણ જાણવા જોઈએ. મનુષ્યો માટે એ જાણવું આવશ્યક છે કે તે કમશઃ વર્ણ અનુસાર પોતાની જાતિનો જ રુદ્રાક્ષ પારણ કરે. ભોગ અને મોક્ષની ઈચ્છાવાળા ચારે વર્ણોના લોકો અને વિશેષતઃ શિવભક્તોએ શિવ-પાર્વતીની પ્રસન્નતા માટે રુદ્રાક્ષનાં ફળોને અવશ્ય પારણ કરવાં જોઈએ. આમળાંના ફળ જેટલા જો રુદ્રાક્ષ હોય તે શ્રેષ્ઠ ગણાયા છે. જે બોર જેવડા હોય એ મધ્યમ શ્રેણીના કહેવાય અને જે ચણા જેવડા હોય એમની ગણના નિમ્ન કોટિમાં થાય છે. હવે એની ઉત્તમતા પરમવાની બીજી ઉત્તમ પ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે. આ બતાવવાનો ઉદ્દેશ્ય છે ભક્તોની હિતકામના. હે પાર્વતી! તમે સારી રીતે આ વિષયને સાંભળો.

હે મહેશ્વરિ! જે રુદ્રાક્ષ બોર જેવડા હોય, તે આટલા નાના હોવા છતાં પણ લોકમાં ઉત્તમ ફળ પ્રદાયક તથા સુખસૌભાગ્યની વૃદ્ધિ કરનારા છે, જે રુદ્રાક્ષ આમળાં જેવડા હોય તે સમસ્ત અરિષ્ટોના વિનાશક છે. જે ચણોંઠી જેવડા નાના હોય તે સંપૂર્ણ મનોરથ અને ફળોની સિદ્ધિ કરવાવાળા છે. રુદ્રાક્ષ જેમ જેમ નાના હોય, તેમ તેમ અધિક ફળ આપનારા હોય છે. એક-એક મોટા રુદ્રાક્ષથી એક એક

નાના રુદ્રાક્ષને વિદ્વાનોએ દશગણું અધિક ફળ કરવા જોઈએ એ બતાવીને સૂતજી બોલ્યા - આપનાર માન્યા છે. પાપનો નાશ કરવા માટે રુદ્રાક્ષ ધારણ જરૂરી ગણાય છે. તે નિશ્ચય જ ઈચ્છિત મનોરથોનો સાધક છે. તેથી તેને અવશ્ય ધારણ કરવો જોઈએ, હે પરમેશ્વરિ, લોકમાં મંગળમય રુદ્રાક્ષ જેવું ફળદાયક જણાય છે એવું ફળદાયી-રુદ્રાક્ષની માળા જેવી બીજી કોઈ માળા જણાતી નથી. સમાન આકારવાળા, ચીકણા, મજબૂત, સ્થૂળ, કંટકયુક્ત (ગિપસી આવેલા નાના-નાના દાણાવાળા) અને સુંદર રુદ્રાક્ષ અભિલષિત પદાર્થને આપે છે અને ભોગ-મોક્ષ પ્રદાયક છે. જેમાં કીડાઓ પડવાથી દૂષિત થયા હોય, તૂટેલા, જેમાં દાણા ગિપસેલા ન હોય, જેમાં વા જેવું જણાય અને જે પૂરેપૂરા ગોળ ન હોય એવા પાંચ પ્રકારના રુદ્રાક્ષ ત્યાજ્ય છે. જે રુદ્રાક્ષમાં દોરી પસોવવા જેટલું યોગ્ય છિદ્ર આપોઆપ હોય એ જ અહીં ઉત્તમ મનાય છે. જેમાં મનુષ્ય દ્વારા કાણું પાડવામાં આવ્યું હોય તે મધ્યમ ગણાય છે. રુદ્રાક્ષ ધારણ મોટાં મોટાં પાતકોને નષ્ટ કરે છે. આ જગતમાં અગિયાર સો રુદ્રાક્ષ ધારણ કરીને મનુષ્ય જે ફળ પ્રાપ્ત કરે છે એનું વર્ષાન સેંકડો વર્ષોમાં પણ કરી શકાતું નથી. બુદ્ધિમાન પુરુષ સાડા પાંચ સો રુદ્રાક્ષના દાણાનો સુંદર મુગટ બનાવી લે અને એને શિર પર ધારણ કરે છે. ત્રણ સો સાઠ દાણાને લાંબી દોરીમાં પસોવીને એક હાર બનાવી લેવો જોઈએ. એવા એવા ત્રણ હાર બનાવીને ભક્તિપરાયણ પુરુષ એની જનોઈ તૈયાર કરીને એને યથાસ્થાન ધારણ કર્યા કરવી જોઈએ.

આ પછી કયા અંગમાં કેટલા રુદ્રાક્ષ ધારણ

સર્વાશ્રમાણાં વર્ણાનાં સ્ત્રીશૂદ્રાણાં શિવાશ્વયા । પાર્યા સદૈવ રુદ્રાશ્વ..... ॥

પણ ભગવાન શિવની આજ્ઞા અનુસાર સદૈવ જો જમણી બગલની બાજુમાં ધારણ કરવામાં રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવો જોઈએ.* યતિઓ માટે આવી પ્રણવના ઉચ્ચારણાપૂર્વક રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવાનું વિધાન છે. જેમાં લલાટમાં ત્રિપુંડ્ર લાગેલું હોય અને સર્વ અંગ રુદ્રાક્ષથી વિભૂષિત હોય અને જે મૃત્યુંજયમંત્રનો જપ કરી રહ્યો હોય એનું દર્શન કરવાથી સાક્ષાત્ રુદ્ર-દર્શનનું ફળ મળે છે.

હે પાર્વતી! રુદ્રાક્ષ અનેક પ્રકારના બતાવ્યા છે. હું એમના ભેદોનું વર્ણન કરું છું. એ ભેદ ભોગ અને મોક્ષરૂપ ફળ દેનારા છે. તમે ઉત્તમ ભક્તિભાવપૂર્વક એનો પરિચય સાંભળો. એક મુખવાળો રુદ્રાક્ષ સાક્ષાત્ શિવનું સ્વરૂપ છે. તે ભોગ અને મોક્ષરૂપી ફળનો પ્રયદાયક છે. જ્યાં રુદ્રાક્ષની પૂજા થતી હોય, ત્યાંથી લક્ષ્મી દૂર જતી નથી. એ સ્થાનના બધા જ ઉપદ્રવો નષ્ટ થઈ જાય છે. ત્યાં રહેનારા લોકોની સંપૂર્ણ કામનાઓ પૂર્ણ થઈ જાય છે. બે મુખવાળો રુદ્રાક્ષ દેવદેવેશ્વર કહેવાયો છે. તે સંપૂર્ણ કામનાઓ અને ફળોને આપનારો છે. ત્રણ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ સદા સાક્ષાત્ સાધનનું ફળ આપનાર છે, એના પ્રભાવથી બધી વિદ્યાઓ પ્રતિષ્ઠિત થઈ જાય છે. ચાર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ સાક્ષાત્ બ્રહ્માનું સ્વરૂપ છે. તે દર્શન અને સ્પર્શથી શીઘ્ર જ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ — એ ચારેય પુરુષાર્થોને આપનાર છે. પાંચ મુખવાળા રુદ્રાક્ષ સાક્ષાત્ બ્રહ્માગ્નિરુદ્રરૂપ છે. તે સર્વ કાંઈ કરવા સમર્થ છે. સર્વને મુક્તિ-પ્રદ અને સંપૂર્ણ મનોવાંછિત ફળ પ્રદાન કરે છે. પંચમુખ રુદ્રાક્ષ સમસ્ત પાપને દૂર કરે છે. છ મુખી રુદ્રાક્ષ કાર્તિકેયસ્વરૂપ છે. જો જમણી બગલની બાજુમાં ધારણ કરવામાં આવે તો તે ધારક બ્રહ્મહત્યા વગેરે પાપોથી મુક્ત થઈ જાય છે એમાં સંશય નથી. હે મહેશ્વરિ! સાત મુખી રુદ્રાક્ષ અનંગસ્વરૂપ અને અનંગ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. હે દેવેશિ! એને ધારણ કરનાર દરિદ્ર પણ ઐશ્વર્યશાળી થઈ જાય છે. અષ્ટમુખી રુદ્રાક્ષ અષ્ટમૂર્તિ ભૈરવરૂપ છે, એને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય પૂર્ણાયુ થાય છે અને મરણ પછી શૂલધારી શંકર થઈ જાય છે. નવમુખી રુદ્રાક્ષને ભૈરવ તથા કપિલ મુનિનું પ્રતીક માનવામાં આવ્યું છે અથવા નવરૂપ ધારણ કરનારી મહેશ્વરી દુર્ગા એની અધિષ્ઠાત્રી દેવી માનવામાં આવી છે. જે માણસ ભક્તિપરાયણ થઈને પોતાના ઝબા હાથમાં નવમુખી રુદ્રાક્ષ ધારણ કરે છે તે નિશ્ચય જ ગુજ સમાન સર્વેશ્વર થઈ જાય છે, એમાં સંશય નથી. હે મહેશ્વરિ! દશમુખી રુદ્રાક્ષ સાક્ષાત્ ભગવાન વિષ્ણુનું રૂપ છે. હે દેવેશિ! એને ધારણ કરવાથી મનુષ્યની સંપૂર્ણ કામનાઓ પૂર્ણ થઈ જાય છે. હે પરમેશ્વરિ! અગિયારમુખી જે રુદ્રાક્ષ છે તે રુદ્રસ્વરૂપ છે. એને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય સર્વત્ર વિજયી થાય છે. બાર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ કેશમાં ધારણ કરવો જોઈએ. એને ધારણ કરવાથી જાણે મસ્તક પર બારે આદિત્યો બિરાજમાન થઈ જાય છે. તેર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ વિશ્વદેવાનું સ્વરૂપ છે. એને ધારણ કરીને મનુષ્ય સંપૂર્ણ મનોવાંછિતને પ્રાપ્ત કરે છે તથા સૌભાગ્ય અને મંગળનો લાભ કરાવે છે. ચૌદ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ તે પરમ શિવરૂપ છે. એને

* સર્વાશ્રમાણાં વર્ણાનાં સ્ત્રીશૂદ્રાણાં શિવાશ્વયા । પાર્યા સદૈવ રુદ્રાશ્વ..... ॥

ભક્તિભાવપૂર્વકમસ્તક પર ધારણ કરો. એનાથી સર્વ પાપ નષ્ટ થઈ જાય છે.

હે ગિરિરાજકુમારી! આ પ્રકારનાં મુખોના ભેદથી રુદ્રાક્ષના ચૌદ ભેદ દર્શાવાયા છે. હવે તમે ક્રમશઃ એ રુદ્રાક્ષોને ધારણ કરવાના મંત્રોને પ્રસન્નતાપૂર્વક સાંભળો. ૧. ઐ હ્રીં નમઃ ૨. ઐ નમઃ ૩. ઐ કલ્લીં નમઃ ૪. ઐ હ્રીં નમઃ ૫. ઐ હ્રીં નમઃ ૬. ઐ હ્રીં હું નમઃ ૭. ઐ હું નમઃ ૮. ઐ હું નમઃ ૯. ઐ હ્રીં હું નમઃ ૧૦. ઐ હ્રીં નમઃ ૧૧. ઐ હ્રીં હું નમઃ ૧૨. ઐ કૌં લૌં રૌં નમઃ ૧૩. ઐ હ્રીં નમઃ ૧૪. ઐ નમઃ આ ચૌદ મંત્રો દ્વારા ક્રમશઃ એકથી લઈને ચૌદ મુખવાળા રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવાનું વિધાન છે. સાધક માટે જરૂરી છે કે તે નિદ્રા અને આળસ છોડીને શ્રદ્ધા-ભક્તિથી સંપન્ન થઈને સંપૂર્ણ મનોરથોની સિદ્ધિ માટે ઉક્ત મંત્રો દ્વારા તે તે રુદ્રાક્ષોને ધારણ કરે. રુદ્રાક્ષની માળા ધારણ કરેલ પુરુષને જોઈને ભૂત, પ્રેત, પિશાચ,

ડાકિની, શાકિની અને અન્ય જે દ્રોહકારી રાક્ષસ વગેરે છે તે બધા દૂર ભાગી જાય છે. જે કૃત્રિમ અભિચાર વગેરે પ્રયુક્ત થાય છે તે સર્વ રુદ્રાક્ષધારીને જોઈને સશંક થઈને દૂર ખસી જાય છે. હે પાર્વતી! રુદ્રાક્ષમાળાધારી પુરુષને જોઈને હું શિવ, ભગવાન વિષ્ણુ, દેવી દુર્ગા, ગણેશ તથા સૂર્ય અને અન્ય દેવતા પણ પ્રસન્ન થઈ જાય છે. હે મહેશ્વરિ! આ રીતે રુદ્રાક્ષનો મહિમા જાણીને ધર્મની વૃદ્ધિ માટે ભક્તિપૂર્વક પૂર્વોક્ત મંત્રો દ્વારા વિધિવત્ એમને ધારણ કરવા જોઈએ.

હે મુનીશ્વર! ભગવાન શિવે દેવી પાર્વતીની સામે જે કાંઈ કહ્યું હતું એ બધું તમારા પ્રશ્નને અનુસાર મેં કહી સંભળાવ્યું. હે મુનીશ્વરો! મેં તમારી સમક્ષ આ વિદ્યેશ્વરસંહિતાનું વર્ણન કર્યું છે. આ સંહિતા સંપૂર્ણ સિદ્ધિઓને આપનારી છે તથા ભગવાન શિવની આજ્ઞાથી નિત્ય મોક્ષ પ્રદાન કરનારી છે. (અધ્યાય ૨૫)

*

॥ વિદ્યેશ્વરસંહિતા સંપૂર્ણ ॥

*

રુદ્રસંહિતા, પ્રથમ (સૃષ્ટિ) ખંડ

ઋષિઓના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં નારદ-બ્રહ્મ સંવાદની અવતારણા કરતાં સૂતજીનો એમને નારદમોહનો પ્રસંગ સંભળાવવો; કામવિજયના ગર્વથી યુક્ત નારદનું શિવ, બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુ પાસે જઈને પોતાના તપનો પ્રભાવ બતાવવો

વિશ્વોદ્રવસ્થિતિલયાદિષુ હેતુમેકં
ગૌરિપતિં વિદિતતત્ત્વમનંતકીર્તિમ્
માયાશ્રયં વિગતમાયમચિન્ત્યરૂપં
બોધસ્વરૂપમમલં હિ શિવં નમામિ॥

જે વિશ્વની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય આદિના એકમાત્ર કારણ છે, ગૌરી ગિરિરાજકુમારી ઉમાના પતિ છે, તત્ત્વજ છે, જેમની કીર્તિ અનંત છે, જે માયાનો આશ્રય હોવા છતાં પણ એનાથી અત્યંત દૂર છે તથા જેમનું રૂપ અચિન્ત્ય છે, એવા વિમલ બોધસ્વરૂપ ભગવાન શિવને હું પ્રણામ કરું છું.

વંદે શિવં તં પ્રકૃતેરનાદિ
પ્રશાન્તમેકં પુરુષોત્તમં હિ
સ્વમાયયા કૃત્સ્નમિદં હિ સૃષ્ટ્વા
નભોવદન્તર્બહિરાસ્થિતો યઃ॥

હું સ્વભાવથી જ એ અનાદિ, શાંતસ્વરૂપ, એકમાત્ર પુરુષોત્તમ શિવની વંદના કરું છું, જે સ્વયંની માયાથી આ સંપૂર્ણ વિશ્વની સૃષ્ટિ કરીને આકાશની જેમ એની અંદર અને બહાર પણ સ્થિત છે.

વન્દેઽન્તરસ્થં નિજગૂઢરૂપં
શિવં સ્વતસ્સષ્ટ્મિદં વિચષ્ટે
જગન્તિ નિત્યં પરિતો ભ્રમન્તિ
યત્સંનિધૌ યુમ્બકલોહવત્તમ્॥

જેવી રીતે લોખંડ ચુંબકથી આકૃષ્ટ થઈને એની આસપાસ જ લટક્યા કરે છે, એવી રીતે આ આખું જગત સદા સર્વ તરફ જેની આસપાસ જ ભ્રમણ કરે છે, જેમણે સ્વયં જ આ પ્રપંચને રચવાની વિધિ બતાવી હતી, જે સર્વની અંદર અંતર્યામી રૂપે બિરાજમાન છે તથા જેમનું પોતાનું સ્વરૂપ અત્યંત ગૂઢ છે, એ ભગવાન શિવની હું સાદર વંદના કરું છું.

વ્યાસજી કહે છે—હે મહાભાગ સૂતજી! વિદ્યેશ્વરસંહિતાની જે સાધ્ય-સાધન-ખંડ નામવાળી શુભ અને ઉત્તમ કથા છે, તેને અમે બધાંએ સાંભળી લીધી છે. એનો આદિ ભાગ બહુ જ રમણીય છે તથા તે શિવ-ભક્તો પર ભગવાન શિવનો વાત્સલ્ય-સ્નેહ પ્રગટ કરનારી છે. હે વિદ્વાન! હવે આપ શિવ ભગવાનના ઉત્તમ સ્વરૂપનું વર્ણન કરો. સાથે જ શિવ અને પાર્વતીનાં દિવ્ય ચરિત્રોને પૂર્ણરૂપે સંભળાવો અમે પૂછીએ છીએ કે નિર્ગુણ મહેશ્વર લોકમાં સગુણરૂપ કેવી રીતે ધારણ કરે છે? અમે બધા લોકો વિચાર કર્યા છતાં પણ શિવના તત્ત્વને સમજી શકતા નથી. સૃષ્ટિની પહેલાં ભગવાન શિવ કેવી રીતે પોતાના સ્વરૂપથી સ્થિત થાય છે? પછી સૃષ્ટિના મધ્યકાળમાં તે ભગવાન કઈ રીતે કીડા કરતાં કરતાં સમ્યક્ વ્યવહાર-વર્તાવ

[illegible]

વિપ્રવર નારદજીએ, જે બ્રહ્માજીના પુત્ર છે, વિનીતચિત્ત થઈને તપસ્યામાં મનને પરોવ્યું. હિમાલય પર્વતમાં કોઈ એક ગુફા હતી, જે ખૂબ શોભા આપતી હતી. એની પાસે દેવનદી ગંગા નિરંતર વેગથી વહી રહી હતી. ત્યાં એક મહાન દિવ્ય આશ્રમ હતો. એ નાના પ્રકારની શોભાથી સુશોભિત હતો. દિવ્યદર્શી નારદજી તપસ્યા કરવા એ જ આશ્રમમાં ગયા. એ ગુફાને જોઈને મુનિવર નારદજી બહુ પ્રસન્ન થયા અને સુદીર્ઘકાળ સુધી ત્યાં રહીને તપસ્યા કરતા રહ્યા. એમનું અંતઃકરણ શુદ્ધ હતું. એ દંઢતાપૂર્વક આસન બાંધીને મૌન થઈને પ્રાણાયામપૂર્વક સમાધિમાં સ્થિત થઈ ગયા. હે બ્રાહ્મણો! એમણે એ સમાધિ લગાવી, જેમાં બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કરનારા ‘અહં બ્રહ્માસ્મિ’ (હું બ્રહ્મ છું) - એ વિજ્ઞાન પ્રગટ થઈ જાય છે. મુનિવર નારદજી જ્યારે આ રીતે તપસ્યા કરવા લાગ્યા, એ વખતે આ સમાચાર મેળવીને દેવરાજ ઈન્દ્ર કોપાયમાન થઈ ગયા. એ માનસિક સંતાપમાં વિહ્વળ થઈ ગયા. ‘આ નારદમુનિ મારું રાજ્ય લેવા ચાહે છે’ મનમાં ને મનમાં જ આવું વિચારીને ઈન્દ્રે એમની તપસ્યામાં વિઘ્ન પેદા કરવાના પ્રયત્નની ઈચ્છા કરી. એ સમયે દેવરાજે પોતાના મનથી કામદેવનું સ્મરણ કર્યું. સ્મરણ કરતાં જ કામદેવ આવી ગયા. મહેન્દ્રએ એમને નારદની તપસ્યામાં વિઘ્ન નાખવાનો આદેશ આપ્યો. આ આજ્ઞા મેળવીને કામદેવ વસંતને સાથે લઈને બહુ ગર્વ સાથે એ સ્થાન પર ગયા અને પોતાના ઉપાય કરવા લાગ્યા. એમણે ત્યાં તરત જ પોતાની સર્વ કલા પ્રગટ કરી દીધી. વસંતે પણ મદમત્ત થઈને પોતાનો પ્રભાવ અનેક રીતે પ્રગટ કર્યો. હે મુનિવરો! કામદેવ અને વસંતના અગાધ

પ્રયત્નો પછી પણ નારદમુનિના ચિત્તમાં વિકાર
ઉત્પન્ન ન થયો. મહાદેવજીના અનુગ્રહથી આ
બંનેનું અભિમાન ચૂર્ણ ચૂર્ણ થઈ ગયું.

શૌનક આદિ મહર્ષિઓ! એવું થવામાં જે કારણ હતું તે આદરપૂર્વક સાંભળો. મહાદેવજીની કૃપાથી નારદમુનિ પર કામદેવનો કોઈ પ્રભાવ પડ્યો નહીં. પહેલાં આ જ આશ્રમમાં કામશત્રુ ભગવાન શિવે ઉત્તમ તપસ્યા કરી હતી અને ત્યાં જ એમણે મુનિઓની તપસ્યાનો નાશ કરનાર કામદેવને શીઘ્ર જ ભસ્મ કરી દીધો હતો. એ વખતે રતિએ કામદેવને ફરીથી જીવિત કરવા માટે દેવતાઓ સમક્ષ પ્રાર્થના કરી હતી. ત્યારે દેવતાઓએ સમસ્ત લોકોનું કલ્યાણ કરનાર ભગવાન શંકરને યાચના કરી હતી. એમની યાચના કરવાથી એ બોલ્યા - ‘હે દેવતાઓ! થોડો સમય વ્યતીત થશે પછી કામદેવ જીવિત તો થઈ જશે, પરંતુ અહીં એમનો કોઈ ઉપાય નહીં ચાલે. હે અમરગણ! અહીં ઊભા રહીને લોકો ચારે બાજુએ જેટલી દૂર સુધી ભૂમિને નેત્રો દ્વારા જોઈ શકશે, ત્યાં સુધી કામદેવનાં બાણો ચાલી શકશે નહિ, એમાં સંશય નથી.’ ભગવાન શંકરની આ ઉક્તિ અનુસાર એ સમયે ત્યાં નારદજી પ્રત્યે કામદેવનો પોતાનો પ્રભાવ મિથ્યા સિદ્ધ થયો. તે તરત જ સ્વર્ગલોકમાં ઈન્દ્ર પાસે પરત ગયા. ત્યાં કામદેવે પોતાનો આખો વૃત્તાંત અને મુનિનો પ્રભાવ કહી બતાવ્યો. ત્યાર પછી ઈન્દ્રની આજ્ઞાથી વસંતની સાથે પોતાને સ્થાને પરત ગયા. એ વખતે દેવરાજ ઈન્દ્રને બહુ વિસ્મત થયો. એમણે નારદજીનાં બહુ વખાણ કર્યાં. પરંતુ શિવની માયાથી મોહિત થવાને કારણે તે પૂર્વવૃત્તાંતને યાદ ન કરી શક્યા. વાસ્તવમાં, આ સંસારની અંદર બધાં પ્રાણીઓ

કરનાર ભગવાન રુદ્રે નારદજીને શિખામણ આપી - પોતાનું આ વૃત્તાંત ગુપ્ત રાખવા એમને ખૂબ સમજાવ્યા - પટાવ્યા. પરંતુ નારદજી તો શિવમાયાથી મોહિત હતા. તેથી એમને રુદ્રની આપેલી શિખામણને પોતાને માટે હિતકર ન માની. ત્યાર પછી મુનિશિરોમણિ નારદ બ્રહ્મલોકમાં ગયા. ત્યાં બ્રહ્માજીને નમસ્કાર કરીને એમણે કહ્યું - 'હે પિતાજી! મેં મારા તપોબળથી કામદેવને છતી લીધા છે.' એમની આ વાત સાંભળીને બ્રહ્માજીએ ભગવાન શિવજીનાં ચરણારવિંદનું ચિંતન કર્યું અને સમગ્ર કારણ જાણીને પોતાના પુત્રને આવું બધું કરવાની ના કહી. પરંતુ નારદજી તો શિવમાયાથી મોહિત હતા. તેથી એમના ચિત્તમાં મદનો અંકુર જાગી ગયો. એમની બુદ્ધિ બહાર મારી ગઈ. તેથી નારદજીએ પોતાનું સમગ્ર વૃત્તાંત ભગવાન વિષ્ણુને કહેવા ત્યાંથી તરત જ વિષ્ણુલોકમાં ગયા. નારદમુનિને આવતા જોઈને ભગવાન વિષ્ણુ ખૂબ આદરથી ઊઠ્યા અને તરત જ આગળ વધીને એમણે મુનિને છાતી સરસા ચાંપી લીધા. મુનિના આગમનનો હેતુ શો છે, એવી એમને પહેલાંથી જ ખબર હતી. નારદજીને પોતાના આસન પર બેસાડીને ભગવાન શિવજીનાં ચરણારવિંદનું ચિંતન કરીને શ્રીહરિએ એમને પૂછ્યું -

ભગવાન વિષ્ણુ બોલ્યા—હે તાત! ક્યાંથી આવો છો? અહીંયાં તમારું આગમન કેમ થયું છે? હે મુનિશ્રેષ્ઠ! તમે ધન્ય છો. તમારા શુભ-આગમનથી હું પવિત્ર થઈ ગયો છું.

ભગવાન વિષ્ણુનું આ વચન સાંભળીને

ગર્વથી ભરેલા નારદમુનિએ મદથી મોહિત થઈને પોતાનું આખું વૃત્તાંત બહુ અભિમાનપૂર્વક કહી સંભળાવ્યું. નારદમુનિના આ અહંકારયુક્ત વચન સાંભળીને મનમાં ને મનમાં ભગવાન વિષ્ણુએ એમની કામવિજયની ઘટનાને યથાર્થ કારણપૂર્વક જાણી લીધી -

ત્યાર પછી શ્રીવિષ્ણુ બોલ્યા - હે મુનિશ્રેષ્ઠ, તમે ધન્ય છો. તપસ્યાના તો ભંડાર જ છો. તમારું હૃદય પણ બહુ ઉદાર છે. હે મુને! જેની અંદર ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય નથી હોતાં, એમનાં મનમાં સમસ્ત દુઃખને દેનાર કામ, મોહ વગેરે વિકારો શીઘ્ર ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. તમે તો નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી છો, અને સદા જ્ઞાન-વૈરાગ્યથી યુક્ત રહો છો તો પછી તમારામાં કામવિકાર કેવી રીતે આવી શકે. તમે તો જન્મથી જ નિર્વિકાર અને શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા છો.

શ્રીહરિની કરેલી આવી ઘણી વાતો સાંભળીને મુનિશિરોમણિ નારદ જોર જોરથી હસવા લાગ્યા. અને મનમાં ને મનમાં જ ભગવાનને પ્રણામ કરીને આ પ્રમાણે બોલ્યા -

નારદજી બોલ્યા—હે સ્વામિન! જ્યાં સુધી મુજ પર આપની કૃપા છે, ત્યાં સુધી ભિચારો કામદેવ પોતાનો શો પ્રભાવ બતાવી શકવાનો હતો.

આવું કહીને ભગવાનના ચરણોમાં મસ્તક ઝુકાવીને ઈચ્છા-અનુસાર વિચરણ કરનાર નારદમુનિ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

(અધ્યાય ૧-૨)

માયાનિર્મિત નગરમાં શીલનિધિની કન્યા પર મોહિત થયેલા નારદજીનું ભગવાન વિષ્ણુ પાસે એમનું રૂપ માગવું, ભગવાનનું પોતાનું રૂપ અને સાથે એમને વાનર-જેવું મુખ આપવું, કન્યા ભગવાનને વરે છે અને ક્રુપિત થયેલા નારદનો શિવગણોને શાપ આપવો

સૂતજી કહે છે—હે મહર્ષિઓ! જ્યારે નારદમુનિ ઈચ્છાનુસાર ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા, ત્યારે ભગવાન શિવની ઈચ્છાથી માયાવિશારદ શ્રીહરિએ તત્કાળ પોતાની માયા પ્રગટ કરી. એમણે મુનિના માર્ગમાં એક વિશાળ નગરની રચના કરી, જેનો વિસ્તાર સો યોજનનો હતો. તે અદ્ભુત નગર ખૂબ જ મનોહર હતું. ભગવાને એને પોતાના વૈકુંઠલોકથી પાંચ વધારે રમણીય બનાવ્યું હતું. વિવિધ પ્રકારની વસ્તુઓ એ નગરની શોભા વધારી રહી હતી. ત્યાં સ્ત્રીઓ અને પુરુષો માટે ઘણાંબધાં વિહાર-સ્થળો હતાં... તે શ્રેષ્ઠ નગર ચારે વર્ત્તોના લોકોથી ભરેલાં હતાં. ત્યાં શીલનિધિ નામનો ઐશ્વર્યશાળી રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે પોતાની પુત્રીનો સ્વયંવર કરાવવા તૈયાર હતો, તેથી તેણે મહાન ઉત્સવનું આયોજન કર્યું હતું. એની કન્યાને પરણવા માટે ઉત્સુક થઈને ચારે દિશાઓમાંથી ઘણા રાજકુમારો પધાર્યા હતા, જેમણે વિવિધ પ્રકારની વેશભૂષા ધારણ કરી હતી અને સુંદર શોભાથી પ્રકાશિત થઈ રહ્યા હતા. એ રાજકુમારોથી તે નગર ભર્યું-ભાદર્યું દેખાતું હતું. આવા સુંદર રાજનગરને જોઈને નારદજી મોહિત થઈ ગયા. તે રાજા શીલનિધિના દ્વાર પર ગયા. મુનિશિરોમણિ નારદજીને આવેલા જોઈને મહારાજા શીલનિધિએ શ્રેષ્ઠ રત્નમય સિંહાસન પર બેસાડીને એમનું પૂજન કર્યું. ત્યાર પછી પોતાની સુંદર કન્યાને, જેનું નામ શ્રીમતી હતું, બોલાવી અને એની

પાસે નારદજીના ચરણોમાં પ્રજ્ઞામ કરાવ્યા. એ કન્યાને જોઈને નારદમુનિ ચકિત થઈ ગયા અને

બોલ્યા - 'હે રાજા! આ દેવકન્યા જેવી સુંદર
મહાભાગ્યા કન્યા કોણ છે?' એમની વાત
સાંભળીને રાજાએ હાથ જોડીને કહ્યું - 'હે મુને!
આ મારી પુત્રી છે. એનું નામ શ્રીમતી છે. હું
એના વિવાહનો સમય આવી ગયો છે. કે
પોતાને માટે સુંદર પતિ પસંદ કરવાને નિમિત્ત
સ્વયંવરમાં જવાની છે. એમાં સર્વ પ્રકારના
શુભ-લક્ષણ લક્ષિત વાય છે. હે મહારાજ! આ
એનું ભાગ્ય બતાવો.'

રાજ્યના આ પ્રકારે પૃથ્વી પર ક્રમાંક

વિદ્યળ થયેલા મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ એ કન્યાને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા મનમાં રાખીને રાજાને સંબોધિત કરીને આ રીતે બોલ્યા - હે ભૂપાલ! તમારી આ પુત્રી સમસ્ત શુભ લક્ષણોથી સંપન્ન છે, પરમ સૌભાગ્યવતી છે. પોતાના મહાન ભાગ્યને કારણે એ ધન્ય છે. સાક્ષાત્ લક્ષ્મીની જેન સમસ્ત ગુણોનો આગાર છે. એનો ભાવિ પતિ નિશ્ચય જ ભગવાન શંકરની જેમ વૈભવશાળી, સર્વેશ્વર, કોઈથી પણ પરાજય ન પામનાર, વીર, કામવિજયી તથા સંપૂર્ણ દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ થશે.'

આવું કહીને રાજા પાસેથી વિદાય લઈને ઈચ્છા-અનુસાર વિચરણ કરનારા નારદમુનિ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. તે કામને વશીભૂત થઈ ગયા હતા. શિવની માયાએ એમને વિશેષ મોહમાં નાખી દીધા હતા. તે મુનિ મનમાં ને મનમાં જ વિચારવા લાગ્યા કે 'હું આ રાજકુમારીને કેવી રીતે મેળવું? સ્વયંવરમાં આવેલા નરેશોમાંથી બધાને છોડીને એક માત્ર મને જ પરણે, એ કેવી રીતે સંભવે? સમસ્ત સ્ત્રીઓને સૌંદર્ય સર્વથા પ્રિય હોય છે. સૌંદર્યને જોઈને જ તે પ્રસન્નતાપૂર્વક મારે અધીન થઈ શકે, એમાં સંશય નથી.'

આવું વિચારીને કામથી વિદ્યળ થયેલા મુનિવર નારદ ભગવાન વિષ્ણુનું રૂપ ગ્રહણ કરવા માટે તત્કાળ તેમના લોકમાં જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં ભગવાન વિષ્ણુને પ્રણામ કરીને તે આ રીતે બોલ્યા - હે ભગવન્! હું એકાંતમાં તમને મારો બધો જ વૃત્તાંત કહીશ.' ત્યારે 'બહુ સારું' કહીને લક્ષ્મીપતિ શ્રી હરિ નારદજીની સાથે એકાંતમાં જઈને બેઠા અને બોલ્યા - હે મુને! હવે તમે તમારી વાત કહો.'

ત્યારે નારદજીએ કહ્યું—'હે ભગવન્! તમારા ભક્ત જે શીલનિધિ રાજા છે, એ સદા

ધર્મપાલનમાં તત્પર રહે છે. એમની એક વિશાલલોચના કન્યા છે, જે ખૂબ જ સુંદર છે. એનું નામ શ્રીમતી છે. તે વિશ્વમોહિની રૂપે વિખ્યાત છે અને ત્રણે લોકોમાં સૌથી વધારે સુંદર છે. હે પ્રભો! આજે હું તરત જ એ કન્યા સાથે વિવાહ કરવા ચાહું છું. રાજા શીલનિધિએ પોતાની પુત્રીની ઈચ્છાથી સ્વયંવર રચાવ્યો છે. એટલે ચારે દિશાઓમાંથી ત્યાં હજારો રાજકુમારો પધાર્યા છે. હે નાથ! હું આપનો પ્રિય સેવક છું. તેથી તમે મને તમારું રૂપ આપી દો જેથી રાજકુમારી શ્રીમતી નક્કી મને જ વરે.

સૂતજી કહે છે—મહર્ષિઓ! નારદમુનિની આવી વાત સાંભળી ભગવાન મધુસૂદન હસી પડ્યા અને ભગવાન શંકરના પ્રભાવનો અનુભવ કરીને એ દયાળુ પ્રભુએ એમને આ પ્રકારે જવાબ આપ્યો -

ભગવાન વિષ્ણુ બોલ્યા—હે મુને! તમે તમારા ઈચ્છિત સ્થાને જાઓ. હું એવી જ રીતે તમારું હિત-સાધન કરીશ, જેવી રીતે શ્રેષ્ઠ વૈદ અત્યંત પીડિત રોગીનું કરે છે, કેમકે તમે મને વિશેષ પ્રિય છો.

આવું કહીને ભગવાન વિષ્ણુએ નારદમુનિને મુખ તો વાનરનું આપી દીધું અને બાકીનાં અંગોમાં પોતાના જેવું સ્વરૂપ આપીને અંતર્ધાન થઈ ગયા. ભગવાનની પૂર્વોક્ત વાત સાંભળીને અને એમનું મનોહર રૂપ ગળી ગયું છે એમ સમજીને નારદમુનિને બહુ હર્ષ થયો. તે સ્વયંને કૃતકૃત્ય માનવા લાગ્યા. ભગવાને શો પ્રયત્ન કર્યો છે તે તેઓ સમજી ન શક્યા. ત્યારબાદ મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ શીઘ્ર જ એ સ્થાન પર પહોંચી ગયા જ્યાં રાજા શીલનિધિએ રાજકુમારોથી ભરેલી સ્વયંવર સભાનું આયોજન કર્યું હતું - હે

વિપ્રવરો! રાજકુમારોથી ઘેરાયેલી દિવ્ય સ્વયંવર સભા બીજી ઇન્દ્રસભાની જેમ શોભી રહી હતી. નારદજી એ સભામાં જઈને બેઠા અને ત્યાં

બેસીને પ્રસન્ન મનથી વારંવાર એ જ વિચારવા લાગ્યા કે 'હું ભગવાન વિષ્ણુ જેવું જ રૂપ ધારણ કરીને બેઠો છું તેથી પેલી રાજકુમારી અવશ્ય મારા જ ગળામાં વરમાળા પહેરાવશે, બીજાને પરણાશે નહીં.' મુનિશ્રેષ્ઠ નારદને એ વાતની ખબર ન હતી કે મારું મોઢું કેટલું કુરૂપ છે. એ સભામાં બેઠેલા સર્વ મનુષ્યોએ મુનિને એમના પૂર્વરૂપમાં જ જોયા. રાજકુમાર વગેરે કોઈ પણ એમના રૂપ-પરિવર્તનના રહસ્યને ન જાણી શક્યા. ત્યાં નારદજીની રક્ષા માટે ભગવાન રુદ્રના બે પાર્ષદ આવેલા હતા, જે બ્રાહ્મણનું રૂપ ધારણ કરીને ગૂઢભાવથી ત્યાં બેઠા હતા. તેઓ જ નારદજીના રૂપ-પરિવર્તનના ઉત્તમ ભેદને

જાણતા હતા. મુનિને કામાવેશથી મૂઢ થયેલા જાણી તે બંને પાર્ષદો એમની પાસે ગયા, અને અંદરોઅંદર વાતચીત કરતાં કરતાં એમની મજાક-હાંસી કરવા લાગ્યા. પરંતુ મુનિ તો ક્રામવિહ્વળ હતા જ. તેથી એમણે એમની યથાર્થ વાત પણ સાંભળી ન સાંભળી કરી દીધી. તે મોહિત થઈને શ્રીમતીને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી એના આગમનની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યા.

એ દરમિયાન તે સુંદરી રાજકન્યા સ્ત્રીઓથી ઘેરાયેલી અંતઃપુરથી નીકળી ત્યાં આવી. એણે પોતાના હાથમાં સોનાની એક સુંદર માળા લઈ રાખી હતી. તે શુભલક્ષણા રાજકુમારી સ્વયંવરના મધ્યભાગમાં લક્ષ્મીની જેમ અપૂર્વ શોભા પ્રાપ્ત કરી રહી હતી. ઉત્તમ વ્રતનું પાલન કરનારી તે ભૂપકન્યા માળા હાથમાં લઈને પોતાના મનને અનુરૂપ વરને શોધતી આખી સભામાં ભ્રમણ કરવા લાગી. નારદમુનિનું ભગવાન વિષ્ણુનું સમાન શરીર અને વાનર-જેવું મોઢું જોઈને એ કુપિત થઈ ગઈ અને એમની તરફથી દષ્ટિ હટાવીને પ્રસન્ન મનથી બીજી બાજુ ચાલી ગઈ. સ્વયંવર સભામાં પોતાના મનોવાંછિત વરને ન જોઈને તે ભયભીત થઈ ગઈ. રાજકુમારી એ સભામાં ચૂપચાપ ઊભી રહી ગઈ. એણે કોઈનાપે ગળામાં જયમાળા પહેરાવી નહીં. એટલામાં જ રાજાની જેમ વેશભૂષા ધારણ કરેલા ભગવાન વિષ્ણુ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. બીજા કોઈએ એમને ત્યાં જોયા નહીં. માત્ર એ કન્યાની જ દષ્ટિ તેમના ઉપર પડી. ભગવાનને જોતાં જ એ પરમ સુંદરી રાજકુમારીનું મુખ પ્રસન્નતાથી ઝળગી ઊઠ્યું. એણે તત્કાળ જ એમના કંઠમાં તે જયમાળા પહેરાવી દીધી. રાજાનું રૂપ ધારણ કરનારા ભગવાન વિષ્ણુ એ રાજકુમારીને લઈને તરત જ અદૃશ્ય થઈ ગયા અને પોતાના પાનર

જઈ પહોંચ્યા. આ બાજુ બધા રાજકુમાર શ્રીમતી બાબતે નિરાશ થઈ ગયા. નારદમુનિ તો કામલેદનાથી આતુર થઈ રહ્યા હતા. તેથી તે અત્યંત વિહ્વળ થઈ ઊઠ્યા. ત્યારે પેલા બંને વિપ્રરૂપધારી જ્ઞાન વિશારદ રુદ્રગણ કામ-વિહ્વળ નારદજી સામે એ જ ક્ષણે બોલ્યા -

રુદ્રગણોએ કહ્યું—હે નારદ! હે મુને! તમે

અર્થમાં જ કામમાં મોહિત થઈ રહ્યા છે, અને સૌંદર્યના બળથી રાજકુમારીને મેળવવા ચાહો છે. પોતાનું વાનર જેવું દુષિત મુખ જોઈ લો.

સૂતજી કહે છે—હે મહર્ષિઓ! એ રુદ્રગણોનું આ વચન સાંભળીને નારદજીને ઘણો વિસ્મય થયો. તે શિવની માયાથી મોહિત હતા. એમણે દર્પણમાં પોતાનું મુખ જોયું. વાનર જેવું પોતાનું મુખ જોઈ તે તરત જ ક્રોધથી જાણે સળગી ગયા અને માયાથી મોહિત હોવાને કારણે એ બંને શિવગણોને શાપ દેતાં બોલ્યા - ‘અરે! તમે બંનેએ મારા જેવા બ્રાહ્મણનો ઉપહાસ કર્યો છે. તેથી તમે બ્રાહ્મણના વીર્યથી ઉત્પન્ન રાક્ષસ થઈ જાઓ. બ્રાહ્મણનાં સંતાન થવા છતાં તમારા આકાર રાક્ષસ જેવા જ હશે.’ આ રીતે પોતાને મળેલો શાપ સાંભળીને પેલા બંને જ્ઞાની-શિરોમણિ શિવગણ મુનિને મોહિત જાણીને કશું બોલ્યા નહીં. હે બ્રાહ્મણો! તેઓ સદા સર્વ ઘટનાઓમાં ભગવાન શિવની જ ઈચ્છા માનતા હતા. તેથી ઉદાસીન ભાવથી પોતાના સ્થાને જતા રહ્યા, અને ભગવાન શિવની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

(અધ્યાય ૩)

*

નારદજીએ ભગવાન વિષ્ણુને ક્રોધપૂર્વક વચનો કહ્યાં અને શાપ દીધો; પછી માયા દૂર થઈ જવાથી પશ્ચાત્તાપપૂર્વક ભગવાનના પગે પડ્યા અને શુદ્ધિનો ઉપાય પૂછ્યો તથા ભગવાન વિષ્ણુનું એમને સમજાવવું અને શિવ-માહાત્મ્ય જાણવા માટે બ્રહ્માજી પાસે જવાનો આદેશ અને શિવના ભજનનો ઉપદેશ આપવો

સૂતજી કહે છે—હે મહર્ષિઓ! માયામોહિત
નારદમુનિ એ બંને શિવગણોને વધોચિત્ત શાપ
દઈને પત્તા ભગવાન શિવની ઈચ્છાવશ

મોહનિદ્રાથી જાગી ન શક્યા, એ ભગવાન
વિષ્ણુએ કપટને યાદ કરીને મનમાં અસહ્ય ક્રોધ
લઈને વિષ્ણુલોકમાં ગયા અને સમિધા મેળવીને

પ્રજ્વલિત થયેલા અગ્નિત્વની જેમ ક્રોધથી અગ્નિની જેમ થઈને બોલ્યા - એમનું જ્ઞાન નષ્ટ થઈ ગયું હતું, તેથી એ દુર્વચનપૂર્ણ બંગ સંભળાવવા લાગ્યા.

નારદજીએ કહ્યું—હે હરે! તમે બહુ દુષ્ટ છો, કપટી છો અને સમસ્ત વિશ્વને મોહમાં નાખી રહ્યા છો. બીજાઓનો ઉત્સાહ અથવા ઉત્કર્ષ તમારાથી સહન થતો નથી. તમે માયાવી છો, તમારું અંતઃકરણ મલિન છે. પૂર્વકાળમાં તમે જ મોહિનીરૂપ ધારણ કરીને કપટ કર્યું હતું, અસુરોને વારુણી મદિરા પિવડાવી, એમને અમૃત ન પીવા દીધું. છળ કપટમાં જ અનુરાગ રાખનાર હે હરે! જો મહેશ્વર રુદ્ર દયા કરીને વિષ ન પી લેતા તો તમારી બધી માયા એ જ દિવસે સમાપ્ત થઈ જત. હે વિષ્ણુદેવ! કપટપૂર્ણ ચાલ તમને વધારે પ્રિય છે. તમારો સ્વભાવ સારો નથી તો પણ ભગવાન શંકરે તમને સ્વતંત્ર બનાવી દીધા છે. તમારી આવી જ ચાલ-ઢાલ સમજીને હવે એ (ભગવાન શિવ) પણ પશ્ચાત્તાપ કરતા હશે. પોતાની વાણીરૂપ વેદની પ્રામાણિકતા સ્થાપિત કરનાર મહાદેવજી એ બ્રાહ્મણને સર્વોપરિ બતાવ્યા છે. હે હરે! આ વાતને જાણીને આજે હું બળપૂર્વક તમને એવી શિખામત્ર આપીશ કે જેથી તમે ફરી ક્યારેય, ક્યાંય આવું કર્મ કરી શકશો નહિ. આજ સુધી તમને કોઈ શક્તિશાળી યા તેજસ્વી પુરુષનો સામનો થયો નથી. તેથી તમે નીકર થઈને ફરો છો. પરંતુ હે વિષ્ણો! હવે તમને તમારી કરણીનું પૂરેપૂરું ફળ મળશે!

ભગવાન વિષ્ણુને આવું કહીને માયામોહિત નારદગુણિ પોતાના બ્રહ્મતેજનું પ્રદર્શન કરતાં ક્રોધથી બિન્ન થઈ ગયા અને શાપ દેતાં બોલ્યા - 'હે વિષ્ણો, તમે સીને માટે મને વ્યાકુળ કર્યો

છે. તમે આ જ રીતે સર્વને મોહમાં નાખો છો. આ કપટપૂર્ણ કાર્ય કરતાં તમે જે સ્વરૂપથી મને સંયુક્ત કર્યો હતો, એ જ સ્વરૂપથી તમે મનુષ્ય થઈ જાઓ અને સીના વિયોગનું દુઃખ ભોગવો. તમે જે વાનરો જેવું મારું મુખ બનાવ્યું હતું

તે જ એ સમયે તમારા સહાયક થશે. તમે બીજાને (સીવિરહ) દુઃખ દેનારા છો તેથી સ્વં તમને સીના વિયોગનું દુઃખ પ્રાપ્ત થશે અજ્ઞાનથી મોહિત મનુષ્યો જેવી તમારી સ્થિતિ થાઓ.'

અજ્ઞાનથી મોહિત થયેલા નારદજીએ મોહવશ શ્રીહરિને જ્યારે આવી રીતે શાપ આપ્યો ત્યારે એમણે શંભુની માયાની પ્રશંસા કરતાં કરતાં એ શાપનો સ્વીકાર કરી લીધો ત્યાર પછી મહાલીલા કરનારા શંભુએ પોતાની એ વિશ્વમોહિની માયાને, જેને કારણે જ્ઞાન નારદગુણિ પણ મોહિત થઈ ગયા હતા, ખેંચી

લીધી. એ માયા જેવી તિરોહિત થઈ કે તરત જ નારદજી પૂર્વવત્ શુદ્ધબુદ્ધિથી યુક્ત થઈ ગયા. એમને પૂર્વવત્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ ગયું અને એમની બધી વ્યાકુળતા જતી રહી. આનાથી એમના મનમાં મોટો વિસ્મય થયો. તે વધારે ને વધારે પશ્ચાત્તાપ કરતાં કરતાં વારંવાર સ્વનિંદા કરવા લાગ્યા. એ વખતે એમણે જ્ઞાનીને પણ મોહમાં નાખનારી ભગવાન શંભુની માયાની પ્રશંસા કરી. ત્યાર પછી એ જાણીને કે માયાને કારણે જ હું ભ્રમમાં પડેલો હતો - આ બધું મારો માયા-જનિત ભ્રમ જ હતો, વૈષ્ણવ શિરોમણિ નારદજી ભગવાન વિષ્ણુના ચરણમાં પડી ગયા. ભગવાન શ્રીહરિએ એમને ઊભા કર્યા અને ઉઠાડ્યા. એ વખતે એમની દુર્બુદ્ધિ નષ્ટ થઈ જવાને કારણે તે આ પ્રમાણે બોલ્યા - 'હે નાથ! માયાથી મોહિત હોવાને કારણે મારી બુદ્ધિ બગડી ગઈ હતી. તેથી મેં આપને દુર્વચન કહ્યાં, તમને શાપ સુદ્ધાં આપી દીધો. એ પ્રભો! એ શાપને આપ મિથ્યા કરી દો. હાયા! મેં બહુ મોટું પાપ કર્યું છે. હવે હું જરૂર નરકમાં પડીશ. હે હરે! હું તમારો દાસ છું. બતાવો, હું કયો ઉપાય, કયું પ્રાયશ્ચિત્ત કરું, જેથી મારો પાપસમૂહ નષ્ટ થઈ જાય અને મારે નરકમાં ન પડવું પડે.' આવું કહીને શુદ્ધબુદ્ધિવાળા મુનિશિરોમણિ નારદજી પુનઃ ભક્તિભાવથી ભગવાન વિષ્ણુના ચરણોમાં પડી ગયા. એ વખતે એમને ખૂબ જ પશ્ચાત્તાપ થઈ રહ્યો હતો. ત્યારે શ્રીવિષ્ણુએ એમને ઉઠાડીને મધુર વાણીમાં કહ્યું -

ભગવાન વિષ્ણુ બોલ્યા—હે તાત! ખેદ ન કરો. તમે મારા શ્રેષ્ઠ ભક્ત છો, એમાં સંશય નથી. હું તમને એક વાત બતાવું છું, સાંભળો. એનાથી નક્કી જ તમારું પરમ હિત થશે, તમારે નરકમાં નહીં જવું પડે. ભગવાન શિવ તમારું

કલ્યાણ કરશે. તમે મદ્યથી મોહિત થઈને જે ભગવાન શિવની વાત ન માની, એમની અવહેલના કરી હતી, એ જ અપરાધનું ભગવાન શિવે તમને આવું ફળ આપ્યું છે, કેમકે એ જ કર્મફળના દાતા છે. તમે તમારા મનમાં એ દૃઢ નિશ્ચય કરી લો કે ભગવાન શિવની ઈચ્છાથી જ આ બધું થયું છે. સર્વના સ્વામી પરમેશ્વર શંકર જ ગર્વને દૂર કરનારા છે. એ જ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા છે. એમનો જ સચ્ચિદાનંદધ્વનરૂપે બોધ થાય છે. તે નિર્ગુણ અને નિર્વિકાર છે. સત્વ, રજઃ અને તમ - આ ત્રણે ગુણોથી પર છે. તે જ પોતાની માયાને લઈને બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને મહેશ - એ ત્રણ રૂપોમાં પ્રગટ થાય છે. નિર્ગુણ અને સગુણ પણ એ જ છે. નિર્ગુણ અવસ્થામાં એમનું જ નામ શિવ છે. એ જ પરમાત્મા, મહેશ્વર, પરબ્રહ્મ, અવિનાશી, અનંત અને મહાદેવ વગેરે નામોથી કહેવાયા છે. એમની જ સેવાથી બ્રહ્માજી જગતના સૃષ્ટિ થયા છે અને હું ત્રણે લોકોનું પાલન કરું છું. તે સ્વયં જ રુદ્રરૂપે સદા સર્વનો સંહાર કરે છે. તે શિવસ્વરૂપે સર્વના સાક્ષી છે, માયાથી ભિન્ન અને નિર્ગુણ છે. સ્વતંત્ર હોવાને કારણે તે પોતાની ઈચ્છા અનુસાર ચાલે છે. એમનો વિહાર-આચાર-વ્યવહાર ઉત્તમ છે અને તે ભક્તો પર દયા કરનારા છે. હે નારદમુને! હું તમને એક સુંદર ઉપાય બતાવું છું, જે સુખદ, સમસ્ત પાપનાશક અને સદા ભોગ અને મોક્ષ આપનાર છે. તમે એને સાંભળો. તમારા પોતાના બધા સંશયો છોડીને તમે ભગવાન શંકરના સુયશનું ગાન કરો અને સદા અનન્ય ભાવથી શિવના શતનામસ્તોત્રનો પાઠ કરો. હે મુને! તમે નિરંતર એમની જ ઉપાસના અને એમનું જ ભજન કરો. એમના જ યશને સાંભળો અને ગાન કરો તથા

શિવગણ બોલ્યા—હે બ્રહ્મા! અમે બંને શિવના ગણ છીએ. હે મુને! અમે આપનો અપરાધ ક્યો છે. રાજકુમારી શ્રીમતીના સ્વયંવરમાં આપનું ચિત્ત માયાથી મોહિત થઈ રહ્યું હતું. એ વખતે પરમેશ્વરની પ્રેરણાથી આપે અમને બંનેને શાપ આપી દીધો હતો. ત્યાં કુસમ્ય જાત્રીને અમે મૂંપ રહેવામાં જ અમારી જીવન-રક્ષાનો ઉપાય સમજ્યા. આમાં કોઈનો દોષ નથી. અમને અગત્ય કર્નનું ફળ પ્રાપ્ત થયું. હે બ્રહ્મા! હવે આપ પ્રસન્ન થાઓ અને અમારા પર અનુગ્રહ કરો.

નારદજી બોલ્યા—તમે બંને મહાદેવજીના
ગણ છો અને સત્પુરુષો માટે પરમ સન્માનનીય
છો. તેથી મારા મોહરહિત અને સુખદાયક વધાર્ય
વચનને સાંભળો. પહેલાં ખરેખર મારી બુદ્ધિ જ

બ્રહ્મ થઈ ગઈ હતી, બગડી ગઈ હતી અને હું સર્વથા મોહને વશીભૂત થઈ ગયો હતો. એટલા માટે તમને બંનેને મેં શાપ આપી દીધો. હે શિવગણો! મેં જે કાંઈ કહ્યું છે, થશે તો એવું જ, તેમ છતાં મારી વાત સાંભળો. હું તમારે માટે શાપોદ્ધારની વાત બતાવી રહ્યો છું. તમે આજે મારા અપરાધની ક્ષમા આપો. મુનિવર વિશ્રવાના વીર્યધી જન્મ ધારણ કરીને તમે સંપૂર્ણ દિશાઓમાં પ્રસિદ્ધ (કુંભકર્ણ-રાવણ) રાક્ષસરાજનું પદ પ્રાપ્ત કરશો અને બળવાન, વૈભવધી યુક્ત અને પરમ પ્રતાપી થશો. સમસ્ત બ્રહ્માંડના રાજા થઈને શિવભક્ત અને જિતેન્દ્રીય થશો અને શિવના જ બીજા સ્વરૂપ શ્રી વિષ્ણુને હાથે મૃત્યુ પામીને પુનઃ પોતાના પદ પર પ્રતિષ્ઠિત થઈ જશો.

સૂતજી કહે છે—હે મહર્ષિજીને! મહાત્મા

નારદમુનિની આ વાત સાંભળીને એ બંને શિવગણ પ્રસન્ન થઈને આનંદસહિત પોતાના સ્થાને જતા રહ્યા. શ્રીનારદજી પણ અત્યંત આનંદિત થઈને અનન્યભાવથી ભગવાન શિવનું ધ્યાન તથા શિવતીર્થોનું દર્શન કરતાં કરતાં વારંવાર ભૂમંડળમાં વિચરણ કરવા લાગ્યા. છેવટે, તે સર્વની ઉપર બિરાજમાન શિવપ્રિયા કાશીપુરીમાં ગયા, જે શિવસ્વરૂપિણી અને શિવને સુખ આપનારી છે. કાશીપુરીનું દર્શન કરીને નારદજી કૃતાર્થ થઈ ગયા. એમણે ભગવાન કાશીનાથનાં દર્શન કર્યા અને પરમ પ્રેમ અને પરમાનંદથી યુક્ત થઈને એમની પૂજા કરી. કાશીનું સાનંદ સેવન કરીને તે મુનિશ્રેષ્ઠ કૃતાર્થતાનો અનુભવ કરવા લાગ્યા. પ્રેમથી વિક્ષણ થઈને શિવને નમન, તેમનું વર્ણન અને સ્મરણ કરતાં કરતાં બ્રહ્મલોકમાં ગયા. નિરંતર શિવનું સ્મરણ કરવાથી એમની બુદ્ધિ શુદ્ધ થઈ ગઈ હતી. ત્યાં પહોંચીને શિવતત્ત્વનું વિશેષરૂપે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાથી નારદજીએ બ્રહ્માજીને ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા અને વિવિધ પ્રકારનાં સ્તોત્રો દ્વારા એમની સ્તુતિ કરીને એમને શિવતત્ત્વના વિષયમાં પૂછ્યું. એ સમયે નારદજીનું હૃદય ભગવાન શંકર પ્રતિ ભક્તિભાવનાથી પરિપૂર્ણ હતું.

નારદજી બોલ્યા—હે બ્રહ્મન્! પરં બ્રહ્મ પરમાત્માના સ્વરૂપને જાણનારા હે પિતામહ! હે જગત્પ્રભો! આપના કૃપાપ્રસાદથી મેં ભગવાન વિષ્ણુના ઉત્તમ માહાત્મ્યને પૂર્ણતયા જ્ઞાનરૂપે પ્રાપ્ત કરી લીધું છે. ભક્તિમાર્ગ, જ્ઞાનમાર્ગ, અત્યંત દુસ્તર તપોમાર્ગ, દાનમાર્ગ અને તીર્થમાર્ગનું વર્ણન સાંભળ્યું છે. પરંતુ શિવતત્ત્વનું જ્ઞાન મને હજુ સુધી થયું નથી. હું ભગવાન શંકરની પૂજાવિધિ પણ નથી જાણતો. એટલે હે પ્રભો! તમે કૃપાથી આ વિષયોને તથા ભગવાન શિવનાં વિવિધ ચરિત્રો તથા એમનું સ્વરૂપ-તત્ત્વ, પ્રાગટ્ય, વિવાહ, ગાર્હસ્થ્ય ધર્મ - એ સર્વ મને બતાવો. હે નિષ્પાપ પિતામહ! આ સર્વ વાતો તથા બીજી પણ જે આવશ્યક વાતો હોય તો તેનું આપે વર્ણન કરવું જોઈએ. હે પ્રજાનાથ! શિવ અને શિવાનો આવિર્ભાવ અને વિવાહ-પ્રસંગ વિશેષરૂપે કહો, તથા કાર્તિકેયના જન્મની કથા પણ મને સંભળાવો. હે પ્રભો! પહેલાં મેં ઘણા લોકો પાસેથી વાતો સાંભળી છે, પરંતુ તૃપ્તિ થઈ નથી. તેથી આપને શરણે આવ્યો છું. આપ મારા પર કૃપા કરો.

પોતાના પુત્ર નારદની આ વાત સાંભળીને લોક-પિતામહ બ્રહ્મા આ પ્રકારે બોલ્યા -

(અધ્યાય ૫)

સદ્બ્રહ્મની સત્તાનું પ્રતિપાદન, એ નિર્ગુણ

નિરાકાર બ્રહ્મથી ઈશ્વરમૂર્તિ (સદાશિવ)નું પ્રાગટ્ય, સદાશિવ દ્વારા
સ્વરૂપભૂતા શક્તિ (અંબિકા)નું પ્રગટીકરણ, એ બંને દ્વારા ઉત્તમક્ષેત્ર
(કાશી અથવા આનંદવન)નો પ્રાદુર્ભાવ, શિવના વામ-અંગથી પરમ
પુરુષ (વિષ્ણુ)નો આવિર્ભાવ અને એમના સામીપ્યથી પ્રાકૃત તત્વોની
ક્રમશઃ ઉત્પત્તિનું વર્ણન

બ્રહ્માજીએ કહ્યું—હે બ્રહ્મનું! હે દેવશિરોમણે! તમે સદા સમસ્ત જગતના ઉપકારમાં જ લાગ્યા રહો છો. તમે લોકોના હિતની કામનાથી આ બહુ ઉત્તમ વાત પૂછી છે. જેને સાંભળવાથી સંપૂર્ણ લોકોનાં સમસ્ત પાપોનો ક્ષય થઈ જાય છે, એવા અનામય શિવતત્ત્વનું હું તમારી સમક્ષ વર્ણન કરું છું. શિવતત્ત્વનું સ્વરૂપ બહુ જ ઉત્કૃષ્ટ અને અદ્ભુત છે. એ વખતે સમસ્ત ચરાચર જગત નષ્ટ થઈ ગયું હતું. સર્વત્ર કેવળ અંધકાર જ અંધકાર હતો, ન સૂર્ય દેખાતો હતો, ન ચંદ્ર દેખાતો હતો અને અન્યાન્ય ગ્રહો અને નક્ષત્રોનું પણ ઠેકાણું ન હતું, ન દિવસ હતો, ન રાત હતી, અગ્નિ, પૃથ્વી, વાયુ અને જળની પણ સત્તા ન હતી. પ્રધાન તત્ત્વ (અવ્યાકૃત પ્રકૃતિ)થી રહિત સૂનું આકાશમાત્ર શેષ હતું. બીજા કોઈ તેજની ઉપલબ્ધિ ન થતી હતી. અદૃષ્ટ વગેરેનું પણ અસ્તિત્વ ન હતું. શબ્દ અને સ્પર્શનો સાથ પણ છૂટી ગયો હતો. ગંધ અને રૂપની પણ અભિવ્યક્તિ થતી નહોતી. રસનો પણ અભાવ થઈ ગયો હતો. દિશાઓનું પણ ભાન થતું ન હતું. આ રીતે બધી બાજુએ નિરંતર સૂચિ ભેદ ધોર અંધકાર ફેલાયેલો હતો. એ સમયે ભાવાભાવાત્મક જગત ન હતું, એ સમયે

‘તત્સદ્બ્રહ્મ’ એ શ્રુતિમાં જે ‘સત્’ સંભળાય છે, એક માત્ર તે જ શેષ હતું જ્યારે ‘આ’, ‘તે’,

‘આવું’, ‘જે’ વગેરે રૂપ દ્વારા નિર્દિષ્ટ થનાર

એકમાત્ર તે 'સત્' જ શેષ હતું, જેને યોગીજન પોતાના હૃદયાકાશમાં નિરંતર જ જોયા કરે છે. એ સત્-તત્ત્વ મનનો વિષય નથી. વાણી પણ ત્યાં સુધી ક્યારેય પહોંચતી નથી હોતી. તે નામ તથા રૂપ-રંગથી પણ શૂન્ય છે. તે નથી તો સ્થૂળ, નથી સૂક્ષ્મ, દીર્ઘ નથી, હ્રસ્વ નથી, લઘુ નથી, ગુરુ નથી. એમાં ક્યારેય વૃદ્ધિ કે હ્રાસ, શ્રુતિ પણ એના વિષયમાં ચકિતભાવથી માત્ર 'છે' જ એટલું જ કહે છે. અર્થાત્ એની સત્તામાત્રનું જ નિરૂપણ કરી શકે છે, એનું કોઈ વિશેષ વિવરણ આપવામાં અસમર્થ થઈ જાય છે. તે સત્ય, જ્ઞાનસ્વરૂપ, અનંત, પરમાનંદમય, પરમ જ્યોતિસ્વરૂપ, અપ્રમેય, આધારરહિત, નિર્વિકાર, નિરાકાર, નિર્ગુણ, યોગિગમ્ય, સર્વવ્યાપી, સર્વનું એકમાત્ર કારણ, નિર્વિકલ્પ, નિરારંભ, માયાશૂન્ય, ઉપદ્રવરહિત, અદ્વિતીય, અનાદિ, અનંત, સંકોચવિકાસથી શૂન્ય તથા ચિન્મય છે.

જે પરબ્રહ્મના વિષયમાં જ્ઞાન અને અજ્ઞાનથી પૂર્ણ ઉક્તિઓ દ્વારા આ પ્રકારે (ઉપર બતાવ્યા અનુસાર) વિકલ્પો કરવામાં આવે છે, એણે થોડા સમય બાદ (સૃષ્ટિનો સમય આવવાથી) દ્વિતીયની ઈચ્છા પ્રગટ કરી એની અંદર એકથી અનેક થવાનો સંકલ્પ ઉદિત થયો. ત્યારે એ નિરાકાર પરમાત્માએ પોતાની લીલા-શક્તિથી પોતાને માટે મૂર્તિ (આકાર)ની કલ્પના કરી. એ મૂર્તિ સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય-ગુણોથી સંપન્ન હતી. સર્વજ્ઞાનમયી શુભસ્વરૂપા, સર્વવ્યાપિની, સર્વરૂપા, સર્વદર્શિની, સર્વકારિણી બધાંની એકમાત્ર વંદનીયા, સર્વાધ્યા, બધું જ આપનાર અને સંપૂર્ણ સંસ્કૃતિઓનું કેન્દ્ર હતી. એ શુદ્ધરૂપિણી ઈશ્વર-મૂર્તિની કલ્પના કરીને તે અદ્વિતીય, અનાદિ, અનંત, સર્વપ્રકાશક,

ચિન્મય, સર્વવ્યાપી અને અવિનાશી પરબ્રહ્મ અંતર્લિત થઈ ગયા. જે મૂર્તિ-રહિત પરબ્રહ્મ છે, એમની મૂર્તિ (ચિન્મય આકાર) ભગવાન સદાશિવ છે. અર્વાચીન અને પ્રાચીન વિદ્વાન એમને જ ઈશ્વર કહે છે. એ સમયે એકાકી રહીને સ્વ-ઈચ્છા અનુસાર વિહાર કરનાર એ સદાશિવે પોતાના વિગ્રહથી (સ્વરૂપ-શરીર) જાતે જ એક સ્વરૂપભૂતા શક્તિની સૃષ્ટિ કરી, જે એમના શ્રીઅંગથી ક્યારેય અલગ થનારી ન હતી. એ પરાશક્તિને પ્રધાન, પ્રકૃતિ, ગુણવતી, માયા, બુદ્ધિતત્ત્વની જનની તથા વિકારરહિત બતાવાઈ છે. એ શક્તિ અંબિકા કહેવાય છે. એને જ પ્રકૃતિ, સર્વેશ્વરી, ત્રિદેવજનની, નિત્યા અને મૂલકારણ પણ કહે છે. સદાશિવ દ્વારા પ્રગટ કરેલી એ શક્તિ આઠ ભુજાઓ છે. એ શુભલક્ષણા દેવીના મુખની શોભા વિચિત્ર છે. તે એકલી જ પોતાના મુખમંડળમાં સદા એક હજાર ચંદ્રમાની કાંતિ ધારણ કરે છે. વિવિધ પ્રકારનાં ઘરેણાં - આભૂષણો એમનાં શ્રીઅંગોની શોભામાં અભિવૃદ્ધિ કરે છે. એ દેવી વિવિધ પ્રકારની ગતિથી સંપન્ન છે અને અનેક પ્રકારનાં અસ્ત્ર-શસ્ત્ર ધારણ કરે છે. એમના ખુલ્લાં નેત્ર ખીલેલાં કમળ સમાન જણાય છે. એ અચિંત્ય તેજથી ઝગમગે છે. એ સર્વની યોનિ છે અને સદા ઉદ્યમશીલ રહે છે. એકાકિની હોવાથી પણ એ માયા સંજોગવશાત્ અનેક થઈ જાય છે.

તે જે સદાશિવ છે એમને પરમ પુરુષ,
ઈશ્વર, શિવ, શંભુ અને મહાેશ્વર કહે છે. તે
ખોતાના મસ્તક પર આકાશ-ગંગાને ધારણ કરે
છે. એમના ભાલદેશમાં ચંદ્રમા શોભે છે. એમને
પાંચ મુખ છે અને દરેક મુખમાં ત્રણ ત્રણ નેત્ર

ઉપમા નથી મળતી, એની કાંતિ ઈન્દ્રનીલ મંદિરની જેમ શ્યામ હતી. એનાં અંગ અંગમાંથી દિવ્ય શોભા છલકાઈ રહી હતી, અને નેત્રો પ્રફુલ્લ કમળ જેમ શોભી રહ્યાં હતાં, શ્રીઅંગો પર સોના જેવી કાંતિવાળાં બે રેશમી પીતાંબર શોભા આપી રહ્યાં હતાં. કોઈથી પણ પરાજિત ન થવાવાળો તે વીર પુરુષ પોતાના પ્રચંડ બુજદંડથી સુશોભિત થઈ રહ્યો હતો. ત્યાર પછી એ પુરુષે પરમેશ્વર શિવને પ્રણામ કરીને કહ્યું - 'હે સ્વામિનું! મારું નામ નિશ્ચિત કરી દો અને મને કામ બતાવો, એ પુરુષની આ વાત સાંભળીને મહેશ્વર ભગવાન શંકર હસતા હસતા મેઘ-ગંભીર વાણીમાં બોલ્યા -

શિવે કહ્યું—હે વત્સ! વ્યાપક થવાથી તમારું નામ થયું વિષ્ણુ, એ નામે વિખ્યાત થયા. આ સિવાય પણ અનેક નામ થશે, જે ભક્તોને સુખદાયક થશે. તમે સુરેશ્વર થઈને ઉત્તમ તપ કરો, કેમકે એ તપ જ સમસ્ત કાર્યોનું સાધન છે.

આવું કહીને ભગવાન શિવે શાસમાર્ગથી શ્રીવિષ્ણુને વેદોનું જ્ઞાન પ્રદાન કર્યું. ત્યાર પછી સ્વયંના મહિમાથી ક્યારેય અતુલ ન થનારા શ્રીહરિ ભગવાન શિવને પ્રણામ કરીને ભારે તપસ્યા કરવા લાગ્યા, શક્તિ સહિત શિવ પણ પાર્ષદગુણોની સાથે ત્યાંથી અદેશ્ય થઈ ગયા. ભગવાન વિષ્ણુએ સુદીર્ઘ કાળ સુધી વણી કઢોર તપસ્યા કરી. તપસ્યાના પરિશ્રમથી યુક્ત ભગવાન વિષ્ણુનાં અંગોમાંથી વિવિધ પ્રકારની જળધારાઓ

નીકળવા માંડી. આ બધું ભગવાન શિવની માયાથી જ સંભવ બન્યું. હે મહાગુને! એ જળથી સમગ્ર સૂનું આકાશ વ્યાપ્ત થઈ ગયું. તે બ્રહ્મરૂપ જળ પોતાના સ્પર્શ માત્રથી બધાં પાપને નષ્ટ કરનારું સિદ્ધ થયું. એ સમયે થાકેલા પરમ પુરુષ વિષ્ણુએ સ્વયં એ જળમાં શયન કર્યું. તે દીર્ઘકાળપર્યંત ખૂબ પ્રસન્નતાથી જળમાં રહ્યા. નાર એટલે જળમાં શયન કરવાને કારણે જ એમનું નામ 'નારાયણ' એ શ્રુતિ સંમત નામ પ્રસિદ્ધ થયું. એ વખતે એ પરમ પુરુષ નારાયણ સિવાય બીજી કોઈ પ્રાકૃત વસ્તુ હતી નહીં. એ પછી જ એ મહાત્મા નારાયણદેવથી યથાસંગ્યે બધાં તત્ત્વો પ્રગટ થયાં. હે મહામતે! હે વિદ્વાનું! હું એ તત્ત્વોની ઉત્પત્તિનો પ્રકાર બતાવી રહ્યો છું. સાંભળો, પ્રકૃતિથી મહાતત્ત્વ પ્રગટ થયું અને મહાતત્ત્વથી ત્રણ ગુણો ઉત્પન્ન થયા. આ ગુણોના ભેદથી જ ત્રિવિધ અહંકારની ઉત્પત્તિ થઈ. અહંકારથી પાંચ તન્માત્રાઓ થઈ. એ તન્માત્રાઓથી પાંચ ભૂત પ્રગટ થયાં. એ જ સમયે જ્ઞાન-ઈન્દ્રિયો અને કર્મ-ઈન્દ્રિયોનો પણ પ્રાદુર્ભાવ થયો. હે મુનિશ્રેષ્ઠ! આ રીતે મેં તમને તત્ત્વોની સંખ્યા બતાવી છે. એમાંથી પુરુષને છોડીને બાકીનાં બધાં તત્ત્વો પ્રકૃતિથી પ્રગટ થયાં છે, તેથી તે બધાં જ જડ છે. તે તત્ત્વોની સંખ્યા ચોવીસ છે. એ સમયે એકાકાર થયેલાં ચોવીસ તત્ત્વોને ત્રણ કરીને તે પરમ પુરુષ નારાયણ ભગવાન શિવની ઈચ્છાથી બ્રહ્મરૂપ જળમાં શયન કરી ગયા.

(અધ્યાય ૬)

સુદ્રસંહિતા સુદ્રસંહિતા સુદ્રસંહિતા સુદ્રસંહિતા સુદ્રસંહિતા સુદ્રસંહિતા સુદ્રસંહિતા સુદ્રસંહિતા સુદ્રસંહિતા સુદ્રસંહિતા

ભગવાન વિષ્ણુની નાભિમાંથી કમલનો પ્રાદુર્ભાવ, શિવેચ્છાવશ
બ્રહ્માજીનું તેમાંથી પ્રગટ થવું, કમલનાલના ઉદ્ગમની શોધ કરવામાં
અસમર્થ બ્રહ્માજીનું તપ કરવું, શ્રીહરિ એમને દર્શન દે છે,
વિવાદગ્રસ્ત બ્રહ્મા વિષ્ણુની વચમાં અગ્નિ-સ્તંભનું પ્રગટ થવું અને
એના આરા-ઓવારાનો પત્તો ન ખાવો, બંનેના એમને પ્રણામ કરવા

બ્રહ્માજી કહે છે—હે દેવર્ષ! જ્યારે હું કોગ્ર છું, ક્યાંથી આવ્યો છું, મારું કાર્ય શું
નારાયણદેવ જળમાં શયન કરતા હતા એ સમયે છે, હું કોનો પુત્ર થઈને જન્મ્યો છું અને કોણે
એમની નાભિમાંથી શંકરની ઈચ્છાવશ એકાએક આ સમયે મારું નિર્ગમન કર્યું છે - આ રીતે
એક ઉત્તમ કમળ પ્રગટ થયું, જે બહુ જ મોટું સંશયમાં પડેલ મારા મનમાં આ વિચાર ઉત્પન્ન
હતું. એમાં અસંખ્ય નાલદંડ હતા. એની કાંતિ ધ્યો - 'હું શા માટે મોહમાં પડેલો છું? જેણે
કરેણનાં ફૂલ જેવી પીળા રંગની હતી તથા એની મને ઉત્પન્ન કર્યો છે, એનો પત્તો મેળવવો તો
લંબાઈ અને લિંચાઈ પણ અનંત યોજન હતી. ઘણું જ સરળ છે. આ કમળપુષ્પનું જે પગપુકત
એ કમળ કરોડો સૂર્યની સમાન પ્રકાશિત થઈ નાલ છે, એનું ઉદ્ગમસ્થાન આ જળની નીચે
રહ્યું હતું. સુંદર હોવાની સાથે સાથે જ સંપૂર્ણ અંદરની બાજુ છે. જેણે મને ઉત્પન્ન કર્યો છે,
તત્વોથી યુક્ત તથા અત્યંત અદ્ભુત, પરમ તે પુરુષ પણ ત્યાં જ હશે - એમાં સંશય નથી.'
રમણીય, દર્શનીય તથા સર્વોત્તમ હતું. ત્યાર પછી આવો નિશ્ચય કરીને મેં પોતાની જાતને
કલ્યાણકારી પરમેશ્વર સાંબ સદાશિવે પૂર્વવત્ કમળથી નીચે ઉતારી. હે મુને! હું એ કમળના
પ્રયત્ન કરીને મને એમના જમણા અંગમાંથી એક એક નાળમાં ગયો અને સેંકડો વર્ષો સુધી
ઉત્પન્ન કર્યો. હે મુને! એ મહેશ્વરે મને તરત ત્યાં ભ્રમણ કરતો રહ્યો. પરંતુ ક્યાંય પણ એ
જ પોતાની માયાથી મોહિત કરીને નારાયણદેવના કમળનું ઉત્તમ ઉદ્ગમસ્થાન મને ન મળ્યું. ત્યારે
નાભિકમળમાં નાખી દીધો અને લીલાપૂર્વક મને પુનઃસંશયમાં પડીને હું તે કમળપુષ્પ પર જવા
ત્યાં પ્રગટ કરી દીધો. આ રીતે એ કમલથી માટે ઉત્સુક થયો અને નાળના માર્ગે એ કમળ
પુત્રરૂપે મારો - હિરણ્યગર્ભનો જન્મ થયો. મારાં પર ચઢવા લાગ્યો. આ રીતે બહુ ઉપર જવા
યાર મુખ થયાં અને શરીરની કાંતિ લાલ થઈ. પછી પણ હું એ કમળના કોશને પામી શક્યો
મારું મસ્તક ત્રિપુંડ્રની રેખાથી અંકિત હતાં. નહિ. એ દશામાં હું ત્યારે મોહિત થઈ ગયો.
ભગવાન શિવની માયાથી મોહિત હોવાને કારણે હે મુને! એ સમયે ભગવાન શિવની ઈચ્છાથી
ગ્રી જ્ઞાનશક્તિ એટલી બધી દુર્બળ થઈ ગઈ પરમ મંગલમયી ઉત્તમ આકાશવાણી થઈ, જે
કે મેં કમળ સિવાય બીજા કોઈને પોતાના મારા મોહનો વિખંડ કરવાની થઈ. એ વાણીએ
શરીરનો જનાક અથવા પિતા જાણ્યા જ નહીં. કહ્યું - 'તપ' (તપસ્યા કરો). એ આકાશવાણીને

સાંભળીને મેં મારા - જન્મદાતા પિતાનું દર્શન કરવા માટે એ વખતે ફરીથી પ્રયત્નપૂર્વક બાર વર્ષો સુધી ઘોર તપસ્યા કરી. ત્યારે મારા ઉપર અનુગ્રહ કરવા માટે જ ચાર ભુજાઓ અને સુંદર નેત્રોથી સુશોભિત ભગવાન વિષ્ણુ ત્યાં અચાનક પ્રગટ થઈ ગયા. એ પરમ પુરુષે પોતાના હાથમાં શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ ધારણ કરેલાં હતાં. એમનાં બધાં અંગ સજ્જન જ્વલન (વાદળ)ની જેમ શ્યામકાંતિથી સુશોભિત હતાં. એ પરમ પ્રભુએ પીતાંબર પહેર્યું હતું. એમના મસ્તક વગેરે અંગમાં મુગટ આદિ મહામૂલ્યવાન આભૂષણો ઘોળી રહ્યાં હતાં, એમનું મુખારવિન્દ પ્રસન્નતાથી ભર્યું ભર્યું હતું. હું એમની આવી સુંદર આકૃતિ પર મોહિત થઈ ગયો હતો. એ મને કરોડો કામદેવો સમાન મનોહર લાગતા હતા. એમનું એ સુંદર રૂપ જોઈને મને બહુ આશ્ચર્ય થતું હતું. તે શ્યામ અને સોનેરી આભાથી ઉદ્ભાસિત થઈ રહ્યા હતા. એ વખતે એ સદસત્સ્વરૂપ, સર્વાત્મા, ચારભુજધારી, મહાબાહુ નારાયણદેવને ત્યાં એ રૂપમાં સ્વયંની સાથે જોઈને મને બહુ હર્ષ થયો.

ત્યાર પછી એ નારાયણદેવની સાથે મારી વાતચીતનો આરંભ થયો. ભગવાન શિવની હીલાથી અમારા બંને વચ્ચે વિવાદ છેદાઈ ગયો. એ જ સમયે અમારી વચ્ચે એક મહાન અગ્નિસંભ (જ્યોતિર્મય લિંગ) પ્રગટ થયું. મેં

અને શ્રીવિષ્ણુએ ક્રમશઃ ઉપર અને નીચે જઈને એના આદિ-અંત-તો પત્તો મેળવવા માટે બહુ પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ અમને એનો આરો-ઓવારો ન મળ્યો. હું થાકીને ઉપરથી નીચે પરત આવ્યો ગયો અને ભગવાન વિષ્ણુ પછા એ જ રીતે નીચેથી ઉપર આવીને મને માથા. અમે બંને શિવની માયાથી મોહિત હતા. શ્રીહરિએ મારા સાથે આગળ-પાછળ અને અગત્યઅગત્યથી પરમેશ્વર શિવને પ્રણામ કર્યા. પછી એ વિચારણા લાગ્યા કે 'આ કઈ વસ્તુ છે?' એના સ્વરૂપનો નિર્દેશ નથી કરી શકાતો, કેમકે, ન તો એનું કોઈ નામ છે અને ન તો એનું કોઈ કર્મ છે. લિંગરહિત તત્ત્વ જ અહીં લિંગભાવને પ્રાપ્ત થઈ ગયું છે. બ્યાનમાર્ગનાં પદ્મ એમના સ્વરૂપને કોઈ અગ્રસાર મળતો નથી. એ પછી હું અને શ્રીહરિ બંનેએ પોતાના ચિત્તને સ્વસ્થ કરીને એ અગ્નિસ્તંભને પ્રણામ કરવાનો આરંભ કર્યો.

અમે બંને બોલ્યા—હે મહાપ્રભો! અં આપનું સ્વરૂપ જાણતા નથી. તમે ગમે તે હસો. આપને અમારા નમસ્કાર છે. હે મહેશ્વાન! અર શીઘ્ર જ અમને તમારા વધાર્ય સ્વરૂપનું દર્શન કરાવો.

હે મુનિશ્રેષ્ઠ! આ રીતે અહંકારથી અગ્નિ અમે બંને ત્યાં નમસ્કાર કરવા લાગ્યા. અગ્ર કરતાં અમારાં સો વર્ષ વીતી ગયાં.

(અધ્યાય ૯)

*

બ્રહ્મા અને વિષ્ણુને ભગવાન શિવના શબ્દમય શરીરનું દર્શન

બ્રહ્માજી કહે છે—હે મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ! આ પ્રણામ કરતા રહ્યા. અને એનેના નામમાં હે રીતે અમે બંને દેવતા ગર્વરહિત થઈને નિરંતર અભિલાષા હતી કે આ જ્યોતિર્લિંગના ઉપર પ્રભુ

ઘયેલા પરમેશ્વર પ્રત્યક્ષ દર્શન દે. ભગવાન શંકર દીનોના પ્રતિપાલક અહંકારીઓના ગર્વને ચૂર્ણ ચૂર્ણ કરનારા અને સર્વના અવિનાશી પ્રભુ છે. એ અમારા બંને પર દયાળુ થઈ ગયા. એ સમયે ત્યાં એક સુરશ્રેષ્ઠથી 'ઓઝમ્' 'ઓઝમ્' એવો શબ્દરૂપ નાદ પ્રગટ થયો, જે સ્પષ્ટરૂપે સંભળાતો હતો. ને નાદ પ્લુત સ્વરમાં અભિવ્યક્ત થયો હતો. જોરથી પ્રગટ થનાર એ શબ્દના બારામાં 'આ શું છે' એવું વિચારતાં સમસ્ત દેવતાઓના આરાધ્ય ભગવાન વિષ્ણુ મારી સાથે સંતુષ્ટચિત્તાથી ઊભા રહ્યા. તે સર્વથા વૈરભાવથી રહિત હતા. એમણે લિંગના દક્ષિણભાગમાં સનાતન આદિવર્ણ અકારનું દર્શન કર્યું. ઉત્તરભાગમાં ઉકારનું અને મધ્ય ભાગમાં મકારનું દર્શન કર્યું અને અંતમાં 'ઓઝમ્' એ નાદનું સાક્ષાત્ દર્શન કર્યું અને અનુભવ કર્યો. દક્ષિણભાગમાં પ્રગટ થયેલ આદિવર્ણ અકારને સૂર્યમંડળની જેમ નેજોમય જોઈને જ્યારે એમણે ઉત્તર ભાગમાં દટ્ટિપાત કર્યો ત્યારે ત્યાં ઉકારવર્ણ અગ્નિ સગાન દીપ્તિશાળી દેખાયો. હે મુનિશ્રેષ્ઠ! આ જ રીતે એમણે મધ્ય ભાગમાં મકારને ચંદ્રમંડળની જેમ ઉજ્જવળ કાંતિથી પ્રકાશમાન જોયો. એ પછી જ્યારે ઉપર જોયું ત્યારે શુદ્ધ સ્ફટિક મણિ સગાન નિર્મલ પ્રભાથી યુક્ત, તુરીયાતીત, અમલ, નિષ્કલ, નિરુપદ્રવી, નિર્દ્રંદ્ર, અદ્વિતીય, શૂન્યમય, બાહ્ય અને આભ્યન્તરના ભેદથી રહિત, બાહ્યાન્તરભેદથી યુક્ત, જગતની અંદર અને બહાર સ્વયં જ સ્થિત, આદિ, મધ્ય અને અન્ત રહિત, આનંદના આદિ કારણ તથા સર્વના પરમ આશ્રય, સત્ય, આનંદ અને અમૃત સ્વરૂપ પરબ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કર્યો.

એ સમયે શ્રીહરિ એ વિચારવા લાગ્યા કે

'આ અગ્નિસ્તંભ અહીં ક્યાંથી પ્રગટ થયો છે? આપણે બંને ફરીથી એની પરીક્ષા કરીએ. હું આ અનુપમ અનલ સ્તંભની નીચે જઈશ.' એવો વિચાર કરતાં શ્રીહરિએ વેદ અને શબ્દ બંનેના આવેશથી યુક્ત વિશ્વાત્મા શિવનું ચિંતન કર્યું. ત્યારે ત્યાં એક ઋષિ પ્રગટ થયા; જે ઋષિ-સમૂહના પરમ સારરૂપ મનાયા છે. એ ઋષિ દ્વારા પરમેશ્વર શ્રીવિષ્ણુએ જ્ઞાત્યું કે આ શબ્દબ્રહ્મરૂપ શરીરવાળા પરમ લિંગના રૂપમાં સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મસ્વરૂપ મહાદેવજી જ અહીં પ્રગટ થયા છે. એ ચિંતારહિત (અથવા અચિન્ત્ય) રુદ્ર છે. જ્યાં જઈને મનસહિત વાણી એને પ્રાપ્ત કર્યા વગર પરત આવી જાય છે, એ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા શિવનો વાચક એકાક્ષર (પ્રણવ) જ છે, એ એના વાચ્યાર્થરૂપ છે. તે પરમ કારણ, ઋત, સત્ય, આનંદ અને અમૃતસ્વરૂપ પરાત્પર પરબ્રહ્મ એકાક્ષરનું વાચ્ય છે. પ્રણવના એક અક્ષર અકારથી જગતના બીજભૂત અંજનમા ભગવાન બ્રહ્માનો બોધ થાય છે. એના બીજા અક્ષર એકાક્ષર ઉકારથી પરમ કારણરૂપ શ્રીહરિનો બોધ થાય છે અને ત્રીજા એકાક્ષરથી-મકારથી ભગવાન નીલલોહિત શિવનું જ્ઞાન થાય છે. અકાર સૃષ્ટિકર્તા છે, ઉકાર મોહમાં નાખનાર છે અને મકાર દિવ્ય અનુગ્રહ કરનાર છે. મકાર-બોધ્ય સર્વવ્યાપી શિવ બીજી (બીજ માત્રના સ્વામી) છે અને અકાર સંજક મને બ્રહ્માને 'બીજ' કહે છે. 'ઉકાર' નામધારી શ્રીહરિ યોનિ છે. પ્રધાન અને પુરુષના પદ્મ હૃદય જે મહેશ્વર છે તે બીજી, બીજ આજે યોનિ પદ્મ છે. એમને જ નાદ કહેવાય છે. (એમની અંદર સર્વનો સમાવેશ થાય છે). બીજી પોતાની ઈચ્છાથી જ પોતાના બીજને અનેક રૂપોમાં વિભક્ત કરીને

શ્રીશિવપુરાણ સંસ્કૃત સ્વરૂપે લખાયેલું છે. આ પુસ્તકમાં શિવજીનાં અનંત ગુણો અને કૃત્યોનો વર્ણન કરવામાં આવેલો છે. આ પુસ્તકમાં શિવજીનાં અનંત ગુણો અને કૃત્યોનો વર્ણન કરવામાં આવેલો છે.

સ્થિત છે. આ બીજી ભગવાન મહેશ્વરના લિંગથી વિવિધ પ્રકારની છટાઓથી છબિમાન અને અકારરૂપ બીજ પ્રગટ થયું, જે ઉકારરૂપ યોનિમાં અનેક પ્રકારનાં આભૂષણોથી વિભૂષિત હતું. એ સ્થાપિત થઈને બધી બાજુએ વધવા માંડ્યું. તે પરમ ઉદાર મહાપરાક્રમી અને મહાપુરુષનાં સુવર્ણમય અંડના રૂપે જ બતાવવાને યોગ્ય હતું. લક્ષણોથી સંપન્ન અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ રૂપનું દર્શન એનું બીજું કોઈ વિશેષ લક્ષણ લક્ષિત થતું ન કરીને હું અને શ્રીહરિ બંને કૃતાર્થ થઈ ગયા. હતું. એ દિવ્ય અંડ અનેક વર્ષો સુધી જળમાં ત્યાર પછી પરમેશ્વર ભગવાન મહેશ જ સ્થિત રહ્યું. ત્યાર પછી એક હજાર વર્ષ બાદ પ્રસન્ન થઈ ગયા. પોતાના દિવ્ય શબ્દમયરૂપને એ અંડના બે કટકા થઈ ગયા. જળમાં રહેલું પ્રગટ કરીને હસતા હસતા ઊભા થઈ ગયા. તે અંડ અજન્મા બ્રહ્માજીની ઉત્પત્તિનું સ્થાન હતું અકાર એમનું મસ્તક અને આકાર લલાટ છે અને સાક્ષાત્ મહેશ્વરના આઘાતથી જ કૂટીને એમનો ડાબો કાન કહેવાય છે. એ બાગમાં વહેંચાઈ ગયું હતું. એ અવસ્થામાં પરમેશ્વરનું જમણું કપોલ છે અને ઋકાર એમનું એનું ઉપર સ્થિત થયેલ સુવર્ણમય કપાળ બહુ ડાબું કપોળ છે. લૂ અને લૃ - એ એમની શોભા પ્રાપ્ત કરવા લાગ્યું. તે જ ધુલોકરૂપે પ્રગટ નાસિકાનાં બે છિદ્રો છે. એકાર એ સર્વવ્યાપી થયું અને જે એનું બીજું કપાલ હતું - નીચેવાળું પ્રભુનો ઉપલો હોઠ છે અને ઐકાર એમનો કપાળ - એ જ પાંચ લક્ષણોથી યુક્ત પૃથિવી અધર-નીચલો હોઠ છે. ઓકાર અને ઔકાર એ છે. એ અંડથી ચતુર્મુખ બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા, જેની બંને કમશઃ એમની ઉપરની તથા નીચેની સંજ્ઞા 'ક' છે. તે સમસ્ત લોકોના સૃષ્ટા છે. આ દંતપંક્તિઓ છે. 'અં' અને 'અઃ' એ દેવાધિદેવ જ રીતે તે ભગવાન મહેશ્વર જ 'અ', 'ઉ' અને શૂલધારી શિવનાં બંને તાલુ છે. 'ક' વગેરે પાંચ 'મૂ' એ ત્રિવિધરૂપે વર્ણિત છે. આ અભિપ્રાયથી અક્ષર એમના જમણા પાંચ હાથ છે અને 'ચ' એ જ્યોતિર્લિંગ સ્વરૂપ સદાશિવને આદિ પાંચ અક્ષર એમના ડાબા પાંચ હાથ છે. 'ઓરૂમ્' એવું કહેવાયું - આ વાત યજુર્વેદના 'ટ' આદિ અને 'ન' આદિ પાંચ પાંચ અક્ષર 'ઓરૂમ્' એવું કહેવાયું - આ વાત યજુર્વેદના એમના પગ છે. પકાર પેટ છે. ફકાર જમણી શ્રેષ્ઠ મંત્ર કહે છે. યજુર્વેદના શ્રેષ્ઠ મંત્રોનું આ બાજુ કહેવાય છે અને બકારનો ડાબી બાજુ કહેવાય છે. બકાર એમનો ખભો છે. મકાર એ કથન સાંભળીને ઋચ્યાનો અને સામમંત્રોએ પદ્મ યોગી મહાદેવ શંભુનું હૃદય છે 'ય'થી લઈને અમને આદરપૂર્વક કહ્યું - 'હે હરે! હે બ્રહ્મન!' 'સ' સુધીના સાત અક્ષર સર્વવ્યાપી શિવના આ વાત આવી જ છે' આ રીતે દેવેશ્વર શિવને શબ્દમય શરીરની સાત ધાતુઓ છે. હકાર જાણીને શ્રીહરિએ શક્તિસંભૂત મંત્રો દ્વારા ઉત્તમ એમની નાભિ છે. સકારને ગેદ્ર (મૂત્રેન્દ્રિય) અને મહાન અભ્યુદયથી શોભિત ધનાર એ કહેવામાં આવે છે. આ રીતે નિર્ગુણ અને મહેશ્વરદેવનું સ્તવન કર્યું. એ દરમિયાન મારી ગુણસ્વરૂપ પરમાત્માના શબ્દમય રૂપને ભગવતી સાથે વિશ્વપાલક ભગવાન વિષ્ણુએ એક બીજું ઉમાની સાથે જોઈને હું અને શ્રીહરિ બંને કૃતાર્થ પણ અદ્ભુત અને સુંદર રૂપ જોયું. હે મુને! થઈ ગયા. આ રીતે શબ્દ-બ્રહ્મમય-શરીરધારી એ રૂપ પાંચ મુખ અને દશ ભુજાઓથી અલંકૃત થઈ ગયા. આ રીતે શબ્દ-બ્રહ્મમય-શરીરધારી હતું. એની કાંતિ કપૂરની જેમ ગૌર હતી. એ

મહેશ્વર શિવનું દર્શન પામીને મારી સાથે કરીને લગવાન શ્રીહરિ એમનો જપ કરવા શ્રીહરિએ એમને પ્રણામ કર્યા અને ફરીથી લાગ્યા.

ઉપરની બાજુ જોયું. એ વખતે એમની પાંચ કળાઓથી યુક્ત ઔંકારજનિત મંત્રનો સાક્ષાત્કાર થયો. તત્પશ્ચાત્ મહાદેવજીના 'ઔં તત્ત્વમસિ' એ મહાવાક્ય દૃષ્ટિગોચર થયું, જે પરમ ઉત્તમ મંત્રરૂપ છે જ્યાં શુદ્ધ સ્ફટિકવત્ નિર્મળ છે. પછી સંપૂર્ણ ધર્મ અને ઉત્તમ મંત્રરૂપ છે તથા શુદ્ધ સ્ફટિકવત્ નિર્મળ છે. પછી સંપૂર્ણ ધર્મ અને અર્થના સાધક તથા બુદ્ધિરૂપ ગાયત્રી નામક બીજો મહાન મંત્ર લક્ષિત થયો, જેમાં ચોવીસ અક્ષર છે તથા જે ચારે પુરુષાર્થરૂપી ફળને પ્રદાન કરનાર છે. તે પછી મૃત્યુંજય-મંત્ર પછી પંચાક્ષર-મંત્ર તથા દક્ષિણામૂર્તિસંશ્લક ચિંતામણિ-મંત્રનો સાક્ષાત્કાર થયો. આ રીતે પાંચ મંત્રોની ઉપલબ્ધિ

ત્યાર પછી ઋક્ષ્ પશુઃ અને સામ-એ જેમનાં રૂપ છે, જે ઈશોના મુગુટમણિ ઈશાન છે, જે પુરાતન પુરુષ છે, જેનું હૃદય અધોર-અર્થાત્ સૌમ્ય છે, જે હૃદયને પ્રિય લાગનાર સર્વગુણ સદાશિવ છે, જેમનાં ચરણ-વામ-પરમ સુંદર છે, જે મહાન દેવતા છે અને મહાન સર્પરાજને આભૂષણરૂપે ધારણ કરે છે, જેમની બધી બાજુએ પગ અને બધી બાજુએ નેમ છે, જે મુજ બ્રહ્મના પત્ર અધિપતિ, કલ્યાણકારી તથા સૃષ્ટિ, પાલન અને સંહાર કરનારા છે એવા વરદાયક સાંબશિવનું મારી સાથે ભગવાન વિષ્ણુએ પ્રિયવચનો દ્વારા સંતુષ્ટચિત્તથી સાવન કર્યું.

(अध्याय ८)

*

ઉમાસહિત ભગવાન શિવનું પ્રાગટ્ય એમના દ્વારા સ્વયંના સ્વરૂપનું
વિવેચન તથા બ્રહ્મા આદિ ત્રણે દેવતાઓની એકતાનું પ્રતિપાદન

બ્રહ્માજી કહે છે—હે નારદ! ભગવાન વિષ્ણુ દ્વારા કરાયેલી પોતાની સ્તુતિ સાંભળીને કરુણાનિધિ મહેશ્વર બહુ જ પ્રસન્ન થયા અને ઉમાદેવીની સાથે તરત જ ત્યાં પ્રગટ થઈ ગયા. એ સમયે એમનાં પાંચ મુખ અને પ્રત્યેક મુખમાં ત્રણ ત્રણ નેત્રો શોભી રહ્યાં હતાં. બાલ પ્રદેશમાં ચંદ્રમાનો મુગટ સુશોભિત હતો. માથા પર જટા ધારણ કરેલી હતી. ગૌરવર્ણ વિશાલ નેત્ર. શિવે પોતાનાં બધાં અંગોમાં વિભૂતિ લગાડી હતી. એમને દશ ભુજાઓ હતી. કંઠમાં નીલ ચિહ્ન હતું. એમનાં શ્રીઅંગ સમસ્ત આભૂષણોથી વિભૂષિત હતાં. એ સર્વાંગ સુંદર શિવનું મસ્તક

ભસ્મમય ત્રિપુંડ્રથી અંકિત હતું. આવાં વિશેષજ્ઞોથી
યુક્ત પરમેશ્વર મહાદેવજીને ભગવતી ઉમાની
સાથે ઉપસ્થિત જોઈને મેં અને ભગવાન વિષ્ણુએ
પુનઃ પ્રિયવચનો દ્વારા એમની સ્તુતિ કરી, ત્યારે
પાપહારી કરુણાકર ભગવાન મહેશ્વરે પ્રસન્નચિત્ત
થઈને તે શ્રીવિષ્ણુદેવને શ્વાસરૂપે વેદનો ઉપદેશ
કર્યો. હે મુને! એ પછી શિવે પરમાત્મા શ્રીહરિને
ગુહ્ય જ્ઞાન પ્રદાન કર્યું. પછી એ પરમાત્માએ
કૃપા કરીને મને પણ તે જ્ઞાન આપ્યું. વેદનું
જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને કૃતાર્થ થયેલા ભગવાન
વિષ્ણુએ મારી સાથે હાથ જોડીને મહેશ્વરને
નમસ્કાર કરીને પુનઃ એમની પાસે પૂજનની

રજ આદિ ત્રિવિધ ગુણો દ્વારા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્ર નામથી પ્રસિદ્ધ થઈને ત્રણ રૂપોમાં પૃથક્-પૃથક્ પ્રગટ થાઉં છું. સાક્ષાત્ શિવ ગુણોથી ભિન્ન છે. એ પ્રકૃતિ અને પુરુષથી પર છે - અદિતીય, નિત્ય, અનંત, પૂર્ણ અને નિરંજન પરમાત્મા છે. ત્રણે લોકોનું પાલન કરનાર શ્રીહરિ અંદર તમોગુણ અને બહાર સત્ત્વગુણ ધારણ કરે છે, ત્રિલોકીનો સંહાર કરનાર રુદ્રદેવ અંદર સત્ત્વગુણ અને બહાર તમોગુણ ધારણ કરે

છે અને ત્રિભુવનની સૃષ્ટિ કરનારા બ્રહ્માજી બહારથી અને અંદરથી રજોગુણી જ છે. આ રીતે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્ર - આ ત્રણે દેવતાઓમાં ગુણ છે, પરંતુ શિવ ગુણાતીત મનાયા છે. હે વિષ્ણો! તમે મારી આજ્ઞાથી આ સૃષ્ટિકર્તા પિતામહનું પ્રસન્નતાપૂર્વક પાલન કરો; આવું કરવાથી તમે ત્રણે લોકમાં પૂજનીય બની જશો.

(અધ્યાય-૯)

*

શ્રીહરિને સૃષ્ટિની રક્ષાનો ભાર અને ભોગ-મોક્ષ દાનનો અધિકાર આપીને ભગવાન - શિવનું અંતર્ધાન થવું

પરમેશ્વર શિવ બોલ્યા—ઉત્તમ વ્રતનું પાલન કરનાર હે હરે! હે વિષ્ણો! હવે તમે મારી બીજી આજ્ઞા સાંભળો. એનું પાલન કરવાથી તમે સદા સમસ્ત લોકોમાં માનનીય અને પૂજનીય બની રહેશો. બ્રહ્માજી દ્વારા રચાયેલા લોકમાં જ્યારે કોઈ દુઃખ અથવા સંકટ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તમે એ સંપૂર્ણ દુઃખોને નાશ કરવા સદા તત્પર રહેજો. તમારાં સંપૂર્ણ દુઃસહ કાર્યોમાં હું તમારી સહાયતા કરીશ. તમારા જે દુર્જય અને ઉત્કટ શત્રુ હશે, એ સર્વને હું મારી હટાવીશ. હે હરે! તમે વિવિધ પ્રકારના અવતાર ધારણ કરીને સ્વયંની ઉત્તમ કીર્તિનો વિસ્તાર કરો અને સર્વના ઉદ્ધાર માટે તત્પર રહો. તમે રુદ્રના ધ્યેય છો અને રુદ્ર તમારું ધ્યેય છે. તમારામાં અને રુદ્રમાં કશુંય અભર નથી જે મનુષ્ય રુદ્રનો ભક્ત થઈને તમારી નિંદા કરશે, એનું સમગ્ર પુણ્ય

* રુદ્રધ્યેયો ભવાંશ્ચેવ ભવદ્ધ્યેયો હસ્તાયા । પુણ્યોરુદ્ધરં નૈવ તવ રુદ્રસ્ય કિંચન ॥

(શિવ.પુ.રુ.સ્ક.ખ. ૧૦૬)

.....

તત્કાળ ભસ્મ થઈ જશે. હે પુરુષોત્તમ વિષ્ણો! હે સ્વામિનું! જે મારો ભક્ત થઈને આપની નિંદા તમારી સાથે દ્વેષ કરવાને કારણે મારી આજ્ઞાથી કરે, એને તમે જરૂર જ નરકવાસ પ્રદાન કરજો. એને નરકમાં પડવું પડશે. આ વાત સત્ય છે, હે નાથ! જે તમારો ભક્ત છે, એ મને અત્યંત સત્ય છે. એમાં સંશય નથી." તમે આ લોકમાં પ્રિય છે. જે આવું જાણે છે, એને માટે મોક્ષ મનુષ્ય માટે વિશેષતઃ ભોગ અને મોક્ષ પ્રદાન દુર્લભ નથી.*

કરવાવાળા બનો અને ભક્તોના ધ્યેય તથા પૂજ્ય થઈને પ્રાણીઓનો નિગ્રહ અને અનુગ્રહ કરો. આવું કહીને ભગવાન શિવે મારો હાથ પકડી લીધો અને શ્રી વિષ્ણુને સોંપીને એમને કહ્યું - 'તમે સંકટ સમયે સદા એમની સહાય કરતા રહેજો. સૌના અધ્યક્ષ થઈને સર્વને ભોગ અને મોક્ષ પ્રદાન કરજો. સર્વદા સમસ્ત કામનાઓના સાધક અને સર્વશ્રેષ્ઠ બની રહેજો. જે તમારી શરણમાં આવ્યો તે નક્કી મારે જ શરણે આવ્યો છે. જે મારામાં અને તમારામાં અંતર સમજે છે તે અવશ્ય નરકે જાય છે'.

બ્રહ્માજી કહે છે—હે દેવર્ષે! ભગવાન શિવનું આ વચન સાંભળીને મારી સાથે ભગવાન વિષ્ણુએ સર્વને વશમાં કરનાર વિશ્વનાથને પ્રણામ કરીને મન્દસ્વરમાં કહ્યું -

શ્રી વિષ્ણુ બોલ્યા—હે કરુણાસિન્ધો!
જગન્નાથ શંકર! મારી આ વાત સાંભળો. હું
આપની આજ્ઞાને અધીન રહીને આ સર્વ કરીશ.

શ્રી હરિનું આ કથન સાંભળીને દુઃખનું હરણ કરનારા હરે એમની વાતનું અનુમોદન કર્યું અને વિવિધ પ્રકારના ધર્મોનો ઉપદેશ દઈને અમારા બંનેની હિતની ઈચ્છાથી અમને અનેક પ્રકારનાં વરદાન આપ્યાં. એ પછી ભક્તવત્સલ ભગવાન શંભુ કૃપાપૂર્વક અમારી સામું જોઈને જોતજોતામાં અચાનક અંતર્યાન થઈ ગયા. ત્યારથી આ લોકમાં લિંગ-પૂજાનું વિધાન ચાલુ થયું છે. લિંગમાં પ્રતિષ્ઠિત ભગવાન શિવ ભોગ અને મોક્ષ આપનારા છે. શિવલિંગની જે વેદી કે અર્ધા છે, તે મહાદેવીનું સ્વરૂપ છે અને લિંગ સાક્ષાત્ મહાશ્વરનું સ્વરૂપ છે. લયના અધિષ્ઠાન હોવાને કારણે ભગવાન શિવને લિંગ કહેવામાં આવે છે, કેમકે એમનામાં જ નિખિલ જગતનો લય થાય છે. હે મહામુને! જે શિવલિંગની સમીપે કોઈ કાર્ય કરે છે, એના પુણ્યફળનું વર્ણન કરવાની મારામાં શક્તિ નથી.

(અધ્યાય - ૧૦)

* शूद्रभक्तो नरो यस्तु तप निन्दां करिष्यति । तस्य पुण्यं च निमित्तं द्रुतं जन्म लविष्यति ॥
नरके पतनं तस्य त्वद्देहात्पुरुषोत्तम । मदाश्रया भवेद्विज्ञो सत्यं सत्यं न संशयः ॥

(श्री.पु.रु.सं. १०८-६)

* त्वां यः समाश्रितो भूत्वा मामेव स समाश्रितः । अन्तरे यत्र ज्ञानाति निरये पतति ध्रुवम् ॥

(शि.पु.उ.सू.अं. १०/१४)

* मम भक्तश्च यः स्वाभिंस्तत्र निंदा करिष्यति । तस्य वै निरये वासं प्रपद्ये नियतं ध्रुव ॥

त्यद्वक्तो यो लवेत्स्वामिन्मम प्रियतरो हि सः । अथैवै यो विज्ञानाति तस्य मुक्तिर्न दुर्धवा ॥

[1286]

(शि.पु.रु.सं. १०/३०-३१)

શુદ્રે બે વાર વિધિપૂર્વક ગુદાની શુદ્ધિ માટે એમાં ગણેશજીની, દ્વારપાલોની અને દિક્પાલોની પણ

માટી લગાડે. લિંગમાં પણ એક વાર પ્રયત્નપૂર્વક સારી રીતે પૂજા કરીને પછી દેવતા માટે માટી લગાડવી જોઈએ. ત્યાર પછી હાથ હાથમાં પીઠસ્થાનની કલ્પના કરવી - અથવા અષ્ટદલ દશ વાર અને બંને હાથમાં સાત વાર માટી કમળ બનાવીને પૂજા દ્રવ્ય સમીપે બેસે અને લગાડીને હાથ ધોવા જોઈએ. હે તાત! પ્રત્યેક એ કમળ પર ભગવાન શિવને સમાસીન કરે. પગમાં ત્રણ-ત્રણ વાર માટી લગાડો. પછી બંને ત્યાર પછી, ત્રણ આચમન કરીને ફરીથી બંને હાથમાં પૂજા માટી લગાડીને ધોઈ નાખો. હાથ ધોઈને ત્રણ પ્રાણાયામ કરીને મધ્યમ સ્ત્રીઓએ શુદ્રની જેમ જ સારી રીતે માટી પ્રાણાયામ અર્થાત્ કુંભક કરતી વખતે ત્રિનેત્રધારી લગાડવી જોઈએ. હાથ-પગ ધોઈને પૂર્વવત્ શુદ્ધ ભગવાન શિવનું ધ્યાન આ રીતે કરે - એમને માટી લેવી અને એ લગાડીને દાંત સાફ કરવા પાંચ મુખ છે, દશ ભુજાઓ છે, શુદ્ધ સ્ફટિકની પછી પોતાના વર્ણ અનુસાર મનુષ્ય દાતણ કરે. જેવી કાંતિ છે, સર્વપ્રકારનાં આભૂષણ એમનાં બ્રાહ્મણો બાર આંગળનું દાતણ લેવું જોઈએ. શ્રીઅંગોને વિભૂષિત કરે છે તથા તેમણે ક્ષત્રિયે અગિયાર આંગળ, વૈશ્યે દશ આંગળ વ્યાઘ્રચર્મની ચાદર ઓઢી છે. આ રીતે ધ્યાન અને શુદ્રે નવ આંગળનું દાતણ લેવું જોઈએ. કરીને એવી ભાવના કરે કે મને પણ એમના આ દાતણનું માપ બતાવ્યું છે. મનુસ્મૃતિ જેવું જ રૂપ પ્રાપ્ત થાઓ. આવી ભાવના કરીને અનુસાર કાળદોષનો વિચાર કરીને દાતણ કરે મનુષ્ય સદાને માટે પાપને ભસ્મ કરી દે છે. અથવા છોડી દે. હે તાત! છઠ, પ્રતિપદા, આ રીતે ભાવના દ્વારા શિવનું જ શરીર ધારણ અમાવાસ્યા, નવમી, વ્રતનો દિવસ, સૂર્યાસ્તનો કરીને એ પરમેશ્વરની પૂજા કરે. શરીરશુદ્ધિ સમય, રવિવાર તથા શ્રાદ્ધનો દિવસ - આ કરીને મૂળમંત્રનો ક્રમશઃ ન્યાસ કરે અથવા સર્વત્ર દંતધાવન માટે વર્જિત છે - આમાં દાતણ કરવું પ્રપ્તવધી જ ષડંગ ન્યાસ કરે. 'ૐ અદ્યેત્યાદિ.' જોઈએ નહિ. દાતણ કર્યા પછી તીર્થ (જળાશય) રૂપથી સંકલ્પ-વાક્યનો પ્રયોગ કરીને પછી વગેરેમાં જઈને વિધિપૂર્વક સ્નાન કરવું જોઈએ. પૂજાનો આરંભ કરે - પાદ, અર્ધ્ય અને આચમન વિશેષ દેશ-કાળ આવવા પર મંત્ર-ઉચ્ચારણપૂર્વક માટે પાત્રોને તૈયાર રાખે. બુદ્ધિમાન પુરુષ કરવું ઉચિત છે. સ્નાન પછી પહેલાં આચમન કરીને તે ધોયેલું વસ્ત્ર ધારણ કરે. પછી સુંદર કરીને એકાન્ત સ્થળમાં બેસીને સંધ્યાવિધિનું અનુષ્ઠાન કરે. પથાપોગ્ય સંધ્યાવિધિનું પાલન કરીને પૂજાકાર્યનો આરંભ કરે.

મનને સુસ્થિર કરીને પૂજા-ગૃહમાં પ્રવેશ કરવો. ત્યાં પૂજન-સામગ્રી લઈને સુંદર આસન પર બેસો. પહેલાં ન્યાસ વગેરે કરીને ક્રમશઃ મહાદેવજીની પૂજા કરો. શિવની પૂજા પહેલાં

ગણેશજીની, દ્વારપાલોની અને દિક્પાલોની પણ સારી રીતે પૂજા કરીને પછી દેવતા માટે પીઠસ્થાનની કલ્પના કરવી - અથવા અષ્ટદલ કમળ બનાવીને પૂજા દ્રવ્ય સમીપે બેસે અને એ કમળ પર ભગવાન શિવને સમાસીન કરે. ત્યાર પછી, ત્રણ આચમન કરીને ફરીથી બંને હાથ ધોઈને ત્રણ પ્રાણાયામ કરીને મધ્યમ પ્રાણાયામ અર્થાત્ કુંભક કરતી વખતે ત્રિનેત્રધારી ભગવાન શિવનું ધ્યાન આ રીતે કરે - એમને પાંચ મુખ છે, દશ ભુજાઓ છે, શુદ્ધ સ્ફટિકની જેવી કાંતિ છે, સર્વપ્રકારનાં આભૂષણ એમનાં શ્રીઅંગોને વિભૂષિત કરે છે તથા તેમણે વ્યાઘ્રચર્મની ચાદર ઓઢી છે. આ રીતે ધ્યાન કરીને એવી ભાવના કરે કે મને પણ એમના જેવું જ રૂપ પ્રાપ્ત થાઓ. આવી ભાવના કરીને મનુષ્ય સદાને માટે પાપને ભસ્મ કરી દે છે. આ રીતે ભાવના દ્વારા શિવનું જ શરીર ધારણ કરીને એ પરમેશ્વરની પૂજા કરે. શરીરશુદ્ધિ કરીને મૂળમંત્રનો ક્રમશઃ ન્યાસ કરે અથવા સર્વત્ર પ્રપ્તવધી જ ષડંગ ન્યાસ કરે. 'ૐ અદ્યેત્યાદિ.' રૂપથી સંકલ્પ-વાક્યનો પ્રયોગ કરીને પછી પૂજાનો આરંભ કરે - પાદ, અર્ધ્ય અને આચમન માટે પાત્રોને તૈયાર રાખે. બુદ્ધિમાન પુરુષ વિધિપૂર્વક ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના નવ કળશ સ્થાપિત કરે. એમને કુશથી ઢાંકીને રાખે અને કુશાઓથી જ જળ લઈને એ સર્વનું પ્રોક્ષણ કરે. ત્યાર પછી તે તે સર્વ પાત્રોમાં શીતળ જળ નાખે. પછી બુદ્ધિમાન પુરુષે જોઈ - સંભાળીને પ્રણવમંત્ર દ્વારા એમાં ગિમ્ન-અંકિત દ્રવ્ય નાખે. ખસ અને ચંદનને પાદપાત્રમાં રાખે. ચમેલીનાં ફૂલ, શીતલચીની, કપૂર, વડનું મૂળ, તથા તમાલ - આ સર્વને યથોચિત - રૂપે વાટી-દળીને ચૂર્ણ

બનાવી લેવું, આયમનીયનું જે પાત્ર છે તેમાં કરો.

ભેળવી દેવું. એલાયચી અને ચંદનને તો બધાં પાત્રોમાં નાખી દેવાં જોઈએ - દેવાધિદેવ મહાદેવજીના બાજુના ભાગમાં નંદીશ્વરનું પૂજન કરો. ગંધ, ધૂપ અને વિવિધ જાત-ત્માતના દીવાઓ દ્વારા શિવની પૂજા કરો. પછી લિંગશુદ્ધિ કરીને મનુષ્યે પ્રસન્નતાપૂર્વક મંત્રસમૂહોના આદિમાં પ્રણવ તથા અંતમાં 'નમઃ' પદ જોડીને પોતાના દ્વારા ઈષ્ટદેવ માટે યથોચિત આસનની કલ્પના કરવી. પછી પ્રણવથી પદ્માસનની કલ્પના કરીને એ ભાવના કરે કે આ કમળનું પૂર્વદળ સાક્ષાત્ અણિમા નામક ઐશ્વર્યરૂપ તથા અવિનાશી છે. દક્ષિણ દળ લાધિમા છે. પશ્ચિમ દળ મહિમા છે. ઉત્તર દળ પ્રાપ્તિ છે. અગ્નિકોણનું દળ પ્રાકામ્ય છે. નૈઋત્યકોણનું દળ ઈશિત્વ છે. વાયવ્યકોણનું દળ વશિત્વ છે. ઈશાનકોણનું દળ સર્વજ્ઞત્વ છે અને એ કમળની કર્ણિકાને સોમ કહેવાય છે. સોમની નીચે સૂર્ય છે, સૂર્યની નીચે અગ્નિ છે અને અગ્નિની પાસે નીચે ધર્મ આદિનાં સ્થાન છે. કમળઃ આવી કલ્પના કરીને ત્યાર પછી ચારે દિશાઓમાં અવ્યક્ત, મહત્ત્વ, અહંકાર તથા એમના વિકારોની કલ્પના કરવી. સોમના અંતમાં સત્ત્વ, રજ અને તમ - આ ત્રણ ગુણોની કલ્પના કરો. એ પછી 'સઘોજાતં પ્રપદ્યામિ' ઇત્યાદિ મંત્રથી પરમેશ્વર શિવનું આવાહન કરીને 'ૐ વામદેવાય નમઃ' ઇત્યાદિ વામદેવ-મંત્રથી એમને આસન પર બિરાજમાન કરો. પછી 'ૐ તત્પુરુષાય વિદ્મહે' ઇત્યાદિ રુદ્રગાયત્રી દ્વારા ઈષ્ટદેવનું સાંનિધ્ય પ્રાપ્ત કરીને એમને 'અધોરેભ્યોઽથ' ઇત્યાદિ અધોરમંત્રથી ત્યાં નિરુદ્ધ કરો. ત્યાર બાદ 'ઈશાનઃ સર્વવિદ્યાનામ્' વગેરે મંત્રથી આરાધ્યદેવનું પૂજન

પાદ અને આયમનીય અર્પિત કરીને અર્ધ આપવો. તે પછી ગંધ અને ચંદનમિશ્રિત જળથી વિધિપૂર્વક રુદ્રદેવને સ્નાન કરાવો. પછી પંચગવ્યનિર્માણની વિધિથી પાંચેય દ્રવ્યોને એક પાત્રમાં લઈને પ્રણવથી જ અભિમંત્રિત કરીને એ મિશ્રિત ગવ્યપદાર્થો દ્વારા ભગવાનને સ્નાન કરાવો. ત્યાર પછી અલગ અલગ દૂધ, દહીં, મધ, શેરડીનો રસ અને ઘીથી નવડાવવા અને સમસ્ત ઈચ્છિત વસ્તુઓના દાતા અને હિતકારી પૂજનીય મહાદેવજી પર પ્રણવના ઉચ્ચારણપૂર્વક પવિત્ર દ્રવ્યો દ્વારા અભિષેક કરો. પવિત્ર જળપાત્રમાં મંત્ર-ઉચ્ચારણપૂર્વક જળ રેડો - રેડતાં પહેલાં સાધકે શ્વેતવસ્ત્રથી એ જળને યથોચિત રીતે ગાળી લેવું - એ જળને ત્યાં સુધી દૂર ન કરવું જ્યાં સુધી ઈષ્ટદેવને ચંદન ન ચઢાવી લેવાય ત્યારે સુંદર અક્ષતો દ્વારા પ્રસન્નતા પૂર્વક શંકરજીની પૂજા કરો. એમની ઉપર કુશ, અપામાર્ગ, કપૂર, ચમેલી, ચમ્પા, ગુલાબ, સફેદ, કરેણ, બેલા, કમળ અને ઉત્પલ વગેરે જાત-જાતનાં અપૂર્વ પુષ્પ અને ચંદન વગેરે ચઢાવીને પૂજા કરો. પરમેશ્વર શિવની ઉપર જળધારા પડતી રહે, એવી પણ વ્યવસ્થા કરવી - જળથી ભરેલાં વિવિધ-પાત્રો દ્વારા મહેશ્વરને સ્નાન કરાવો. મંત્ર-ઉચ્ચારણપૂર્વક પૂજા કરવી જોઈએ. એ સમસ્ત ફળને આપનારી છે.

હે તાત! હવે હું સમસ્ત મનોવાંછિત કામનાઓની સિદ્ધિ માટે એ પૂજા સંબંધી મંત્રોને પણ સંક્ષેપમાં બતાવી રહ્યો છું તે સાવધાનીપૂર્વક સાંભળો. પાવમાનમંત્રથી 'વાઙ્મે.' વગેરે મંત્રથી રુદ્રમંત્ર તથા નીલરુદ્રમંત્રથી, સુંદર અને શુભ પુરુષસૂક્તથી - શ્રીસૂક્તથી, સુંદર અથર્વશીર્ષના

મંત્રથી 'આ નો ભદ્રા' વગેરે શાંતિમંત્રથી, શાંતિ સંબંધી બીજા મંત્રોથી, ભારુંડમંત્ર અને અરુણમંત્રોથી, અર્ચાભીષ્ટસામ અને દેવવ્રતસામથી 'અભિ ત્વા.' વગેરે રથાન્તર સામથી, પુરુષ સૂક્તથી, મૃત્યુંજયમંત્રથી તથા પંચાક્ષરમંત્રથી પૂજા કરો. એક હજાર અથવા એક સો જળધારાઓ પડવા કરે તેવી વ્યવસ્થા કરો. આ બધું વેદમાર્ગથી અથવા નામમંત્રોથી કરવું જોઈએ. તદન્તર ભગવાન શંકરની ઉપર ચંદન અને ફૂલ વગેરે ચઢાવો. પ્રણવથી મુખવાસ (તાંબૂલ) વગેરે અર્પિત કરો. એ પછી જે સ્ફટિકમણિની જેમ નિર્મલ, નિષ્કલ, અવિનાશી, સર્વલોકકારણ, સર્વલોકમય પરમદેવ છે; જે બ્રહ્મા, રુદ્ર, ઈન્દ્ર અને વિષ્ણુ વગેરે દેવતાઓની દૃષ્ટિમાં પણ આવતા નથી; વેદવેતા વિદ્વાનોએ જેને વેદાંતમાં મન-વાણીથી અગોચર કહ્યા છે, જે આદિ, મધ્ય અને અંતથી રહિત છે; અને સમસ્ત રોગીજનો માટે ઔષધરૂપ છે; જેમની શિવતત્ત્વના નામથી ખ્યાતિ છે અને જે શિવલિંગરૂપે પ્રતિષ્ઠિત છે એવા ભગવાન શિવના શિવલિંગના મસ્તક ઉપર પ્રણવમંત્રથી જ પૂજન કરવું. ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, સુંદર તાંબૂલ

અને સુરમ્ય આરતી દ્વારા યથોક્ત વિધિથી પૂજા કરીને સ્તોત્ર તથા અન્ય વિવિધ પ્રકારના મંત્રો દ્વારા એમને નમસ્કાર કરો. પછી અર્ધ આપીને ભગવાનનાં ચરણોમાં ફૂલ પધરાવે અને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને દેવેશ્વર શિવની આરાધના કરે. પછી હાથમાં ફૂલ લઈને ઊભા થઈ જવું અને બંને હાથ જોડીને નિમંકિત મંત્રથી સર્વેશ્વર શંકરની પુનઃ પ્રાર્થના કરવી -

અજ્ઞાનાદિદિ વા જ્ઞાનાજજપ પૂજાદિકં મયા
કૃતં તદસ્તુ સફલં કૃપયા તવ શંકરા
હે કલ્યાણકારી શિવ! મેં અજ્ઞાતાં અથવા
જાણીજોઈને જે જપ પૂજા વગેરે સત્કર્મ કર્યાં
હોય તે આપની કૃપાથી સફળ થાઓ.

આ રીતે મંત્ર—શ્લોક ભણીને ભગવાન શિવ ઉપર પ્રસન્નતાપૂર્વક કૂલ ચઢાવવાં, સ્વસ્તિ વાચન^૧ કરીને વિવિધ-પ્રકારની આશીર્^૨ પ્રાર્થના કરવી. પછી શિવ ઉપર માર્જન^૩ કરવું જોઈએ. માર્જન પછી નમસ્કાર કરીને ક્ષમા^૪ પ્રાર્થના કરતાં કરતાં પુનરાગમનને માટે વિસર્જન^૫ કરવું જોઈએ. એ પછી ‘અદ્યા’^૬થી આરંભ થનાર મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરીને નમસ્કાર કરો. પછી સંપૂર્ણ ભાવથી વિભોર થઈને આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરવી -

૧. ઐં સ્વસ્તિ ન ઈન્દ્રો વૃદ્ધઘ્નવાઃ સ્વસ્તિ નઃ પૂષા વિશ્વવેદાઃ । સ્વસ્તિ નસ્તાશ્વો અરિષ્ટનેગિઃ સ્વસ્તિનો
બૃહસ્પતિર્દધાતુ ॥ ઈત્યાદિ સ્વસ્તિવાચન સંબંધી મંત્ર છે. ૨. કાલે વર્ષતુ પર્જન્યઃ પૃથિવી શસ્યશાલિની । દેશોઽપં
શોભરહિતો બ્રાહ્મણાઃ સન્તુ નિર્ભયાઃ ॥ સર્વે ચ સુખિનઃ સન્તુ સર્વે સન્તુ નિરામયાઃ । સર્વે ભદ્રાણિ પશ્યન્તુ મા
કશ્ચિદ્ દુઃખ ભાગભવેત્ ॥ વગેરે આશીઃ પ્રાર્થનાઓ છે. ૩. 'ઐં આપો હિ ખામયોભુવઃ' (યજુ. ૧૧/૫૦-૫૨) વગેરે
ત્રણ માર્જન મંત્રો કહેવાય છે. એ ભજતાં ભજતાં ઈષ્ટદેવ પર પાણી છાંટવું 'માર્જન' કહેવાય છે. ૪. 'અપરાધ
સહજાણિ ક્રિયન્તેઽહર્નિશં મયા । તાનિ સર્વાણિ મે દેવ જ્ઞમસ્ય પરમેશ્વર' ॥ વગેરે લમાપ્રાર્થના સંબંધી શ્લોક છે.
૫. યાન્તુ દેવગણાઃ સર્વે પૂજામાદાય મામકીમ્ । અભીષ્ઠલદાનાય પુનરાગમનાય ચ ॥ વગેરે વિસર્જન સંબંધી શ્લોક
છે. ૬. 'ઐં અઘ્ના દેવા ઉદિતા સૂર્યસ્ય નિર્ઘસ મિપૃતા નિરવધાત્ । તન્નો મિત્રો વરુણો મામહન્તામદિતિઃ સિન્ધુઃ
પૃથિવી ઉત ધીઃ ॥ (યજુ. ૩૩/૪૨)

હાનિ છે, એ જ મહાન્ છિદ્ર છે, એ જ અંધાપો છે અને એ જ મૂર્ખતા છે. જે શિવની ભક્તિમાં તત્પર છે, જે મનથી એમને જ પ્રણામ કરે છે અને એમનું જ ચિંતન કરે છે, તે ક્યારેય દુઃખી થતા નથી.* જે મહાન સૌભાગ્યશાળી પુરુષ મનોહર ભવન, સુંદર આભૂષણોથી વિભૂષિત સ્ત્રીઓ, જીતવાથી મનને સંતોષ થાય એટલું ધન, પુત્ર-પૌત્ર વગેરે સંતતિ, આરોગ્ય, સુંદર શરીર, અલૌકિક પ્રતિષ્ઠા, સ્વર્ગીય સુખ, અંતમાં મોક્ષરૂપી ફળ અથવા પરમેશ્વર શિવની ભક્તિ ચાહે છે, તે પૂર્વજન્મોમાં મહાન પુણ્યથી ભગવાન સદાશિવની પૂજા-અર્ચામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. જે પુરુષ નિત્ય ભક્તિપરાયણ થઈને શિવલિંગની પૂજા કરે છે એને સફળ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે પાપના ચક્રમાં પડતો નથી.

ભગવાને આ પ્રકારે ઉપદેશ આપ્યો તે ઉપર દેવતાઓએ એ શ્રીહરિને પ્રણામ કર્યા અને મનુષ્યની સમસ્ત કામનાઓની પૂર્તિ માટે એમને શિવલિંગ આપવા માટે પ્રાર્થના કરી. હે મુનિશ્રેષ્ઠ! એ પ્રાર્થનાને સાંભળીને જીવોના ઉદ્ધારમાં તત્પર રહેવાવાળા ભગવાન વિષ્ણુએ વિશ્વકર્માને બોલાવીને કહ્યું - 'હે વિશ્વકર્મન! તમે મારી આજ્ઞાથી સંપૂર્ણ દેવતાઓને સુંદર શિવલિંગનું નિર્માણ કરીને આપી દો.' ત્યારે વિશ્વકર્માએ મારી અને શ્રીહરિની આજ્ઞા અનુસાર એ દેવતાઓને એમના અધિકાર પ્રમાણે શિવલિંગ બનાવીને આપ્યાં.

હે મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ! કયા દેવતાને કયું
શિવલિંગ પ્રાપ્ત થયું એનું વર્ણન આજે હું કરી

રહ્યો છે, તે સાંભળો. ઈન્દ્ર પદ્મરાગમણિથી બનેલા શિવલિંગની અને કુબેર સુવર્ણમય લિંગની પૂજા કરે છે. ધર્મ પીતમણિમય (પોખરાજના બનેલા) લિંગની અને વરુણ શ્યામવર્ણના શિવલિંગની પૂજા કરે છે. ભગવાન વિષ્ણુ ઈન્દ્રનીલમય તથા બ્રહ્મા હેમમય લિંગની પૂજા કરે છે. હે મુને! વિશ્વેદેવગણ ચાંદીના શિવલિંગની અને વસુગણ પીત્તળના બનેલા લિંગની તથા બંને અશ્વિનીકુમાર પાર્થિવલિંગની પૂજા કરે છે. લક્ષ્મીદેવી સ્ફટિકમય લિંગની, આદિત્યગણ તામ્રમય લિંગની, રાજા સોમ મોતીના બનેલા લિંગની તથા અગ્નિદેવ, વજ્ર (હીરો)ના લિંગની ઉપાસના કરે છે. શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ અને એમની પત્ની માટીના બનેલા શિવલિંગના, મયાસુર ચંદનનિર્મિત લિંગનાં અને નાગગણ મૂગા (લાલ પદાર્થ)ના બનેલા શિવલિંગનાં પૂજન અર્ચન કરે છે. દેવી માખણથી બનેલા લિંગની, યોગીજન ભસ્મમય લિંગની, પશ્તગણ દહીંથી બનેલા લિંગની, છાયા દેવી લોટથી બનેલા લિંગની અને બ્રહ્મપત્ની રત્નમય શિવલિંગની નિશ્ચિતરૂપે પૂજા કરે છે. બાણાસુર પારદ (પારો) અથવા પાર્થિવ લિંગની પૂજા કરે છે. બીજા લોકો પણ આવું જ કરે છે. આવાં આવાં શિવલિંગ બનાવીને વિશ્વકર્માએ વિભિન્ન લોકોને આપ્યાં અને એ બધા દેવતા અને ઋષિઓ એ લિંગોની પૂજા કરે છે. ભગવાન વિષ્ણુએ આ રીતે દેવતાઓને એમના હિતની કામનાથી શિવલિંગ આપીને એમને તથા સ્વયં (હું) બ્રહ્માએ પિનાકપાણિ મહાદેવના પૂજનની વિધિ પણ બતાવી. પૂજન-

* अवलज्जिपरा पे य अवप्रजातयेतसा । अवसंस्मरन्ता पे य न ते दुःखस्य भाजनाः ॥

(शि.पु.र.सू.मं. १२/२१)

ત્યારે એના પર જ્ઞાનનો રંગ ચઢે છે અને ત્યારે જ વિજ્ઞાનનું પ્રાગટ્ય થાય છે. જ્યારે વિજ્ઞાન થઈ જાય છે ત્યારે ભેદભાવની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે. ભેદની સંપૂર્ણતા નિવૃત્તિ થઈ જવાથી દ્વન્દ્વ-દુઃખ દૂર થઈ જાય છે અને દ્વન્દ્વ-દુઃખથી રહિત પુરુષ શિવરૂપ થઈ જાય છે.

મનુષ્ય જ્યાં સુધી ગૃહસ્થ-આશ્રમમાં રહે ત્યાં સુધી પંચ દેવતાઓની તથા એમાં શ્રેષ્ઠ ભગવાન શંકરની પ્રતિમાનું ઉત્તમ પ્રેય લઈને પૂજન કરે.

અથવા જે સર્વના એકમાત્ર મૂળ છે, એવા ભગવાન શિવની જ પૂજા સર્વથી અધિક છે કેમકે, મૂળમાં સિંચન થવાથી શાખાસ્થાનીય સંપૂર્ણ દેવતા સ્વતઃ તૃપ્ત થઈ જાય છે. તેથી જે સંપૂર્ણ મનોવાંછિત ફળને મેળવવા ઈચ્છે છે તેણે પોતાની અભીષેકની સિદ્ધિ માટે સમસ્ત પ્રાણીઓના હિતમાં તત્પર રહીને લોકકલ્યાણકારી ભગવાન શંકરનું પૂજન કરવું જોઈએ.

(अध्याय १२)

*

શિવપૂજનની સર્વોત્તમ વિધિનું વર્ણન

બ્રહ્માજી કહે છે—હવે હું પૂજાની સર્વોત્તમ વિધિ બતાવી રહ્યો છું જે સમસ્ત ઈચ્છિત અને સુખને સુલભ કરવાવાળી છે. હે દેવતાઓ તથા ઋષિઓ! તમે ધ્યાન દઈને સાંભળો. ઉપાસકે બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં નિદ્રાત્યાગ કરીને જગદંબા પાર્વતી સહિત ભગવાન શિવનું સ્મરણ કરવું અને હાથ જોડીને માથું નમાવીને ભક્તિપૂર્વક એમની પાસે પ્રાર્થના કરવી - ‘હે દેવેશ્વર! ઊઠો ઊઠો, મારા હૃદય-મંદિરમાં શયન કરનારા હે દેવતા! ઊઠો. હે ઉમાકાંત! ઊઠો અને બ્રહ્માંડમાં સૌનું મંગલ કરો. હું ધર્મને જાણું છું, પરંતુ મારી એમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી. હું અધર્મને જાણું છું, પરંતુ હું એથી દૂર રહી શકતો નથી. હે મહાદેવ! આપ મારા હૃદયમાં સ્થિત થઈને મને જેવી પ્રેરણા આપો છો એવું જ હું કરું છું.’ આ રીતે ભક્તિપૂર્વક કહીને અને ગુરુદેવની ચરણપાદુકાઓનું સ્મરણ કરીને ગામની બહાર દક્ષિણ દિશામાં જઈને મળ-મૂત્રનો ત્યાગ કરવો. મળત્યાગ કર્યો પછી માટી અને જળથી ધોયા પછી શરીરની શુદ્ધિ કરીને બંને હાથ-પગને

ધોઈને દંતમંજન કરવું જોઈએ. સૂર્યોદય પહેલાં દંતમંજન કરીને મુખને સોળ વખત જળની અંજલિઓથી ધોવું જોઈએ. હે દેવતાઓ અને મહર્ષિઓ! છઠ, પડવો, અમાસ અને નોમ તથા રવિવારને દિવસે શિવભક્તે યત્નપૂર્વક દાતણનો ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. અવકાશને અનુસાર નદી વગેરે સ્થળોએ જઈને અથવા ઘરમાં જ સારી રીતે સ્નાન કરવું. મનુષ્યએ દેશ અને કાળ વિરુદ્ધ સ્નાન ન કરવું જોઈએ. રવિવાર, શ્રાદ્ધ, સંક્રાન્તિ, ગ્રહણ, મહાદાન, તીર્થ, ઉપવાસ-દિવસ અથવા અશૌચ પ્રાપ્ત થવા પર મનુષ્યે ગરમ જળથી સ્નાન ન કરવું જોઈએ. શિવભક્ત મનુષ્યે તીર્થ આદિમાં પ્રવાહની સન્મુખ થઈને સ્નાન કરવું જોઈએ. જો સ્નાન પૂર્વે તેલ લગાડવું હોય તો એણે વિહિત અને નિષિદ્ધ દિવસોનો વિચાર કરીને જ તૈલાભ્યંગ કરવું જોઈએ. જો પ્રતિદિન નિયમપૂર્વક તેલ લગાડતા હો એમને માટે કોઈ પણ દિવસ તૈલાભ્યંગ દૂષિત નથી અથવા જે તેલ અત્તર વગેરેથી વાસિત હોય તો એનું લગાડવું પણ કોઈ દિવસ દૂષિત નથી. સરસિયાનું

શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્નાન કરવું. સ્નાન કરતી વખતે પોતાના મુખને ઉત્તર અથવા પૂર્વ તરફ રાખવું જોઈએ.

તેલ ગ્રહણનો દિવસ છોડીને બીજા કોઈ પણ દિવસે દૂષિત નથી. આ રીતે દેશ-કાળનો વિચાર કરીને જ વિધિપૂર્વક સ્નાન કરવું. સ્નાન કરતી વખતે પોતાના મુખને ઉત્તર અથવા પૂર્વ તરફ રાખવું જોઈએ.

ઉચ્છિષ્ટ વસ્તુનો ઉપયોગ ક્યારેય ન કરવો. શુદ્ધ વસ્ત્રથી ઈષ્ટદેવના સ્મરણપૂર્વક સ્નાન કરવું. જે વસ્ત્રને બીજાએ ધારણ કર્યું હોય અથવા જે બીજાને પહેરવાની વસ્તુ હોય તથા જેને પોતે જાતે રાત્રે પહેર્યું હોય એ વસ્ત્ર ઉચ્છિષ્ટ કહેવાય છે. એનાથી ત્યારે જ સ્નાન થાય જ્યારે એ ધોયેલું હોય, સ્નાન પછી દેવતાઓ, ઋષિઓ તથા પિતરોને તૃપ્તિ આપનાર સ્નાનાંગ તર્પણ કરવું જોઈએ. એ પછી ધોયેલું વસ્ત્ર પહેરવું જોઈએ અને પછી આચમન કરવું જોઈએ. હે દિગ્જોત્તમો! ત્યારબાદ છાણ વગેરેથી લિપી-પોતીને સ્વચ્છ કરેલા શુદ્ધ સ્થાનમાં જઈને ત્યાં સુંદર આસનની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. એ આસન વિશુદ્ધ લાકડાનું બનેલું હોવું જોઈએ, પૂરતું પહોળું અને વિચિત્ર હોવું જોઈએ. આવું આસન સંપૂર્ણ ઈચ્છિત તથા ફળ પ્રદાયક છે. એની ઉપર પાથરવા માટે યથામોગ્ય મૃગચર્મ વગેરે ગ્રહણ કરે. શુદ્ધ બુદ્ધિવાળો પુરુષ તે આસન પર બેસીને ભસ્મથી ત્રિપુંડ્ર લગાવે. ત્રિપુંડ્રથી જપ-તપ તથા દાન સફળ થાય છે. ભસ્મ ન હોય તો ત્રિપુંડ્રથી જપ-તપ તથા દાન સફળ થાય છે. ભસ્મ ન હોય તો ત્રિપુંડ્રનું સાધન જળ વગેરે બતાવ્યું છે. આ રીતે ત્રિપુંડ્ર કરીને મનુષ્ય રુદ્રાક્ષ ધારણ કરે અને પોતાના નિત્ય કર્મનું સંપાદન કરીને પછી શિવની આરાધના કરે. ત્યાર પછી ત્રણ વાર મંત્ર-ઉચ્ચારણપૂર્વક આચમન કરે. પછી ત્યાં શિવની પૂજા માટે અન્ન

અને જળ લાવીને રાખે. બીજી કોઈ પણ જરૂરી જે કોઈ પણ વસ્તુ હોય એને યથાશક્તિ ભેગી કરીને પોતાની પાસે જ રાખે. આ રીતે પૂજન સામગ્રીનો સંગ્રહ કરીને ત્યાં ધૈર્યપૂર્વક સ્થિર ભાવથી બેસે. પછી જળ, ગંધ અને ચોખાથી યુક્ત એક અર્ધપાત્ર લઈને એને જમણી બાજુ રાખે, આનાથી ઉપચારની સિદ્ધિ થાય છે. પછી ગુરુનું સ્મરણ કરીને એમની આજ્ઞા લઈને વિધિવત્ સંકલ્પ કરીને પોતાની કામનાને અલગ ન રાખતાં પરાભક્તિથી સપરિવાર શિવનું પૂજન કરે. એક મુદ્રા દેખાડીને સિન્દૂર વગેરે ઉપચારો દ્વારા સિદ્ધિ-બુદ્ધિ-સહિત વિદ્યહારી ગણેશનું પૂજન કરે. લક્ષ અને લાભથી યુક્ત ગણેશજીનું પૂજન કરીને એમના નામના આરંભમાં પ્રણવ તથા અંતમાં નમઃ જોડીને નામની સાથે ચોથી વિભક્તિનો પ્રયોગ કરતાં કરતાં નમસ્કાર કરે. (યથા - ૐ ગણપતયે નમઃ અથવા ૐ લક્ષ્મીભયુતાય સિદ્ધિ-બુદ્ધિ સહિત ગણપતયે નમઃ) ત્યાર બાદ એમની પાસે ક્ષમાયાચના કરવી અને તે પછી ભાઈ કાર્તિકેય સહિત ગણેશજીનું પરાભક્તિથી પૂજન કરીને એમને વારંવાર નમસ્કાર કરવા - એ પછી સદા દ્વાર પર ઊભા રહેનારા દ્વારપાલ મહોદયનું પૂજન કરીને સતી-સાધ્વી ગિરિરાજનંદિની ઉમાની પૂજા કરવી જોઈએ. ચંધી, કુંકુમ અને ધૂપ, દીપ વગેરે અનેક ઉપચારો તથા વિવિધ પ્રકારનાં નૈવેદ્યોત્પન્ન શિવાનું પૂજન કરીને નમસ્કાર કરીને પછી જ સાધક શિવજીની સમીપે જાય. યથાસંભવ પોતાના ઘરમાં માટી, સોનું, ચાંદી, ધાતુ અથવા અન્ય પારો વગેરેથી શિવ-પ્રતિમા બનાવી અને એને - નમસ્કાર કરીને ભક્તિપરાયણ થઈને એની પૂજા કરે. એમની પૂજા થઈ જવાથી બીજા બધા

દેવતા પૂજિત થઈ જાય છે.

માટીનું શિવલિંગ બનાવીને વિધિપૂર્વક એની સ્થાપના કરવી જોઈએ. પોતાના ઘરમાં રહેનારા કુટુંબીજનોને પણ સ્થાપના સંબંધી બધા નિયમોનું સર્વથા પાલન કરવા કહેવું જોઈએ. ભૂતશુદ્ધિ અને માતૃકાન્યાસ કરીને પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરો. શિવાલયમાં દિક્પાળોની પણ સ્થાપના કરીને એમની પણ પૂજા કરવી જોઈએ. ઘરમાં હંમેશાં મૂળયંત્રનો પ્રયોગ કરીને શિવની પૂજા કરવી જોઈએ. ત્યાં દ્વારપાળોના પૂજનનો સર્વથા નિયમ નથી - ભગવાન શિવની પાસે જ પોતાને માટે આસનની વ્યવસ્થા કરવી. એ વખતે ઉત્તરાભિમુખ બેસીને પણ આચમન કરવું, ત્યાર પછી બેને હાથ જોડવા અને તે પછી પ્રાણાયામ કરવા - પ્રાણાયામ કાળમાં મનુષ્યે મૂળયંત્રની દશ આવૃત્તિ કરવી જોઈએ. હાથ વડે પાંચ મુદ્રાઓ દર્શાવો. આ પૂજાનું આવશ્યક અંગ છે. આ મુદ્રાઓનું પ્રદર્શન કરીને જ મનુષ્યે પૂજાવિધિનું અનુસરણ કરવું જોઈએ. તદનંતર ત્યાં દીપ નિવેદન કરીને ગુરુને નમસ્કાર કરવા. અને પદ્માસન અથવા ભદ્રાસન વાળીને બેસવું જોઈએ અથવા ઉત્તાનાસન અથવા પર્વકાસનનો આશ્રય લઈને સુખપૂર્વક બેસવું જોઈએ અને પુનઃ પૂજનનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ. પછી અર્ધપાત્રથી ઉત્તમ શિવલિંગનું પ્રક્ષાલન કરવું. મનને ભગવાન શિવથી અન્યત્ર ન જવા દેવું અને પૂજા સામગ્રીને પોતાની પાસે રાખીને નિર્માંકિત મંત્રસમૂહથી મહાદેવજીનું આવાહન કરવું.

આવાહન

કૈલાસશિખરસ્થં ચ પાર્વતીપતિમુત્તમમ્ ॥ ૪૭ ॥
યથોક્તંરૂપિણં શંભું નિર્ગુણં ગુણરૂપિણમ્ ॥

પંચવક્રં દશભુજં ત્રિનેત્રં વૃષભધ્વજમ્ ॥ ૪૮ ॥
કર્પૂરગૌરં દિવ્યાગં ચંદ્રમૌલિં કપાર્દિનમ્ ॥
વ્યાઘ્રચર્મોત્તરીયં ચ ગજચર્માબરં શુભમ્ ॥ ૪૯ ॥
વાસુક્યાદિપરીતાંગં પિનાકાધાયુધાન્વિતમ્ ॥
સિદ્ધયોડષ્ટૌ ચ વસ્યાગ્રે નૃત્યન્તીહ નિરંતરમ્ ॥ ૫૦ ॥
જય જયેતિ શબ્દેશ્ચ સેવિતં ભક્તપુંજકૈઃ ॥
તેજસા દુસ્સહેનેવ દુર્લભ્યં દેવસેવિનમ્ ॥ ૫૧ ॥
શરણ્યં સર્વસત્ત્વાનાં પ્રસન્નમુખપંકજમ્ ॥
વેદેઃ શાસ્ત્રૈર્યથાગીતં વિષ્ણુબ્રહ્મનુતં સદા ॥ ૫૨ ॥
ભક્તવત્સલમાનંદં શિવમાવાહયામ્યહમ્ ॥

(અધ્યાય ૧૩)

જે કૈલાસના શિખર ઉપર નિવાસ કરે છે, પાર્વતીદેવીના પતિ છે, સમસ્ત દેવતાઓથી ઉત્તમ છે, જેમના સ્વરૂપનું શાસ્ત્રોમાં યથાવત્ વર્ણન કર્યું છે, જે નિર્ગુણ હોવા છતાં પણ ગુણરૂપ છે, જેને પાંચ મુખ, દશ ભુજાઓ અને પ્રત્યેક મુખમંડળમાં ત્રણ-ત્રણ નેત્ર છે, જેમની ધ્વજા પર વૃષભનું ચિહ્ન અંકિત છે, અંગકાંતિ કપૂરની જેમ ગૌર છે, જે દિવ્યરૂપધારી, ચંદ્રમારૂપી મુગટથી સુશોભિત અને માયા પર જટાજૂટ ધારણ કરનારા છે, જે હાથીનું ચામડું પહેરે છે અને વ્યાઘ્રચર્મ ઓઢે છે, જેમનું સ્વરૂપ શુભ છે, જેમનાં અંગોમાં વાસુકિ વગેરે માગ લપેટાયેલા છે, જે પિનાક વગેરે આયુધ ધારણ કરે છે, જેની આગળ આઠેય સિદ્ધિઓ નિરંતર નૃત્ય કરતી રહે છે, ભક્ત સમુદાય જય-જયકાર કરતા કરતા જેની સેવામાં લાગ્યા રહે છે, દુસ્સહ તેજને કારણે જેમની તરફ જોયું પણ કઠણ છે, જે દેવતાઓથી સેવિત છે અને સંપૂર્ણ પ્રાણીઓને શરણ આપનારા છે, જેમનું મુખારવિંદ પ્રસન્નતાથી વિકસિત છે, વેદ અને શાસ્ત્રોએ જેમની મહિમાનું યથાવત્ ગાન કર્યું છે, વિષ્ણુ અને બ્રહ્મા પણ સદા જેમની સ્તુતિ કરે છે તથા

જે પરમાનંદસ્વરૂપ છે એવા ભક્તવત્સલ શંભુ શિવનું હું આવાહન કરું છું” -

આ પ્રકારે સામ્બ શિવનું ધ્યાન કરીને એમને ગાટે આસન આપો. ચતુર્થા-અંત પદ્ધતી જ ક્રમશઃ સર્વ કાંઈ અર્પિત કરો (યથા - સામ્બાય સદ્દાશિવાય નમઃ આસનં સમર્પયામિ - ઇત્યાદિ) આસન પછી ભગવાન શંકરને પાદ

અને અર્ધ આપો. પછી પરમાત્મા શંભુને આચમન કરાવીને પંચામૃતસંબંધી દ્રવ્યો દ્વારા પ્રસન્નતાપૂર્વક શંકરને સ્નાન કરાવો. વેદમંત્રો અથવા સમંત્રક ચતુર્થ્યન્ત નામપદોનું ઉચ્ચારણ કરીને ભક્તિપૂર્વક યથાયોગ્ય સમસ્ત દ્રવ્ય ભગવાનને અર્પિત કરો. અભીષ્ટ દ્રવ્યને શંકર ઉપર ચઢાવો. પછી ભગવાન શિવને વારુણ-સ્નાન કરાવો. સ્નાન પછી એમનાં શ્રીઅંગોમાં સુગંધિત ચંદન તથા અન્ય દ્રવ્યોનો યજ્ઞપૂર્વક

લેપ કરો. પછી સુગંધિત જળથી જ એમના ઉપર જળધારા ચઢાવીને અભિષેક કરો. વેદમંત્રો, ખંડગો અથવા શિવનાં અગિયાર નામ દ્વારા યથાવકાશ જળધારા ચઢાવીને વસ્ત્રથી શિવલિંગને સારી રીતે લૂછવું. પછી આચમનાર્થે જળ આપવું અને વસ્ત્ર સમર્પિત કરવું. વિવિધ પ્રકારના મંત્રો દ્વારા ભગવાન શિવને તલ, જવ, ઘઉં, મગ અને અડદ અર્પિત કરવા. પછી પાંચ મુખવાળા પરમાત્મા શિવને પુષ્પો ચઢાવવાં. પ્રત્યેક મુખ પર ધ્યાન-પ્રમાણે યથોચિત અભિલાષા કરીને કમળ, શતપત્ર, શંખપુષ્પ, કુશપુષ્પ, પતુરો, ગંદાર, દ્રોણપુષ્પ (ગૂમા), તુલસીદલ અને બિલ્વપત્ર ચઢાવીને પરાભક્તિની સાથે ભક્તવત્સલ ભગવાન શંકરની વિશેષ પૂજા કરો. અન્ય બધી વસ્તુઓનો અભાવ થઈ જવાથી શિવને કેવળ બિલ્વપત્ર જ અર્પિત કરો. બિલ્વપત્ર સમર્પિત કરવાથી જ શિવની પૂજા સફળ થાય છે. ત્યાર પછી સુગંધિત ચૂર્ણ તથા સુવાસિત ઉત્તમ તેલ (અત્તર વગેરે) વિવિધ વસ્તુઓ બહુ હર્ષપૂર્વક ભગવાન શિવને અર્પિત કરો. પછી પ્રસન્નતાપૂર્વક ગુગળ અને અગરુ વગેરે ધૂપ નિવેદિત કરો. તદનંતર શંકરજીને ધીધી ભરેલે દીપ આપો. એ બાદ નિમ્નાંકિત મંત્રથી ભક્તિપૂર્વક પુનઃ અર્ધ આપો અને ભાવભક્તિથી વસ્ત્ર દ્વારા એમના મુખનું માર્જન કરો -

અર્ધ્યમંત્ર

રૂપં દેહિ યથો દેહિ ભોગં દેહિ ચ શંકર
ભુક્તિમુક્તિફલં દેહિ ગૃહીત્વાર્ધ્યં નમોઽસ્તુતે

‘હે પ્રભો, હે શંકર! આપને નામસ્કાર છે. આપ આ અર્ધ્યનો સ્વીકાર કરીને મને રૂપ આપો, યશ આપો, ભોગ આપો. અને ભોર અને મોક્ષરૂપી ફળ પ્રદાન કરો.’

સદા આપમાં લાગેલા છે, મારું ચિત્ત સદા તમારું જ ચિંતન કરે છે. એવું જાણીને હે ગૌરીનાથ! હે ભૂતનાથ! આપ મારા પર પ્રસન્ન થાઓ. હે પ્રભો! આ ધરતી પર જેના પગ ડગમગે છે, એમને માટે ભૂમિ જ સહારો છે; એવી રીતે જેણે આપનો અપરાધ કર્યો છે એમને માટે પણ તમે જ શરણદાતા છો.'

એ પછી ભગવાન શિવને જાતજાતનાં અને ભાતભાતનાં ઉત્તમ નૈવેદ્ય અર્પિત કરો. નૈવેદ્ય પછી પ્રેમપૂર્વક આયમન કરાવો. ત્યારબાદ સાંગોપાંગ તાંબૂલ બનાવીને શિવને સમર્પિત કરો. પછી પાંચ દિવેટોના દીવાની આરતી બનાવીને ભગવાનની આરતી ઉતારો. આરતી આ રીતે કરવી - પગ તરફ ચાર વાર, નાભિમંડળની સામે બે વાર, મુખ સામે એક વાર, અને સંપૂર્ણ અંગો સામે સાત વાર આરતી ફેરવવી - ત્યાર પછી વિવિધ પ્રકારનાં સ્તોત્રો દ્વારા પ્રેમપૂર્વક ભગવાન વૃષભધ્વજની સ્તુતિ કરો. પછી ધીરે ધીરે શિવની પરિક્રમા કરો. પરિક્રમા કર્યા પછી ભક્ત પુરુષે સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરવા જોઈએ અને નીચે લખેલા મંત્રોથી ભક્તિપૂર્વક પુષ્પાંજલિ આપવી.

પુષ્પાંજલિ

અજ્ઞાનાઘટિ વા જ્ઞાનાઘટત્યૂજાદિકં મયા।
કૃતં તદસ્તુ સફલં કૃપયા તવ શંકરા।
તાવકસ્ત્વદ્ગતપ્રાણસ્ત્વચ્ચિતોડહં સદા મૃડા।
ઈતિ વિજાય ગૌરીશ ભૂતનાથ પ્રસીદ મે।
ભૂમૌ સ્ખલિતપાદાનાં ભૂમિરેવાવલંબનમ્।
ત્વયિ જાતાપરાધાનાં ત્વમેવ શરણં પ્રભો।।

(અધ્યાય ૧૩)

‘હે શંકર! મેં અજ્ઞાનથી અથવા જાણીને જે પૂજન આદિ કર્યું છે, તે આપની કૃપાથી સફળ થાઓ. હે મૃડા! હું તમારો છું, મારા પ્રાણ

- વગેરે રૂપે બહુ બહુ પ્રાર્થના કરીને ઉત્તમ વિધિથી પુષ્પાંજલિ અર્પિત કર્યા પછી પુનઃ ભગવાનને નમસ્કાર કરવા. પછી નીચે લખેલા મંત્રથી વિસર્જન કરવું જોઈએ.

વિસર્જન

સ્વસ્થાનં ગચ્છ દેવેશ પરિવારયુતઃ પ્રભો।
પૂજાકાલે પુનર્નાથ ત્વયાડકગન્તવ્યમાદરાત્।।

‘હે દેવેશ્વર પ્રભો! હવે તમે પરિવાર સહિત તમારા પોતાના સ્થાને પધારો. હે નાથ! જ્યારે પૂજાનો સમય હોય ત્યારે પુનઃ આપ અહીં સાદર પદાર્પણ કરજો.’

આ રીતે ભક્તવત્સલ ભગવાનની વારંવાર પ્રાર્થના કરીને એમનું વિસર્જન કરો અને એ જળને પોતાના હૃદયે લગાવો તથા મસ્તક પર ચઢાવો.

હે ઋષિઓ! આ રીતે મેં શિવપૂજનની બધી વિધિ બતાવી દીધી છે, જે ભોગ-મોક્ષપ્રદ છે. હવે બીજું શું સાંભળવા ઈચ્છા રાખો છો?

(અધ્યાય ૧૩)

*

વિભિન્ન પુષ્પો, અન્ન તથા જળ-આદિ ધારાઓથી શિવજીની પૂજાનું માહાત્મ્ય

બ્રહ્માજી બોલ્યા—હે નારદ! જે લક્ષ્મી કરવી. હે બ્રહ્મન્! જો એક લાખ પુષ્પોથી પ્રાપ્તિની ઈચ્છા રાખતા હોય તેમણે બિલ્વપત્ર, ભગવાન શિવની પૂજા સંપન્ન થઈ જાય તો ઘટપત્ર અને શંખપુષ્પથી ભગવાન શિવની પૂજા તમામ પાપોનો નાશ થઈ જાય છે, અને લક્ષ્મીની

પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે, એમાં સંશય નથી. પ્રાચીન પુરુષોએ કમળોનો એક પ્રસ્થ બતાવ્યો છે. એક હજાર બિલ્વપત્રોનો પણ એક પ્રસ્થ કહેવાય છે. એક હજાર શતપત્રથી અર્ધા પ્રસ્થની પરિભાષા કરવામાં આવી છે. સોળ પલોનો એક પ્રસ્થ થાય છે. અને દશ ટંકોનો એક પલ થાય છે. (પ્રસ્થ વગેરે એક પ્રકારનું માપ છે.) આ માપથી પત્ર, પુષ્પ વગેરેને તોલવાં જોઈએ. જ્યારે પૂર્વોક્ત સંખ્યાવાળાં ફૂલોથી શિવની પૂજા થઈ ગયા પછી સકામ પુરુષ પોતાનું સંપૂર્ણ ઈચ્છિત પ્રાપ્ત કરી લે છે. જો ઉપાસકના મનમાં કોઈ કામના ન હોય તો તે આ પૂર્વોક્ત પૂજનથી શિવસ્વરૂપ બની જાય છે.

મૃત્યુંજય-મંત્રના જવારે પાંચ લાખ જપ પૂરા થઈ જાય છે ત્યારે ભગવાન શિવ પ્રત્યક્ષ દર્શન આપે છે. એક લાખ જપથી શરીરશુદ્ધિ થાય છે. બીજા લાખ જપથી પૂર્વજન્મની વાતોનું સ્મરણ થાય છે, ત્રીજા લાખ જપથી - પૂરા થઈ જવાથી - કામ્ય વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે. ચોથા લાખ પૂરા થવાથી સ્વપ્નમાં ભગવાન શિવનાં દર્શન થાય છે અને પાંચમા લાખ જપ જ્યાં પૂરા થયા ત્યાં તો ભગવાન શિવ ઉપાસક સમક્ષ તત્કાળ પ્રગટ થઈ જાય છે. આ જ મંત્રના દશ લાખ જપ થઈ જાય તો સંપૂર્ણ ફળની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે. જે મોક્ષની અભિલાષા રાખે છે, તે (એક લાખ) દર્ભ દ્વારા શિવનું પૂજન કરે. હે મુનિશ્રેષ્ઠ! સર્વત્ર લાખની જ સંખ્યા સમજવી જોઈએ. આયુષ્યની ઈચ્છાવાળા પુરુષે એક લાખ દુર્વાથી પૂજન કરવું. જેને પુત્રની અભિલાષા હોય તેણે ધતૂરાનાં એક લાખ ફૂલોથી પૂજા કરવી. લાલ દંડવાળા ધતૂરા પૂજનમાં શુભદાયક માનવામાં આવે છે. અગસ્ત્યનાં એક લાખ ફૂલોથી પૂજા

કરનાર પુરુષને મહાન યશની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે તુલસીદળથી શિવની પૂજા કરે તો ઉપાસકને ભોગ અને મોક્ષ બંને સુલભ થાય છે. લાલ અને સફેદ આકડો, અપામાર્ગ અને સફેદ કમળનાં એક લાખ ફૂલો દ્વારા પૂજા કરવાથી પણ એ જ ફળ (ભોગ અને મોક્ષ)ની પ્રાપ્તિ થાય છે. જમ્બા (અડહુલ)નાં એક લાખ ફૂલથી કરેલી પૂજા શત્રુઓને મૃત્યુ આપનારી હોય છે. કરવીરનાં એક લાખ ફૂલ જો શિવજીના ઉપયોગમાં લાવવામાં આવે તો તે ત્યાં રોગોનું ઉચ્ચાટન કરનારાં બને છે. બન્મૂક (દુપહરિયા)નાં ફૂલની પૂજા કરવાથી આભૂષણની પ્રાપ્તિ તાય છે. ચમેલીથી શિવ-પૂજા કરવાથી મનુષ્યને વાહનની ઉપલબ્ધિ થાય છે, એમાં સંશય નથી. અલશીનાં ફૂલથી શિવપૂજન કરનાર પુરુષ ભગવાન વિષ્ણુનો પ્રિય બને છે. શમીપત્રથી પૂજા કરનાર મનુષ્ય મોક્ષ મેળવી લે છે. બેલાનાં ફૂલ ચઢાવવાથી ભગવાન શિવ અત્યંત શુભલક્ષણા પત્ની પ્રદાન કરે છે. જૂહીનાં ફૂલોથી પૂજા કરવામાં આવે તો ઘરમાં ક્યારેય અન્નનો અભાવ થતો નથી - કરેણનાં ફૂલથી પૂજા કરવાથી મનુષ્યને વસ્ત્રો મળે છે. સેદુઆરિ અથવા શેફાલિકાનાં ફૂલથી શિવનું પૂજન કરવામાં આવે તો મન નિર્મળ થઈ જાય છે. એક લાખ બિલ્વપત્ર ચઢાવવાથી મનુષ્ય પોતાની બધી કામ્ય વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરી લે છે. શૃંગારહાર (હરસિંગાર)નાં ફૂલોથી પૂજા કરવાથી સુખ-સંપત્તિની વૃદ્ધિ થાય છે. વર્તમાન ઋતુમાં ઉત્પન્ન થનાર ફૂલ જો શિવની સેવામાં સમર્પિત કરવામાં આવે તો તે મોક્ષપ્રદ બને છે, એમાં સંશય નથી - રાઈનાં ફૂલ શત્રુઓને મૃત્યુ પ્રદાન કરનારાં બને છે. અફૂલોને એક એક લાખની સંખ્યામાં શિવ ઉપર ચઢાવવામાં આવે તો ભગવાન શિવ પ્રચુર ફળ

પ્રદાન કરે છે. ચંપો અને કેવડો છોડીને બાકીનાં બધાં ફૂલ ભગવાન શિવને ચઢાવી શકાય છે.

હે વિપ્રવર! મહાદેવજી ઉપર ચોખા ચઢાવવાથી મનુષ્યોની લક્ષ્મી વધે છે. આ ચોખા અખંડિત હોવા જોઈએ; અને ઉત્તમ ભક્તિભાવથી શિવ ઉપર ચઢાવવા જોઈએ. રુદ્ર પ્રધાન મંત્રથી પૂજા કરીને ભગવાન શિવની ઉપર બહુ સુંદર વસ્ત્રો ચઢાવવાં જોઈએ. અને એ વસ્ત્રો પર ચોખા રાખીને સમર્પિત કરો તો ઉત્તમ કહેવાય - ભગવાન શિવની ઉપર ગંધ, પુષ્પ વગેરેની સાથે એક શ્રીફળ ચઢાવીને ધૂપ આદિનું નિવેદન કરે તો પૂજાનું પૂરેપૂરું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યાં શિવની સમીપમાં જ બાર બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવું. આથી મંત્રપૂર્વક સાંગોપાંગ લક્ષ્મી પૂજા સંપન્ન થાય છે. જ્યાં સો મંત્રો જપવાની વિધિ હોય ત્યાં એક સો આઠ મંત્ર-જપનું વિધાન છે. તલ દ્વારા શિવજીને એક લાખ આહુતિઓ અપાય અથવા એક લાખ તલથી શિવની પૂજા થાય તો એથી મોટાં મોટાં પાપનો નાશ થઈ જાય છે. જવ દ્વારા કરેલી શિવ-પૂજા સ્વર્ગીય સુખની વૃદ્ધિ કરનારી છે, એવું ઋષિઓનું કથન છે. ઘઉંથી બનાવેલાં પકવાનથી શંકરની પૂજા નિશ્ચય જ ખૂબ ઉત્તમ મનાય છે. જો એનાથી એક લાખ વાર પૂજા થાય તો સંતાનની વૃદ્ધિ થાય છે. જો મગથી પૂજા કરવામાં આવે તો ભગવાન શિવ સુખમદાતા બને છે. ત્રિયંગી (કિંગની) દ્વારા સર્વાધ્યક્ષ પરમાત્મા શિવજીનું પૂજન કરવા માત્રથી ઉપાસકના ધર્મ, અર્થ અને ક્રમ-ભોગની વૃદ્ધિ થાય છે અને તે પૂજા સમસ્ત સુખોને આપનારી બને છે. અરહર (તુવેર)નાં પાનાંથી શણગારીને ભગવાન શિવની પૂજા કરો. આ પૂજા વિવિધ પ્રકારનાં સુખો અને સંપૂર્ણ

ફળ દેનારી હોય છે. હે મુનિશ્રેષ્ઠ! હવે ફૂલોની લક્ષ સંખ્યાનો તોલ બનાવી રહ્યો છું. તે પ્રસન્નતાપૂર્વક સાંભળો. સૂક્ષ્મ માપ (માપ)નું પ્રદર્શન કરવાવાળા વ્યાસજીએ એક પ્રસ્થ શંખપુષ્પને એક લાખ બતાવ્યા છે. અગિયાર પ્રસ્થ ચમેલીનાં ફૂલ હોય તો એ જ એક લાખ ફૂલોનું માપ કહેવાય છે. જૂહીનાં એક લાખ ફૂલોનું પાંચ એ જ માપ છે. રાઈનાં એક લાખ ફૂલોનું માપ સાડા પાંચ પ્રસ્થ છે ઉપાસકને માટે એ જરૂરી છે કે તે નિષ્કામ થઈને મોક્ષને માટે ભગવાન શિવની પૂજા કરે.

ભક્તિભાવથી વિધિપૂર્વક શિવ-પૂજા કરીને ભક્તોએ પછી જળધારા સમર્પિત કરવી જોઈએ. તાવમાં જે માણસ બકવાદ કરે, જલ્પ કરે તેની શાંતિ માટે જળધારા શુભકારક બતાવવામાં આવી છે. શતરુદ્રિય - મંત્રથી, રુદ્રીના અગિયાર પાઠથી રુદ્રમંત્રોના જપથી, પુરુષસૂક્તથી, છ ઋચાવાળા રુદ્રસૂક્તથી, મહામૃત્યુજયમંત્રથી, ગાયત્રી-મંત્રથી અથવા શિવનાં શાસ્ત્રોક્ત નામોથી આગળ પ્રણવ અને અંતમાં 'નમઃ' પદ જોડીને બનાવેલા મંત્રો દ્વારા જળધારા વગેરે અર્પિત કરવાં જોઈએ. સુખ અને સંતાનની વૃદ્ધિ માટે જળધારા દ્વારા પૂજન ઉત્તમ ગણાયું છે. ઉત્તમ ભસ્મ ધારણ કરીને ઉપાસકે પ્રેમપૂર્વક શુભ અને દિવ્ય દ્રવ્યો દ્વારા શિવની પૂજા કરવી જોઈએ અને શિવ પર એમનાં સહસ્રનામ મંત્રોથી ધીની ધારા કરવી જોઈએ. આવું કરવાથી વંશનો વિસ્તાર થાય છે એમાં સંશય નથી. આ પ્રકારે જો દશ લજ્જર મંત્રો દ્વારા શિવ-પૂજન થાય તો પ્રમેહ રોગની શાંતિ થાય છે અને ઉપાસકને મનોવાંછિત ફળની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે. જો કોઈને નપુંસકતા આવી ગઈ હોય તો તેણે ઘીથી

બ્રહ્મા બોલ્યા—(અર્થાત્ મેં કહ્યું) - હે મહાભાગ! આપે જે મારા ઉપર કૃપા કરી છે, તે સર્વથા ઉચિત જ છે, કેમકે, ભગવાન શંકરે જ મને આપના હાથમાં સોંપ્યો છે. હે વિષ્ણો! આપને નમસ્કાર છે. આજે હું આપની પાસે જે કાંઈ માગું છું, એ આપો. હે પ્રભો! આ વિરાટરૂપ ચોવીશ તત્ત્વોથી બનેલું આ અંડ કોઈ પણ પ્રકારે ચેતન બની રહ્યું નથી, જડીભૂત જ દેખાય છે. હે હરે! આ સમયે ભગવાન શિવની કૃપાથી આપ અહીં પ્રગટ થયા છો. તેથી શંકરની સૃષ્ટિ-શક્તિ અથવા વિભૂતિ પ્રાપ્ત થયેલ આ અંડમાં ચેતનતા લાવો.

મારું આવું કહેવાથી શિવની આજ્ઞામાં તત્પર રહેનારા મહાવિષ્ણુએ અનંતરૂપનો આશ્રય લઈને એ અંડમાં પ્રવેશ કર્યો. એ વખતે એ પરમ પુરુષનાં હજારો મસ્તકો, હજારો નેત્રો અને હજારો પગ હતા. એમણે ભૂમિને ચારે બાજુએથી ઘેરી લીધી હતી અને પછી એ અંડને વ્યાપ્ત કરી લીધું. મેં એમની સારી રીતે સ્તુતિ કરી. સ્તુતિ કરવાથી જ્યારે શ્રીવિષ્ણુએ એ અંડમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે તે ચોવીશ તત્ત્વોના વિકારરૂપ એ અંડ સચેતન થઈ ગયું. પાતાલથી લઈને સત્યલોકની અવધિવાળું એ અંડના રૂપમાં ત્યાં સાક્ષાત્ શ્રીહરિ જ બિરાજવા લાગ્યા. એ વિરાટ અંડમાં વ્યાપક હોવાને કારણે જ તે પ્રભુ 'વૈરાજ પુરુષ' કહેવાયા. પંચમુખવાળા મહાદેવજીએ માત્ર પોતાને રહેવા માટે સુરમ્ય કૈલાસ-નગરનું નિર્માણ કર્યું જે સર્વ લોકોથી ઉપર સુશોભિત થઈ રહ્યું છે. હે દેવર્ષે! સંપૂર્ણ બ્રહ્માંડનો નાશ

* પણુ પશી વગેરે તિર્પક-સોતા કહેવાય છે. વાયુની જેમ ત્રાંસું (ઘીતરવું) ચાલવાને કારણે એ તિર્પક અથવા 'તિર્પક-સોતા' કહેવાયા.

સમગ્ર ત્રિલોકી ભરેલી છે.

આ રીતે અંબિકાપતિ મહાદેવજીની આજ્ઞાથી પોતાનાં પૂર્વકર્મોનુસાર ઘણાં પ્રાણી અસંખ્ય શ્રેષ્ઠ દિશોના રૂપે ઉત્પન્ન થયા. કલ્પભેદથી સાઠ કન્યાઓ બતાવાઈ છે. એમાંથી દશ કન્યાઓનો વિવાહ એમણે ધર્મ સાથે કર્યો. સત્યાવીશ કન્યાઓ ચંદ્રમાની સાથે પરણાવી દીધી અને વિધિપૂર્વક તેર કન્યાઓને દક્ષે કશ્યપને આપી દીધી. હે નારદ! એમણે ચાર કન્યાઓ જે શ્રેષ્ઠ રૂપવાળા તાર્ક્ષ્ય (અરિષ્ટનેમિ) જોડે પરણાવી અને ભૃગુ, અંગિરા અને કૃશાશ્વને બબ્બે કન્યાઓ અર્પિત કરી દીધી. એ સ્ત્રીઓથી એમના પતિ દ્વારા બહુસંખ્યક ચરાચર પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ થઈ. હે મુનિશ્રેષ્ઠ! દક્ષે મહાત્મા કશ્યપને જે તેર કન્યાઓનું વિધિપૂર્વક દાન કર્યું હતું, એમનાં સંતાનોથી સમગ્ર ત્રિલોકી વ્યાપ્ત છે. સ્થાવર અને જંગમ કોઈ પણ સૃષ્ટિ એવી નથી જે કશ્યપનાં સંતાનોથી શૂન્ય હોય. દેવતા, ઋષિ, દૈત્ય, વૃક્ષ, પક્ષી, પર્વત તથા તૃણ-લતા વગેરે બધું કશ્યપપત્નીઓથી પેદા થયેલ છે. આ રીતે દક્ષ-કન્યાઓનાં સંતાનોથી ચરાચર જગત વ્યાપ્ત છે. પાતાળથી લઈને સત્યલોકપર્યંત સમસ્ત બ્રહ્માંડ જ એમનાં સંતાનોથી સદા ભરેલાં રહે છે, ક્યારેય ખાલી હોતું જ નથી.

આ રીતે ભગવાન શંકરની આજ્ઞાથી બ્રહ્માજીએ સારી રીતે સૃષ્ટિ કરી. પૂર્વકાળમાં સર્વવ્યાપી શંભુએ જેમને તપસ્યા માટે પ્રગટ કર્યા હતા તથા રુદ્રદેવે ત્રિશૂલના અગ્રભાગ પર

રાખીને જેમની રક્ષા કરી છે, તે જ સતીદેવી લોકહિતનું કાર્ય સંપાદિત કરવાને માટે દક્ષથી પ્રગટ થયાં હતાં. એમણે ભક્તોના ઉદ્ધાર માટે અનેક લીલાઓ કરી. આ રીતે દેવી શિવા જ સતી થઈને ભગવાન શંકર સાથે પરણાવ્યાં ગયાં, કિન્તુ પિતાના યજ્ઞમાં પતિનું અપમાન જોઈને એમણે શરીરનો ત્યાગ કરી દીધો, અને પછી શરીર ગ્રહણ કર્યું નહીં. તે પોતાના પરમ પદને ઉપલબ્ધ થઈ ગયાં. પછી દેવતાઓની પ્રાર્થનાથી એ જ શિવા પાર્વતીરૂપે પ્રગટ થયાં અને બહુ કઠોર તપસ્યા કરીને પુનઃ ભગવાન શિવને એમણે પ્રાપ્ત કરી લીધા. હે મુનીશ્વર! આ જગતમાં એમનાં અનેક નામ પ્રસિદ્ધ થયાં. એમનાં કાલિકા, ચંડિકા, ભદ્રા, ચામુંડા, વિજયા, જયા, જયન્તી, ભદ્રકાળી, દુર્ગા, ભગવતી, કામાખ્યા, કામદા, અંબા, મૃગની અને સર્વમંગલા આદિ અનેક નામ છે, જે ભોગ અને મોક્ષ પ્રદાયક છે. આ બધાં નામ એમના ગુણ અને કર્મ અનુસાર છે.

હે મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ! આ રીતે મેં સૃષ્ટિકર્મનું તમારી પાસે વર્ણન કર્યું. બ્રહ્માંડનો આ આખો ભાગ ભગવાન શિવની આજ્ઞાથી મેં રચ્યો છે. ભગવાન શિવને પરબ્રહ્મ પરમાત્મા કહ્યા છે. હું, બ્રહ્મા અને રુદ્ર - એ ત્રણ દેવતા ગુણભેદથી એમનાં જ રૂપે બતાવાય છે. તે મનોરમ શિવલોકમાં શિવા સાથે સ્વચ્છંદ ચિહ્નાર કરે છે. ભગવાન શિવ સ્વતંત્ર પરમાત્મા છે. નિર્ગુણ અને સર્વગુણ પદ્મ એ જ છે. (અધ્યાય ૧૬)

*

યજ્ઞદત્ત-કુમારને ભગવાન શિવની કૃપાથી કુબેરપદની પ્રાપ્તિ તથા એમની ભગવાન શિવ સાથે મૈત્રી

સૂતજી કહે છે—હે મુનીશ્વરો! બ્રહ્માજીની આ વાત સાંભળીને નારદજીએ વિનયપૂર્વક

સમગ્ર ત્રિલોકી ભરેલી છે.

આ રીતે અંબિકાપતિ મહાદેવજીની આજ્ઞાથી પોતાનાં પૂર્વકર્મોનુસાર ઘણાં ગ્રાણી અસંખ્ય શ્રેષ્ઠ દિજોના રૂપે ઉત્પન્ન થયા. કલ્પભેદથી સાઠ કન્યાઓ બતાવાઈ છે. એમાંથી દશ કન્યાઓનો વિવાહ એમણે ધર્મ સાથે કર્યો. સત્યાવીશ કન્યાઓ ચંદ્રમાની સાથે પરણાવી દીધી અને વિધિપૂર્વક તેર કન્યાઓને દક્ષે કશ્યપને આપી દીધી. હે નારદ! એમણે ચાર કન્યાઓ જે શ્રેષ્ઠ રૂપવાળા તાર્ક્ષ્ય (અરિષ્ટનેમિ) જોડે પરણાવી અને ભૃગુ, અંગિરા અને કૃશાશ્વને બબ્બે કન્યાઓ અર્પિત કરી દીધી. એ સ્ત્રીઓથી એમના પતિ દ્વારા બહુસંખ્યક ચરાચર ગ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ થઈ. હે મુનિશ્રેષ્ઠ! દક્ષે મહાત્મા કશ્યપને જે તેર કન્યાઓનું વિધિપૂર્વક દાન કર્યું હતું, એમનાં સંતાનોથી સમગ્ર ત્રિલોકી વ્યાપ્ત છે. સ્થાવર અને જંગમ કોઈ પણ સૃષ્ટિ એવી નથી જે કશ્યપનાં સંતાનોથી શૂન્ય હોય. દેવતા, ઋષિ, દૈત્ય, વૃક્ષ, પક્ષી, પર્વત તથા તૃણ-લતા વગેરે બધું કશ્યપપત્નીઓથી પેદા થયેલ છે. આ રીતે દક્ષ-કન્યાઓનાં સંતાનોથી ચરાચર જગત વ્યાપ્ત છે. પાતાળથી લઈને સત્યલોકપર્યંત સમસ્ત બ્રહ્માંડ જ એમનાં સંતાનોથી સદા ભરેલાં રહે છે, ક્યારેય ખાલી હોતું જ નથી.

આ રીતે ભગવાન શંકરની આજ્ઞાથી બ્રહ્માજીએ સારી રીતે સૃષ્ટિ કરી. પૂર્વકાળમાં સર્વવ્યાપી શંભુએ જેમને તપસ્યા માટે પ્રગટ કર્યા હતા તથા રુદ્રદેવે ત્રિશૂલના અગ્રભાગ પર

રાખીને જેમની રક્ષા કરી છે, તે જ સતીદેવી લોકહિતનું કાર્ય સંપાદિત કરવાને માટે દક્ષથી પ્રગટ થયાં હતાં. એમણે ભક્તોના ઉદ્ધાર માટે અનેક લીલાઓ કરી. આ રીતે દેવી શિવા જ સતી થઈને ભગવાન શંકર સાથે પરણાવ્યાં ગયાં, કિન્તુ પિતાના યજ્ઞમાં પતિનું અપમાન જોઈને એમણે શરીરનો ત્યાગ કરી દીધો, અને પછી શરીર ગ્રહણ કર્યું નહીં. તે પોતાના પરમ પદને ઉપલબ્ધ થઈ ગયાં. પછી દેવતાઓની પ્રાર્થનાથી એ જ શિવા પાર્વતીરૂપે પ્રગટ થયાં અને બહુ કઠોર તપસ્યા કરીને પુનઃ ભગવાન શિવને એમણે પ્રાપ્ત કરી લીધા. હે મુનીશ્વર! આ જગતમાં એમનાં અનેક નામ પ્રસિદ્ધ થયાં. એમનાં કાલિકા, ચંડિકા, ભદ્રા, ચામુંડા, વિજયા, જયા, જયન્તી, ભદ્રકાળી, દુર્ગા, ભગવતી, કામાખ્યા, કામદા, અંબા, મૃડાની અને સર્વમંગલા આદિ અનેક નામ છે, જે ભોગ અને મોક્ષ પ્રદાયક છે. આ બધાં નામ એમના ગુણ અને કર્મ અનુસાર છે.

હે મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ! આ રીતે મેં સૃષ્ટિકર્મનું તમારી પાસે વર્ણન કર્યું. બ્રહ્માંડનો આ આખો ભાગ ભગવાન શિવની આજ્ઞાથી મેં રચ્યો છે. ભગવાન શિવને પરબ્રહ્મ પરમાત્મા કહ્યા છે. હું, બ્રહ્મા અને રુદ્ર - એ ત્રણ દેવતા ગુણભેદથી એમનાં જ રૂપે બતાવાય છે. તે મનોરમ શિવલોકમાં શિવા સાથે સ્વચ્છંદ વિહાર કરે છે. ભગવાન શિવ સ્વતંત્ર પરમાત્મા છે. નિર્ગુણ અને સગુણ પણ એ જ છે. (અધ્યાય ૧૬)

*

યજ્ઞદત્ત-કુમારને ભગવાન શિવની કૃપાથી કુબેરપદની પ્રાપ્તિ તથા એમની
ભગવાન શિવ સાથે મૈત્રી

સૂતજી કહે છે—હે મુનીશ્વરો! બ્રહ્માજીની આ વાત સાંભળીને નારદજીએ વિનયપૂર્વક

એમને - પ્રજ્ઞામ કર્યા અને પુનઃ પૂછ્યું - 'હે ભગવન્! ભક્તવત્સલ ભગવાન શંકર કેલાસ પર્વત પર ક્યારે ગયા અને મહાત્મા કુબેર સાથે તેમની મૈત્રી ક્યારે થઈ? પરિપૂર્ણ મંગલવિગ્રહ મહાદેવજીએ ત્યાં શું કર્યું? એ બધું મને સમજાવો. એ સાંભળવા મારા મનમાં મોટું કુતૂહલ છે.'

બ્રહ્માજીએ કહ્યું—હે નારદ! સાંભળો.

ચંદ્રગૌડિ ભગવાન શંકરના ચરિત્રનું વર્ણન કરું છું. તે કેવી રીતે કેલાસ પર્વત પર ગયા અને કુબેરની એમની સાથે કયા પ્રકારે મૈત્રી થઈ એ બધું સંભળાવું છું. કામ્પિલ્ય નગરમાં યજ્ઞદત્ત નામે એક બ્રાહ્મણ રહેતા હતા. તે ખૂબ જ સદાચારી હતા. એમને એક પુત્ર થયો જેનું નામ ગુણનિધિ હતું. તે બહુ મોટો દુરાચારી અને જુગારી થઈ ગયો હતો. પિતાએ પુત્રનો ત્યાગ કરી દીધો. તે ઘેરથી નીકળી ગયો અને કેટલાય દિવસ સુધી ભૂખ્યો ભૂખ્યો ભટક્યા કરતો રહ્યો.

એક દિવસ તે નૈવેદ્યની ચોરીની ઈચ્છાથી એક શિવમંદિરમાં ગયો. ત્યાં તેણે પોતાનાં વસ્ત્રોને સજગાવીને અજવાળું કર્યું. આ જાણે કે એના દ્વારા ભગવાન શિવને માટે દીપદાન થઈ ગયું. ત્યાર પછી ચોરીમાં એ પકડાઈ ગયો, અને એને પ્રાણદંડ મળ્યો. પોતાનાં કુકર્મોને કારણે તે યમદૂતો દ્વારા બાંધવામાં આવ્યો. એટલામાં જ ભગવાન શંકરના પાર્ષદ ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને એમણે એને બંધનમાંથી મુક્ત કરાવ્યો. શિવગણોના સંગથી એનું હૃદય શુદ્ધ થઈ ગયું હતું. તેથી તે એમની સાથે તત્કાળ શિવલોકમાં ચાલ્યો ગયો. ત્યાં બધા દિવ્ય ભોગોનો ઉપભોગ થયો. ઉમામહેશ્વરનું સેવન કરીને કાલાન્તરમાં તે કલિંગરાજ અરિંદમનો પુત્ર થયો. ત્યાં એનું

નામ દમ હતું. તે નિરંતર ભગવાન શિવની સેવામાં લાગ્યો રહેતો. બાળક હોવા છતાં શ્રી

જાળકો સાથે શિવનું ભજન કર્યા કરતો હતો. શિવલિંગ પરનું અંધારું દૂર કર્યું - આ સત્કર્મથી તે જ્યારે ક્રમશઃ યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયો અને તેના ફળસ્વરૂપે તે કલિંગદેશનો રાજા થયો અને ધર્મમાં એનો અનુરાગ થઈ ગયો. પછી દીપકની વાસનાનો ઉદય થવાથી શિવાલયોમાં દીપ પ્રગટાવીને એણે દિક્પાલનું પદ પ્રાપ્ત કરી લીધું. હે મુનીશ્વર! જુઓ તો ખરા, ક્યાં એનું તે કર્મ અને ક્યાં દિક્પાલની પદવી, જેનો આ માનવધર્મ પ્રાણી આ સમયે પણ ઉપભોગ કરી રહ્યો છે. હે તાત! આ તો એના ઉપર શિવના સંતુષ્ટ હોવાની વાત બતાવાઈ છે. હવે એકચિત્ત થઈને એ સાંભળો કે કેવી રીતે સદાને માટે એની ભગવાન શિવ સાથે મિત્રતા થઈ ગઈ. હું આ પ્રસંગનું તમને વર્ણન કરી બતાવું છું.

રાજા દમ ખૂબ પ્રસન્નતાપૂર્વક ચારે બાજુ શિવધર્મનો પ્રચાર કરવા લાગ્યા. ભૂપાલ દમનું દમન કરવું બીજાઓ માટે સર્વથા કઠિન હતું. હે બ્રહ્મન! સમસ્ત શિવાલયોમાં દીપદાન કર્યા સિવાય તે બીજા કોઈ ધર્મને જાણતા ન હતા. એમણે પોતાના રાજ્યમાં રહેનારા સમસ્ત ગ્રામ-અધ્યક્ષોને બોલાવીએ આજ્ઞા આપી દીધી કે 'શિવમંદિરમાં દીપદાન કરવું સૌને માટે ફરજિયાત છે. જે જે ગ્રામ-અધ્યક્ષના ગામની પાસે જેટલાં શિવાલય હોય, ત્યાં ત્યાં કોઈ પણ જાતનો વિચાર કર્યા વિના સદા દીપ પ્રગટાવવો જોઈએ.' આજીવન આ જ ધર્મનું પાલન કરવાને કારણે રાજા દમે બહુ મોટી ધર્મસંપત્તિનો સંચય કરી લીધો. પછી તે કાલ-ધર્મને અધીન થઈ ગયા અર્થાત્ મૃત્યુ પામ્યા. દીપદાનની વાસનાથી યુક્ત હોવાને કારણે એમણે શિવાલયોમાં ઘણા દીપ પ્રગટાવ્યા અને લોકો પાસે પણ પ્રગટાવ્યા અને એના ફલરૂપે જન્મજન્માંતરમાં તે રત્નમય દીપોની પ્રભાનો આશ્રય થઈને અલકાપુરીના સ્વામી થયા. આ રીતે ભગવાન શિવને માટે કરેલું થોડું પણ પૂજન અથવા આરાધન સમયાનુસાર મહાન ફળ આપે છે, એવું જાણીને ઉત્તમ સુખની ઈચ્છા રાખનાર લોકોએ શિવનું ભજન અવશ્ય કરવું જોઈએ. તે દીક્ષિતનો પુત્ર જે હમેશાં સર્વ પ્રકારના અધર્મોમાં જ રચ્યોપચ્યો રહેતો હતો, દૈવયોગથી શિવાલયમાં ધન-ચોરવા માટે ગયો અને પોતાના સ્વાર્થવશ પોતાનાં કપડાંની દીપકની વાટ બનાવીને એના પ્રકાશથી

શિવલિંગ પરનું અંધારું દૂર કર્યું - આ સત્કર્મથી તેના ફળસ્વરૂપે તે કલિંગદેશનો રાજા થયો અને ધર્મમાં એનો અનુરાગ થઈ ગયો. પછી દીપકની વાસનાનો ઉદય થવાથી શિવાલયોમાં દીપ પ્રગટાવીને એણે દિક્પાલનું પદ પ્રાપ્ત કરી લીધું. હે મુનીશ્વર! જુઓ તો ખરા, ક્યાં એનું તે કર્મ અને ક્યાં દિક્પાલની પદવી, જેનો આ માનવધર્મ પ્રાણી આ સમયે પણ ઉપભોગ કરી રહ્યો છે. હે તાત! આ તો એના ઉપર શિવના સંતુષ્ટ હોવાની વાત બતાવાઈ છે. હવે એકચિત્ત થઈને એ સાંભળો કે કેવી રીતે સદાને માટે એની ભગવાન શિવ સાથે મિત્રતા થઈ ગઈ. હું આ પ્રસંગનું તમને વર્ણન કરી બતાવું છું.

હે નારદ! પહેલાના પાંચકલ્પની વાત છે. મારા બ્રહ્માના માનસપુત્ર પુલસ્ત્યથી વિશ્રવાનો જન્મ થયો અને વિશ્રવાના પુત્ર વૈશ્રવણ (કુબેર) થયા. એમણે પૂર્વકાળમાં અત્યંત ઉગ્ર તપસ્યા દ્વારા ત્રિનેત્રધારી મહાદેવની આરાધના કરીને વિશ્વકર્માની બનાવેલી આ અલકાપુરીનો ઉપભોગ કર્યો. જ્યારે તે કલ્પ વીતી ગયો અને મેઘવાહન કલ્પનો પ્રારંભ થયો, એ સમયે યજ્ઞદત્તનો પુત્ર, જે પ્રકાશનું દાન કરવાવાળો હતો કુબેરરૂપે અત્યંત દુઃસહ તપસ્યા કરવા માંડ્યો. દીપદાન માત્રથી મળનારી શિવભક્તિના પ્રભાવને જાણીને શિવની ચિત્રપ્રકાશિકા કાશિકાપુરીમાં ગયો અને પોતાના ચિત્તરૂપી રત્નમય પ્રદીપોથી અગિયાર રુદ્રોને ઉદ્બોધિત કરીને અનન્ય ભક્તિ અને સ્નેહસંપન્ન થઈને તે તન્મયતાપૂર્વક શિવના ધ્યાનમાં મગ્ન થઈને નિશ્ચલભાવથી બેસી ગયો. જે શિવની એકતાનું મહાન પાત્ર છે. તપરૂપી અગ્નિથી વૃદ્ધિ પામેલું છે, કામ, ક્રોધ વગેરે મહાવિદ્યરૂપી પતંગોના આઘાતથી શૂન્ય છે,

પ્રાણનિરોધરૂપી વાયુશૂન્ય સ્થાનમાં નિશ્ચલભાવથી પ્રકાશિત છે, નિર્મળ દષ્ટિને કારણે સ્વરૂપથી પણ નિર્મળ છે તથા સદ્ભાવરૂપી પુષ્પોથી જેની પૂજા કરવામાં આવી છે એવા શિવલિંગની પ્રતિષ્ઠા કરીને તે ત્યાં સુધી તપસ્યામાં લાગી રહ્યો જ્યાં સુધી એના શરીરમાં માત્ર હાડકાં અને ચામડી જ અવશિષ્ટ ન રહી. આ રીતે એણે દશ હજાર વર્ષ સુધી તપસ્યા કરી. તદનંતર, વિશાલાક્ષી પાર્વતીદેવી સાથે ભગવાન વિશ્વનાથ કુબેર પાસે આવ્યા. એમણે પ્રસન્નચિત્તે અલકાપુરીપતિ સામે જોયું. તે શિવલિંગમાં મનને એકાગ્ર કરીને લાકડાનું ઠુંડું હોય તેમ સ્થિર ભાવથી બેઠા હતા. ભગવાન શિવે એમને કહ્યું, “હે અલકાપતે! હું વરદાન આપવા માટે ઉદ્યત છું. તમે તમારો મનોરથ બતાવો.”

આ વાણી સાંભળીને તપસ્યાના સ્વામી એવા કુબેરે જ્યાં આંખો ખોલીને જોયું ત્યાં તો ઉમાવલ્લભ ભગવાન શ્રીકંઠને સામે ઊભેલા જોયા. તે ઉદયકાળના સહસ્ર સૂર્યોથી પણ અધિક તેજસ્વી હતા. એમના મસ્તક પર ચંદ્રમા ચાંદની પાથરી રહ્યો હતો. ભગવાન શંકરના તેજથી એમની આંખો ઝંખવાઈ ગઈ. એમનું તેજ પ્રતિહત થઈ ગયું અને એ નેત્ર બંધ કરીને મનોરથથી પણ પાર બિરાજમાન દેવદેવેશ્વર શિવ સામે નિવેદન કરવા લાગ્યા - ‘હે નાથ! મારાં નેત્રોમાં એ દષ્ટિશક્તિ આપો જેથી આપનાં ચરણકમળોનાં દર્શન થઈ શકે. હે સ્વામિન! આપનું પ્રત્યક્ષ દર્શન થાઓ, એ જ મારે માટે સૌથી મોટું વરદાન છે. હે ઈશ! બીજા કોઈ વરદાનથી મારે હવે શું પ્રયોજન છે. હે ચંદ્રશેખર! આપને નમસ્કાર હો.’

કુબેરની આ વાત સાંભળીને દેવાધિદેવ

ઉમાપતિએ પોતાની હથેળીઓથી એમનો સ્પર્શ કરીને એમને જોવાની શક્તિ પ્રદાન કરી. દષ્ટિશક્તિ મળી જવાથી યજ્ઞદત્તના એ પુત્રે આંખો ફાડી ફાડીને પહેલાં ઉમા તરફ જ જોવાનો પ્રારંભ કર્યો - એ મનમાં ને મનમાં વિચારવા લાગ્યો, ‘ભગવાન શંકરની સમીપે આ સર્વાંગ સુંદરી કોણ છે? એણે એવું ક્યું તપ કર્યું છે, જે મારી તપસ્યાથી પણ વધી ગયું છે. આ રૂપ, આ પ્રેમ, આ સૌભાગ્ય અને અસીમ શોભા - બધું જ અદ્ભુત છે.’ તે બ્રાહ્મણકુમાર વારે વારે આમ જ બોલવા લાગ્યો. જ્યારે વારે વારે આ પ્રમાણે બોલીને તે કૂર દષ્ટિથી એમની તરફ જોવા લાગ્યો ત્યારે તે વામાના અવલોકનથી એની ઝબી આંખ ફૂટી ગઈ. ત્યાર પછી દેવી પાર્વતીએ મહાદેવજીને કહ્યું - ‘હે પ્રભો! આ દુષ્ટ તપસ્વી વારે વારે મારી બાજુ જોઈને શું બકી રહ્યો છે? આપ મારી તપસ્યાના તેજને પ્રગટ કરો.’ દેવીની આ વાત સાંભળીને ભગવાન શિવે હસતાં હસતાં એમને કહ્યું - ‘હે ઉમે! આ તમારો પુત્ર છે. એ તમને કૂર દષ્ટિથી નથી જોતો પરંતુ તમારી તપઃસંપત્તિનું વર્ણન કરી રહ્યો છે.’ દેવીને આવું કહીને ભગવાન શિવ પુનઃ એ બ્રાહ્મણકુમારને કહેવા લાગ્યા - ‘હે વત્સ! હું તારી તપસ્યાથી સંતુષ્ટ થઈને તને વરદાન આપવા ઈચ્છું છું. તું નિધિઓનો સ્વામી અને ગુહ્યકોનો રાજા થઈ જા. હે સુવ્રત! યજ્ઞ કિન્નર અને રાજાઓના પણ રાજા થઈ પુણ્યજનોના પાલક અને સર્વને માટે પનના દાતા બનો. મારી સાથે તમારી સદા મૈત્રી બની રહે અને હું નિત્ય તમારી નિકટમાં જ નિવાસ કરીશ. હે મિત્ર! તમારી પ્રીતિની અભિવૃદ્ધિ કરવાને માટે હું અલકાની (અલકાપુરી, નગરી) પાસે

જ રહીશ. આવો, આ ઉમાદેવીનાં ચરણોમાં સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરો કેમકે, એ તમારી માતા છે. હે મહાભક્ત યજ્ઞદત્તકુમાર! તમે અત્યંત પ્રસન્નચિત્તે એમનાં ચરણોમાં પડી જાઓ.'

બ્રહ્માજી કહે છે—હે નારદ! આ પ્રકારે વરદાન આપીને ભગવાન શિવે પાર્વતીને કહ્યું - ફરી કહ્યું - 'હે દેવેશ્વરી! આના ઉપર કૃપા કરો. હે તપસ્વિનિ! આ તમારો પુત્ર છે.' ભગવાન શંકરનું આ કથન સાંભળીને જગદંબા પાર્વતીએ પ્રસન્નચિત્ત થઈને યજ્ઞદત્તકુમારને કહ્યું - 'હે વત્સ! ભગવાન શિવમાં તમારી સદા

નિર્મળ ભક્તિ રહ્યા કરો. તમારી ડાબી આંખ તો ફૂટી જ ગઈ છે. એટલે એક જ પિંગલનેત્રથી યુક્ત રહો. મહાદેવજીએ જે વરદાન આપ્યાં છે એ સર્વ તમને એ જ રૂપે સુલભ થાઓ. હે બેટા! મારા રૂપ પ્રત્યે ઈર્ષ્યા કરવાને કારણે તમે કુબેર નામે પ્રસિદ્ધ થશો.' આ પ્રકારે કુબેરને વરદાન દઈને ભગવાન મહેશ્વર પાર્વતીદેવી સાથે પોતાના વિશ્વેશ્વરધામમાં ચાલ્યા ગયા. આ રીતે કુબેરે ભગવાન શિવની મૈત્રી પ્રાપ્ત કરી અને અલકાપુરીની પાસે જે કૈલાસ પર્વત છે તે ભગવાન શંકરનું નિવાસ સ્થાન બની ગયું.

(અધ્યાય ૧૭-૧૮)

*

ભગવાન શિવનું કૈલાસ પર્વત પર ગમન તથા સૃષ્ટિ ખંડનો ઉપસંહાર

બ્રહ્માજી કહે છે—હે નારદ! હે મુને! કુબેરના તપોબળથી ભગવાન શિવનું જે પ્રકારે પર્વતશ્રેષ્ઠ કૈલાસ પર શુભ - આગમન થયું તે પ્રસંગ સાંભળો. કુબેરને વરદાન આપનારા વિશ્વેશ્વર શિવ જ્યારે એમને નિધિપતિ થવાનું વરદાન આપીને પોતાના ઉત્તમ સ્થળે ચાલ્યા ગયા, ત્યારે એમણે મનમાં ને મનમાં જ આ રીતે વિચાર કર્યો - 'બ્રહ્માજીના લલાટથી જેમનો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે તથા જે પ્રલયનું કાર્ય સંભાળે છે, એ રુદ્ર મારું પૂર્ણ સ્વરૂપ છે. તેથી એમના જ રૂપે હું ગુહ્યકોના નિવાસસ્થાનમાં કૈલાસ પર્વત પર જઈશ. એમના જ રૂપે હું કુબેરનો મિત્ર બનીને એ જ પર્વત પર વિલાસપૂર્વક રહીશ અને બહુ ભારે તપ કરીશ.'

શિવની આ ઈચ્છાનું ચિંતન કરીને એ રુદ્રદેવે કૈલાસ પર્વત પર જ્યાં ઉત્સુક ડમરુ વગાડ્યું. ડમરુનો એ અવાજ જે ઉત્સાહવર્ધક હતો, ત્રણે લોકોમાં વ્યાપ્ત થઈ ગયો. એનો

વિચિત્ર અને ગંભીર શબ્દ આદ્યાનની ગતિથી યુક્ત હતો, અર્થાત્ સાંભળનારાઓને પોતાની પાસે આવવાની પ્રેરણા આપી રહ્યો હતો. એ ધ્વનિને સાંભળીને હું તથા શ્રીવિષ્ણુ વગેરે બધા દેવતા, ઋષિ, મૂર્તિમાન આગમ, નિગમ અને સિદ્ધ ત્યાં આવી પહોંચ્યા - દેવતા અને અસુર વગેરે બધા લોકો મોટા ઉત્સાહમાં સભર થઈને ત્યાં આવ્યા. ભગવાન શિવના સમસ્ત પાર્ષદ તથા સર્વલોકવંદિત મહાભાગ ગણપાલ જ્યાં હતા ત્યાંથી આવી ગયા.

આટલું કહીને બ્રહ્માજીએ ત્યાં આવેલા ગણપાલોનો નામોલ્લેખપૂર્વક પરિચય આપ્યો, પછી આ રીતે કહેવાનો આરંભ કર્યો - તે બોલ્યા - ત્યાં અસંખ્ય મહાબલી ગણપાલ પધાર્યા તે બધા ને બધા હજારો ભુજાઓથી યુક્ત હતા, અને મસ્તક પર જટાનો જ મુગટ ધારણ કરેલો હતો. બધા જ ચંદ્રચૂડ, નીલકંઠ અને ત્રિલોચન હતા. હાર, કુંડળ, કેયૂર અને મુગટ વગેરેથી

અલંકૃત હતા. તેઓ મારા, શ્રીવિષ્ણુના તથા ઈન્દ્રની જેમ તેજસ્વી જણાતા હતા. અણિમા વગેરે આઠે સિદ્ધિઓથી ઘેરાયેલા હતા અને કરોડો સૂર્યોની જેમ ઉદ્ભાસિત થઈ રહ્યા હતા. એ સમયે ભગવાન શિવે વિશ્વકર્માને એ પર્વત પર નિવાસ-સ્થાન બનાવવાની આજ્ઞા આપી - અનેક ભક્તોની સાથે પોતાના અને બીજાના રહેણાક માટે યથાયોગ્ય આવાસ તૈયાર કરવાનો આદેશ આપ્યો.

હે મુને! ત્યારે વિશ્વકર્માએ ભગવાન શિવની આજ્ઞા અનુસાર એ પર્વત ઉપર જઈને તરત જ વિવિધ પ્રકારનાં ગૃહોની રચના કરી. પછી શ્રીહરિની પ્રાર્થનાની કુબેર પણ અનુગ્રહ કરીને ભગવાન શિવ સાનંદ કૈલાસ પર્વત પર ગયા. ઉત્તમ મુહૂર્તમાં પોતાના સ્થાનમાં પ્રવેશ કરીને ભક્તવત્સલ પરમેશ્વર શિવે સર્વને પ્રેમદાન દઈને સનાથ કર્યા, એ પછી આનંદથી ભાવ-વિભોર બનેલા શ્રીવિષ્ણુ વગેરે સમસ્ત દેવતાઓ, મુનિઓ અને સિદ્ધોએ શિવનો પ્રસન્નતાપૂર્વક અભિષેક કર્યો. હાથમાં વિવિધ પ્રકારની ભેટસોગાદ લઈને બધાંએ કમલઃ એમનું પૂજન કર્યું અને ભારે ઉત્સવની સાથે એમની આરતી ઉતારી. હે મુને! એ સમયે આકાશમાંથી પુષ્પોની વર્ષા થઈ, જે મંગલસૂચક હતી. બધી બાજુએ જવજવકાર અને નગરકારના શબ્દો ગૂંજવા લાગ્યા - મહાન ઉત્સાહ ફેલાયેલો હતો, જે બધાંની સુખ - વૃદ્ધિ કરી રહ્યો હતો. એ સમયે સિંહાસન પર બેસીને જ શ્રીવિષ્ણુ વગેરે સર્વ સર્વદેવતાઓ દ્વારા કરેલી યથોચિત સેવાને વારંવાર ગ્રહણ કરતાં કરતાં

ભગવાન શિવ ખૂબ શોભી રહ્યા હતા - દેવતા વગેરે સર્વલોકોએ સાર્થક અને પ્રિય વચનો દ્વારા લોકકલ્યાણકારી ભગવાન શંકરનાં પૃથક્ પૃથક્ સ્તવનો કર્યા. સર્વેશ્વર પ્રભુએ પ્રસન્નચિત્તથી એ સ્તવન સાંભળીને સર્વને પ્રસન્નતાપૂર્વક મનોવાંછિત વરદાન અને ઈચ્છિત વસ્તુઓ પ્રદાન કરી. હે મુને! ત્યાર પછી શ્રીવિષ્ણુની સાથે હું તથા અન્ય સર્વ દેવતા અને મુનિ મનોવાંછિત વસ્તુ મેળવીને આનંદિત થઈને શિવની આજ્ઞાથી પોતપોતાના ધામમાં ચાલ્યા ગયા - કુબેર પણ શિવની આજ્ઞાથી પ્રસન્નતાપૂર્વક પોતાના સ્થાને ગયા. પછી ભગવાન શંભુ, જે સર્વદા સ્વતંત્ર છે, યોગપરાયણ અને ધ્યાનતત્પર થઈ પર્વતપ્રવર કૈલાસ પર રહેવા લાગ્યા. થોડો સમય પત્ની વગર જ પસાર કરીને પરમેશ્વર શિવે દક્ષકન્યા સતીને પત્નીરૂપે પ્રાપ્ત કરી લીધી. હે દેવર્ષે! પછી એ મહેશ્વર દક્ષકુમારી સતી સાથે વિદ્યાર કરવા લાગ્યા અને લોકપરાયણ થઈને સુખનો અનુભવ કરવા લાગ્યા - હે મુનીશ્વર! આ પ્રકારે મેં તમને આ રુદ્રના અવતારનું વર્ણન કર્યું. સાથે જ એમનું કૈલાસ પર આગમન અને કુબેર સાથે મૈત્રીનો પ્રસંગ સંભળાવ્યો છે. કૈલાસની અંદર થનારી એમની જ્ઞાનવૃદ્ધિની લીલાનું પણ વર્ણન કર્યું, જે આલોક અને પરલોકમાં સદા સંપૂર્ણ મનોવાંછિત ફળને આપનારી છે. જે એકાગ્રચિત્તે આ કથા સાંભળે અથવા વાંચે છે તે આ લોકમાં ભોગ પામીને પરલોકમાં મોક્ષ લાભ કરે છે.

(અધ્યાય-૨૦)

*

॥ રુદ્રસંહિતાનો સૃષ્ટિખંડ સંપૂર્ણ ॥

*

રુદ્રસંહિતા, દ્વિતીય (સતી) ખંડ

નારદજીના પ્રશ્ન અને બ્રહ્માજી દ્વારા એમના ઉત્તરો,
સદાશિવથી ત્રિદેવોની ઉત્પત્તિ અને બ્રહ્માજીથી દેવતા વગેરેની સૃષ્ટિની
પછી એક નારી અને એક પુરુષનું પ્રાગટ્ય

નારદજી બોલ્યા—હે મહાભાગ! હે મહાપ્રભો! હે વિધાતઃ! આપના મુખારવિંદથી મંગલકારિણી શંભુકથા સાંભળતાં સાંભળતાં મારું મન હજુ ધરાયું નથી. તેથી ભગવાન શિવનું આખું શુભ ચરિત્ર મને કહી સંભળાવો. હે સંપૂર્ણ વિશ્વની સૃષ્ટિ કરવાવાળા બ્રહ્મદેવ! હું સતીની કીર્તિથી યુક્ત શિવનું દિવ્ય ચરિત્ર સાંભળવા ચાહું છું. શોભાશાસિની સતી કેવી રીતે દક્ષપત્નીના ગર્ભથી ઉત્પન્ન થઈ? મહાદેવજીએ વિવાહનો વિચાર કેવી રીતે કર્યો? પૂર્વકાળમાં દક્ષ પ્રત્યે

રોષને કારણે સતીએ પોતાના શરીરનો ત્યાગ કેવી રીતે કર્યો? ચેતનાકાશને પ્રાપ્ત થયા પછી પણ તે ફરીથી હિમાલયની કન્યા કેવી રીતે થઈ? પાર્વતીએ કેવી રીતે ઉગ્ર તપસ્યા કરી અને એમનો વિવાહ કેવી રીતે થયો? કામદેવનો નાશ કરનાર ભગવાન શંકરના અર્ધા શરીરમાં એ કેવી રીતે સ્થાન પામ્યાં? હે મહામતે! આ સર્વ વાતોને તમે વિસ્તારપૂર્વક કહો. આપના જેવો

બીજો કોઈ સંશયનું નિવારણ કરનાર નથી અને થશે પણ નહીં.

બ્રહ્માજીએ કહ્યું—હે મુનિ! દેવી સતી અને ભગવાન શિવનો શુભ યશ પરમ પાવન, દિવ્ય

જશે અને તમે નિરંતર એમને મદમત્ત બનાવતા રહેશો. આ મેં તમારે માટે કર્મ-કાર્ય બતાવ્યું છે, જે સૃષ્ટિનું પ્રવર્તક હશે અને તમારાં ઠીક ઠીક નામ શાં હશે, એ વાતને મારા પુત્રો ગયો બતાવશે.

(અધ્યાય ૧-૨)

*

કામદેવનાં નામોનો નિર્દેશ, એનો રતિની સાથે વિવાહ તથા કુમારી સંધ્યાનું ચરિત્ર - વસિષ્ઠ મુનિનું ચંદ્રભાગ પર્વત પર એને તપસ્યાની વિધિનું બતાવવું

બ્રહ્માજી કહે છે—હે મુને! ત્યાર પછી મારા અભિપ્રાયને જાણનાર ગરીબ વગેરે મારા પુત્ર બધા મુનિઓએ એ પુરુષનું ઉચિત નામ રાખ્યું. દક્ષ વગેરે પ્રજાપતિઓએ એનું મુખ જોઈને જ પરીક્ષાનાં પણ બધાં વૃત્તાંત જાણીને એને રહેવા માટે સ્થાન અને પત્ની પ્રદાન કરી.

મારા પુત્ર ગરીબ વગેરે દિવ્યોએ એ પુરુષનું નામ નિશ્ચિત કરીને એને આ યુક્તિયુક્ત વાત કહી.

ઋષિ બોલ્યા—તમે જન્મ ધારણ કરતાંની સાથે જ અમારાં મનનું પણ મંથન કરવા લાગ્યા. એટલા માટે લોકમાં 'મન્મથ' નામથી તમે વિખ્યાત થશો. હે મનોભવ! ત્રણે લોકમાં તમે ઈચ્છા અનુસાર રૂપ ધારણ કરવાવાળા છો, તમારા સમાન સુંદર બીજું કોઈ નથી, એટલે કામરૂપ હોવાને કારણે તમે 'કામ' નામથી પણ વિખ્યાત થશો. લોકોને મદમત્ત બનાવી દેવાને કારણે તમારું એક નામ 'મદન' હશે. તમે મોટા દર્પથી ઉત્પન્ન થયા છો એટલે 'દર્પક' કહેવાશે અને સદર્પ હોવાને કારણે જ જગતમાં 'કંદર્પ' નામથી તમારી ખ્યાતિ થશે. સમસ્ત દેવતાઓના સંમિલિત બલ-પરાક્રમ પણ તમારા સમાન નહીં હોય, તેથી બધાં જ સ્થાનો પર તમારો અધિકાર હશે. તમે સર્વવ્યાપી થશો. જે આદિ પ્રજાપતિ છે એ જ આ પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ દક્ષ તમારી ઈચ્છાને અનુરૂપ પત્ની સ્વયં આપશે. એ તમારી કામિની (તમારામાં અનુરાગ રાખનારી) થશે.

બ્રહ્માજીએ કહ્યું—હે મુને! તદનંતર હું

ત્યાંથી અદૃશ્ય થઈ ગયો. એ પછી દક્ષ મારી વાતનું સ્મરણ રાખીને કંદર્પને કહેવા લાગ્યા - 'હે કામદેવ! મારા શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલી મારી આ કન્યા સુંદર રૂપ અને ઉત્તમ ગુણોથી સુશોભિત છે. એને તમે પોતાની પત્ની બનાવવા ગ્રહણ કરો. આ ગુણોની દૃષ્ટિએ સર્વથા તમારે યોગ્ય છે. હે મહાતેજસ્વી મનોભવા! એ સદા તમારી સાથે રહેનારી અને તમારી રૂચિ પ્રમાણે ચાલનારી હશે. ધર્મતઃ એ સદા તમારે અર્પીત હશે.'

આવું કહીને દક્ષે પોતાના શરીરના પરસેવામાંથી પ્રગટ થયેલી એ કન્યાનું નામ 'રતિ' રાખીને એને પોતાની સામે બેસાડી અને 'કંદર્પ'ને સંકલ્પપૂર્વક સોંપી દીધી. હે નારદ! દક્ષની તે પુત્રી બહુ રમણીય અને મુનિઓનાં

મનને પણ મોહી લેનાર હતી. એની સાથે વિવાહ કરીને કામદેવને પણ બહુ મોટી પ્રસન્નતા

થઈ. પોતાની 'રતિ' નામક સુંદર સ્ત્રીને જોઈને એના હાવ-ભાવ વગેરેથી અનુરંજિત થઈને કામદેવ મોહિત થઈ ગયો. હે તાત! એ સમયે બહુ મોટો ભારે ઉત્સવ થવા લાગ્યો, જે બધાંના સુખમાં અભિવૃદ્ધિ કરનારો હતો. પ્રજાપતિ દક્ષ એ વાતને વિચારીને બહુ જ પ્રસન્ન હતો કે મારી પુત્રી આ વિવાહથી સુખી છે, કામદેવને પણ મોટું સુખ પ્રાપ્ત થયું, એનાં બધાં દુઃખો દૂર થઈ ગયાં. દક્ષકન્યા રતિ પણ કામદેવને મેળવીને બહુ જ પ્રસન્ન થઈ ગઈ. જેવી રીતે સંધ્યાકાળમાં મનોહારિણી વિદ્યુન્માલાની સાથે મેઘ શોભા આપે છે, એવી રીતે રતિની સાથે પ્રિય વચન બોલનાર કામદેવ ખૂબ શોભી રહ્યો હતો. આ રીતે રતિ તરફ ભારે મોહથી ધુક્ક રતિપતિ કામદેવે એને પોતાના હૃદય સિંહાસન પર આસન આપ્યું, જેવી રીતે યોગી પુરુષ યોગવિદ્યાને હૃદયમાં ધારણ કરે છે. આ રીતે પૂર્ણ ચંદ્રમુખી રતિ પણ એ શ્રેષ્ઠ પતિને ગ્રાસ કરીને એવી જ રીતે શોભિત થઈ, જેવી રીતે શ્રીહરિને મેળવીને પૂર્ણચંદ્રાના લક્ષ્મી શોભે છે.

સૂતજી કહે છે—બ્રહ્માજીનું આ વલ સાંભળીને મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ મનમાં ને મનમાં ખૂબ પ્રસન્ન થયા, અને ભગવાન શંકરનું સ્મરણ કરીને હર્ષપૂર્વક બોલ્યા - 'હે મહાભાવ! હે વિષ્ણુશિવ! હે મહામતે! હે વિષાત! તમે ચંદ્રમૌલિ શિવની આ અદ્ભુત કહી છે. હું એ જાણવા ચાહું છું કે વિવાહ પછી જ્યાં કામદેવ પ્રસન્નતાપૂર્વક પોતાના સ્થાને ચલ્યો ગયા, દક્ષ પણ પોતાને ઘેર ચાલ્યા ગયા, આ અને આપના માનસપુત્ર પણ પોતપોતાના પામમાં ગયા, ત્યારે પિતરોને ઉત્પન્ન કરનાર બ્રહ્મદુમારી સંધ્યા ક્યાં ગઈ? એણે શું કર્યું એ

ક્યા પુરુષની સાથે એનો વિવાહ થયો? સંધ્યાનું એ સર્વ ચરિત્ર વિશેષરૂપે મને કહી બતાવો.'

બ્રહ્માજીએ કહ્યું—હે મુને! સંધ્યાનું એ આનું ચરિત્ર સાંભળો, જેનું શ્રવણ કરીને સમસ્ત કામિનિઓ સદાને માટે સતી-સાધ્વી થઈ શકતી હતી. તે સંધ્યા, જે પહેલાં મારી માનસપુત્રી હતી, તપસ્યા કરીને શરીરને છોડીને મુનિશ્રેષ્ઠ મેધાતિથિની બુદ્ધિમતી પુત્રી થઈને અરુન્ધતી નામથી વિખ્યાત થઈ. ઉત્તમ વ્રતનું પાલન કરીને એ દેવીએ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશના કહેવાથી શ્રેષ્ઠ વ્રતધારી મહાત્મા વસિષ્ઠની પોતાના પતિ તરીકે પસંદગી કરી. તે સૌમ્ય સ્વરૂપવાળી દેવી સૌની વંદનીયા અને પૂજનીયા શ્રેષ્ઠ પતિવ્રતા રૂપે વિખ્યાત થઈ.

નારદજીએ પૂછ્યું—હે ભગવન્! સંધ્યાએ કેવી રીતે, શા માટે અને ક્યાં તપ કર્યું? કેવી રીતે શરીર છોડીને તે મેધાતિથિની પુત્રી થઈ? બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ — એ ત્રણે દેવતાઓના બતાવ્યા શ્રેષ્ઠવ્રતધારી મહાત્મા વસિષ્ઠને એણે કેવી રીતે પોતાના પતિ બનાવ્યા? હે પિતામહ! આ બધું હું વિસ્તારથી સાંભળવા માગું છું. અરુન્ધતીના આ કુતૂહલપૂર્ણ ચરિત્રનું આપ માર્ગરૂપે વર્ણન કરો.

બ્રહ્માજીએ કહ્યું—હે મુને! સંધ્યાના મનમાં એક વાર સકામ ભાવ આવી ગયો, એટલે એ સાધ્વીએ આ નિશ્ચય કર્યો કે 'વૈદિકમાર્ગને અનુસાર હું અગ્નિમાં પોતાના આ શરીરની આહુતિ આપી દઈશ. આજથી આ ભૂતલ પર કોઈ પણ દેહધારી ઉત્પન્ન થતાંની સાથે કામભાવથી યુક્ત ન થાય, એટલા માટે મેં કઠોર તપસ્યા કરીને મર્યાદા સ્થાપિત કરી (તરુણ અવસ્થાથી પૂર્વ કોઈ પર પણ કામનો પ્રભાવ

નહી પડે, એવી સીમા નિર્ધારિત કરીશ) એ પછી આ જીવનનો ત્યાગ કરી દઈશ.'

મનમાં ને મનમાં આવો વિચાર કરીને ચંદ્રભાગ નામક એ શ્રેષ્ઠ પર્વત પર જતી રહી, જ્યાંથી ચંદ્રભાગા નદીનો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે. મનમાં તપસ્યાનો દૃઢ નિશ્ચય લઈને સંધ્યાને શ્રેષ્ઠ પર્વત પર ગયેલી જાણીને મેં મારી સમીપ બેઠેલા વેદ-વેદાંગોના પારંગત, વિદ્વાન, સર્વજ્ઞ, જિતાત્મા અને જ્ઞાનયોગી પુત્ર વસિષ્ઠને કહ્યું — 'હે બેટા વસિષ્ઠ! મનસ્વિની સંધ્યા તપસ્યાની અભિલાષાથી ચંદ્રભાગ નામના પર્વત પર ગઈ છે. તમે જાઓ અને વિવિધપૂર્વક એને દીક્ષા આપો. હે તાત! તે તપસ્યાના ભાવને જાણતી નથી. એટલા માટે જે પ્રકારે તમારા યથોચિત ઉપદેશથી એને ઈચ્છિત અભીષ્ટ લક્ષ્યની પ્રાપ્તિ થઈ શકે એવો પ્રયત્ન કરો.'

હે નારદ! મેં દયાપૂર્વક વસિષ્ઠને આ પ્રકારે આજ્ઞા આપી ત્યારે તે 'જેવી આજ્ઞા' કહીને એક

તેજસ્વી બ્રહ્મચારીના રૂપે સંધ્યા પાસે ગયા. ચંદ્રભાગા પર્વત પર એક દેવ-સરોવર છે, જે જળાશયોચિત ગુણોથી પરિપૂર્ણ થઈને માનસ સરોવર સમાન શોભી રહ્યું છે. વસિષ્ઠે એ સરોવર જોયું અને એના તટ પર બેઠેલી સંધ્યા તરફ દષ્ટિપાત કર્યો. કમળોથી પ્રકાશિત થનાર એ સરોવર તટ પર બેઠેલી સંધ્યાથી ઉપલક્ષિત થઈને એવી રીતે શોભી રહી હતી જેવી રીતે પ્રદોષકાળમાં ઊગેલ ચંદ્રમા અને નક્ષત્રોથી યુક્ત આકાશ શોભે છે તેમ. સુંદર ભાવવાળી સંધ્યાને ત્યાં બેઠેલી જોઈને મુનિએ કુતૂહલપૂર્વક એ બૃહલ્લોહિત નામવાળા સરોવરને સારી રીતે જોયું. એવું જ પ્રાકારભૂત પર્વતનો શિખરથી દક્ષિણ સમુદ્ર તરફ જતી ચંદ્રભાગા નદીનું પણ એમણે દર્શન કર્યું. જેવી રીતે ગંગા હિમાલયમાંથી નીકળીને સમુદ્ર તરફ જાય છે, એવી જ રીતે ચંદ્રભાગાના પશ્ચિમ શિખરને ભેદીને તે નદી સમુદ્ર તરફ જઈ રહી હતી. એ ચંદ્રભાગ પર્વત ઉપર બૃહલ્લોહિત સરોવરને કિનારે બેઠેલી સંધ્યાને જોઈને વસિષ્ઠજીએ આદરપૂર્વક પૂછ્યું.

વસિષ્ઠજી બોલ્યા—‘હે ભદ્રે! તું આ નિર્જન પર્વત પર શા માટે આવી છે? કોની પુત્રી છે અને તેં અહીં શું કરવાનો વિચાર કર્યો છે? એ બધું હું સાંભળવા ચાહું છું. જો છુપાવા જેવી વાત ન હોય તો મને કહે.

મહાત્મા વસિષ્ઠની આ વાત સાંભળીને સંધ્યાએ એ મહાત્મા ભણી જોયું. તે મહાત્મા પોતાના તેજથી પ્રજ્વલિત અગ્નિની જેમ પ્રકાશિત થઈ રહ્યા હતા. એમને જોઈને એવું જણાતું હતું કે જાણે બ્રહ્મચર્ય દેહ ધારણ કરીને આવી ગયું હોય. મસ્તક પર જટા ધારણ કરેલ તે બ્રહ્મચારી ખૂબ શોભી રહ્યા હતા. સંધ્યાએ એ તપોધનને

આદર સાથે પ્રણામ કરીને કહ્યું

સંધ્યા બોલી—‘હે બ્રહ્મન! હું બ્રહ્માજીની પુત્રી છું. મારું નામ સંધ્યા છે. હું તપસ્યા કરવા આ નિર્જન પર્વત પર આવી છું. જો મને ઉપદેશ આપવાનું આપને યોગ્ય લાગે તો તમે મને તપસ્યાની વિધિ જણાવો. હું એ જ કરવા ચાહું છું. બીજી કશીય ગોપનીય વાત નથી. હું તપસ્યાના ભાવને — એ કરવાના નિયમોને જાણ્યા વિના જ આ તપોવનમાં આવી ગઈ છું. તેથી ચિંતાથી ક્ષીણ થઈ રહી છું અને મારા હૃદયમાં કંપ થાય છે.

સંધ્યાની વાત સાંભળીને બ્રહ્મવેત્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ વસિષ્ઠજીએ, જે સ્વયં સર્વ કાર્યોના જ્ઞાતા છે, બીજી કોઈ વાત પૂછી નહીં. એ મનમાં ને મનમાં તપસ્યાનો નિશ્ચય કરી ચૂકી હતી અને એ માટે તે અત્યંત ઉદ્યમશીલ હતી. એ સમયે વસિષ્ઠે મનથી ભક્તવત્સલ ભગવાન શંકરનું સ્મરણ કરીને આ પ્રમાણે કહ્યું.

વસિષ્ઠજી બોલ્યા—‘હે શુભાનને! જે સૌથી મહાન અને ઉત્કૃષ્ટ તેજ છે અને જે ઉત્તમ અને મહાન તપ છે તથા જે સૌના પરમારાધ્ય પરમાત્મા છે એવા ભગવાન શંભુને તમે હૃદયમાં ધારણ કરો. જે એકલા જ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષના આદિ કારણ છે, એ ત્રિલોકીના આદિસષ્ટ, અદિતીય પુરુષોત્તમ શિવનું ભજન કરો. આગળ બતાવવામાં આવશે એ મંત્રથી દેવેશ્વર શંભુની આરાધના કરો. એનાથી તમને બધું જ મળી જશે, એમાં સંશય નથી. ‘ૐ નમઃ શંકરાયઃ ૐ’ આ મંત્રનો નિરંતર જપ કરતાં કરતાં મૌન તપસ્યાનો આરંભ કરો અને હું જે નિયમ બતાવું છું, એ સાંભળો. તમારે મૌન રાખીને જ સ્નાન કરવું પડશે, મૌનનું આલંબન

લઈને તે અનુસાર જ મહાદેવજીની પૂજા કરવી જોઈએ. પ્રથમ બે વાર છઠ્ઠા સમયમાં તમારે કેવળ જળનો જ પૂર્ણ આહાર કરવો જોઈએ - કરી શકો. જ્યારે ત્રીજી વાર છઠ્ઠો સમય આવે ત્યારે કેવળ ઉપવાસ કર્યા કરો. આ રીતે તપસ્યાની સમાપ્તિ સુધી છઠ્ઠા કાળમાં જલાહાર અને ઉપવાસની ક્રિયા થયા કરે. હે દેવી! આ રીતે ઘનારી મૌન તપસ્યા બ્રહ્મચર્યનું ફળ આપનારી તથા સંપૂર્ણ મનોવાંછિત મનોરથોને

પૂર્ણ કરનારી હોય છે. આ સત્ય છે, આ સત્ય છે એમાં સંશય નથી. પોતાના ચિત્તમાં આવો શુભ ઉદ્દેશ્ય લઈને ઈચ્છાનુસાર શંકરજીનું ચિંતન કરો. તે પ્રસન્ન થશે પછી તમને અવશ્ય જ અભીષ્ટ ફળ પ્રદાન કરશે.

આ રીતે સંધ્યાને તપસ્યા કરવાની વિધિનો ઉપદેશ આપીને મુનિવર વસિષ્ઠ યથોચિતરૂપે વિદ્યાય લઈને ત્યાં જ અંતર્ધાન થઈ ગયા.

(अध्याय ३-५)

સંધ્યાની તપસ્યા, એના દ્વારા ભગવાન શિવની સ્તુતિ તથા એનાથી સંતુષ્ટ થયેલા શિવનું એને અભીષ્ટ વરદાન આપવું અને મેઘાતિથિના યજ્ઞમાં મોકલવી

બ્રહ્માજી કહે છે—મારા પુત્રોમાં શ્રેષ્ઠ મહાપ્રાજ્ઞ હે નારદ! તપસ્યાના નિયમનો ઉપદેશ આપીને જ્યારે વસિષ્ઠજી પોતાને ઘેર ચાલ્યા ગયા ત્યારે તપના એ વિધાનને સમજીને સંખ્યા મનમાં ને મનમાં બહુ પ્રસન્ન થઈ. પછી તો તે સ્નાનદ મનથી તપસ્વિનીને યોગ્ય એવો વેશ બનાવીને બૃહલ્લોહિત સરોવરના તટ પર જ તપસ્યા કરવા લાગી. વસિષ્ઠજીએ તપસ્યા માટે જે મંત્રનું સાધન બતાવ્યું હતું, એનાથી ઉત્તમ ભક્તિભાવ સાથે તે ભગવાન શંકરની આરાધના કરવા લાગી. એણે ભગવાન શિવમાં પોતાના ચિત્તને જોડી દીધું અને એકાગ્ર મનથી તે બહુ ભારે તપસ્યા કરવા લાગી — એ તપસ્યામાં ને તપસ્યામાં એના ચાર યુગ વ્યતીત થઈ ગયા. ત્યારે ભગવાન શિવ એની તપસ્યાથી સંતુષ્ટ થઈ ખૂબ પ્રસન્ન થયા તથા અંદર-બહાર અને આકાશમાં પોતાના સ્વરૂપનું દર્શન કરાવીને જે રૂપનું એ ચિંતન કરતી હતી એ જ રૂપે એની

આંખો સામે પ્રગટ થઈ ગયા. એણે મનથી જેનું ચિંતન કર્યું હતું, એ જ પ્રભુ શંકરને પોતાની સામે ઉપસ્થિત થયેલા જોઈ એ અત્યંત આનંદમાં

નિમગ્ન થઈ ગઈ. ભગવાનનું મુખારવિંદ ખૂબ જ પ્રસન્ન દેખાતું હતું. એમના સ્વરૂપથી જાણે શાંતિની વર્ષા થઈ રહી હતી. તે અચાનક જ ભયભીત થઈને વિચારવા લાગી કે 'હું ભગવાન હરને શું કહું? કેવી રીતે એમની સ્તુતિ કરું?' એ ચિંતામાં પડીને એણે એનાં બંને નેત્રો બંધ કરી લીધાં. નેત્ર બંધ કરી લેવાથી ભગવાન શિવે એના હૃદયમાં પ્રવેશ કરીને એને દિવ્ય જ્ઞાન આપ્યું, દિવ્ય વાણી આપી અને દિવ્ય દૃષ્ટિ પ્રદાન કરી. જ્યારે એ દિવ્ય જ્ઞાન, દિવ્ય દૃષ્ટિ અને દિવ્ય વાણી એને પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે તેણે અત્યંત કઠણતાથી જ્ઞાત થવાવાળા જગદીશ્વર શિવને પ્રત્યક્ષ જોઈને એમની સ્તુતિ કરવા માંડી.

સંધ્યા બોલી—જે નિરાકાર અને પરમ જ્ઞાનગમ્ય છે, જે ન તો સ્થૂળ છે, ન તો સૂક્ષ્મ છે અને ઉગ્ર્ય પણ નથી તથા જેના સ્વરૂપનાં યોગીજનો હૃદયની અંદર ચિંતન કરે છે, એ લોકસૃષ્ટિ તમને ભગવાન શિવને નમસ્કાર છે. જેમને શર્વ કહે છે, જે શાંતસ્વરૂપ, નિર્ગળ, નિર્વિકાર અને જ્ઞાનગમ્ય છે, જે પોતાના જ પ્રકાશમાં સ્થિત છે અને પ્રકાશિત થાય છે, જેમનામાં વિકારનો અત્યંત અભાવ છે, જે આકાશમાર્ગની જેમ નિર્ગુણ, નિરાકાર બતાવાયા છે તથા જેમનું રૂપ અજ્ઞાન-અંધકારમાર્ગથી સર્વથા પર છે, એ નિત્ય પ્રસન્ન આપ ભગવાન શિવને હું પ્રણામ કરું છું. જેમનું રૂપ એક

(અદ્વિતીય), શુદ્ધ, માયાના પ્રકાશ વિનાનું છતાં પ્રકાશમાન, સચ્ચિદાનંદમય, સહજ નિર્વિકાર, નિત્યાનંદમય, સત્ય, ઐશ્વર્યથી યુક્ત, પ્રસન્ન તથા લક્ષ્મીને આપનાર એવા ભગવાન શિવને નમસ્કાર છે. જેમના સ્વરૂપની જ્ઞાનરૂપે જ ઉદ્ભાવના કરી શકાય છે, જે આ જગતથી સર્વથા ભિન્ન છે અને સત્ત્વપ્રધાન, ધ્યાનને યોગ્ય, આત્મસ્વરૂપ, સારભૂત, સૌને પાર પહોંચાડી દેનારા તથા વસ્તુઓમાં પણ પરમ પવિત્ર છે એવા આપ મહેશ્વરને મારા નમસ્કાર છે. આપનું જે સ્વરૂપ શુદ્ધ, મનોહર, રત્નામય આભૂષણોથી વિભૂષિત તથા સ્વચ્છ કપૂરની જેમ ગૌરવર્ણ છે, જેણે પોતાના હાથમાં વર, અભય, શૂલ અને મુંડ ધારણ કરેલાં છે એ દિવ્ય, ચિન્મય, સગુણ, સાકાર વિગ્રહથી સુશોભિત આપ યોગયુક્ત ભગવાન શિવને નમસ્કાર છે. આકાશ, પૃથ્વી, દિશાઓ, જળ, તેજ અને કાળ—આ જેનાં રૂપ છે એવા આપ પરમશ્વરને નમસ્કાર છે.*

પ્રધાન (પ્રકૃતિ) અને પુરુષ જેમના શરીરથી પ્રગટ થયાં છે અર્થાત્ એ બંને જનાં શરીર છે, એટલા જ માટે જેમનું યથાર્થ રૂપ અવ્યક્ત (બુદ્ધિ વગેરેથી પર) છે, એવા ભગવાન શંકરને વારંવાર નમસ્કાર છે. જે બ્રહ્મા થઈને જગતની સૃષ્ટિ કરે છે, જે વિષ્ણુ થઈને સંસારનું પાલન કરે છે તથા જે રુદ્ર થઈને અંતમાં આ સૃષ્ટિનો સંહાર કરશે, એવા જ આપ ભગવાન સદાશિવને

* નિરાકારં જ્ઞાનગમ્યં પરં યન્નેવ સ્થૂલં નાપિ સૂક્ષ્મં નો ચોરચમ્ । અંતઃકિન્નયં યોગિભિસ્તત્ત્વ રૂપં તસ્મૈ તુભ્યં લોકકર્તૃ નમોઽસ્તુ । શર્વં જ્ઞાનં નિર્મલં નિર્વિકારં જ્ઞાનગમ્યં સ્વપ્રકાશોઽવિકારમ્ । ધ્યાનપ્રાપ્ત્યં ધ્યાનમાર્ગાત્પરસ્તાદ્રૂપં યસ્ય ત્વં નમામિ પ્રસન્નમ્ । એકં શુદ્ધં દીપ્યમાનં વિગ્રહં ચિદ્ધનન્દં સહજં ચાવિકારિ । નિત્યાનંદં સત્યાભૂતિપ્રસન્નં યસ્ય શ્રીદં રૂપમસ્મે નમસ્તે । વિદ્યાક્રતોદ્ભાવનીયં પ્રભિન્નં સત્ત્વચ્છન્દં ધ્યેયમાન્મસ્વરૂપમ્ । સારં પારં પ્રાપ્તમાનં પવિત્રં તસ્મૈ રૂપં યસ્ય ચૈવ નામ્ । યત્પ્રાકારં શુદ્ધરૂપં મનોહરં રત્નાકલ્પં સ્વચ્છકપૂરગૌરં । ઉદ્ધાબીતી શૂલમુંડે દમ્બાનં હસ્તેર્નગો યોગયુક્તાપતુલમ્ । ગગનં ભૂદિશ્ચૈવ સલિલં જ્યોતિરેવ ચ । પુનઃ પ્રલભ્ય રૂપાદિ યસ્ય તુભ્યં નમોઽસ્તુ ॥ (શિવપુરાણ ૨, સં. સ. ખં. ૬/૧૨-૧૬)

વારંવાર નમસ્કાર છે. જે કારણોનાં પણ કારણ છે, દિવ્ય અમૃતરૂપ જ્ઞાન તથા અણિમા વગેરે ઐશ્વર્ય પ્રદાન કરનારા છે, સમસ્ત લોકાન્તરોનો વૈભવ આપવાવાળો છે, સ્વયં પ્રકાશસ્વરૂપ છે તથા પ્રકૃતિથી પણ પર છે એવા પરમેશ્વર શિવને નમસ્કાર છે, નમસ્કાર છે. આ જગત એમનાથી ભિન્ન ન કહી શકાય, જેમનાં ચરણોમાંથી પૃથ્વી તથા અન્યોન્ય અંગોથી સંપૂર્ણ દિશાઓ, સૂર્ય, ચંદ્રમા, કામદેવ અને અન્ય દેવતાઓ પ્રગટ થયા છે અને જેમની નાભિથી અંતરિક્ષનો આવિર્ભાવ થયો છે એવા આપ ભગવાન શંભુને મારા નમસ્કાર હો. હે પ્રભો! આપ જ સૌથી ઉત્કૃષ્ટ પરમાત્મા છો, તમે જ વિવિધ પ્રકારની વિદ્યાઓ છો, તમે જ હર (સંહારકર્તા) છો, તમે જ સદ્બ્રહ્મ તથા પરબ્રહ્મ છો, તમે સદા વિચારમાં તત્પર રહો છો. જેને આદિ નથી, મધ્ય નથી અને અંત નથી, જેનાથી આખું જગત ઉત્પન્ન થયું છે તથા જે મન અને વાણીનો વિષય નથી એવા મહાદેવજીની સ્તુતિ હું કેવી રીતે કરી શકીશ.*

બ્રહ્મા આદિ દેવતા તથા તપસ્યાના સ્વામી
એવા મુનિ પણ જેનાં રૂપોનું વર્ણન કરી શકતા
નથી, એવા પરમેશ્વરનું વર્ણન અથવા સ્તવન

હું કેવી રીતે કરી શકું? હે પ્રભો! તમે નિર્ગુણ છો, હું મૂઢ સી આપના ગુણોને કેવી રીતે જાણી શકું? આપનું રૂપ તો એવું છે, જેને ઈંદ્રસહિત સંપૂર્ણ દેવતા અને અસુર પણ નથી જાણતા. હે મહેશ્વર! આપને નમસ્કાર હો. હે તપોમય! આપને નમસ્કાર છે. હે દેવેશ્વર! હે શંભો! મારા પર પ્રસન્ન થાઓ, આપને વારંવાર નમસ્કાર છે.[†]

બ્રહ્માજી કહે છે—હે નારદ! સંધ્યાનું આ સ્તુતિપૂર્ણ વચન સાંભળીને એના દ્વારા સારી રીતે પ્રશંસિત થયેલા ભક્ત વત્સલ પરમેશ્વર બહુ પ્રસન્ન થયા. એમનું શરીર વલ્કલ અને મૃગચર્મથી ઢંકાયેલું હતું. મસ્તક ઉપર પવિત્ર જટાજૂટ શોભી રહ્યો હતો. એ સમયે પાલો પડવાથી (ઓસ-ઝાકળ બિંદુઓ) કમળની જેમ વિલાયેલા મુખને જોઈને ભગવાન હરે દયાથી દ્રવિત થઈને એને આ પ્રકારે કહ્યું—

મહેશ્વરે કહ્યું—હે ભદ્રે! હું તમારી આ ઉત્તમ તપસ્યાથી બહુ જ પ્રસન્ન છું. હે શુદ્ધબુદ્ધિવાળી દેવી! તમારા આ સ્તવનથી પાત્ર મને બહુ જ સંતોષ થયો છે, તેથી આ વખતે તમારી ઈચ્છા અનુસાર કોઈ વરદાન માગી લો. જે વરદાનથી તમને પ્રયોજન હોય તથા જે

* अथान पुरुषो यस्य कथत्वेन विनिर्गतौ । तस्माद्व्यक्तद्रुपाय शंकराय नमो नमः ॥
 यो ब्रह्मा कुरुते सृष्टिं यो विष्णुः कुरुते स्थितिम् । संहृदिष्यति यो रुद्रस्तस्मै तुभ्यं नमो नमः ॥
 नमो नमः अरुन्नरुन्नराय दिव्याभूतज्ञानविभूतिदाय । सगस्त लोअन्तर लूतिदाय प्रअसद्रुपाय परत्पराय ॥
 कस्यापरं नो ज्ञयद्भुवते प्रकृत् विनिर्दिशः सूर्य ईन्दुर्मन्त्रेशः । बहिर्भुवा नादितयान्तरिवं तस्मै तुभ्यं व्रंभवे मे नमोऽस्तु ॥
 त्वं परः परमात्मा य त्वं विद्या विविधा हरः । सद्ब्रह्म य परं ब्रह्म विश्वारूपापरायणः ॥
 यस्य नादिर्न मध्यं च नान्तमस्ति जगद्यतः । कथं स्तोष्यामि तं देवमसांगमनसजोवरम् ॥
 (शिवापुराण ३. सं. श्र. अं. ६/१८-२३)

+ यस्य ब्रह्मादयो देवा मुनयश्च तथोभवाः । न विपृश्यन्ति उपाधि वर्धनीयः इदं स मे ॥
 शिवा मया ते डि शेषा निर्गुणस्य गुणाः प्रबो । नैव ज्ञानन्ति पदद्वयं तेनैव अपि सुरासुराः ॥
 नमस्तुभ्यं भद्रेश्वर नमस्तुभ्यं तथोभवा । प्रसीद श्रवो देवेश त्वयो त्वयो नमोऽस्तु ते ॥
 (शिवपुराण ३. सं. स. मं. ६/२४-२६)

તમારા મનમાં હોય, એને હું અહીં અવશ્ય પૂર્ણ કરીશ. તમારું કલ્યાણ હો. હું તમારા વ્રત-નિયમથી બહુ પ્રસન્ન છું.

પ્રસન્નચિત્ત મહેશ્વરનું આ વચન સાંભળીને અત્યંત હર્ષથી સભર થયેલી સંધ્યા એમને વારંવાર પ્રજ્ઞાગ કરીને બોલી - હે મહેશ્વર! જો આપ મને પ્રસન્નતાપૂર્વક વરદાન દેવા ચાહતા હો, જો હું વરદાન પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય હોઉં અને પાપથી શુદ્ધ થઈ ગયેલી હોઉં અને હે દેવ! આ સમયે જો આપ મારી તપસ્યાથી પ્રસન્ન છો તો મારું માગેલું પહેલું વરદાન સફળ કરો. હે દેવેશ્વર! આ આકાશમાં પૃથ્વી આદિ કોઈ પણ સ્થાનમાં જે પ્રાણીઓ છે, તે બધાંને બધાં જ જન્મ લેતાંની સાથે જ કામભાવથી યુક્ત ન થઈ જાય. હે નાથ! મારી સકામ દૃષ્ટિ ક્યાંય ન પડે. મારા જે પતિ હોય તે પણ મારા અત્યંત સુહૃદ હોય. પતિ સિવાય જે કોઈ પુરુષ મને સકામ ભાવથી જુએ - એના પુરુષત્વનો નાશ થઈ જાઓ, તે તત્કાળ નપુંસક થઈ જાય.

નિષ્પાપ સંધ્યાનું આ વચન સાંભળીને પ્રસન્ન થયેલા ભક્તવત્સલ ભગવાન શંકર બોલ્યા - હે દેવી! હે સંધ્યે! સાંભળ, હે ભદ્રે! તેં જે જે વરદાન માગ્યાં છે એ બધાં તારી તપસ્યાથી સંતુષ્ટ થઈને મેં તને આપી દીધાં. પ્રાણીઓના જીવનમાં મુખ્યતઃ ચાર અવસ્થાઓ હોય છે - પહેલી શૈશવ અવસ્થા, બીજી કૌમાર અવસ્થા, ત્રીજી યૌવન અવસ્થા અને ચોથી વૃદ્ધાવસ્થા. ત્રીજી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં દેહધારી જીવ કામભાવથી યુક્ત થશે. ક્યાંક ક્યાંક બીજી અવસ્થાના અંતિમ ભાગમાં જ પ્રાણી સકામ થઈ જશે. તારી તપસ્યાના પ્રભાવથી મેં આ મર્યાદા સ્થાપિત કરી દીધી છે કે જેથી દેહધારી જીવ

જન્મ લેતાંની સાથે જ કામાસક્ત નહીં થઈ જાય. તું પણ લોકમાં એવા જ દિવ્ય સતીભાવને પ્રાપ્ત કર, જેવી રીતે ત્રણે લોકમાં બીજી કોઈ પણ સ્ત્રી માટે સંભવ નહીં થાય. પાણિગ્રહણ કરનાર પતિ સિવાય જે કોઈ પણ પુરુષ તારી સામે જોશે તે તત્કાળ નપુંસક થઈને દુર્બળતાને પ્રાપ્ત થઈ જશે. તારો પતિ મહાન તપસ્વી તથા દિવ્યરૂપથી સંપન્ન એવો એક મહાભાગ મહર્ષિ હશે, જે નારી સાથે સાત કલ્પો સુધી જીવિત રહેશે. તેં જે જે વરદાન માગ્યાં હતાં તે બધાં મેં પૂર્ણ કરી દીધાં. હવે હું તને બીજી વાત કહીશ, જે પૂર્વજન્મ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તેં પહેલેથી જ એ પ્રતિજ્ઞા કરી રાખી છે કે હું અગ્નિમાં મારા શરીરનો ત્યાગ કરીશ. એ પ્રતિજ્ઞાને સફળ કરવાને વાસ્તે હું તને એક ઉપાય બતાવું છું. એ નિઃસંદેહ કર. મુનિવર મેધાતિથિનો એક યજ્ઞ ચાલી રહ્યો છે. જે બાર વર્ષો સુધી ચાલુ રહેવાનો છે. એમાં અગ્નિ પૂર્ણતયા પ્રજ્વલિત છે. તું વગર વિલંબે એ અગ્નિમાં તારા પોતાના શરીરનો ઉત્સર્ગ (ત્યાગ) કરી દે. એ પર્વતની ઉપત્પકામાં ચંદ્રભાગા નદીના તટ પર તામસ-આશ્રમમાં મુનિવર મેધાતિથિ મહાયજ્ઞનું અનુષ્ઠાન કરી રહ્યા છે. તું સ્વચ્છંદતાપૂર્વક ત્યાં જા. મુનિ તને ત્યાં જોઈ શકશે નહીં. મારી કૃપાથી તું મુનિની અગ્નિથી પ્રગટ થયેલી પુત્રી થઈ જઈશ. તારા મનમાં જે કોઈને સ્વામી તરીકે પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા હોય, એને હૃદયમાં ધારણ કરીને એનું જ ચિંતન કરતાં કરતાં તું તારા શરીરને એ યજ્ઞના અગ્નિમાં હોમી દેજે. હે સંધ્યે! જ્યારે તું એ પર્વત પર ચાર યુગો સુધી કઠોર તપસ્યા કરી રહી હતી, એ દિવસોમાં એ ચતુર્યુગીનો સત્યયુગ

વીતી ગયો અને ત્રેતાના પ્રથમ ભાગમાં નદીની સૃષ્ટિ કરી જે ચંદ્ર અથવા ચંદ્રભાગા પ્રજાપતિ દક્ષને ઘણી કન્યાઓ થઈ. એમણે નદીના નામે વિખ્યાત થઈ. ચંદ્રભાગા નદીના પોતાની તે સુશીલ કન્યાઓનો યથાયોગ્ય વર પ્રાદુર્ભાવ સમયે જ મહર્ષિ મેધાતિથિ ત્યાં સાથે વિવાહ કરી દીધો. એમાં સત્યાવીશ ઉપસ્થિત થયા હતા. તપસ્યા દ્વારા એમની કન્યાઓના વિવાહ એમણે ચંદ્રમા સાથે કરી સમાનતા કરનાર ન તો કોઈ થયો છે, ન તો દીધો. ચંદ્રમા અન્ય બધી પત્નીઓને છોડી કેવળ કોઈ છે અને ન તો કોઈ થશે. એ મહર્ષિએ રોહિણી સાથે પ્રેમ કરવા લાગ્યો. આ કારણે વિધિ-વિધાન સાથે લાંબા સમય સુધી ચાલનાર ક્રોધથી ભરેલા દક્ષે જ્યારે ચંદ્રમાને શાપ આપી જ્યોતિષ્ટોમ નામક યજ્ઞનો આરંભ કર્યો છે. એમાં દીધો, ત્યારે સમસ્ત દેવતા તમારી પાસે આવ્યા. અગ્નિદેવ પૂર્ણ રૂપે પ્રજ્વલિત થઈ રહ્યા છે. પરંતુ હે સંધ્યા! તારું મન તો મારામાં પરોવાયેલું એ જ અગ્નિમાં તું તારા શરીરને હોમી દે અને હતું, તેથી તે બ્રહ્માજી સાથે આવેલા એ દેવતાઓ પર દષ્ટિપાત સુદ્ધાં ન કર્યો. ત્યારે બ્રહ્માજીએ પરમ પવિત્ર થઈ જા. આવું કરવાથી એ સમયે તારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી થઈ જશે. આ રીતે સંધ્યાને એના હિતાર્થે ઉપદેશ આકાશની સામે જોઈને અને ચંદ્રમા પુનઃ દઈને દેવેશ્વર ભગવાન શિવ ત્યાં અંતર્ધાન થઈ પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે એ હેતુ મનમાં રાખીને એને શાપથી મુક્તિ અપાવવા એક ગયા. (અધ્યાય ૬)

*

સંધ્યાની આત્માહુતિ, એનું અરુન્ધતીના રૂપે અવતીર્ણ થઈને મુનિવર વસિષ્ઠની સાથે વિવાહ કરવો, બ્રહ્માજીનો રુદ્રના વિવાહ માટે પ્રયત્ન અને ચિંતા તથા ભગવાન વિષ્ણુનું એમને 'શિવા'ની આરાધના માટે ઉપદેશ આપીને ચિંતામુક્ત કરવા

બ્રહ્માજી કહે છે—‘હે નારદ! જ્યારે બ્રહ્માચારીનો વેશ ધારણ કરીને અને તપસ્યા વરદાન આપીને ભગવાન શંકર અંતર્ધાન થઈ વરદાન માટે ઉપયોગી નિયમોનો ઉપદેશ કર્યો ગયા ત્યારે સંધ્યા પત્ત એ જ સ્થાન પર ગઈ. હતો. સંધ્યા પોતાને તપસ્યાનો ઉપદેશ આપનાર જ્યાં મુનિ મેધાતિથિ યજ્ઞ કરી રહ્યા હતા. એ જ બ્રહ્માચારી બ્રાહ્મણ વસિષ્ઠને પતિરૂપે ભગવાન શંકરની કૃપાથી એને ત્યાં કોઈ જોઈ મનમાં રાખીને એ મહાયજ્ઞમાં પ્રજ્વલિત અગ્નિની શક્યું નહીં. એણે એ તેજસ્વી બ્રહ્માચારીનું સ્મરણ પાસે ગઈ. એ સમયે ભગવાન શંકરની કૃપાથી કર્યું, જેણે એને માટે તપસ્યાની વિધિનો ઉપદેશ મુનિઓએ એને જોઈ નહીં. બ્રહ્માજીની તે પુત્રી આપ્યો હતો. હે મહામુને! પૂર્વકાળમાં મહર્ષિ ખૂબ હરખથી એ અગ્નિમાં પ્રવેશી ગઈ. એનું વસિષ્ઠે મને પરમેષ્ઠીની આજ્ઞાથી એક તેજસ્વી પુરોગ્રામય* શરીર તત્કાળ બળી ગયું. એ

પુરોડાશની અલક્ષિત ગંધ ચારે બાજુ ફેલાઈ ગઈ. અગ્નિએ ભગવાન શંકરની આજ્ઞાથી એના સોના જેવા શરીરને બાળીને શુદ્ધ કરીને પુનઃ સૂર્યમંડળમાં પહોંચાડી દીધું. ત્યારે સૂર્ય પિતરો અને દેવતાઓની તૃપ્તિ માટે એને બે ભાગોમાં વિભક્ત કરીને પોતાના રથમાં સ્થાપિત કરી દીધું.

હે મુનીશ્વર! એના શરીરનો ઉપરનો ભાગ પ્રાતઃસંધ્યા થયો, જે દિવસ અને રાતની વચમાં આવનારી આદિ-સંધ્યા છે અને એના શરીરનો બાકીનો ભાગ સાયં-સંધ્યા થયો અને રાત્રિના મધ્યમાં થનારી અંતિમ-સંધ્યા છે. સાયં-સંધ્યા હંમેશાં જ પિતરોને પ્રસન્નતા પ્રદાન કરનારી હોય છે. સૂર્યોદયથી પહેલાં જ્યારે અરુણોદય

થાય, પ્રાચીના ક્ષિતિજમાં લાડી છવાઈ જાય, ત્યારે પ્રાતઃ સંધ્યા પ્રગટ થાય છે અને તે દેવતાઓને પ્રસન્ન કરનારી હોય છે. જ્યારે લાલ કમલની જેમ સૂર્ય અસ્ત થઈ જાય છે એ જ સમય સદા સાયં-સંધ્યાનો ઉદય થાય છે, જે પિતરોને આનંદ પ્રદાન કરનાર હોય છે. પરમ દયાળુ ભગવાન શિવે એના મનસહિત પ્રાણોને દિવ્ય શરીરથી યુક્ત દેહધારી બનાવી દીધી - જ્યારે મુનિના યજ્ઞનો સમાપ્તિનો અવસર આવ્યો, ત્યારે તે અગ્નિની જ્વાળામાં મહર્ષિ મેઘાતિથિને તપાવેલા સુવર્ણ જેવી કાન્તિવાળી પુત્રીરૂપે પ્રાપ્ત થઈ. મુનિએ બહુ આનંદ, આમોદથી સાથે એ પુત્રીને ગ્રહણ કરી. હે મુને! એમણે યજ્ઞને માટે એને સ્નાન કરાવીને પોતાના ખોળામાં બેસાડી લીધી. શિષ્યોથી ઘેરાયેલા મહામુનિ મેઘાતિથિનો ત્યાં ખૂબ જ આનંદ પ્રાપ્ત થયો. એમણે એનું નામ 'અરુંધતી' રાખ્યું. તે કોઈ પણ કારણસર ધર્મનો અવરોધ કરતી ન હતી, એટલે એ ગુણને કારણે એણે સ્વયં આ ત્રિભુવન વિખ્યાત નામ પ્રાપ્ત કરી લીધું. હે દેવર્ષ! યજ્ઞને સમાપ્ત કરીને કૃતકૃત્ય થઈને એ મુનિ પુત્રીની પ્રાપ્તિ થવાથી બહુ પ્રસન્ન હતા - અને પોતાના શિષ્યો સાથે આશ્રમમાં રહીને સદા એનું લાલનપાલન કરતા હતા. દેવી અરુન્ધતી ચંદ્રભાગા નદીના તટ પર તાપસારણ્યની અંદર મુનિવર મેઘાતિથિના એ આશ્રમમાં ધીરે ધીરે મોટી થવા લાગી. જ્યારે તે વિવાહને યોગ્ય થઈ ગઈ ત્યારે મેં, વિષ્ણુ તથા મહેશ્વરે મળીને હું-બ્રહ્મા મારા પુત્ર વસિષ્ઠ સાથે એનો વિવાહ કરાવી દીધો. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશના હાથથી નીકળેલા જળથી શિપ્રા આદિ સાત પરમ પવિત્ર નદીઓ ઉત્પન્ન થઈ.

હે મુને! મેઘાતિથિની પુત્રી મહાસાધ્વી
અરુન્ધતી સમસ્ત પતિવ્રતાઓમાં શ્રેષ્ઠ હતી. એ
મહર્ષિ વસિષ્ઠને પતિરૂપે મેળવીને એમની સાથે
બહુ શોભા મેળવવા લાગી. એને શક્તિ આદિ
શુભ અને શ્રેષ્ઠ પુત્ર ઉત્પન્ન થયા. હે મુનિશ્રેષ્ઠ!
તે પ્રિયતમ પતિ વસિષ્ઠને મેળવીને વિશેષ
શોભા મેળવવા લાગી. હે મુનિશિરોમણિ! આ
રીતે મેં તમારી સગલ સંધ્યાના પવિત્ર ચરિત્રનું
વર્ણન કર્યું જે સમસ્ત કામનાઓના કળને દેનારું
છે. પરમ પાવન અને દિવ્ય છે. જે સ્ત્રીઓ શુભ
વ્રતનું આચરણ કરનારા પુરુષ આ પ્રસંગને
સાંભળે છે, તે સંપૂર્ણ કામનાઓને પ્રાપ્ત કરી
લે છે. એમાં અન્યથા બીજો કશો વિચાર
કરવાની જરૂર નથી.

પ્રજાપતિ બ્રહ્માજીની આ વાત સાંભળીને નારદજીનું મન પ્રસન્ન થઈ ગયું અને એ આ પ્રકારે બોલ્યા.

નારદજીએ કહ્યું—હે બ્રહ્મા! આપે અરુન્ધતીની અને પૂર્વજન્મમાં એની જ સ્વરૂપભૂતા સંધ્યાની ખૂબ જ ઉત્તમ કથા સંભળાવી છે, જે શિવભક્તિની વૃદ્ધિ કરનારી છે. હે ધર્મજ્ઞ! હવે આપ ભગવાન શિવના એ પરમ પવિત્ર ચરિત્રનું વર્ણન કરો, જે બીજાનાં પાપોનું વિનાશ કરનારું, ઉત્તમ અને મંગલદાયક હોય. જ્યારે કામદેવ રતિ સાથે વિવાહ કરીને હર્ષપૂર્વક ચાલ્યો ગયો, દેવ વગેરે અન્ય મુનિ પદ્મ જ્યારે પોતપોતાના સ્થાને જતા રહ્યા અને જ્યારે સંધ્યા તપસ્યા કરવા માટે ચાલી ગઈ એના પછી ત્યાં શું થયું?

બ્રહ્માજીએ કહ્યું—હે વિપ્રવર નારદ! તમે
ધન્ય છો, ભગવાન શિવના સેવક છો તેથી
શિવની લીલાથી યુક્ત જે એમનું શુભ ચરિત્ર
છે તેને ભક્તિપૂર્વક સાંભળો. હે તાત! પૂર્વકાળમાં

હું એક વાર જ્યારે મોહમાં પડી ગયો અને ભગવાન શંકરે મારો ઉપહાસ કર્યો ત્યારે મને બહુ ક્ષોભ થયો હતો. વસ્તુતઃ તો શિવની માયાએ મને મોહ પમાડ્યો હતો એટલા માટે હું ભગવાન શિવની ઈર્ષ્યા કરવા લાગ્યો. કેવી રીતે, એ બતાવું છું, તમે સાંભળો. હું એ સ્થાન પર ગયો જ્યાં દક્ષરાજ મુનિ ઉપસ્થિત હતા. ત્યાં રતિની સાથે કામદેવ પણ હતા. હે નારદ! એ સમયે મેં બહુ પ્રસન્નતા સાથે દક્ષ તથા બીજા પુત્રોને સંબોધિત કરીને વાર્તાલાપનો આરંભ કર્યો. એ વાર્તાલાપના સમયે હું શિવની માયાથી પૂર્ણતઃ મોહિત હતો તેથી મેં કહ્યું - 'હે પુત્રો! તમારે એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, જેથી મહાદેવજી કોઈ કમનીય કાન્તિવાળી સ્ત્રીનું પાણિગ્રહણ કરે.' એ પછી મેં ભગવાન શિવને મોહિત કરવાનો બાર રતિસહિત કામદેવને સોંપ્યો. કામદેવે પણ મારી આજ્ઞા માનીને કહ્યું - 'હે પ્રભો! સુંદર સ્ત્રી જ મારું શસ્ત્ર છે તેથી શિવજીને મોહિત કરવાને માટે કોઈ નારીની સૃષ્ટિ કરો.' આ સાંભળીને હું ચિંતામાં પડી ગયો અને લાંબા લાંબા શ્વાસ લેવા લાગ્યો. મારા એ નિશ્વાસથી ઢગલે ઢગલા પુષ્પોથી વિભૂષિત વસંતનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. વસંત અને મલયાનિલ - એ બંને મદનને સહાયક થયા. એમની સાથે જઈને કામદેવને મોહ પમાડવાની વારંવાર ચેષ્ટા કરી, પરંતુ સફળતા ન મળી. જ્યારે તે નિરાશ થઈને પરત આવ્યો ત્યારે એની વાત સાંભળીને મને બહુ દુઃખ થયું. એ સમયે મારા મુખથી જે નિશ્વાસ વાયુ ચાલ્યો એનાથી મારગણોની ઉત્પત્તિ થઈ. એમની મદનની સહાયતા કરવાનો આદેશ આપીને મેં પુનઃ એ સૌને શિવજી પાસે મોકલ્યા, પરંતુ મદન પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ

તે ભગવાન શિવને મોહમાં ન નાખી શક્યા. કામ સપરિવાર પાછો આવ્યો અને મને પ્રદાન કરીને પોતાને સ્થાને ચાલ્યો ગયો.

એના ગયા પછી હું મનમાં ને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે નિર્વિકાર તથા મનને વશમાં રાખનાર યોગપરાયણ ભગવાન શંકર કોઈ સ્ત્રીને પોતાની સહધર્મિણી બનાવવાનું કેવી રીતે સ્વીકારશે? આ જ વિચારતાં વિચારતાં મેં ભક્તિભાવથી પુનઃ શ્રીહરિનું સ્મરણ કર્યું, જે સાક્ષાત્ શિવસ્વરૂપ તથા મારા શરીરના જન્મદાતા છે. મેં દીન વચનોથી યુક્ત શુભ સ્તોત્રો દ્વારા એમની સ્તુતિ કરી. એ સ્તુતિને સાંભળીને ભગવાન શીઘ્ર જ મારી સામે પ્રગટ થઈ ગયા. એમને ચાર ભુજાઓ શોભતી હતી. નેત્ર પ્રફુલ્લ કમળની જેમ શોભતાં હતાં. એમણે હાથમાં શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ ધારણ કરેલાં હતાં. એમના શ્યામ શરીર પર પીતાંબર શોભી રહ્યો હતો. તે ભગવાન શ્રીહરિ ભક્તપ્રિય છે - એમને પોતાના ભક્તો બહુ વહાલા-પ્યારા લાગે છે, સર્વના ઉત્તમ શરણદાતા એ શ્રીહરિને એ રૂપમાં જોઈને મારાં નેત્રોમાંથી પ્રેમાશ્રુઓની ધારા વહેવા માંડી અને હું ગદ્ગદ કંઠે વારંવાર એમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. મારાં એ સ્તોત્રોને સાંભળીને પોતાના ભક્તોનાં દુઃખ દૂર કરનાર ભગવાન વિષ્ણુ બહુ પ્રસન્ન થયા અને શરણમાં આવેલ મને - બ્રહ્માને કહેવા લાગ્યા - 'હે મહાપ્રાણ વિધાત! લોકસ્રષ્ટા બ્રહ્માન્! તમે ધન્ય છો. એ બતાવો કે તમે કેમ આજે મારું સ્મરણ કર્યું છે, અને કયા નિમિત્તથી આ સ્તુતિ કરી રહ્યા છો? તમારા પર કયું મહાન દુઃખ આવી પડ્યું છે? એ મને આ સમયે કહો. હું એ બધાં દુઃખ મટાડી દઈશ. એ વિષયમાં કોઈ સંદેહ

અથવા અન્યથા વિચાર કરવો ન જોઈએ.'

ત્યારે બ્રહ્માજીએ આખો પ્રસંગ સંભળાવીને કહ્યું, 'હે કેશવ! જો ભગવાન શિવ કોઈ પદ્મ રીતે પત્નીને ગ્રહણ કરે તો હું સુખી થઈ જઈશ, મારા અંતઃકરણનાં બધાં દુઃખ દૂર થઈ જશે. આટલા જ માટે હું આપને શરણે આવ્યો છું.'

મારી આ વાત સાંભળીને ભગવાન મધુસૂદન હસી પડ્યા અને મને - લોકસ્રષ્ટાને - મારો હર્ષ વધારતાં વધારતાં મને શીઘ્ર જ આમ કહ્યું - 'હે વિધાત! તમે મારાં વચન સાંભળો. આ તમારા ભ્રમનું નિવારણ કરવાવાળાં છે. મારું વચન જે વેદ-શાસ્ત્ર આદિનો વાસ્તવિક સિદ્ધાંત છે. શિવ જ સર્વના કર્તા-ભર્તા (પાલક) અને હર્તા (સંહારક) છે. એ જ પરાત્પર છે. પરબ્રહ્મ, પરેશ, નિર્ગુણ, નિત્ય, અનિર્દેશ્ય, નિર્વિકાર, અદ્વિતીય, અચ્યુત, અનંત, સર્વનો અંત કરનાર, સ્વામી અને સર્વવ્યાપી પરમાત્મા અને પરમેશ્વર છે. સૃષ્ટિ, પાલન અને સંહારના કર્તા, ત્રણે ગુણોનો આશ્રય, વ્યાપક, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ નામથી પ્રસિદ્ધ, રજોગુણ, સત્ત્વગુણ તથા તમોગુણની પાર, માયાથી જ ભેદયુક્ત પ્રતીક ધનાર, નિરીહ, માયારહિત, માયાના સ્વામી અથવા પ્રેરક, ચતુર, સગુણ, સ્વતંત્ર આત્માનંદસ્વરૂપ, નિર્વિકલ્પ, આત્મારામ, નિર્દ્વંદ્વ ભક્તપરવશ, સુંદર વિબ્રહ્મથી સુશોભિત યોગી નિત્ય યોગપરાયણ, યોગમાર્ગદર્શક, ગર્વહારી, લોકેશ્વર અને સદા દીનવત્સલ છે. તમે એમને જ શરણે જાઓ. સર્વાત્મના યંભુનું ભજન કરે એથી સંતુષ્ટ થઈને તે તમારું કલ્યાણ કરશે. હે બ્રહ્માન્! જો તમારા મનમાં એ વિચાર હોય કે શંકર પત્નીનું પાણિગ્રહણ કરે તો શિવાને પ્રસન્ન કરવાના ઉદ્દેશ્યથી શિવનું સ્મરણ કરતાં કરતાં

ઉત્તમ તપસ્યા કરો. પોતાના એ મનોરથને હશે. રુદ્રનું રૂપ એવું જ હશે જેવું મારું છે. હૃદયમાં રાખીને દેવી શિવાનું ધ્યાન કરો. એ એ મારું પૂર્ણરૂપ હશે, તમારે બંનેએ સદા એની દેવેશ્વરી જો પ્રસન્ન થઈ જાય તો બધું કાર્ય સિદ્ધ પૂજા કરવી જોઈએ. એ તમારા બંનેની સંપૂર્ણ થઈ જશે. જો શિવા સગુણરૂપે અવતાર ગ્રહણ મનઃકામનાઓની સિદ્ધિ કરનાર થશે. એ જગતનો કરીને લોકમાં કોઈની પુત્રી થઈને માનવ-શરીર પ્રલય કરનાર થશે - એ સમસ્ત ગુણોનો દષ્ટા, ગ્રહણ કરે તો નિશ્ચય જ જાણજો કે તે મહાદેવની નિર્વિશેષ અને ઉત્તમ યોગનો પાલક હશે. જોકે પત્ની થઈ શકે છે. હે બ્રહ્મા! તમે દક્ષને આજ્ઞા ત્રણે દેવતાઓ મારાં જ રૂપ છે તેમ છતાં આપો, એ ભગવાન શિવને માટે પત્નીનું વિશેષતઃ રુદ્ર મારું પૂર્ણરૂપ હશે. હે પુત્રો! દેવી ઉત્પાદન કરવા માટે નિમિત્તરૂપે હોવા છતાં ભક્તિભાવથી પ્રયત્નપૂર્વક તપસ્યા કરે. એક રૂપનું નામ લક્ષ્મી હશે, જે આ શ્રીહરિની પત્ની થશે. બીજું રૂપ બ્રહ્મપત્ની સરસ્વતી છે. ત્રીજું રૂપ સતીના નામથી પ્રસિદ્ધ થશે. સતી ઉમાનું પૂર્ણરૂપ હશે. પદ્મ સ્વેચ્છાથી સગુણ થઈ જાય છે. એ જ ભાવિ રુદ્રની પત્ની થશે!

‘હે વિધે! ભગવાન શિવની ઈચ્છાથી પ્રગટ થયેલા અમે બંનેએ એમને પ્રાર્થના કરી, ત્યારે પૂર્વકાળમાં ભગવાન શંકરે જે વાત કહી હતી તે યાદ કરો. હે બ્રહ્મન્! પોતાની શક્તિથી સુંદર લીલાવિહાર કરનારા નિર્ગુણ શિવે સ્વેચ્છાએ સગુણ થઈને મને અને તમને પ્રગટ કર્યા પછી તમને તો સૃષ્ટિ-કાર્ય કરવાનો આદેશ આપ્યો અને ઉમાસહિત એ અવિનાશી સૃષ્ટિકર્તા પ્રભુએ મને એ સૃષ્ટિના પાલનનું કાર્ય સોંપ્યું. પછી વિવિધ લીલા-વિશારદ એ દયાળુ સ્વામીએ હસીને આકાશ તરફ જોઈને બહુ પ્રેમથી કહ્યું – ‘હે વિષ્ણો! મારું ઉત્કૃષ્ટ રૂપ આ વિષાતાના અંગથી આ લોકમાં પ્રગટ થશે, જેનું નામ રુદ્ર

આવું કહીને ભગવાન મહેશ્વર અમારા પર કૃપા કરીને પછી ત્યાંથી અંતર્ધાન થઈ ગયા. અમે બંને સુખપૂર્વક પોતપોતાને કાર્ય વળગ્યા. હે બ્રહ્મન્! સમય મેળવીને મેં અને તમે બંને સપત્નીક થઈ ગયા અને સાક્ષાત્ ભગવાન શંકર રુદ્રનામથી અવતીર્ણ થયા. તે આ સમયે કૈલાસ પર્વત પર નિવાસ કરે છે. હે પ્રજેશ્વર! હવે શિવા પદ્મ સતી નામથી અવતીર્ણ થનાર છે. એટલે તમે એમના ઉત્પાદન માટે જ યત્ન કરવા લાગો.'

આવું કહીને મુજ પર બહુ મોટી દયા કરીને
ભગવાન વિષ્ણુ અંતર્ધાન થઈ ગયા અને મને
એમની વાતો સાંભળી બહુ આનંદ પ્રાપ્ત થયો.
(અધ્યાય ૭-૧૦)

દક્ષની તપસ્યા અને દેવી શિવાનું એમને વરદાન દેવું

નારદજીએ પૂછ્યું—હે પૂજ્ય પિતાજી! તપસ્યા કરીને દેવી પાસેથી કયું વરદાન પ્રાપ્ત
દેહતાપૂર્વક ઉત્તમ વ્રતનું પાલન કરનાર દક્ષે ક્યું તથા એ દેવી કેવી રીતે દક્ષની કન્યા થઈ?

બ્રહ્માજીએ કહ્યું—હે નારદ! તમે યન્ય છો. આ બધા મુનિઓની સાથે ભક્તિપૂર્વક આ પ્રસંગને સાંભળો. મારી આજ્ઞા મેળવીને ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા મહાપ્રજાપતિ દક્ષે ક્ષીરસાગરના ઉત્તર તટ પર સ્થિત થઈને જગદમ્બિકાને પુત્રીરૂપે પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા અને એમનાં દર્શનની કામના લઈને એમને હૃદયમંદિરમાં બિરાજમાન કરીને તપસ્યાનો પ્રારંભ કર્યો. દક્ષે મનને સંયમમાં રાખીને દૈવતાપૂર્વક કઠોર વ્રતનું પાલન કરતાં કરતાં શૌચ-સંતોષ આદિ નિયમોથી યુક્ત થઈને ત્રણ હજાર દિવ્ય વર્ષો સુધી તપ કર્યું. તે ક્યારેક પાણી પીને જ રહેતા, ક્યારેક માત્ર હવા જ લેતા અને ક્યારેક ઉપવાસ કરતા હતા. ભોજનના નામે ક્યારેક સૂકાં પાંદડાં ચાવી જતા.

હે મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ! ત્યારપછી યમ-નિયમ આદિથી યુક્ત થઈને જગદંબાની પૂજામાં લાગ્યા રહેતા, એવા દક્ષને દેવી શિવાએ પ્રત્યક્ષ દર્શન દીધાં. જગન્મયી જગદંબાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન પામીને દક્ષે પોતાને કૃતકૃત્ય માન્યા. એ કાલિકા દેવી સિંહ પર આરૂઢ હતાં. એમની અંગકાંતિ શ્યામ હતી. મુખ ખૂબ જ મનોહર હતું. એમને ચાર ભુજાઓ હતી, હાથમાં વરદ, અભય, નીલ કમલ અને ખડ્ગ ધારણ કરેલાં હતાં. એમની મૂર્તિ બહુ જ મનોહારિણી હતી. નેત્ર થોડાં લાલ હતાં. ખુલ્લા કેશ બહુ સુંદર દેખાતા હતા. ઉત્તમ પ્રભાથી પ્રકાશિત થનારાં એ જગદંબાને સારી રીતે પ્રણામ કરીને દક્ષ વિચિત્ર વચનાવલિઓ દ્વારા એમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

દક્ષે કહ્યું—હે જગદંબે! હે મહામાયે! હે

મહેશ્વરિ! આપને નમસ્કાર હો. આપે કૃપા કરીને મને આપનાં સ્વરૂપનાં દર્શન કરાવ્યાં છે. હે ભગવતિ! હે આદ્યે! મારા પર પ્રસન્ન થાઓ. હે શિવરૂપિણિ! પ્રસન્ન થાઓ. જગન્માયે! આપને મારા નમસ્કાર હો."

બ્રહ્માજી કહે છે—હે મુને! સંયત ચિત્તવાળા દક્ષની આ પ્રકારની સ્તુતિ કરવાથી મહેશ્વરિ શિવાએ સ્વયં જ એમના અભિપ્રાયને જાણી લીધો છતાં પણ દક્ષને આ પ્રમાણે કહ્યું—'હે દક્ષ! તમારી આ ઉત્તમ ભક્તિથી હું બહુ જ સંતુષ્ટ છું. તમે તમારું મનોવાંછિત વરદાન માગો. તમારે માટે હું કશુંય અદેય જોતી નથી.'

જગદંબાની આ વાત સાંભળીને પ્રજાપતિ દક્ષ ખૂબ જ પ્રસન્ન થયા અને એ શિવાને

વારંવાર પ્રજ્ઞામ કરતાં બોલ્યા —

દક્ષે કહ્યું—હે જગદંબ! હે મહામાયે! જો તમે મને વરદાન દેવા તૈયાર થયાં છો તો મારી વાત સાંભળો અને પ્રસન્નતાપૂર્વક મારી ઈચ્છા પૂર્ણ કરો. મારા સ્વામી જે ભગવાન શિવ છે, ને રુદ્રનામ ધારણ કરીને બ્રહ્માજીને ત્યાં પુત્રરૂપે અવતીર્ણ થયા છે. તે પરમાત્મા શિવના પૂર્ણાવતાર છે. પરંતુ તમારો કોઈ અવતાર થયો નથી. પછી એમની પત્ની કોણ થશે? માટે હે શિવે! તમે ભૂતલ પર અવતીર્ણ થઈને એ મહેશ્વરને તમારા પોતાના રૂપલાવણ્યથી મોહિત કરો. હે દેવી! તમારા સિવાય બીજી કોઈ સ્ત્રી રુદ્રદેવને ક્યારેય મોહિત કરી શકશે નહિ. તેથી તમે મારી પુત્રી થઈને આ સમયે મહાદેવજીનાં પત્ની બનો. આ રીતે સુંદર લીલા કરીને તમે હરમોહિની (ભગવાન શિવને મોહિત કરનારાં) બનો. હે દેવી! આ જ મારું વરદાન છે એ જ તમે મને આપો. આ કેવળ મારા જ સ્વાર્થની વાત હોય એવું ન વિચારવું જોઈએ. આમાં મારી સાથે સંપૂર્ણ જગતનું પણ હિત સમાયેલું છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવમાંથી બ્રહ્માજીની પ્રેરણાથી હું અહીં આવ્યો છું.

પ્રજાપતિ દક્ષનું આ વચન સાંભળીને જગદંબિકા શિવા હસી પડ્યાં અને મનમાં ને મનમાં જ ભગવાન શિવનું સ્મરણ કરીને આ રીતે બોલ્યાં.

દેવીએ કહ્યું—હે તાત! હે મજાપતે! હે દક્ષ! મારી ઉત્તમ વાત સાંભળો. હું સત્ય કહું છું, તમારી ભક્તિથી અત્યંત પ્રસન્ન થઈને તમને સંપૂર્ણ મનોવાંછિત વસ્તુ આપવા માટે હું તૈયાર છું. હે દક્ષ! યદ્યપિ હું મહેશ્વરી છું તેમ છતાં તમારી ભક્તિને આધીન થઈને તમારી પત્નીના

ગર્ભથી તમારી પુત્રીરૂપે અવતીર્ણ થઈશ, એમાં સંશય નથી. હે અનંબ! (પાપરહિત) હું અત્યંત દુસ્સહ તપસ્યા કરીને એવો પ્રયત્ન કરીશ જેથી મહાદેવજી પાસેથી વરદાન મેળવીને એમની પત્ની બની જાઉં. આ સિવાય બીજા કોઈ ઉપાયથી કાર્ય સિદ્ધ નહીં થઈ શકે. કેમકે, ભગવાન સદાશિવ સર્વથા નિર્વિકાર છે, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુના પણ આરાધ્ય-સેવ્ય છે તથા નિત્ય પરિપૂર્ણરૂપે જ છે. હું સદા એમની દાસી અને પ્રિયા છું. પ્રત્યેક જન્મમાં તે વિવિધરૂપધારી શંભુ જ મારા સ્વામી હોય છે. ભગવાન સદાશિવે પોતે આપેલા વરદાનના પ્રભાવથી બ્રહ્માજીની બ્રૂકુટિથી રુદ્રરૂપે અવતીર્ણ થયા છે. હું પણ એમના વરદાનથી એમની આજ્ઞા અનુસાર અહીં અવતાર લઈશ. હે તાતા! હવે તમે તમારે ઘેર જાઓ. આ કાર્યમાં જે મારી દૂતી અથવા સહાયક હશે એને મેં જાણી લીધી છે. હવે શીઘ્ર જ હું તમારી પુત્રી થઈને મહાદેવજીની પત્ની બનીશ.

દક્ષને આ ઉત્તમ વચન કહીને મનમાં ને મનમાં જ શિવની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરીને દેવી શિવાએ શિવનાં ચરણારવિંદોનું ચિંતન કરતાં ફરી કહ્યું - ‘હે પ્રજાપતે! પરંતુ મારું એક પ્રણ છે, એને તમારે સદા ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. હું એ પ્રણ સંભળાવી દઉં છું... તમે એને સત્ય સમજો, મિથ્યા ન માનો. ક્યારેક પણ, કોઈ વખતે મારા પ્રતિ તમારો આદર ઘટી જશે તો એ જ વખતે હું મારા શરીરનો ત્યાગ કરીશ, અને પોતાના સ્વરૂપમાં લીન થઈ જઈશ. મારું આ કથન સત્ય છે. હે પ્રજાપતે! પ્રત્યેક સર્ગ અથવા કલ્પને માટે તમને આ વરદાન આપી દીધું છે - હું તમારી પુત્રી થઈને ભગવાન

શિવની પત્ની થઈશ.' પછી દક્ષ પણ પોતાના આશ્રમે પાછા ફર્યા અને

મુખ્ય પ્રજાપતિ દક્ષને આવું કહીને મહેશ્વરી એમ વિચારીને પ્રસન્ન રહેવા લાગ્યા કે દેવી શિવા એમની સામે જોતજોતામાં ત્યાં જ શિવા મારી પુત્રી થવાનાં છે.

અંતર્ધાન થઈ ગયા. દુર્ગાજીના અંતર્ધાન થયા

(અધ્યાય ૧૧-૧૨)

*

બ્રહ્માજીની આજ્ઞાથી દક્ષ દ્વારા મૈથુની સૃષ્ટિનો આરંભ, પોતાના પુત્ર હર્યશ્વો અને શબલાશ્વોને નિવૃત્તિમાર્ગમાં મોકલવાને કારણે દક્ષનો નારદજીને શાપ આપવો

બ્રહ્માજી કહે છે—હે નારદ! પ્રજાપતિ દક્ષ પોતાને આશ્રમે જઈને મારી આજ્ઞા મેળવીને હર્ષથી ભરેલા મન વડે વિવિધ પ્રકારની માનસિક સૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. એ પ્રજાસૃષ્ટિને વધતી ન ભાળીને પ્રજાપતિ દક્ષે પોતાના પિતા એટલે મને બ્રહ્માજીને કહ્યું.

દક્ષ બોલ્યા—હે બ્રહ્મન્! હે તાત! હે પ્રજાનાથ! પ્રજા વધતી નથી જતી. હે પ્રભો! મેં જેટલા જીવોની સૃષ્ટિ કરી હતી, એ બધા એટલા ને એટલા જ રહી ગયા છે. હે પ્રજાનાથ! હું શું કરું? જે ઉપાયથી આ જીવ સ્વયં આપોઆપ વધવા માંડે, એ મને બતાવો. તે પ્રમાણે હું પ્રજાની સૃષ્ટિ કરીશ, એમાં સંશય નથી.

બ્રહ્માજી (મેં) એ કહ્યું—હે તાત! હે પ્રજાપતે દક્ષ! મારી ઉત્તમ વાત સાંભળો અને એ પ્રમાણે કાર્ય કરો. સુરશ્રેષ્ઠ ભગવાન શિવ તમારું કલ્યાણ કરશે. હે પ્રજેશ! પ્રજાપતિ પંચજન (વીરણ)ની જે પરમ સુંદરી પુત્રી અસિન્દ્રી છે, એને તમે પત્નીરૂપે ગ્રહણ કરો. સ્ત્રી સાથે મૈથુન-ધર્મનો આશ્રય લઈને તમે પુનઃ આ પ્રજાસર્જને વધારો. અસિન્દ્રી-જેવી કામિનીના

ગર્ભથી ઘણાં સંતાનો ઉત્પન્ન કરી શકશો.

ત્યાર પછી મૈથુન-ધર્મથી પ્રજાની ઉત્પત્તિ કરવાના હેતુથી પ્રજાપતિ દક્ષે મારી આજ્ઞા અનુસાર વીરણ પ્રજાપતિની પુત્રી સાથે વિવાહ કર્યો. પોતાની પત્ની વીરિણીના ગર્ભથી પ્રજાપતિ દક્ષને દશ હજાર પુત્ર ઉત્પન્ન થયા, જે હર્યશ્વ કહેવાયા. હે મુને! એ બધા જ પુત્રો સમાન ધર્મનું આચરણ કરવાવાળા થયા. પિતાની ભક્તિમાં તત્પર રહીને તે સદા વૈદિક માર્ગ પર જ ચાલતા હતા. એક વખત પિતાએ એમને પ્રજાની સૃષ્ટિ કરવાનો આદેશ આપ્યો. હે તાત! ત્યારે તે બધા દાક્ષાયણ નામધારી પુત્ર સૃષ્ટિના ઉદ્દેશ્યથી તપસ્યા કરવા માટે પશ્ચિમ દિશા તરફ ગયા. ત્યાં નારાયણ-સર નામક પરમ પાવન તીર્થ છે, જ્યાં દિવ્ય સિન્ધુ નદી અને સમુદ્રનો સંગમ થયેલો છે. એ તીર્થજળનો જ નિકટથી સ્પર્શ કરતાં એમનું અંતઃકરણ શુદ્ધ અને જ્ઞાનથી સંપન્ન થઈ ગયું. એમની આંતરિક મલરાશિ ધોવાઈ ગઈ અને પરમહંસ-ધર્મમાં સ્થિત થઈ ગયા. દક્ષના બધા જ પુત્રો પિતાના આદેશથી બદ્ધ હતા. તેથી મનને સુસ્થિર કરીને પ્રજાની વૃદ્ધિ માટે ત્યાં તપ કરવા લાગ્યા. તેઓ બધા

સત્પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ હતા.

હે નારદ! જ્યારે તમને ખબર પડી કે હર્યશ્વગણ સૃષ્ટિને માટે તપસ્યા કરી રહ્યા છે, ત્યારે ભગવાન લક્ષ્મીપતિના હાર્દિક અભિપ્રાયને જાણીને તમે પોતે એમની પાસે ગયા, અને આદરપૂર્વક આમ બોલ્યા - 'હે દક્ષપુત્ર હર્યશ્વગણ! તમે લોકો પૃથ્વીનો અંત જોયા વગર સૃષ્ટિ-રચના કરવા માટે કેવી રીતે તૈયાર થઈ ગયા?'

બ્રહ્માજી કહે છે—હે નારદ! હર્યશ્વ આળસથી દૂર રહેનાર હતા અને જન્મથી જ બહુ બુદ્ધિમાન હતા. તે બધા તમારા ઉપર્યુક્ત કથનને સાંભળીને એના પર વિચાર કરવા લાગ્યા. એમણે એ વિચાર કર્યો કે 'જે ઉત્તમ શાસ્ત્રરૂપી પિતાના નિવૃત્તિપરક આદેશને નથી સમજતા એ કેવળ રજ આદિ ગુણો પર વિશ્વાસ કરવાવાળા પુરુષ સૃષ્ટિનિર્માણનું કાર્ય કેવી રીતે આરંભ કરી શકે છે?' એવો નિશ્ચય કરીને તે ઉત્તમ બુદ્ધિ અને એકલા, ચિત્તવાળા દક્ષકુમાર નારદને પ્રણામ અને એમની પરિક્રમા કરીને એવા પથ પર ચાલ્યા ગયા, જ્યાં જઈને કોઈ પરત આવતું નથી. હે નારદ! તમે ભગવાન શંકરનું મન છે અને હે મુને! તમે સમસ્ત લોકોમાં એકલા જ વિચર્યા કરો છો. તમારા મનમાં કોઈ વિકાર નથી, કેમકે, તમે સદા મહેશ્વરની મનોવૃત્તિ અનુસાર જ કાર્ય કરો છો, જ્યારે બહુ વખત વીતી ગયો ત્યારે મારા પુત્ર પ્રજાપતિ દક્ષને એ ખબર પડી કે મારા બધા પુત્રો નારદની શિક્ષા મેળવીને નષ્ટ થઈ ગયા છે (મારા હાથથી નીકળી ગયા છે). આથી તેમને બહુ દુઃખ થયું. એ વારંવાર કહેવા લાગ્યા - ઉત્તમ સંતાનોના પિતા થવું શોકનું જ સ્થાન

છે, કેમકે, શ્રેષ્ઠ પુત્રોનો વિયોગ ઘવાથી પિતાને બહુ કષ્ટ થાય છે, શિવની માયાથી મોહિત હોવાને કારણે દક્ષને પુત્રવિયોગને કારણે બહુ શોક થવા લાગ્યો - ત્યારે મેં જઈને પોતાના પુત્ર દક્ષને બહુ પ્રેમથી સમજાવ્યો અને સાંત્વના આપી - દૈવનું વિધાન પ્રબળ હોય છે - વગેરે વાતો કરીને એમના મનને શાંત કર્યું. મારી સાંત્વના પછી દક્ષે પુનઃ પંચજનકન્યા અસિન્કીના ગર્ભથી શબલાશ્વ નામના એક હજાર પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા - પિતાનો આદેશ મેળવીને તે પુત્રો પણ પ્રજાસૃષ્ટિ માટે દંઢતાપૂર્વક પ્રતિજ્ઞાપાલનનો નિયમ લઈને એ જ સ્થાન પર ગયા, જ્યાં એમને સિદ્ધિથી પ્રાપ્ત થયેલા મોટા ભાઈ ગયા હતા. નારાયણ સરોવરના જળના સ્પર્શ માત્રથી એમનાં બધાં પાપ નષ્ટ થઈ ગયાં, અંતઃકરણમાં શુદ્ધતા આવી ગઈ અને એ ઉત્તમ વ્રતના પાલક શબલાશ્વ બ્રહ્મ (પ્રણવ)નો જપ કરતાં કરતાં ત્યાં બહુ ભારે તપસ્યા કરવા લાગ્યા. એમને પ્રજાસૃષ્ટિ માટે તૈયાર થયેલા જાણી તમે પુનઃ પહેલાંની જેમ જ ઈશ્વરીય ગતિનું સ્મરણ કરતાં કરતાં એમની પાસે ગયા અને એ જ વાત કરવા લાગ્યા, જે એમણે પહેલાં એમના ભાઈઓને પહેલાં કહી હતી - હે મુને! તમારું દર્શન અમોઘ છે, એટલા માટે તમે એમને પણ ભાઈઓનો જ માર્ગ બતાવ્યો. તેથી એ ભાઈઓના જ માર્ગનું અનુસરણ કરીને ભાઈઓના જ પથ પર ઊર્ધ્વગતિને પ્રાપ્ત થયા. એ જ વખતે પ્રજાપતિ દક્ષને બહુ ઉત્પાત દેખાવા લાગ્યા. એથી મારા પુત્ર દક્ષને બહુ વિસ્મય થયો અને એ મનોમન દુઃખી થઈ ગયા. પછી એમણે પૂર્વવત્ તમારાં જ કરતૂતથી પોતાના પુત્રોનો મારા ઘરે એવું સાંભળી, આથી એમને બહુ

આશ્ચર્ય થયું. એ પુત્રશોકથી મૂર્ચ્છિત થઈ ગયા અને અત્યંત કષ્ટનો અનુભવ કરવા લાગ્યા. પછી દક્ષે તમારા પર બહુ મોટો ક્રોધ કર્યો અને કહ્યું — ‘આ નારદ બહુ દુષ્ટ છે.’ દેવવશ એ જ સમયે તમે દક્ષ ઉપર અનુગ્રહ કરવાને માટે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તમને જેતાં જ શોકાવેશથી યુક્ત થયેલા દક્ષના હોઠ ફફડવા લાગ્યા. તમને સામે જોઈને એ ધિક્કારવા અને નિંદા કરવા લાગ્યા.

દક્ષે કહ્યું—ઓ નીચ! તેં આ શું કર્યું? તમે જૂઠ-મૂઠ સાપુઓનો વેશ રાખ્યો છે. એ દ્વારા ઠગીને અમારાં ભોળાંભાળાં બાળકોને જે તે

બિશુકોનો માર્ગ બતાવ્યો છે, એ સારું કર્યું નથી. તું નિર્દય અને રાઠ છે. એટલે જ તેં અમારાં

આ બાળકોને, જે અત્યારે ઋષિઋણ,^૧ દેવઋણ^૨ અને પિતૃઋણ^૩થી મુક્ત થઈ શક્યા નથી, લોક-પરલોક બંનેના શ્રેયનો નાશ કરી દીધો. જે પુરુષ આ ત્રણ ઋણ (દિવું)ને ઉતાર્યા વિના જ મોક્ષની ઈચ્છા મનમાં રાખીને માતા-પિતાને છોડીને ઘરથી નીકળી જાય - સંન્યાસી થઈ જાય છે, તે અધોગતિને પામે છે. તું બહુ નિર્લજ્જ અને નિર્દય છે. બાળકોની બુદ્ધિમાં ભેદ ઉત્પન્ન કરનાર છે અને સ્વયંના સુયશને જાતે જ નષ્ટ કરી રહ્યો છે. હે મૂઢમતે! તું ભગવાન વિષ્ણુના પાર્ષદોમાં વ્યર્થ જ ધૂમ્યા-ફર્યા કરે છે. હે અધમાધમ! તેં વારંવાર મારું અમંગલ કર્યું છે. તેથી આજથી ત્રણે લોકમાં વિચરતાં રહીને તારો પગ ક્યાંય સ્થિર નહીં રહે અથવા કોઈ પણ સ્થળે તમને રહેવા માટે સુસ્થિર ઠોર-ઠેકાણું નહીં મળે.’

હે નારદ! જોકે તમે સાપુપુરુષો દ્વારા સન્માનિત છો, તેમ છતાં એ સમયે દક્ષે શોકવશ તમને એવો શાપ આપી દીધો. તે ઈશ્વરની ઈચ્છાને સમજી ન શક્યા. શિવની માયાએ એમને અત્યંત મોહિત કરી દીધા હતા. હે મુને! તમે એ શાપને ચૂપચાપ ગ્રહણ કરી લીધો અને સ્વયંના ચિત્તમાં વિકાર ન આવવા દીધો. આ જ બ્રહ્માભાવ છે. ઈશ્વરકોટિના મહાત્મા પુરુષ સ્વયં શાપનું નિવારણ કરી દેવામાં સમર્થ હોવા છતાં પણ એને સહન કરી લે છે.

(અધ્યાય ૧૩)

*

૧—૩ બ્રહ્મચર્યપાલનપૂર્વક પેદશાસ્ત્રોના સ્વાધ્યાયથી ઋષિ-ઋણ, યજ્ઞ અને પૂજા વગેરેથી દેવઋણ અને પુત્ર-ઉત્પાદનથી પિતૃઋણનું નિવારણ થાય છે.

દક્ષની સાઠ કન્યાઓનો વિવાહ, દક્ષ અને વીરિણીને ત્યાં દેવી શિવાનો અવતાર, દક્ષ દ્વારા એમની સ્તુતિ અને સતીના સદ્ગુણો અને ચેષ્ટાઓથી માતાપિતાની પ્રસન્નતા

બ્રહ્માજી કહે છે—હે દેવર્ષે! આ જ સમયે દક્ષના આ વર્તાવને જોઈ-જાણીને હું પણ ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને પૂર્વવત્ એમને શાંત કરવા અને સાંત્વના દેવા માંડ્યો. તમારી પ્રસન્નતા વધારતાં મેં દક્ષની સાથે તમારો સુંદર સ્નેહ સંબંધી સ્થાપિત કરાવી દીધો. તમે મારા પુત્ર છો, મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ અને સંપૂર્ણ દેવોના પ્રિય છો. એટલે બહુ પ્રેમથી તમને આશ્વાસન દઈને હું પુનઃ મારે સ્થાને આવી ગયો. ત્યારપછી પ્રજાપતિ દક્ષે મારા અનુનયને અનુસાર પોતાની પત્નીના ગર્ભથી સાઠ સુંદર કન્યાઓને જન્મ આપ્યો અને આગસ વગર ધર્મ વગેરે સાથે એ બધાંનો વિવાહ કરી દીધો. હે મુનીશ્વર! હું એ પ્રસંગને ખૂબ જ પ્રેમપૂર્વક કહી રહ્યો છું, તમે સાંભળો. હે મુને! દક્ષે પોતાની દશ કન્યા વિધિપૂર્વક ધર્મ સાથે પરણાવી, તેર કન્યાઓ કશ્યપ મુનિને આપી દીધી અને સત્યાવીશ કન્યાઓનાં લગ્ન ચંદ્રમા સાથે કરી દીધાં. ભૂત (અથવા બહુપુત્ર), અંગિરા અને કૃશાશ્વને એમણે બબ્બે કન્યાઓ આપી અને બાકીની ચાર કન્યાઓનો વિવાહ તાર્ક્ષ્ય (અથવા અરિષ્ટનેમિ)ની સાથે કરી દીધો. આ સર્વની સંતાન પરંપરાથી ત્રણે લોકો ભરેલા પડ્યા છે. તેથી વિસ્તાર-ભયથી એમનું વર્ણન નથી કરી શકાતું. કોઈ કોઈ લોકો શિવા અથવા સતીને દક્ષની જ્યેષ્ઠ (મોટી) પુત્રી કહે છે. બીજા લોકો એને વચલી પુત્ર કહે છે અને કેટલાક લોકો એને સૌથી નાની કન્યા માને છે. કલ્પભેદથી આ ત્રણે મતો સાચા

છે. ઠીક છે. પુત્ર અને પુત્રીઓની ઉત્પત્તિ પછી પત્નીસહિત પ્રજાપતિએ બહુ પ્રેમથી મનમાં ને મનમાં જગદંબિકાનું ધ્યાન કર્યું. સાથે જ ગદ્ગદ વાણીથી પ્રેમપૂર્વક એમની સ્તુતિ પણ કરી. વારંવાર હાથની અંજલિ કરીને નમસ્કાર કરીને

તે વિનીત ભાવથી દેવીને મસ્તક નમાવતા હતા. આથી દેવી શિવા સંતુષ્ટ થઈ ગયાં અને એમણે પોતાના વરદાનની પૂર્તિ માટે મનમાં ને મનમાં જ એ વિચાર કર્યો કે હવે હું વીરિણીના ગર્ભથી અવતાર લઉં. આવો વિચાર કરીને તે જગદંબા દક્ષના હૃદયમાં નિવાસ કરવા લાગ્યાં. હે મુનિશ્રેષ્ઠ! એ વખતે વૃક્ષની શોભા વધી ગઈ

સમસ્ત સદ્ગુણોની સત્તાથી પ્રસન્નિત થનારી પોતાની એ પુત્રીનું નામ પ્રસન્નતાપૂર્વક 'ઉમા' રાખ્યું. ત્યાર પછી સંસારમાં લોકો તરફથી એનાં બીજાં નામો પણ પ્રચલિત કરવામાં આવ્યાં, જે બધાં મહાન મંગલદાયક અને વિશેષતઃ સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરનારાં છે. વીરિણી અને મહાત્મા દક્ષ પોતાની પુત્રીનું પાલન કરવા લાગ્યાં અને એ શુક્લપક્ષની ચંદ્રકલાની જેમ દિવસે દિવસે મોટી થવા લાગી. હે દિવ્યશ્રેષ્ઠ! બાલ્યાવસ્થામાં ઉત્તમોત્તમ ગુણ એમાં એવી રીતે પ્રવેશવા લાગ્યા જેવી રીતે શુક્લપક્ષના બાળ ચંદ્રમામાં પણ સમસ્ત મનોહારિણી કલાઓ પ્રવિષ્ટ થઈ જાય છે. દક્ષ કન્યા સતી સખીઓ વચ્ચે બેઠી બેઠી જ્યારે પોતાના ભાવમાં નિમગ્ન થતી હતી, ત્યારે વારંવાર ભગવાન શિવની મૂર્તિનું ચિત્રણ કરવા લાગતી. મંગલમયી સતી જ્યારે બાલ્યોચિત સુંદર ગીત ગાતી ત્યારે સ્થાણુ હર અને રુદ્ર નાગ લઈને સ્મરશત્રુ શિવનું સ્મરણ કર્યા કરતી.

*

સતીની તપસ્યાથી સંતુષ્ટ દેવતાઓનું કેલાસમાં જવું,
ભગવાન શિવનું સ્તવન કરવું

બ્રહ્માજી કહે છે—હે નારદ! એક દિવસ મેં તમારી સાથે જઈને પિતાની પાસે ઊભેલી સતીને જોઈ. એ ત્રણે લોકોની સારભૂતા સુંદરી હતી. એના પિતાએ મને નમસ્કાર કરીને તમારો પણ સત્કાર કર્યા. આ જોઈને લોક-લીલાનું અનુસરણ કરનારી સતીએ ભક્તિ અને પ્રસન્નતા સાથે મને અને તમને પ્રણામ કર્યા. હે નારદ! ત્યાર પછી સતી ભણી જોતાં જોતાં હું અને તમે દક્ષે આપેલા શુભ આસન પર બેઠા. ત્યાર પછી મેં એ વિનયશીલા બાલિકાને કહ્યું— ‘હે સતી! જે કોઈ કેવળ તમને જ ચાહે છે અને તમારા મનમાં પણ એકમાત્ર જેમની કામના છે, એ જ સર્વજ્ઞ જગદીશ્વર મહાદેવજીને તમે પતિરૂપે પ્રાપ્ત કરો. હે શુભે! જે તમારા સિવાય બીજી કોઈ પણ સ્ત્રીને પત્નીરૂપે નથી ગ્રહણ કરી શક્તા, ન કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ નહીં ગ્રહણ કરે એ ભગવાન શિવ તમારા પતિ થાઓ. એ જ તમારે યોગ્ય છે, બીજું કોઈ નહીં.’

સતી શિવની આરાધનામાં જ સંલગ્ન રહેતાં હતાં. પોતાની ઈચ્છાથી માનવરૂપ ધારણ કરનારાં એ દેવી દૃઢતાપૂર્વક ઉત્તમ વ્રતનું પાલન કરતાં. આ રીતે નંદાવ્રતને પૂર્ણરૂપે પૂરું કરીને ભગવાન શિવમાં અનન્ય ભાવ રાખનારાં સતી એકાગ્રચિત્ત થઈને ભગવાન શિવનું ધ્યાન કરવા લાગ્યાં અને એ જ ધ્યાનમાં નિશ્ચલભાવે એમની સ્થિતિ થઈ ગઈ.

હે મુને! આ વખતે બધા દેવતાઓ ભગવાન વિષ્ણુ અને મને (બ્રહ્માને) આગળ કરીને સતીની તપસ્યા જોવા લઈ ગયા - ત્યાં જઈને દેવતાઓએ જોયું કે સતી જાણે મૂર્તિમતી સિદ્ધિ જ જણાય છે. તે ભગવાન શિવના ધ્યાનમાં નિમગ્ન થઈ એ સમયે સિદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ ગયાં હતાં. બધા દેવતાઓએ ખૂબ જ પ્રસન્નતાપૂર્વક બંને હાથ જોડી સતીને નમસ્કાર કર્યા, મુનીઓએ પણ માથાં નમાવ્યાં અને શ્રીહરિ વગેરેના મનમાં પ્રીતિનાં પૂર ચઢી આવ્યાં. શ્રી વિષ્ણુ વગેરે બધા દેવતા અને મુનિ આશ્ચર્યચકિત થઈને દેવીની તપસ્યાની ભારે પ્રશંસા કરવા માંડ્યા. પછી દેવીને પ્રણામ કરીને તે દેવતાઓ અને મુનિઓ તરત જ ગિરિશ્રેષ્ઠ કૈલાસ પર્વત પર ગયા, જે ભગવાન શિવને ખૂબ જ પ્રિય છે. સાવિત્રીની સાથે હું અને લક્ષ્મી સાથે ભગવાન વાસુદેવ પણ પ્રસન્નતાપૂર્વક મહાદેવજી

પાસે ગયા. ત્યાં જઈને ભગવાન શિવને જોતાં જ બહુ વેગથી પ્રણામ કરીને બધા દેવતાઓએ બંને હાથ જોડીને વિવિધ પ્રકારનાં સ્તોત્રોથી એમની સ્તુતિ આરંભી અને અંતમાં કહ્યું -

હે પ્રભો! આપની સત્ત્વ, રજ અને તમ નામની જે ત્રણ શક્તિઓ છે, એમના રાગ વગેરે વેગ અસહ્ય છે. વેદત્રયી અથવા લોકત્રયી આપનું સ્વરૂપ છે. તમે શરણાગતોના પાલક છો તથા આપની શક્તિ ખૂબ જ મોટી છે, અસીમ છે. આપને નમસ્કાર હો. હે દુર્ગાપતે! જેમની ઈન્દ્રિયો દુષ્ટ છે, વશમાં રહેતી નથી એમને માટે આપી પ્રાપ્તિનો કોઈ માર્ગ સુલભ નથી. આપ સદા ભક્તોના ઉદ્ધારમાં તત્પર રહો છો, આપનું તેજ છૂપું છે, આપને નમસ્કાર હો. આપની માયાશક્તિરૂપા જે અહંબુદ્ધિ છે તેનાથી આત્માનું સ્વરૂપ ઢંકાયેલું છે તેથી આ મૂઢબુદ્ધિ જીવ પોતાનું સ્વરૂપ જાણી શકતો નથી. આપના મહિમાનો પાર પામવો અત્યંત કઠણ (કઠણ જ નહીં, સર્વથા અસંભવ) છે. અમે આપ મહાપ્રભુને મસ્તક ઝુકાવીએ છીએ.

બ્રહ્માજી કહે છે—હે નારદ! આ રીતે મહાદેવજીની સ્તુતિ કરીને શ્રીવિષ્ણુ વગેરે બધા દેવતાઓ ઉત્તમ ભક્તિથી મસ્તક ઝુકાવીને પ્રભુ શિવજીની સામે ચૂપચાપ ઊભા રહ્યા.

(અધ્યાય-૧૫)

*

બ્રહ્માજીનો રુદ્રદેવને સતી સાથે વિવાહ કરવાનો અનુરોધ, શ્રીવિષ્ણુ દ્વારા અનુમોદન અને શ્રી રુદ્રદેવની એ માટે સ્વીકૃતિ

બ્રહ્માજી કહે છે—શ્રી વિષ્ણુ વગેરે દેવતાઓ જોરજોરથી હસવા લાગ્યા. મને બ્રહ્માને અને દ્વારા કરેલી સ્તુતિને સાંભળીને સર્વની ઉત્પત્તિના વિષ્ણુને પોતપોતાની પત્ની સાથે આવેલા જોઈને હેતુભૂત ભગવાન શંકર બહુ પ્રસન્ન થયા અને મહાદેવજીએ અમારી સાથે યથોચિત વાર્તાલાપ

સુદરી રમણીને પત્ની બનાવવા માટે પ્રહણ કરો. મને સદાથી જ અત્યંત પ્રિય છે. તમને બંનેને

હે મહેશ્વર! એક વાત બીજી પણ છે, એ પણ જોઈને મને બહુ આનંદ મળે છે. તમે લોકો સાંભળો. મને પહેલાંના વૃત્તાંતનું સ્મરણ થઈ સમસ્ત દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ તથા ત્રિલોકીના આવ્યું છે. પૂર્વકાળમાં આપે જ શિવરૂપે જે વાત સ્વામી છે. લોકહિતનાં કાર્યોમાં મન લગાડનારા અમારી સામે કરી હતી, એ જ આ સમયે છે. તમારાં બંનેનાં વચન મારી દૃષ્ટિમાં અત્યંત સંભળાવી રહ્યો છું. તમે કહ્યું હતું, 'હે બ્રહ્મા! ગૌરવપૂર્ણ છે. પરંતુ હે સુરશ્રેષ્ઠગણ! મારે માટે મારું આવું જ ઉત્તમરૂપ તમારા અંગવિશેષ-લગ્ન કરવું ઉચિત નહીં ગણાય કેમકે, હું લલાટથી પ્રગટ થશે, જેની પ્રસિદ્ધિ લોકમાં 'રુદ્ર' તપસ્યામાં સંલગ્ન રહીને સદા સંસારથી વિરક્ત નામથી થશે. તમે બ્રહ્મા સૃષ્ટિના કર્તા થઈ ગયા, જ હું સગુણ રુદ્રરૂપ થઈને સંહાર કરનાર બનીશ. શ્રીહરિ જગતના પાલન કરવાવાળા થયા અને એક સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરીને લોકના ઉત્તમ કાર્યની સિદ્ધિ કરીશ.' પોતાની કહેલી વાતને યાદ કરીને તમે પોતાની જ પૂર્વપ્રતિજ્ઞાને પૂર્ણ કરો. હે સ્વામિન્! આપનો એ આદેશ છે કે હું સૃષ્ટિ કરું, શ્રીહરિ પાલન કરે અને આપ સ્વયં સંહારના હેતુ બનીને પ્રગટ થાઓ. તે તો આપ સાક્ષાત્ શિવ જ સંહારકર્તાના રૂપે પ્રગટ થયા છો. તમારાં વગર અમે બંને પોતાપોતાનું કામ કરવામાં સમર્થ નથી તેથી તમે એક એવી કામિનીનો સ્વીકાર કરો, જે લોકહિતનાં કાર્યોમાં તત્પર રહે. હે શંભો! જેવી રીતે લક્ષ્મી ભગવાન વિષ્ણુની અને સાવિત્રી મારી સહધર્મિણી છે. એ જ પ્રકારે આપ આ સમયે આપની છવનસહચરી પ્રાણવલ્લભાને પ્રહણ કરો.

મારી આ વાત સાંભળીને લોકેશ્વર મહાદેવજીના મુખ ઉપર હાસ્યની લહેરખી દોડી ગઈ. તે શ્રીહરિની ઉપસ્થિતિમાં મને આગ કહેવા લાગ્યા.

ઈશ્વરે કહ્યું—'હે બ્રહ્મા! હે હરે! તમે બંને

જે કાંઈ કહ્યું છે, એ કરીશ. તમારાં વચનને

* યો નિવૃત્તિશુભાર્ગચ્ચ સ્વાત્મારામો નિરંજનઃ । અવપૂત તનુર્જાની સ્વદ્રષ્ટા પ્રમદર્શિતઃ ॥
અધિમારી હળોગી ચ સદા શુચિરમંગલઃ । તસ્ય પ્રયોજનં લોકે કામિન્યા ક્લે બદ્ધાતુના ॥

(ચિત્રપુરાણ રૂ. સં. સ. મં. ૧૫૮૧-૩૨)

લીલા-વિગ્રહ ધારણ કરવાવાળા ભક્તવત્સલ કહેવાથી અમે બંને એમની પાસેથી આજ્ઞા લઈને મહેશ્વર સાથે મધુસૂદન અચ્યુતે આનું સમર્થન પોતાની પત્ની તથા દેવતાઓ અને મુનિઓની સાથે અત્યંત પ્રસન્ન થઈને પોતાના અભીષ્ટ કર્યું.

ત્યારે ભક્તવત્સલ ભગવાન શિવે હસીને સ્થાને ચાલ્યા આવ્યા.
કહ્યું, 'બહુ સારું, એવું જ થશે.' એમનું આવું

(અધ્યાય-૧૬)

*

સતીને શિવ પાસેથી વરદાનની પ્રાપ્તિ તથા ભગવાન શિવ દ્વારા બ્રહ્માજીને દક્ષની પાસે મોકલીને સતીનું વરણ કરવું.

બ્રહ્માજી કહે છે—હે મુને! બીજી બાજુ મહાદેવજીને પ્રત્યક્ષ જોઈને એમનાં ચરણોમાં સતીએ આસો માસના શુકલ પક્ષની અષ્ટમી તિથિએ ઉપવાસ કરીને ભક્તિભાવથી સર્વેશ્વર નમેલું હતું. તપસ્યાના પુંજનું ફળ પ્રદાન શિવનું પૂજન કર્યું. આ રીતે નન્દાવ્રત પૂર્ણ કરવાવાળા મહાદેવજી એમને માટે કઠોર વ્રત યવાથી નવમી તિથિએ દિવસમાં ધ્યાનમગ્ન પારણ કરનારી સતીને પત્ની બનાવવાને માટે થયેલી સતીને ભગવાન શિવે પ્રત્યક્ષ દર્શન પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા રાખતાં પણ એમને આ આપ્યું. એમનો શ્રીવિગ્રહ સર્વાંગસુંદર અને પ્રમાણે કહ્યું.

ગૌરવર્ણનો હતો - એમને પાંચ મુખ હતાં અને પ્રત્યેક મુખે ત્રણ-ત્રણ નેત્ર હતાં. બાલપ્રદેશમાં ચંદ્ર શોભી રહ્યો હતો. એમનું ચિત્ત પ્રસન્ન હતું, કંઠમાં નીલ ચિહ્ન દૃષ્ટિગોચર થઈ રહ્યું હતું. એમને ચાર ભાજાઓ હતી. એમણે હાથમાં

ત્રિશૂલ, બ્રહ્મકપાલ, વર તથા અભય મુદ્રાઓ પારણ કરી હતી. ભસ્મગય અંગરાગધી એમનું સમગ્ર શરીર ઉદ્ભાસિત થઈ રહ્યું હતું. ગંગાજી એમના મસ્તકની શોભા વધારી રહ્યાં હતાં. એમનાં બધાં અંગ ખૂબ જ મનોહર હતાં. એ મહાન લાવણ્યના ધામ જણાતા હતા - એમનાં મુખ કરોડો ચંદ્રમા સમાન પ્રકાશમાન અને આઢ્યાદ્યજનક હતાં. એમની અંગકાંતિ કરોડો કામદેવનો જાણે તિરસ્કાર કરી રહી હતી અને એમની આકૃતિ સ્ત્રીઓ માટે સર્વથા પ્રિય હતી. સતીએ આવા સૌંદર્ય-માધુર્યયુક્ત પ્રભુ

સર્વેશ્વર મહાપ્રભુ મહાદેવજીને આવું કહીને હું અત્યંત વેગશાળી રથ દ્વારા દક્ષને ઘેર પહોંચી ગયો.

આપને પોતાની પુત્રી પ્રદાન કરશે, પરંતુ આપની આજ્ઞાથી હું પણ એમની સામે આપનો સંદેશ કહી દઈશ.

સર્વેશ્વર મહાપ્રભુ મહાદેવજીને આવું કહીને હું અત્યંત વેગશાળી રથ દ્વારા દક્ષને ઘેર પહોંચી ગયો.

નારદજીએ પૂછ્યું—હે વક્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ મહાભાગ! હે વિધાત! કહો તો ખરા કે જ્યારે સતી ઘેર પરત આવી ગયાં ત્યારે દક્ષે એમને માટે શું કર્યું?

બ્રહ્માજીએ કહ્યું—તપસ્યા કરીને મનોવાંછિત વરદાન મેળવીને સતી જ્યારે ઘેર પરત આવ્યાં ત્યારે ત્યાં એમણે માતાપિતાને પ્રજ્ઞામ કર્યા. સતીએ પોતાની સખી દ્વારા માતાપિતાને તપસ્યા-સંબંધી સર્વ સમાચાર મોકલ્યા. સખીએ એ પણ સૂચિત કહી દીધું કે 'સતીને મહેશ્વર પાસેથી વરદાનની પ્રાપ્તિ થઈ છે, ભગવાન સતીની ભક્તિથી બહુ જ સંતુષ્ટ

થયા છે.' સખીને મોકલ્યા સર્વ વૃત્તાંત સાંભળીને માતાપિતાને આનંદના ઓષ ઊમટવા અને એમણે

મહાઉત્સવ કર્યો. ઉદાર એવા દક્ષ અને મહાગનસ્થિની વીરિણીએ બ્રાહ્મણોને એમની ઈચ્છા અનુસાર દ્રવ્ય આપ્યું તથા અન્યોન્ય અંધ અને દીનજનોને પણ ધન વહેંચ્યું પ્રસન્નતા વધારનારી પોતાની પુત્રીને હૃદયસરસી ચાંપીને માતા વીરિણીએ એનું મસ્તક સુંઘ્યું અને આનંદમગ્ન થઈને એની વારંવાર પ્રશંસા કરી. ત્યાર પછી કેટલોક સમય વ્યતીત થયો ત્યારે ધર્મજ્ઞોમાં શ્રેષ્ઠ એવા દક્ષ એ ચિંતામાં પડ્યા કે હું મારી પુત્રીનો વિવાહ ભગવાન શંકર સાથે કેવી રીતે કરું? મહાદેવજી પ્રસન્ન થઈને આવ્યા હતા પરંતુ એ તો ચાલ્યા ગયા. હવે મારી પુત્રીને માટે પુનઃ અહીં કેવી રીતે આવશે? જો કોઈને શીઘ્ર જ ભગવાન શિવની પાસે મોકલી આપીએ તો એ પણ ઉચિત જણાતું નથી, કેમકે, જો એ આ રીતે અનુરોધ કરવા છતાં પણ મારી પુત્રીને ગ્રહણ ન કરે તો મારી યાચના નિષ્ફળ થઈ જશે.

આ પ્રકારની ચિંતામાં પ્રજાપતિ દક્ષની સામે હું સરસ્વતી સાથે સહસા ત્યાં ઉપસ્થિત થયો. મને-પિતાને આવેલા જોઈને દક્ષે પ્રજ્ઞામ કરીને વિનીતભાવથી સામે ઊભા રહ્યા. એમણે મને-સ્વયંભૂને યથાયોગ્ય આસન આપ્યું, પછી દક્ષે જ્યારે મારા આગમનનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે મેં સર્વ વાતો બતાવીને એમને કહ્યું— 'હે પ્રજાપતે! ભગવાન શંકરે તમારી પુત્રીને પ્રાપ્ત કરવાને માટે નક્કી જ મને તમારી પાસે મોકલ્યો છે, આ વિષયમાં જે શ્રેષ્ઠ કૃત્ય હોય, એનો નિશ્ચય કરો. જેવી રીતે સતીએ વિવિધ પ્રકારના ભાવોથી તથા સાત્ત્વિક વ્રત દ્વારા ભગવાન શિવની આરાધના કરી છે, એવી જ રીતે તે પણ સતીની આરાધના કરે છે. તેથી હે દક્ષ! ભગવાન શિવને માટે જ સંકલ્પિત અને પ્રગટ થયેલ આ પુત્રીને તમે અવિલંબ એમની સેવામાં સોંપી દો, આનાથી તમે કૃતકૃત્ય થઈ જશો - હું નારદની સાથે

જઈને એમને તમારે ઘેર લઈ આવીશ. પછી તમે એમને માટે જ ઉત્પન્ન થયેલી તમારી આ પુત્રી એમના હાથમાં આપી દો.'

બ્રહ્માજી કહે છે—હે નારદ! મારી આ વાત સાંભળીને મારા પુત્ર દક્ષને બહુ હર્ષ થયો. તે અત્યંત પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા—'હે પિતાજી! એવું જ થશે.' હે મુને! ત્યારે હું અત્યંત હર્ષિત થઈને ત્યાંથી એ

સ્થાને પરત આવ્યો, જ્યાં લોકકલ્યાણમાં તત્પર રહેનારા ભગવાન શિવ ખૂબ જ ઉત્સુકતાથી મારી પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા હતા—હે નારદ! મારા પરત આવવા પર સ્ત્રી અને પુત્રી સહિત પ્રજાપતિ દક્ષ પણ પૂર્ણકામ થઈ ગયા. તે એટલા સંતુષ્ટ થયા, જાણે અમૃત પીને ધરાઈ ગયા હોય.

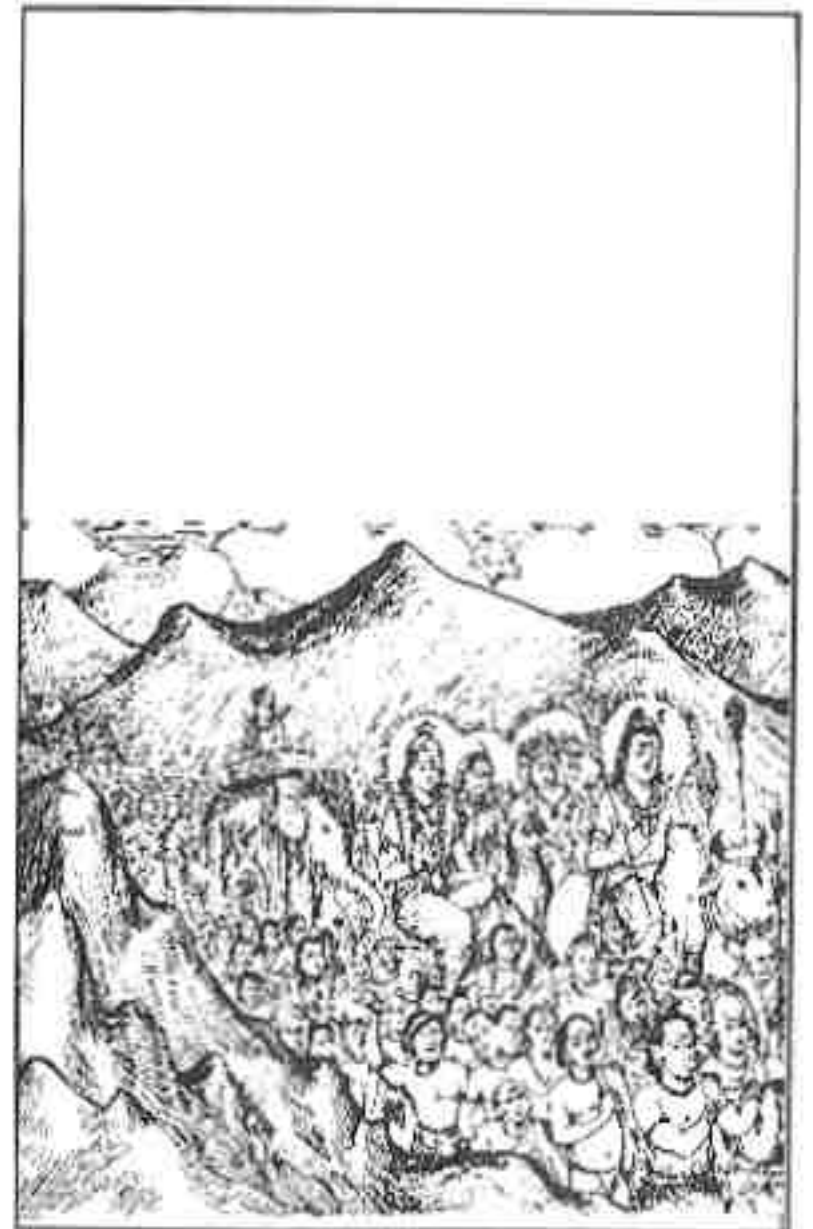
(અધ્યાય-૧૭)

*

બ્રહ્માજી પાસેથી દક્ષની અનુમતિ મેળવીને દેવતાઓ અને મુનિઓ સહિત ભગવાન શિવનું દક્ષને ઘેર જવું, દક્ષ દ્વારા સર્વનો સત્કાર તથા સતી અને શિવનો વિવાહ

બ્રહ્માજી કહે છે—હે નારદ! ત્યાર પછી હું હિમાલયના કૈલાસ-શિખર પર રહેવાવાળા પરમેશ્વર મહાદેવ શિવને લાવવાને માટે પ્રસન્નતાપૂર્વક એમની પાસે ગયો અને એમને આ પ્રકારે કહ્યું—“હે વૃષભધ્વજ! સતી માટે મારા પુત્ર દક્ષે જે વાત કહી છે એ સાંભળો અને જે કાર્યને તે પોતાને માટે અસાધ્ય માનતા હતા, એને સિદ્ધ થયેલું જ જાણો. દક્ષે કહ્યું છે કે 'હું મારી પુત્રી ભગવાન શિવના હાથમાં જ સોંપીશ, કેમકે, એમને માટે જ આ ઉત્પન્ન થઈ છે. શિવની સાથે જ સતીનું લગ્ન થાય એ કાર્ય તો મારે માટે અભીષ્ટ છે, પછી આપના પણ કહેવાથી એનું મહત્ત્વ ઓર પણ અધિક વધી જશે. મારી પુત્રીએ જાતે આ ઉદ્દેશ્યથી ભગવાન શિવની આરાધના કરી છે અને આ સમયે શિવજી પણ મને આ વિષયમાં અન્વેષણ (પૂછપરછ) કરી રહ્યા છે, તેથી મારે મારી કન્યા અવશ્ય જ ભગવાન શિવના હાથમાં સોંપવી છે. હે વિધાત! એ ભગવાન શંકર શુભ લગ્નમાં અને શુભ મુહૂર્તમાં અહીં પધારે.

એ સમયે હું એમને શિક્ષા પ્રમાણે પોતાની આ પુત્રી આપી દઈશ. હે વૃષભધ્વજ! મને દક્ષે આવી વાત કહી છે. તેથી તમે શુભ મુહૂર્તમાં એમને ઘેર ચાલો અને સતીને લઈ આવો.'

હે મુને! મારી આ વાત સાંભળીને ભક્તવત્સલ રુદ્ર લૌકિક ગતિનો આશ્રય લઈ હસતાં હસતાં તે કહેવા લાગ્યા - 'હે સંસારની સૃષ્ટિ કરનારા બ્રહ્માજી! હું તમારી અને નારદની સાથે જ દક્ષને ઘેર ચાલીશ! તેથી નારદનું સ્મરણ કરો. પોતાના મરીચિ વગેરે માનસપુત્રોને પણ બોલાવી લો. હે વિષે! હું એ સર્વની સાથે દક્ષના નિવાસસ્થાને જઈશ. મારા પાર્ષદ પણ મારી સાથે જ રહેશે.'

હે નારદ! લોકાચારના નિર્વાહમાં લાગેલા ભગવાન શિવની આ પ્રકારે આજ્ઞા મળવા પર મેં તમારું અને મરીચિ વગેરે પુત્રોનું પણ સ્મરણ કર્યું. હું યાદ કરું તેટલામાં જ તમારી સાથે મારા બધા માનસ-પુત્ર મનમાં આદરની ભાવના રાખીને શીઘ્ર જ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. એ વખતે તમે લોકો હર્ષથી ઉત્કુલ્લ થઈ રહ્યા હતા. પછી રુદ્રનું સ્મરણ કરવાથી શિવભક્તોના સમ્રાટ ભગવાન વિષ્ણુ પણ પોતાના સૈનિકો તથા કમલાદેવી સાથે ગરુડ પર આરૂઢ થઈને તરત જ ત્યાં આવી ગયા. ત્યાર પછી ચૈત્ર માસની શુક્લ પક્ષની તેરસે અને રવિવારે પૂર્વાષાઢગુની નક્ષત્રમાં હું બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ આદિ સમસ્ત દેવતાઓની સાથે ગદેશ્વરે લગ્ન માટે યાત્રા કરી. માર્ગમાં એ દેવતાઓ અને ઋષિઓની સાથે યાત્રા કરતાં કરતાં ભગવાન શંકર ખૂબ શોભા પ્રાપ્ત કરી રહ્યા હતા. ત્યાં જનારા દેવતાઓ, ગુણિઓ અને આનંદમગ્ન મનવાળા પ્રમથગણોનો રસ્તામાં બહુ મોટો ઉત્સવ થઈ રહ્યો હતો. ભગવાન શિવની ઈચ્છાથી વૃષભ, વાઘ, સર્પ, જટા અને ચંદ્રકલા વગેરે બધાંને બધાં જ એમને માટે યથાયોગ્ય આભૂષણ બની ગયાં. ત્યારપછી વેગથી ચાલનાર ભગવાન બલીવર્દ નંદિકેશ્વર પર આરૂઢ થયેલા સુરશ્રેષ્ઠ શિવને બેસાડીને એમની બાજુમાં સ્વયં પણ ગુણિઓની સાથે ક્રમશઃ બેસી ગયા. એ પછી દક્ષે મુનિઓ સહિત સમસ્ત દેવતાઓની પરિક્રમા કરી, અને સૌની સાથે ભગવાન શિવને ઘરની અંદર લઈ આવ્યા. એ વખતે દક્ષના મનમાં બહુ પ્રસન્નતા હતી. એમણે સર્વેશ્વર શિવને ઉત્તમ આસન આપીને જાતે જ વિધિપૂર્વક એમનું પૂજન કર્યું. તત્પશ્ચાત્ શ્રીવિષ્ણુનું, મારું, બ્રાહ્મણોનું, દેવતાઓનું અને સમસ્ત શિવગણોનું પણ યથોચિત વિધિથી ઉત્તમ ભક્તિભાવ સાથે પૂજન કર્યું. આ રીતે પૂજનીય પુરુષો તથા અન્ય લોકો સહિત એ સર્વનું યથોચિત આદર સત્કાર કરીને દક્ષે મારા માનસપુત્ર મરીચિ વગેરે મુનિઓની સાથે જરૂરી સલાહ કરી. એ પછી મારા પુત્ર દક્ષે મને-પિતાને-ચરણોમાં પ્રણામ કરીને પ્રસન્નતાપૂર્વક કહ્યું - 'હે પ્રભો! આપ જ વૈવાહિક કાર્ય કરાવો.'

ત્યારે હું પણ હર્ષભર્યા હૃદયથી 'બહુ સારું' કહીને ઊઠ્યો અને હું સર્વ કાર્ય કરવા લાગ્યો. ત્યાર પછી બ્રહ્મોના બળથી યુક્ત શુભ લગ્ન અને મુહૂર્તમાં હર્ષપૂર્વક દક્ષે પોતાની પુત્રી સતીનો હાથ ભગવાન શંકરના હાથમાં આપી દીધો. એ સમયે હર્ષથી ભરેલા ભગવાન વૃષભધ્વજે પણ વૈવાહિક વિધિથી સુંદરી દક્ષકન્યાનો હાથ ગ્રહણ કર્યો. પછી

ત્યાં વિનીત ચિત્તવાળા પ્રજાપતિ દક્ષ સમસ્ત આત્મીયજનોની સાથે ભગવાન શિવનું સ્વાગત-સામૈયું કરવા એમની સામે આવ્યા. એ વખતે એમનાં સમસ્ત અંગોમાં હર્ષજનિત રોમાંચ થઈ ગયો હતો. સ્વયં દક્ષે પોતાના દ્વાર પર આવેલા સમસ્ત દેવતાઓનો સત્કાર કર્યો. એ બધા લોકો સુરશ્રેષ્ઠ શિવને બેસાડીને એમની બાજુમાં સ્વયં પણ ગુનિઓની સાથે ક્રમશઃ બેસી ગયા. એ પછી દક્ષે મુનિઓ સહિત સમસ્ત દેવતાઓની પરિક્રમા કરી, અને સૌની સાથે ભગવાન શિવને ઘરની અંદર લઈ આવ્યા. એ વખતે દક્ષના મનમાં બહુ પ્રસન્નતા હતી. એમણે સર્વેશ્વર શિવને ઉત્તમ આસન આપીને જાતે જ વિધિપૂર્વક એમનું પૂજન કર્યું. તત્પશ્ચાત્ શ્રીવિષ્ણુનું, મારું, બ્રાહ્મણોનું, દેવતાઓનું અને સમસ્ત શિવગણોનું પણ યથોચિત વિધિથી ઉત્તમ ભક્તિભાવ સાથે પૂજન કર્યું. આ રીતે પૂજનીય પુરુષો તથા અન્ય લોકો સહિત એ સર્વનું યથોચિત આદર સત્કાર કરીને દક્ષે મારા માનસપુત્ર મરીચિ વગેરે મુનિઓની સાથે જરૂરી સલાહ કરી. એ પછી મારા પુત્ર દક્ષે મને-પિતાને-ચરણોમાં પ્રણામ કરીને પ્રસન્નતાપૂર્વક કહ્યું - 'હે પ્રભો! આપ જ વૈવાલિક કાર્ય કરાવો.'

ત્યારે હું પણ હર્ષભર્યા હૃદયથી 'બહુ સારુ' કહીને ઊઠ્યો અને હું સર્વ કાર્ય કરવા લાગ્યો. ત્યાર પછી ઝાઝોના બળથી યુક્ત શુભ લગ્ન અને મુહૂર્તમાં હર્ષપૂર્વક દસે પોતાની પુત્રી સતીનો હાથ ભગવાન શંકરના હાથમાં આપી દીધો. એ સમયે હર્ષથી ભરેલા ભગવાન વૃષભધ્વજે પણ વૈવાહિક વિધિથી સુંદરી દક્ષકન્યાનો હાથ ઝરહણ કર્યો. પછી

.....

કરે છે તથાપિ એ શરીરથી ભિન્ન નથી, એવી જ રીતે આપણે ત્રણેય અંશ આપ પરમેશ્વરનાં જ અંગ છીએ. જે જ્યોર્તિમય, આકાશવત્, સર્વવ્યાપી અને નિર્લેપ, પોતે જ પોતાનું ધામ, પુરાણ, કૂટસ્થ, અવ્યક્ત, અનંત, નિત્ય તથા દીર્ઘ વગેરે વિશેષણો રહિત નિર્ગુણ બ્રહ્મ છે, એ જ શિવ આપ છે, તેથી આપ જ સર્વ કાંઈ છો.

બ્રહ્માજી કહે છે—હે મુનીશ્વર! ભગવાન વિષ્ણુની આ વાત સાંભળીને મહાદેવજી બહુ પ્રસન્ન થયા. ત્યાર પછી એ વિવાહ-યજ્ઞના સ્વામી (યજમાન) પરમેશ્વર શિવ પ્રસન્ન થઈને લૌકિક ગતિનો આશ્રય લઈને હાથ જોડીને ઊભેલા મુજ બ્રહ્માને પ્રેમપૂર્વક કહેવા લાગ્યા.

શિવે કહ્યું—હે બ્રહ્મન્! આપે સર્વ વૈવાહિક કાર્ય સારી રીતે સંપન્ન કરાવી દીધું. હવે હું પ્રસન્ન છું. આપ મારા આચાર્ય છો. હવે બતાવો કે આપને શી દક્ષિણા આપું? હે સુરજેષ્ઠ! આપ દક્ષિણા માગો. હે મહાભાગ! જો તે અત્યંત દુર્લભ હોય તો પણા એ શીઘ્ર કહો. મારે માટે આપને આપવા માટે કશુંય અદેય નથી. એટલે કે હું સર્વ કાંઈ આપી શકું છું.

હે મુને! ભગવાન શંકરનું આ વચન સાંભળીને હું હાથ જોડીને વિનીત ચિત્તથી એમને વારંવાર પ્રણામ કરવા લાગ્યો અને બોલ્યો - 'હે દેવેશ! જો આપ પ્રસન્ન થયા હો અને હે મહેશ્વર! જો હું વરદાન પામવાને યોગ્ય હોઉં તો પ્રસન્નતાપૂર્વક જે વાત કહું છું, એને આપ પૂર્ણ કરો. હે મહાદેવ! આપ આ જ રૂપમાં આ વેદી પર સદા બિરાજમાન રહો, જેથી આપનાં દર્શનથી મનુષ્યોનાં પાપ ધોવાઈ જાય. હે ચંદ્રશેખર! આપનું સાંનિધ્ય હોવાથી હું આ

વેદીની પાસે આશ્રમ બનાવીને તપસ્યા કરું — આ જ મારી અભિલાષા છે. ચૈત્ર શુક્લ પક્ષની તેરશે પૂર્વાશ્વિની નક્ષત્રમાં રવિવારને દિવસે આ ભૂતલ પર જે મનુષ્ય ભક્તિભાવથી આપનાં દર્શન કરે, એનાં તમામ પાપ તત્કાળ નષ્ટ થઈ જાય, વિપુલ પુણ્યની વૃદ્ધિ થાય અને સગરત રોગોનો સર્વથા નાશ થઈ જાય. જે નારી દુર્ભાગા, વંધ્યા, કાણી અથવા રૂપહીના હોય, તે પણ આપનાં દર્શનમાત્રથી જ અવશ્ય નિર્દોષ થઈ જાય.'

મારી આ વાત એમના આત્માને સુખપ્રદ હતી એને સાંભળીને ભગવાન શિવે પ્રસન્ન થિત્તે કહ્યું - ‘હે વિદ્યાતઃ! એવું જ થશે. હું તમારા કહેવાથી સંપૂર્ણ જગતના હિત માટે મારી પત્ની સતીની સાથે આ વેદી પર સુસ્થિરભાવથી સ્થિત રહીશ.’

આવું કહીને પાત્રીસહિત ભગવાન શિવ
પોતાની અંશરૂપિણી મૂર્તિને પ્રગટ કરીને વેદીના

મધ્યભાગમાં બિરાજમાન થઈ ગયા. ત્યારપછી
સ્વજનો પર સ્નેહ રાખનારા પરમેશ્વર શંકર દક્ષ
પાસેથી વિદ્યાય લઈ ખોતાની પત્ની સતીની સાથે

浙浙浙

ભગવાન શંકરને મળ્યાં અને એમને ભક્તિપૂર્વક પ્રણામ કરીને બંને હાથ જોડીને ઊભાં રહ્યાં. પ્રભુ શંકરને પૂર્ણ પ્રસન્ન જાણીને નમસ્કાર કરીને વિનીત ભાવે ઊભાં રહીને દક્ષકુમારી સતી ભક્તિભાવથી અંજલિબદ્ધ થઈને બોલ્યાં.

શંકરને પ્રશ્ન કર્યો, ત્યારે એમના એ પ્રશ્નને સાંભળીને સ્વેચ્છાએ શરીર પારણ કરવાવાળા તથા યોગ દ્વારા ભોગથી વિરક્ત ચિત્તવાળા સ્વામી શિવે અત્યંત પ્રસન્ન થઈને સતીને આ પ્રકારે કહ્યું.

સતીએ કહ્યું—હે દેવદેવ મહાદેવ!
કરુણાસાગર! પ્રભો! દીનોદ્ધારપરાયણ!
મહાયોગિન! મારા ઉપર કૃપા કરો. આપ પરમ
પુરુષ છો. સર્વના સ્વામી છો. રજોગુણ, સત્ત્વગુણ
અને તમોગુણથી પાર છો. નિર્ગુણ પણ છો,
સગુણ પણ છો. સર્વના સાક્ષી, નિર્વિકાર અને
મહાપ્રભુ છો. હે હર! હું પન્ય છું, જે આપની
ક્રમિની અને આપની સાથે સુંદર વિહાર
કરનારી આપની પ્રિયા થઈ. હે સ્વામિન! આપ
સ્વયંની ભક્તવત્સલતાથી પ્રેરિત થઈને મારા
પતિ થયા છો. હે નાથ! મેં બહુ વર્ષો સુધી
આપની સાથે વિહાર કર્યો છે. હે મહેશાન! હું
એથી બહુ સંતુષ્ટ થઈ છું અને હવે મારું મન
ત્યાંથી ઊઠી ગયું છે. હે દેવેશ્વર હર! હવે તો
હું એ પરમ તત્ત્વનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા ચાહું
છું, જે નિરાતિશય સુખ પ્રદાયક છે - તથા જે
દ્વારા જીવ સંસાર-દુઃખથી અનાયાસ જ ઉદ્ધાર
મેળવી લે છે. હે નાથ! જે કર્મનું અનુષ્ઠાન
કરીને વિપ્સી જીવ પણ પરમપદને પ્રાપ્ત કરી
લે છે અને સંસારબંધનમાં બંધાતો નથી, એ
આપ બતાવો, મારા ઉપર કૃપા કરો.

શિવ બોલ્યા—હે દેવી! દક્ષનન્દિનિ! મહેશ્વરિ! સાંભળો. હું એ જ પરમતત્ત્વનું વર્ણન કરું છું, જેથી વાસનાબદ્ધ જીવ તત્કાળ મુક્ત થઈ શકે છે. હે પરમેશ્વરિ! તમે વિજ્ઞાનને પરમ તત્ત્વ જાણો. વિજ્ઞાન એ છે કે જેના ઉદય થવાથી ‘હું બ્રહ્મ છું’ એવા દૃઢ નિશ્ચય થઈ જાય છે, બ્રહ્મ સિવાય બીજી કોઈ પણ વસ્તુનું સ્મરણ રહેતું નથી તથા એ વિજ્ઞાની પુરુષની બુદ્ધિ સર્વથા શુદ્ધ થઈ જાય છે, હે પ્રિયે! એ વિજ્ઞાન દુર્લભ છે. આ ત્રિલોકીમાં એનો જ્ઞાતા કોઈ વિરલો જ હોય છે. એ જે અને જેવો છે, સદા મુજ સ્વરૂપ છે, સાક્ષાત્પરાત્પર બ્રહ્મ છે. એ વિજ્ઞાનની માતા છે મારી ભક્તિ, જે ભોગ અને મોક્ષરૂપ ફળ પ્રદાન કરવાવાળી છે. તે મારી કૃપાથી સુલભ થાય છે. ભક્તિ નવ પ્રકારની બતાવાઈ છે. હે સતી! ભક્તિ અને જ્ઞાનમાં કોઈ ભેદ નથી. ભક્ત અને જ્ઞાની બંનેને જ સદા સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. જે ભક્તિનો વિરોધી છે, એને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી. હે દેવી! હું સદા ભક્તને આધીન રહું છું અને ભક્તિના પ્રભાવથી નીતિહીન નીચ મનુષ્યોના ઘરોમાં પણ ચાલ્યો જાઉં છું, એમાં સંશય નથી, હે સતી! એ ભક્તિ બે પ્રકારની છે. સગુણ અને નિર્ગુણ. જે વૈધી (શાસ્ત્રવિધિથી પ્રેરિત) અને સ્વાભાવિકી

પ્રભાજી કહે છે—હે મુને! આ રીતે આદિ-
શક્તિ મહેશ્વરી સતીએ કેવળ જીવોના ઉદ્ધાર
માટે જ્યારે ઉત્તમ ભક્તભાવ સાથે ભગવાન

* लक्ष्म्यौ ज्ञाने न लेद्धो हि तत्कर्तुः सर्वदा सुखम् । विज्ञानं न त्वन्येव सति लक्ष्मिर्विरोधिना ॥

भक्ताधीनः सदाहं वै तत्प्रभावदृग्भूतेष्वपि । नीचानां जतिस्त्रीनानां यामि देवी न संशयः ॥

હૃદયના સહજ અનુસાગથી પ્રેરિત) ભક્તિ હોય છે, તે શ્રેષ્ઠ છે તથા એથી ભિન્ન જે કામનામૂલક ભક્તિ હોય છે તે નિમ્નકોટિની માની ગઈ છે. પૂર્વોક્ત સગુણા અને નિર્ગુણા - આ બંને પ્રકારની ભક્તિ નૈષ્ઠિકી અને અનૈષ્ઠિકી એવા ભેદથી બે પ્રકારની છે. નૈષ્ઠિકી ભક્તિ છ પ્રકારની છે એવું જાણો. અનૈષ્ઠિકી ભક્તિ એક જ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. વિદ્વાન પુરુષ વિહિતા અને અવિહિતા વગેરે ભેદથી એને અનેક પ્રકારની માને છે. આ વિવિધ ભક્તિના બહુ જાતના ભેદ-પ્રભેદ હોવાને કારણે એના તત્ત્વનું અન્યત્ર વર્ણન કર્યું છે. હે પ્રિયે! મુનિઓએ સગુણા અને નિર્ગુણા બંને ભક્તિનાં નવ અંગ કહ્યાં છે. હે દક્ષનન્દિનિ! હું એ નવેનવ અંગોનું વર્ણન કરું છું, તમે પ્રેમથી સાંભળો. હે દેવી! શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, સેવન, દાસ્ય, અર્ચન, સદા મને વંદન, સખ્ય અને આત્મસમર્પણ - આ વિદ્વાનોએ ભક્તિનાં નવ અંગ માન્યાં છે.* હે શિવે! ભક્તિનાં ઉપાંગો પણ ઘણાં બતાવાયાં છે.

હે દેવી! હવે તમે મન લગાડીને મેં ભક્તિનાં પૂર્વોક્ત નવેનવ અંગોનું પૃથક્-પૃથક્ લક્ષણ કહું છું તે સાંભળો. એ નવ લક્ષણ ભોગ તથા મોક્ષ પ્રદાયક છે. જે સ્થિર આસનથી બેસીને તન-મન વગેરેથી મારાં કથા-કીર્તન વગેરેનું નિત્ય સન્માન કરતાં કરતાં પ્રસન્નતાપૂર્વક

પોતાના કાનને એના અમૃતોપમ રસનું પાન કરીને ભરી દે છે એને એટલે કે એવા સાધનને 'શ્રવણ' કહે છે. જે હૃદયાકાશ દ્વારા મારાં દિવ્ય જન્મ-કર્મોને ચિંતવે છે અને પ્રેમથી વાણી દ્વારા એનું ઉચ્ચ સ્વરથી ઉચ્ચારણ કરે છે એના આવા ભજન-સાધનને 'કીર્તન' કહે છે. હે દેવી! મુજને-નિત્ય મહેશ્વરને - સદા અને સર્વત્ર વ્યાપક જાણીને નિરંતર નિર્જય રહે છે એને જ સ્મરણ કહેવાય છે. અરુણોદયથી લઈને પ્રત્યેક સમયે સેવ્યની અનુકૂળતાનું ધ્યાન રાખતાં રાખતાં હૃદય અને ઈન્દ્રિયોથી જે નિરંતર સેવા કરવામાં આવે છે તે જ 'સેવન' નામક ભક્તિ છે. પોતાને પ્રભુનો કંકર માનીને હૃદયામૃતના ભોગથી સ્વામીનું સદા પ્રિય-સંગાદન કરવું 'દાસ્ય' કહેવાવામાં આવે છે. પોતાના ધન-વૈભવ અનુસાર શાસ્ત્રીય વિધિથી મને-પરમાત્માને સદા પાદ વગેરે સોળ ઉચ્ચારો જે સમર્પિત કરે છે એને 'અર્ચન' કહે છે. મનથી ધ્યાન અને વાણીથી વંદનાત્મક મંત્રોનું ઉચ્ચારણપૂર્વક આઠે અંગોથી ભૂતલનો સ્પર્શ કરતાં કરતાં જે ઈષ્ટદેવને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે એને 'વન્દન' કહે છે. ઈશ્વર મંગલ અથવા અમંગલ જે કાંઈ પણ કરે છે, એ સર્વ મારા મંગલ અર્થ જ છે. આવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો 'સખ્ય' વ્યક્તિનું લક્ષણ છે* દેહ વગેરે જે કાંઈ પણ પોતાની કહી શકાય એવી વસ્તુ છે, એ સર્વ

* શ્રવણં કીર્તનં ચૈવ સ્મરણં સેવનં તથા । દાસ્યં તથાર્ચનં દેવી વન્દનં મમ સર્વદા ॥
સખ્યમાત્માર્પણં ચેતિ નવાંગાનિ વિદુર્બુધાઃ ।

(શિ. પુ. રૂ. સં. સ. ખં. ૨૨/૨૩)

* મંગલામંગલં યદ્ મદ્ કરોતીતેજસે હિ મે । સર્વં તન્મંજલાયેતિ વિશ્વાસઃ સખ્યલક્ષણમ્ ॥

.....

ભગવાનની પ્રસન્નતા માટે એમને જ સમર્પિત કરીને પોતાના નિર્વાહ માટે પણ કશું જ બચાવી ન રાખવું અથવા નિર્વાહની ચિંતાથી પણ રહિત થઈ જવું 'આત્મ સમર્પણ' કહેવાય છે. આ મારી ભક્તિનાં નવ અંગ છે જે ભોગ અને મોક્ષ પ્રદાયક છે. એથી જ્ઞાનનું પ્રાગટ્ય થાય છે અને આ સર્વ સાધન મને અત્યંત પ્રિય છે. મારી ભક્તિનાં ઘણાં ઉપાંગો પણ કહેવાયાં છે, જેમ કે બિલ્વ વગેરેનું સેવન વગેરે એને વિચારથી સમજી લેવાં જોઈએ.

હે પ્રિયે! આ રીતે મારી ભક્તિ સાંગોપાંગ સર્વથી ઉત્તમ છે. એ જ્ઞાન-વૈરાગ્યની જનની છે અને મુક્તિ એની દારી છે. આ સદા સર્વ સાધનોની ઉપર બિરાજમાન છે. એ દ્વારા સંપૂર્ણ કર્મોનાં ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ ભક્તિ મને સદા તમારી સમાન જ પ્રિય છે. જેના ચિત્તમાં નિરંતર નિત્ય આ ભક્તિ નિવાસ કરે છે, એ સાધક મને અત્યંત પ્રિય વહાલો લાગે છે. હે દેવેશ્વરિ! ત્રણે લોકમાં, ચારે યુગોમાં ભક્તિની સમાન બીજો કોઈ સુખદાયક માર્ગ નથી. કલિયુગમાં તો આ વિશેષ સુખદ અને સુવિધાજનક છે.* હે દેવી! કલિયુગમાં ઘણું કરીને જ્ઞાન અને વૈરાગ્યનો કોઈ ગ્રાહક નથી. તેથી એ બંને વૃદ્ધ, ઉત્સાહશૂન્ય અને જર્જર થઈ ગયા છે. પરંતુ ભક્તિ કલિયુગમાં તથા અન્ય સર્વ યુગોમાં પણ પ્રત્યક્ષ ફળ દેનારી છે. ભક્તિના પ્રભાવથી હું સદા એના વશમાં રહું.

છું, એમાં સંશય નથી. સંસારમાં જે ભક્તિમય પુરુષ છે એને હું સદા સહાયતા કરું છું અને એનાં સર્વ વિઘ્નો દૂર હટાવું છું, એ ભક્તનો જે શત્રુ હોય તેને હું દંડ આપું છું, સજા ફટકારું છું, એમાં પણ સંશય નથી. હે દેવી!* હું મારા ભક્તોનો રક્ષક છું. ભક્તની રક્ષા માટે જ મેં ક્રુષિત થઈને મારા નેત્રજનિત અગ્નિથી કાળને પણ દગ્ધ કરી દીધો હતો. હે પ્રિયે! ભક્તને માટે મેં પૂર્વકાળમાં સૂર્ય પર પણ અત્યંત ક્રુદ્ધ થઈ ગયો હતો અને શૂલ લઈને એમને મારી ભગાવ્યા હતા - હે દેવી! ભક્તને માટે મેં સૈન્યસહિત રાવણને પણ ક્રોધપૂર્વક છોડી દીધો દીધો હતો અને એનો ક્યારેય પક્ષપાત કર્યો ન હતો. હે સતી! હે દેવેશ્વરિ! બહુ કહેવાથી શો લાભ? હું સદાયે ભક્તોને અધીન રહું છું અને ભક્તિ કરનાર પુરુષના અત્યંત વશમાં થઈ જાઉં છું -

બ્રહ્માજી કહે છે—હે નારદ! આ રીતે ભક્તનું મહત્વ સાંભળીને દક્ષકન્યા સતીને બહુ હર્ષ થયો. એમણે અત્યંત પ્રસન્નતાપૂર્વક ભગવાન શિવને મનોમન પ્રજ્ઞામ કર્યા. હે મુને! સતી દેવીએ પુનઃ ભક્તિકાંડવિષયક શાસ્ત્રના વિષયમાં ભક્તિપૂર્વક પૂછ્યું. એમણે જિજ્ઞાસા કરી કે જે લોકમાં સુખદાયક તથા જીવોના ઉદ્ધારનાં સાધનોનો પ્રતિપાદક છે એ શાસ્ત્ર ક્યાં છે. એમણે યંત્ર-મંત્ર, શાસ્ત્ર, એમનું માહાત્મ્ય તથા અન્ય જીવોદ્ધારક ધર્મમય સાધનોના વિષયમાં

* त्रेलोक्ये भक्तितद्वत्तः पन्था नास्ति सुभाषतः । चतुर्भुजेषु देवेभिः कृतं सुविशेषतः ॥

(वि. पृ. २, सं. स. पं. २३/३८)

• यो लज्जितमन्युर्भाल्लोके सदृशं तत्सदापठत् । विश्वकर्मा रिपुस्तस्य हृद्यो नात्र न संशयः ॥

(वि. पृ. २. सं. स. पं. २३/४१)

તથા આચાર સાથે સંબંધ રાખનાર એમના ચરિત્રને વિસ્તારપૂર્વક સંભળાવો. હે તાત! ભગવાન શંકરે પોતાના પ્રાણોથી પણ વધારે પ્રિય ધર્મપત્ની સતીનો કેમ ત્યાગ કર્યો? આ ઘટના તો મને બહુ જ વિચિત્ર લાગે છે. તેથી એ આપ અવશ્ય કહો. હે અજ! આપના પુત્ર દક્ષના યજ્ઞમાં ભગવાન શિવનો અનાદર કેવી રીતે થયો? અને ત્યાં પિતાના યજ્ઞમાં જઈને સતીએ પોતાના શરીરનો ત્યાગ કેવી રીતે કર્યો? એ પછી ત્યાં શું થયું? ભગવાન મહેશ્વરે શું કર્યું? એ સર્વ વાતો મને કહો. એ સાંભળવા માટે મારા મનમાં બહુ જ શ્રદ્ધા છે.

બ્રહ્માજીએ કહ્યું—હે મારા પુત્રોમાં શ્રેષ્ઠ! હે મહાપ્રાજ્ઞ! હે તાત નારદ! તમે મહર્ષિઓની સાથે ખૂબ પ્રેમથી ભગવાન ચંદ્રમૌલિનું આ ચરિત્ર-વૃત્તાંત સાંભળો. શ્રીવિષ્ણુ આદિ દેવતાઓ દ્વારા સેવિત પરબ્રહ્મ મહેશ્વરને નમસ્કાર કરીને હું એમના અદ્ભુત ચરિત્રનું વર્ણન શરૂ કરું છું. હે મુને! આ સર્વ ભગવાન શિવની લીલા જ છે. તે પ્રભુ અનેક પ્રકારની લીલા કરનારા, સ્વતંત્ર અને નિર્વિકાર છે. દેવી સતી પણ તેવાં જ છે. અન્યથા એવું કર્મ કરવામાં સમર્થ પણ કોણ થઈ શકે છે. પરમેશ્વર શિવ જ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા છે.

એક સમયની વાત છે કે, ત્રણે લોકોમાં વિચરનાર લીલાવિશારદ ભગવાન રુદ્ર સતીની સાથે બળદ પર આરૂઢ થઈને ભૂતલ પર ભ્રમણ કરી રહ્યા હતા. ફરતાં ફરતાં દંડકારણ્યમાં આવ્યા. ત્યાં એમણે લક્ષ્મણસહિત ભગવાનશ્રીરામને જોયા. જે રાવણ દ્વારા છળપૂર્વક હરણ કરાયેલી પોતાની પ્રિય પત્ની સીતાની શોધ કરી રહ્યા હતા. તે 'હા સીતે!' એવું ઉચ્ચ

સ્વરથી બોલી રહ્યા હતા - જ્યાં ત્યાં નજર ફેરવતા હતા, અને વારંવાર રડતા હતા. એમના મનમાં વિરહનો આવેશ છવાઈ ગયો હતો. સૂર્યવંશમાં ઉત્પન્ન, વીર ભૂપાલ, દશરથાંદન, ભરતાગ્રજ શ્રીરામ આનંદરહિત થઈને લક્ષ્મણની સાથે વનમાં ભ્રમણ કરી રહ્યા હતા, અને એમની કાંતિ ફીકી પડી ગઈ હતી. એ સમયે ઉદારચેતા પૂર્ણકામ ભગવાન શંકરે બહુ પ્રસન્નતાથી એમને પ્રણામ કર્યા અને જયજયકાર કરીને એ બીજી બાજુ ચાલ્યા ગયા. ભક્તવત્સલ શંકરે એ સમયે વનમાં શ્રીરામની સામે સ્વયંને પ્રગટ ન કર્યા. ભગવાન શિવની મોહમાં નાખનારી આવી લીલા જોઈને સતીને બહુ વિસ્મય થયો. એ એમની યોગમાયાથી મોહિત થઈને એમને આ પ્રકારે કહેવા માંડ્યા.

સતીએ કહ્યું—હે દેવદેવ સર્વેશ! પરબ્રહ્મ પરમેશ્વર! બ્રહ્મા, વિષ્ણુ વગેરે બધા દેવતા આપની જ સદા સેવા કરે છે. આપ જ સર્વ દ્વારા પ્રણામ કરવાને યોગ્ય છો. સર્વને આપનું જ સર્વદા સેવન અને ધ્યાન કરવું જોઈએ. વેદાન્ત-શાસ્ત્ર દ્વારા યત્નપૂર્વક જાણવાયોગ્ય નિર્વિકાર પરમ પ્રભુ આપ જ છો. હે નાથ! આ બંને પુરુષો કોણ છે, એમની આકૃતિ વિરહવ્યથાથી વ્યાકુળ જણાય છે. એ બંને ધનુર્ધર વીર વનમાં વિચરતાં વિચરતાં કલેશયુક્ત અને દીન થઈ રહ્યા છે. એમાં જ જેષ્ઠ, મોટા છે, એમની અંગકાંતિ નીલકમલની જેમ શ્યામ છે. એમને જોઈને ક્યા કારણે આપ આનંદવિભોર થઈ ગયા હતા? આપનું ચિત્ત કેમ અત્યંત પ્રસન્ન થઈ ગયું હતું? આપ આ સમયે ભક્તની જેમ વિનમ્ર કેમ થઈ ગયા હતા? હે સ્વામિનું! હે કલ્યાણકારી શિવ! આપ મારો સંશય

ચરણાર્વિદોનું ચિંતન કરી પ્રસન્નચિત્ત થયેલાં સતી એમને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યાં - 'હે રઘુનંદન! સ્વતંત્ર પરમેશ્વર ભગવાન શિવ મારા તથા અન્ય પાર્ષદોની સાથે પૃથ્વી પર ભ્રમણ કરતાં કરતાં આ વનમાં આવી ગયા હતા. અહીં એમણે સીતાની શોધમાં લાગેલા લક્ષ્મણસહિત આપને જોયા. એ વખતે સીતાને માટે તમારા મનમાં ક્લેશ, દુઃખ વધારે હતાં અને તમે વિરહશોકથી પીડિત જણાતા હતા. એ અવસ્થામાં તમને પ્રણામ કરીને એ ચાલ્યા ગયા અને પેલા

સતીનું આ વચન સાંભળીને શ્રીરામનાં નેત્ર પ્રફુલ્લ કમળની સમાન ખીલી ઊઠ્યાં. એમણે મનમાં ને મનમાં પોતાના પ્રભુ ભગવાન શિવનું સ્મરણ કર્યું. સાથે એમના હૃદયમાં પ્રેમનાં પૂર રેલાયાં. હે મુને! આજ્ઞા ન હોવાને કારણે તે સતીની સાથે ભગવાન શિવની નિકટ ન ગયા અને મનમાં ને મનમાં એમના મહિમાનું વર્ણન કરીને શ્રીરઘુનાથજીએ સતીને કહેવાનો પ્રારંભ કર્યો.

$$(22-28)$$

*

શ્રીશિવ દ્વારા ગોકુલધામમાં શ્રીવિષ્ણુનો ગોપેશ પદ પર અભિષેક અને એમને પ્રણામ કર્યા તે પ્રસંગ સાંભળીને શ્રીરામનો સતીના મનનો સંદેહ દૂર કરવો, સતીનો શિવ દ્વારા માનસિક ત્યાગ

શ્રીરામ બોલ્યા—હે દેવી! પ્રાચીનકાળમાં એક સમયે પરમ સદ્ગુણ ભગવાન શંકુએ પોતાની પરાત્પર ધામમાં વિશ્વકર્માને બોલાવીને એમના દ્વારા પોતાની ગોશાળામાં એક રમણીય ભવન બનાવડાવ્યું, જે બહુ જ વિસ્તૃત હતું. એમાં એક સિંહાસનનું પણ નિર્માણ કરાવ્યું. એ સિંહાસન પર ભગવાન શંકરે વિશ્વકર્મા દ્વારા એક છત્ર બનાવડાવ્યું, જે ખૂબ જ દિવ્ય, સદાને માટે અદ્ભુત અને પરમ ઉત્તમ હતું. ત્યાર પછી એમણે બધી જ બાજુએથી ઈન્દ્ર આદિ દેવગણો, સિદ્ધો, ગંધર્વો, નાગ આદિક તથા સંપૂર્ણ ઉપદેવોને પણ ત્યાં બોલાવ્યા, સમસ્ત વેદ અને આગમો, પુત્રોસહિત બ્રહ્માજીને, મુનિઓને તથા અસરાઓ સહિત સમસ્ત દેવીઓને, જે વિવિધ પ્રકારની વસ્તુઓથી સંપન્ન હતી, એ સૌને આમંત્રણ આપ્યું. એ સિવાય પણ દેવતાઓ,

રુદ્ર છે, એ જ હું છું. એ રુદ્ર તમારા અને
બ્રહ્મા વગેરે દેવતાઓના પણ નક્કી પૂજ્ય જ
છો. તમે અહીં રહીને વિશેષરૂપે સંપૂર્ણ જગતનું
પાલન કરો. વિવિધ પ્રકારની લીલાઓ કરનાર
વિભિન્ન અવતારો દ્વારા સદા સર્વની રક્ષા કરતા
રહો. મારા ચિન્મય ધામમાં તમારું જે આ પરમ
વૈભવશાળી અને અત્યંત ઉજ્જવળ સ્થાન છે,
તે ગોલોક નામથી પ્રખ્યાત થશે. હે હરિ! ભૂતળ
પર જે તમારા અવતાર થશે, તે સર્વના રક્ષક
અને મારા ભક્ત હશે. હું એમનાં અવશ્ય દર્શન
કરીશ. તેઓ મારા વરદાનથી સદા પ્રસન્ન
રહેશે.

શ્રીરામચંદ્રજી કહે છે—હે દેવી! આ રીતે શ્રીહરિને પોતાનું અખંડ ઐશ્વર્ય સોંપીને ઉમાવલ્લભ ભગવાન હર સ્વયં કેલાસ પર્વત પર રહીને પોતાના પાર્ષદોની સાથે સ્વચ્છંદ કીડા કરે છે. ત્યારથી ભગવાન લક્ષ્મીપતિ ત્યાં ગોપવેશ ધારણ કરીને આવ્યા અને ગોપ-ગોપી તથા ગાયોના અધિપતિ થઈને ખૂબ જ પ્રસન્નતાથી સાથે રહેવા લાગ્યા. તે શ્રીવિષ્ણુ પ્રસન્નચિત્ત થઈને સમસ્ત જગતની રક્ષા કરવા લાગ્યા. તે શિવની આજ્ઞાથી વિવિધ પ્રકારના અવતાર ગ્રહણ કરીને જગતનું પાલન કરે છે. આ સમયે એ જ શ્રીહરિ ભગવાન શંકરની આજ્ઞાથી ચાર ભાઈઓના રૂપે અવતીર્ણ થયા છે. એ ચાર ભાઈઓમાં સૌથી મોટો હું રામ છું, બીજા ભરત, ત્રીજા લક્ષ્મણ છે અને ચોથા ભાઈ શત્રુઘ્ન છે. હે દેવી! હું પિતાની આજ્ઞાથી સીતા અને લક્ષ્મણની સાથે વનમાં આવ્યો હતો. અહીં કોઈ નિશાયરે મારી પત્ની સીતાને હરી લીધી છે અને હું વિરહી થઈને ભાઈની સાથે આ વનમાં મારી પ્રિયાની શોધમાં છું. જ્યારે

આપનું દર્શન પ્રાપ્ત થઈ ગયું ત્યારથી મારું
કુશળ-મંગળ જ થશે. હે મા સતી! આપની
કૃપાથી આવું થવામાં કોઈ સંદેહ નથી. હે દેવી!
નિશ્ચય જ આપના તરફથી મને સીતાની
પ્રાપ્તિવિષયક વરદાન પ્રાપ્ત થશે. આપના
અનુગ્રહથી સર્વ દુઃખદાયી રાક્ષસને મારીને હું
સીતાને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરીશ. આજે મારું મહાન
સૌભાગ્ય છે જે આપ બંનેએ મારા પર કૃપા
કરી. જેના ઉપર આ બંને દયાળુ થઈ જાય,
એ પુરુષ ધન્ય અને શ્રેષ્ઠ છે.

આ રીતે ઘણી વાતો કહીને કલ્યાણમયી સતી દેવીને પ્રણામ કરીને રઘુકુળ-શિરોમણિ શ્રીરામ એમની આજ્ઞાથી એ વનમાં વિચરણ કરવા લાગ્યા. પવિત્ર હૃદયવાળા શ્રીરામની આ વાત સાંભળીને સતી મનમાં ને મનમાં જ શિવભક્તિપરાયણ રઘુનાથજીની પ્રશંસા કરતાં બહુ જ પ્રસન્ન થયાં. પણ પોતાના કર્મને યાદ કરીને મનમાં બહુ શોક કરવા લાગ્યાં. એમની અંગકાંતિ ફીકી પડી ગઈ. તે ઉદાસ થઈને શિવજી પાસે પરત આવ્યાં. માર્ગમાં જતાં જતાં દેવી સતી વારંવાર ચિંતા કરવા લાગ્યા કે મેં ભગવાન શિવની વાત ન માની અને શ્રીરામ પ્રત્યે કુત્સિત બુદ્ધિ કરી લીધી. હવે શંકરજી પાસે જઈને એમને શો ઉત્તર આપીશ. આ રીતે વારંવાર વિચાર કરીને એમને એ સમયે બહુ પશ્ચાત્તાપ થયો. શિવ પાસે જઈને સતીએ મનોમન એમને પ્રણામ કર્યાં. એમના મુખ પર વિષાદ છવાઈ રહ્યો હતો. તે શોકથી વ્યાકુળ અને નિસ્તેજ થઈ ગયાં હતાં. સતીને દુઃખી જોઈને ભગવાન હરિએ એમના કુશળ-સમાચાર પૂછ્યા અને પ્રેમપૂર્વક કહ્યું - 'તમે કેવી રીતે પરીક્ષા કરી?' એમની આ વાત સાંભળીને સતી

[illegible]

મુનિઓ શિવ અને શિવાની આવી જ કથા કહે છે. કેટલાક એ બંનેમાં વિયોગ માને છે. પરંતુ એમનામાં વિયોગ કેવી રીતે સંભવી શકે? શિવા અને શિવના ચરિત્રને વાસ્તવિકરૂપે કોણ જાણે છે. એ બંને સદા પોતાની ઈચ્છાથી રમે છે અને વિવિધ પ્રકારની લીલાઓ કરે છે. સતી અને શિવ વાણી અને અર્થની જેમ એકબીજાથી જોડે નિત્ય સંયુક્ત છે. એ બંનેમાં વિયોગ થવો અસંભવ છે. એમની ઈચ્છાથી જ એમનામાં લીલા-વિયોગ થઈ શકે છે.* (અધ્યાય-૨૫)

*

પ્રયાગમાં સમસ્ત મહાત્મા મુનિઓ દ્વારા કરેલા યજ્ઞમાં દક્ષનો ભગવાન શિવને તિરસ્કારપૂર્વક શાપ દેવો તથા નંદી દ્વારા બ્રાહ્મણકુલને શાપ-પ્રદાન, ભગવાન શિવનું નંદીને શાંત કરવા અંગે આશ્વાસન

બ્રહ્માજી કહે છે—હે નારદ! પૂર્વકાળમાં બધા લોકો સંતુષ્ટ થયા અને પોતપોતાના સમસ્ત મહાત્મા મુનિ પ્રયાગમાં એકત્ર થયા હતા. ત્યાં સંગિલિત થયેલા એ સર્વ મહાત્માઓનો વિધિ-વિધાનપૂર્વક એક બહુ મોટો યજ્ઞ થયો. એ યજ્ઞમાં સનકાદિ સિદ્ધગણ, દેવર્ષિ, પ્રજાપતિ, દેવતા તથા બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કરનારા જ્ઞાની પણ પધાર્યા હતા. હું પણ મૂર્તિમાન મહાતેજસ્વી નિગમો અને આગમોથી યુક્ત થઈને સપરિવાર ત્યાં ગયો હતો. અનેક પ્રકારના ઉત્સવો સાથે ત્યાં એમનો વિચિત્ર સમાજ એકત્ર થયેલો હતો. વિવિધ શાસ્ત્રો બાબત જ્ઞાનચર્યા અને વાદ-વિવાદ થઈ રહ્યો હતો. હે મુને! એ જ અવસર પર સતી તથા પાર્ષદોની સાથે ત્રિલોક હિતકારી, સૃષ્ટિકર્તા અને સૌના સ્વામી ભગવાન રુદ્ર પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ભગવાન શિવને આવેલા જોઈને સંપૂર્ણ દેવતાઓ, સિદ્ધો તથા મુનિઓએ અને મેં પણ ભક્તિભાવપૂર્વક એમને પ્રણામ કર્યા અને એમની સ્તુતિ કરી. પછી શિવની આજ્ઞા મેળવીને બધા લોકો પ્રસન્નતાપૂર્વક યથાસ્થાન બેસી ગયા. ભગવાનનાં દર્શન પામીને

* वागर्थाविष सम्पृक्तौ सद्यः प्रलु सतींशिवौ । तयोर्वियोगोऽहंभाव्यः सग्यवेदियः ॥ तयोः ॥

(दि. पु. रू. सं. श. भं. २५/८८)

થઈ ગયા. એમને રુદ્ર પર અચાનક ક્રોધ થઈ ગયો, તે જ્ઞાનશૂન્ય અને અહંકારી હોવાને કારણે મહાપ્રભુ રુદ્રને કૂર દષ્ટિથી જોઈને બધાંને સંભળાય એ રીતે ઉચ્ચ સ્વરમાં કહેવા લાગ્યા.

દક્ષે કહ્યું—આ બધા દેવતા, અસુર, શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ તથા ઋષિ મને વિશેષરૂપે મસ્તક ઝુકાવે છે. પરંતુ તે જે પ્રેત અને પિશાચોથી ઘેરાયેલા મહામનસ્વી બનીને બેઠે છે, તે દુષ્ટ મનુષ્યની જેમ કેમ મને પ્રજ્ઞામ કરતો નથી? સ્મશાનમાં નિવાસ કરનારો આ નિર્લજ્જ જે મને આ સમયે પ્રજ્ઞામ નથી કરતો એનું કારણ શું છે? એનાં વેદોક્ત કર્મ લુપ્ત થઈ ગયાં છે. એ ભૂતો અને પિશાચો દ્વારા સેવિત થઈને મતવાલો બનીને ફરે છે અને શાસ્ત્રીય વિધિની અવહેલના કરીને નીતિમાર્ગને હંમેશાં કલંકિત કર્યા કરે છે. એની સાથે રહેનારા, એનું અનુસરણ કરનારા લોકો પાખંડી, દુષ્ટ, પાપાચારી તથા બ્રાહ્મણને જોઈને ઉદ્વેગપૂર્વક એની નિંદા કરનારા હોય છે. એ સ્વયં જ સ્ત્રીમાં આસક્ત રહેનારો તથા રતિકર્મમાં જ દક્ષ છે. તેથી હું શાપ આપું છું, શાપ આપવા તૈયાર થયો છું. આ રુદ્ર ચારે વર્ણોથી પૃથક્ અને કુરૂપ છે. એને યજ્ઞથી બહિષ્કૃત કરવામાં આવે. એ સ્મશાનમાં નિવાસ કરનારો તથા ઉત્તમ કુળ અને જન્મથી હીન છે. એટલે દેવતાઓની સાથે એને યજ્ઞમાં ભાગ નહીં મળે.

બ્રહ્માજી કહે છે—હે નારદ! દક્ષની કહેલી આ વાત સાંભળીને ભૃગુ વગેરે ઘણાબધા મહર્ષિ રુદ્રદેવને દુષ્ટ માનીને દેવતાઓ સાથે એમની નિંદા કરવા લાગ્યા.

દક્ષની વાત સાંભળીને નંદીને બહુ ક્રોધ થયો. એમનાં નેત્ર ચંચળ થઈ ગયાં અને એ દક્ષને શાપ આપવાના વિચારથી તરત જ આ પ્રકારે બોલ્યા.

નંદીશ્વરે કહ્યું—અરે રે મહામૂઢ! દુષ્ટબુદ્ધિ શઠ દક્ષ! તો મારા સ્વામી મહેશ્વરને યજ્ઞથી બહિષ્કૃત કેમ કર્યા? જેના સ્મરણમાત્રથી યજ્ઞ સફળ અને તીર્થ પવિત્ર થઈ જાય છે એ જ મહાદેવજીને તે શાપ કેવી રીતે દઈ દીધો? હે દુર્બુદ્ધિ દક્ષ! તો બ્રાહ્મણમતિની ચપળતાથી પ્રેરાઈને આ રુદ્રદેવને અમસ્તો જ શાપ દઈ દીધો. મહાપ્રભુ રુદ્ર સર્વથા નિર્દોષ છે તેમ છતાં તે વ્યર્થ જ એમનો ઉપહાસ કર્યો છે. હે બ્રાહ્મણાધમ! જેમણે આ જગતની સૃષ્ટિ કરી છે, જે એનું પાલન કરે છે અને અંતમાં જેમના દ્વારા આનો સંહાર થશે, એ જ આ મહેશ્વરરૂપને તો શાપ કેવી રીતે આપી દીધો.

નંદીના આ પ્રકારના ફટકારથી પ્રજાપતિ દક્ષ ક્રોધથી જાણે બળવા લાગ્યો અને એમને શાપ આપતાં આપતાં બોલ્યો— 'અરે રુદ્રગણો!

તમે સૌ વેદથી બહિષ્કૃત થઈ જાઓ. વૈદિક માર્ગથી બ્રહ્મ તથા મહર્ષિઓ દ્વારા પરિત્યક્ત થઈ જાઓ અને પાખંડવાદમાં લાગી જાઓ અને શિષ્ટચારથી દૂર રહો. માથા પર જટા વધારો અને શરીરે ભસ્મ ચોળો અને હાડકાંનાં આભૂષણો ધારણ કરીને મદ્યપાનમાં આસક્ત રહો.’

જ્યારે દક્ષે શિવના પાર્ષદોને આ પ્રકારે શાપ આપી દીધો, ત્યારે એ શાપને સાંભળીને શિવના પ્રિયભક્ત નંદી અત્યંત ક્રોધને વશીભૂત થઈ ગયા. શિલાદ્રુપ્ત નંદી ભગવાન શિવના પ્રિય પાર્ષદ અને તેજસ્વી છે. તે ગર્વથી ભરેલા મહાદુષ્ટ દક્ષને તત્કાળ આ પ્રમાણે ઉત્તર આપવા લાગ્યા -

નંદીશ્વર બોલ્યા—અરે શઠ! દુર્બુદ્ધિ દસ! તને શિવ-તત્ત્વનું બિલકુલ જ્ઞાન નથી. તેથી તું શિવના પાર્ષદોને વ્યર્થમાં જ શાપ આપ્યો છે. હે અહંકારી દસ! જેના ચિત્તમાં દુષ્ટતા ભરી છે, એ ભૃગુ વગેરેએ પણ બ્રાહ્મણત્વના અભિમાનમાં આવીને મહાપ્રભુ મહેશ્વરનો ઉપહાસ કર્યો છે. તેથી અહીં જે ભગવાન રુદ્રથી વિમુખ એવા તારા જેવા દુષ્ટ બ્રાહ્મણ વિદ્યમાન છે, એમને હું રુદ્રતેજના પ્રભાવથી શાપ આપી રહ્યો છું. તારા જેવા બ્રાહ્મણ કર્મફળના પ્રશંસક વેદવાદમાં ફસાઈ જઈને વેદના તત્ત્વજ્ઞાનથી શૂન્ય થઈ જાઓ. એ બ્રાહ્મણ સદા ભોગમાં તન્મય રહીને સ્વર્ગને જ સૌથી મોટો પુરુષાર્થ માનતા ‘સ્વર્ગથી અધિક બીજી કોઈ વસ્તુ નથી’ એવું કહેતા રહે અને ક્રોધ, લોભ અને મદથી યુક્ત થઈને નિર્લજ્જ ભિક્ષુક બની જાય. કેટલાય બ્રાહ્મણ વેદમાર્ગને સામે રાખીને શૂદ્રોને યજ્ઞ કરાવનારા અને દરિદ્ર થશે. સદા દાન લેવામાં જ લાગ્યા રહેશે, દૂષિત દાન ગ્રહણ કરવાને કારણે એ બધા જ નરકગામી થશે. એમાંથી

કેટલાક બ્રાહ્મણો તો બ્રહ્મરાક્ષસ પણ થશે. જે પરમેશ્વર શિવને સામાન્ય દેવતા જાણીને એમનો દ્રોહ કરે છે, એ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા પ્રજાપતિ દક્ષ તત્ત્વજ્ઞાનથી વિમુખ થઈ જાઓ. એ વિષયસુખની ઈચ્છાથી કામનારૂપી કપટથી મુક્ત ધર્મવાળા ગૃહસ્થાશ્રમમાં આસક્ત રહીને કર્મકાંડની તથા કર્મફળની પ્રશંસા કરનારા સનાતન વેદવાદનો વિસ્તાર કરતા રહો. એનું આનંદદાયી મુખ નષ્ટ થઈ જાઓ. એ આત્મજ્ઞાનને ભૂલી જઈને પશુ સમાન થઈ જાઓ તથા આ દક્ષ કર્મબ્રષ્ટ થઈને શીઘ્ર જ બકરાના મુખથી યુક્ત થઈ જાઓ.

આ પ્રકારે કુપિત થયેલા નંદીએ જ્યારે બ્રાહ્મણોને અને દક્ષને મહાદેવજીનો શાપ આપ્યો ત્યારે ત્યાં મહાન હાહાકાર મચી ગયો. હે નારદ! હું વેદોનો પ્રતિપાદક હોવાને કારણે શિવતત્વને જાણું છું, એટલે દક્ષનો આ શાપ સાંભળીને મેં વારંવાર એની તથા ભૃગુ વગેરે બ્રાહ્મણોની પણ

નિંદા કરી. સદાશિવ મહાદેવજી પણ નંદીની વાત સાંભળીને હસતાં હસતાં મધુર વાણીમાં બોલ્યા - એ નંદીને સમજાવવા લાગ્યા.

સદાશિવે કહ્યું—હે નન્દિન્! મારી વાત સાંભળો. તમે તો પરમ જ્ઞાની છો. તમારે ક્રોધ ન કરવો જોઈએ. તમે ભ્રમથી એમ સમજી બેઠા કે મને શાપ અપાયો છે, તમે વ્યર્થમાં જ બ્રાહ્મણકુળને શાપ આપી દીધો. વાસ્તમાં તો મને કોઈનોયે શાપ સ્પર્શ કરી જ ન શકે, તેથી તમારે ઉત્તેજિત થવું જરૂરી ન હતું, ન થવું જોઈએ. વેદ મંત્ર-અક્ષરમય અને સૂક્તમય છે. એના પ્રત્યેક સૂક્તમાં સમસ્ત દેહધારીઓના આત્મા (પરમાત્મા) પ્રતિષ્ઠિત છે. તેથી એ મંત્રોના જ્ઞાતા નિત્ય આત્મવેતા છે. એટલા માટે તમે રોષવશ એમને શાપ ન દો. કોઈની પણ બુદ્ધિ ગમે તેટલીય દૂષિત કેમ ન હોય, તે ક્યારેય વેદોને શાપ આપી શકે જ નહીં. આ સમયે મને શાપ મળ્યો નથી એ વાતને તમારે સારી રીતે સમજી લેવી જોઈએ. હે મહામતે! તમે સનકાદિ સિદ્ધોને પણ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપનારા છો. તેથી શાંત થઈ જાઓ. હું જ યજ્ઞ છું. હું જ યજ્ઞકર્મ છું, યજ્ઞોનો સમસ્ત અંગભૂત ઉપકરણ પણ હું જ છું. યજ્ઞનો આત્મા હું છું. યજ્ઞપરાયણ યજ્ઞમાન પણ હું છું અને યજ્ઞથી બહિષ્કૃત પણ હું જ છું. આ કોણ, તમે

કોણ અને આ બધા કોણ? વાસ્તવમાં સર્વ કેઈ હું જ છું. તમે સ્વયં તમારી બુદ્ધિથી વિચાર કરો. તમે બ્રાહ્મણોને નકામો જ શાપ આપી દીધો. હે મહામતે! હે નન્દિન્! તમે તત્ત્વજ્ઞાન દ્વારા પ્રપંચ-રચનાનો બાધ કરીને આત્મનિષ્ઠ જ્ઞાની અને ક્રોધ આદિથી શૂન્ય થઈ જાઓ.

બ્રહ્માજી કહે છે—હે નારદ! ભગવાન શંભુના આ પ્રકારે સમજાવવાથી નંદીકેશ્વર વિવેકપરાયણ થઈને ક્રોધરહિત થઈને શાંત થઈ ગયા. ભગવાન શિવ પણ પોતાના પ્રાણપ્રિય નંદીને શીઘ્ર જ તત્ત્વબોધ કરાવીને પ્રમથગણો સાથે ત્યાંથી પ્રસન્નતાપૂર્વક પોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા. આ બાજુ રોષ-આવેશથી યુક્ત દક્ષ પણ બ્રાહ્મણોથી ઘેરાયેલા પોતાના સ્થાને પાછા જતા રહ્યા. પરંતુ એમનું ચિત્ત શિવદ્રોહમાં જ તત્પર હતું. એ સમયે રુદ્રને શાપ દીધાની ઘટનાનું સ્મરણ સદા મહાન રોષભર્યા થઈને કરતા રહ્યા. એમની બુદ્ધિ પર મૂઢતા છવાઈ ગઈ હતી. એ શિવ પ્રત્યેની શ્રદ્ધાને છોડીને શિવપૂજકોની નિંદા કરવા લાગ્યા. હે તાત નારદ! આ રીતે પરમાત્મા શંભુની સાથે દુર્વ્યવહાર કરીને દક્ષે પોતાની જે દુષ્ટબુદ્ધિનો પરિચય આપ્યો હતો, એ મેં તમને બતાવી દીધો. હવે તમે એમની પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલી દુર્બુદ્ધિનો વૃતાંત સાંભળો. હું બતાવી રહ્યો છું. (અધ્યાય-૨૬)

*

દક્ષ દ્વારા મહાન યજ્ઞનું આયોજન, એમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, દેવતાઓ અને ઋષિઓનું આગમન, દક્ષ દ્વારા સૌનો સત્કાર, યજ્ઞનો આરંભ, દધીય દ્વારા ભગવાન શિવને બોલાવવાનો અનુરોધ અને દક્ષે વિરોધ કરવાથી શિવભક્તોનું ત્યાંથી નીકળી જવું

બ્રહ્માજી કહે છે—હે નારદ! એક સમયે દક્ષે એક બહુ મોટા યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. એ

યજ્ઞની દીક્ષા લઈને એમણે એ સમયે સમસ્ત દેવર્ષિઓને, મહર્ષિઓને તથા દેવતાઓને બોલાવ્યા. તે સૌ એ યજ્ઞમાં પધાર્યા. અગસ્ત્ય, કશ્યપ, અત્રિ, વામદેવ, ભૃગુ, દધીચિ, ભગવાન વ્યાસ, ભારત્રાજ, ગૌતમ, પૈલ, પરાશર, ગર્ગ, ભાર્ગવ, કકુષ, સિત, સુમન્તુ, ત્રિક, કંક અને વૈશમ્પાયન — આ તથા બીજા બહુસંખ્યક મુનિ પોતાના સ્ત્રીપુત્રોને સાથે લઈને મારા પુત્ર દક્ષના યજ્ઞમાં હર્ષપૂર્વક સંમિલિત થયા હતા. એ સિવાય સમસ્ત દેવગણ, મહાન અભ્યુદયશાળી લોકપાલગણ અને બધા ઉપદેવતા પોતાની ઉપકરક સૈન્યશક્તિ સાથે ત્યાં પધાર્યા હતા. દક્ષે પ્રાર્થના કરીને સદલ-બલ મને વિશ્વસ્રષ્ટા બ્રહ્માને પણ સત્યલોકથી બોલાવ્યા હતા. આ રીતે વિવિધ પ્રકારની સાદર પ્રાર્થના કરીને વૈકુંઠલોકથી ભગવાન વિષ્ણુને પણ એ યજ્ઞમાં બોલાવ્યા હતા. શિવદ્રોહી દુરાત્મા દક્ષે એ બધાનો ખૂબ મોટો ભારે સત્કાર કર્યો. વિશ્વકર્માએ અત્યંત દીપ્તિમાન, વિશાળ અને બહુમૂલ્ય દિવ્ય ભવનો બનાવ્યાં હતાં. દક્ષે એ જ ભવન પધારેલા અતિથિઓને રહેવા માટે આપ્યાં. સર્વ લોક સન્માનિત થઈને એ સંપૂર્ણ ભવનોમાં યથાયોગ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરીને રહેવા લાગ્યા. દક્ષનો આ મહાયજ્ઞ એ સમયે કનબલ નાગક તીર્થમાં થઈ રહ્યો હતો. એમાં દક્ષે ભૃગુ આદિ તપોધનોને ઋત્વિજ બનાવ્યા. સંપૂર્ણ મરુદ્ગાઓની સાથે સ્વયં ભગવાન વિષ્ણુ એના અધિષ્ઠાતા હતા. હું વેદત્રયીની વિધિ દેખાડનાર બ્રહ્મા બન્યો હતો. આ રીતે સંપૂર્ણ દિક્પાલ પોતાનાં આયુષો અને પરિવારો સાથે દ્વારપાલ અને રક્ષક બન્યા હતા અને સદા કુતૂહલ પેદા કરતા હતા. સ્વયં યજ્ઞ સુંદર રૂપ પારણ કરીને દક્ષના એ યજ્ઞમંડપમાં ઉપસ્થિત

હતો. મહામુનિઓમાં શ્રષ્ઠ બધા મહર્ષિ સ્વયં વેદોને ધારણ કરનારા હતા. અગ્નિએ પણ એ યજ્ઞમહોત્સવમાં શીઘ્ર જ હવિષ્ય ગ્રહણ કરવા માટે પોતાનાં હજારો રૂપ પ્રગટ કર્યાં હતાં. ત્યાં અઠાસી હજાર ઋત્વિજ એકસાથે હવન કરતા હતા. ચોસઠ હજાર દેવર્ષિઓ ઉદ્ગાતા હતા. અધ્વર્યુ અને હોતા પણ એટલા જ હતા. નારદ આદિ દેવર્ષિ અને સપ્તર્ષિ પૃથક્-પૃથક્-ગાથા-ગાન કરી રહ્યા હતા. દક્ષે પોતાના એ મહાયજ્ઞમાં ગંધર્વો, વિદ્યાધરો, સિદ્ધો, બાર આદિત્યો, એમના ગણો, યજ્ઞો તથા નાગલોકમાં વિચરણ કરનારા નાગનું પણ બહુ મોટી સંખ્યામાં વરણ કરવામાં આવ્યું હતું. બ્રહ્મર્ષિ, રાજર્ષિ અને દેવર્ષિનો સમુદાય તથા બહુસંખ્યક નરેશ પણ એમાં આમંત્રિત હતા, જે પોતાના મંત્રીઓ, મિત્રો તથા સેનાઓ સાથે આવ્યા હતા. યજ્ઞમાન દક્ષે એ યજ્ઞમાં વસ્તુ આદિ સમસ્ત દેવતાગણોનું પણ વરણ કર્યું હતું. કૌતુક અને મંગલાચાર કરીને જ્યારે દક્ષે યજ્ઞની દીક્ષા લીધી તથા જ્યારે એમને માટે ચારંચાર સ્વસ્તિવાચન થવા લાગ્યાં, ત્યારે તે પોતાની પત્ની સાથે ખૂબ જ શોભી રહ્યા હતા.

આટલું બધું કરવા છતાં પણ દુરાત્મા દક્ષે
એ યજ્ઞમાં ભગવાન શંભુને આમંત્રિત કર્યા ન
હતા. એમની દૃષ્ટિમાં કપાલધારી હોવાને કારણે
તે નિશ્ચય જ યજ્ઞમાં ભાગ લેવા યોગ્ય ન હતા.
સતી પ્રજાપતિ દક્ષની પ્રિય પુત્રી હતાં તો પણ
કપાલીની પત્ની હોવાના કારણે દોષદર્શી દક્ષે
એમને યજ્ઞમાં ન બોલાવ્યાં. આ રીતે દક્ષનો
યજ્ઞ-મહોત્સવ આરંભ થયો અને યજ્ઞમંડપમાં
આવેલા બધા ઋત્વિજ પોતપોતાના કાર્યમાં
જોડાઈ ગયા, એ સમયે ત્યાં ભગવાન શંકરને

ઉપસ્થિત ન જોતાં શિવભક્ત દધીયનું ચિત્ત અત્યંત ઉદ્વિગ્ન થઈ ગયું અને એ આ પ્રમાણે બોલ્યા.

દધીયે કહ્યું—હે મુખ્ય મુખ્ય દેવતાઓ તથા મહર્ષિઓ! આપ સૌ લોકો પ્રશંસાપૂર્વક મારી વાત સાંભળો. આ યજ્ઞ મહોત્સવમાં ભગવાન શંકર નથી આવ્યા એનું શું કારણ છે? યદ્યપિ આ દેવેશ્વર, મોટા મોટા ગુણિઓ અને લોકપાલો અહીં પધાર્યા છે તથાપિ એ મહાત્મા પિનાકપાણિ શંકર વગર આ યજ્ઞ અધિક શોભતો નથી. મોટા મોટા વિદ્વાનો કહે છે કે મંગલમય ભગવાન શિવની કૃપાદૃષ્ટિથી જ સમસ્ત મંગલકાર્ય સંપન્ન થાય છે, એ પુરાણ-પુરુષ વૃષભધ્વજ, પરમેશ્વર શ્રીનીલકંઠ અહીં કેમ નથી દેખાતા? હે દક્ષ! જેના સંપર્કમાં આવવાથી અને જેના સ્વીકાર કરી લેવાથી અમંગલ પણ મંગલ થઈ જાય છે અને જેનાં પંદર નેત્રોથી દૃષ્ટ મોટાં મોટાં નગર તત્કાલ મંગલમય થઈ જાય છે, એમનું આ યજ્ઞમાં પદાર્પણ થવું અત્યંત આવશ્યક છે. એટલા માટે તમે સ્વયં જ પરમેશ્વર શિવને અહીં શીઘ્ર બોલાવવાની વ્યવસ્થા કરો અથવા બ્રહ્મા, પ્રભાવશાળી ભગવાન વિષ્ણુ, દેવરાજ ઈંદ્ર, લોકપાલગણ, બ્રાહ્મણો અને સિદ્ધોની સહાયતાથી સર્વથા પ્રયત્ન કરીને આ સમયે યજ્ઞની પૂર્તિ માટે તમારે ભગવાન શંકરને અહીં લઈ આવવા જોઈએ. આપ સૌ લોકો એ સ્થાન પર જાઓ જ્યાં મહેશ્વર દેવ બિરાજમાન છે. ત્યાંથી દક્ષનાંદિની સતીની સાથે ભગવાન શંભુને અહીં તરત જ લઈ આવો. હે દેવેશ્વરો! જગદંબાસહિત એ પરમાત્મા શિવ જો અહીં આવી ગયા તો એમના થકી બધું જ પવિત્ર થઈ જશે, એમના સ્મરણથી, એમનું નામ લેવાથી સમગ્ર કાર્ય

પુણ્યમય બની જાય છે. તેથી પૂર્ણ પ્રયત્ન કરીને ભગવાન વૃષભધ્વજને અહીં લઈ આવવા જોઈએ. ભગવાન શંકરનું પદાર્પણ થતાં જ આ યજ્ઞ પવિત્ર થઈ જશે; નહીંતર આ પૂરો નહીં થઈ શકે — આ હું સત્ય કહું છું.

દધીયનું આ વચન સાંભળીને દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા મૂઢ દક્ષે હસતાં હસતાં જાણે રોષપૂર્વક કહ્યું — ‘ભગવાન વિષ્ણુ સંપૂર્ણ દેવતાઓનું ગૂણ છે, જેમનામાં સનાતન ધર્મ પ્રતિષ્ઠિત છે. જ્યારે એમને મેં સાદર બોલાવી લીધા છે ત્યારે આ યજ્ઞકાર્યમાં શું ક્યારેય કશી ખોટ હોઈ શકે ખરી? જેમાં વેદ, યજ્ઞ અને વિવિધ પ્રકારનાં સમસ્ત કર્મ પ્રતિષ્ઠિત છે, એ ભગવાન વિષ્ણુ તો અહીં આવી જ ગયા છે. એમના સિવાય સત્યલોકથી બ્રહ્મા વેદો, ઉપનિષદો અને વિવિધ આગમો સાથે અહીં પધાર્યા છે. દેવગણોની સાથે સ્વયં દેવરાજ ઈન્દ્રનું પણ શુભાગમન થઈ ગયું છે તથા આપ જેવા ગિર્યાપ મહર્ષિ પણ અહીં આવી ગયા છે. જે જે મહર્ષિ યજ્ઞમાં સંગિલિત થવાને યોગ્ય છે, શાંત અને સુપાત્ર છે, વેદ અને વેદાર્થ તત્ત્વને જાણનારા છે અને દંદતાપૂર્વક વ્રતનું પાલન કરનારા છે એ બધા અને સ્વયં આપ પણ જ્યારે અહીં પદાર્પણ કરી ચૂક્યા છો, ત્યારે અમારે રુદ્રથી શું પ્રયોજન છે? હે વિપ્રવર! મેં બ્રહ્માજ્ઞના કહેવાથી જ મારી કન્યા રુદ્ર સાથે પરણાવી દીધી હતી. આમ તો હું જાણું છું કે હર કુલીન નથી. એમને નથી માતા અને નથી પિતા. એ ભૂતો-પ્રેતો અને પિશાચોના સ્વામી છે. એકલા જ રહે છે. એમનું અતિક્રમણ કરવું બીજાઓ માટે અત્યંત કઠિન છે, તે આત્મપ્રશંસક, મૂઢ, જડ મૌની અને ઈર્ષ્યાળુ છે. આ યજ્ઞકાર્યમાં બોલાવાને યોગ્ય નથી. એટલા માટે મેં એમને

બોલાવ્યા નથી. તેથી હે દધીયજી! તમારે ફરી કરતાં કહ્યું.

કચારેય આવી વાત કહેવી ન જોઈએ. મારી પ્રાર્થના છે કે તમે સૌ મળીને મારા આ મહાન યજ્ઞને સફળ બનાવો.’

દક્ષિની આ વાત સાંભળીને દધીયે સમસ્ત યજ્ઞશાળામાંથી જતા રહ્યા છે. આ બહુ શુભ દેવતાઓ અને મુનિઓ સાંભળે એમ સારગર્ભિત વાત થઈ. મને સદા આ અભીષ્ટ છે. હે દેવેશ! વાત કહી. દેવતાઓ અને મુનિઓ! હું સત્ય કહું છું —

દધીય બોલ્યા—હે દક્ષ! એ ભગવાન શિવ જેમની ચિત્તની વિચારશક્તિ નષ્ટ થઈ ગઈ છે, વિના આ મહાન યજ્ઞ અયજ્ઞ થઈ ગયો — હવે જે મંદબુદ્ધિ છે અને મિથ્યાવાદમાં લાગ્યા રહે આ યજ્ઞ કહેવાને યોગ્ય જ નથી રહ્યો. વિશેષતઃ છે એવા વેદબલિષ્ઠૃત દુરાચારી લોકોનો યજ્ઞકર્મમાં આ યજ્ઞમાં તમારો વિનાશ થઈ જશે. ત્યાગ જ હોવો જોઈએ. વિષ્ણુ વગેરે તમે સૌ

આવું કહીને દધીય દક્ષની યજ્ઞશાળામાંથી દેવતા અને બ્રાહ્મણ વેદવાદી છો, તેથી મારા એકલા જ બહાર જતા રહ્યા અને તરત પોતાના આ યજ્ઞને શીઘ્ર જ સફળ બનાવો.

આશ્રમે ચાલ્યા ગયા. ત્યાર પછી જે મુખ્ય મુખ્ય શિવભક્ત તથા શિવના મતના અનુસરણ કરનારા હતા, એ પણ દક્ષને આવો જ શાપ આપીને તરત જ ત્યાંથી રવાના થઈને પોતપોતાના આશ્રમે ચાલ્યા ગયા. મુનિવર દધીચ તથા બીજા ઋષિઓના એ યજ્ઞમંડપમાંથી જતા રહેવા પર દુષ્ટબુદ્ધિ શિવદ્રોહી દક્ષે એ મુનિઓનો ઉપહાસ સાંભળો.

દક્ષયજ્ઞના સમાચાર જાણીને સતીનો શિવજીને ત્યાં જવાનો અનુરોધ,
દક્ષના શિવદ્રોહને જાણીને ભગવાન શિવની આજ્ઞાથી દેવી સતીનું પિતાના
યજ્ઞમંડપ તરફ અને શિવગણોની સાથે પ્રસ્થાન

બ્રહ્માજી કહે છે—હે નારદ! જ્યારે સમયે રોહિણી સાથે દક્ષયજ્ઞમાં જતા ચંદ્રમાને દેવર્ષિગણ બહુ ઉત્સાહ અને હર્ષસંહિત દક્ષના જોયો. તે જોઈને તે પોતાની હિતકારિણી પક્ષમાં જઈ રહ્યા હતા, એ સમયે દક્ષકન્યા દેવી પ્રાણપ્રિય સખી વિજયાને કહેવા લાગ્યાં— ‘હે સતી ગંધમાદન પર્વત પર આગ્રજાદનથી-ચંદ્રવાથી મારી સખીઓમાં શ્રેષ્ઠ પ્રાણપ્રિયે વિજયે! જલદી યુક્ત ધારાગૃહમાં સખીઓ સાથે વેરાયેલાં હતાં. જાતજાતની ઉત્તમ ક્રીડા કરી રહ્યાં હતાં. ક્યાં જઈ રહ્યા છે?’